РОБЕРТО

САВІАНО

ГОМОРРА

FOLIO

SHOUT
SHARE
IT

Annotation

Тиражі, що вимірюються мільйонами примірників, переклади більш ріж 40 мовами, десятки літературних премій, екранізація, яка здобула Гран-прі Канського кінофестивалю… Це слава? Так. Але за цю славу Роберто Савіано (нар. 1979), автор «Ґоморри», змушений розплачуватися смертним вироком, що йому винесла неаполітанська мафія — сумнозвісна Каморра. З 2006 року, коли «Ґоморра» вперше побачила світ, Савіано покинув батьківщину та живе під цілодобовою охороною. Саме тому «Ґоморра» — це не просто бестселер, це символ мужності письменника, який не побоявся кинути виклик беззаконню, корупції, брудним грошам та зброї…

- Роберто Савіано
-
- ЧАСТИНА ПЕРША
  - Порт
  - Анджеліна Джолі
  - Система
  - Війна в Секондільяно
  - Жінки
- ЧАСТИНА ДРУГА
  - Калашников
  - Залізобетон
  - Дон Пеппіно Діана
  - Голлівуд
  - Абердін, Мондраґоне
  - «Країна вогнищ»
- notes
  - 1
  - 2
  - 3
  - 4
  - 5
  - 6

Роберто Савіано
ҐОМОРРА
Про найсекретніше й найвпливовіше злочинне угруповання у світі

© http://kompas.co.ua — україномовна пригодницька література

РОБЕРТО

САВІАНО

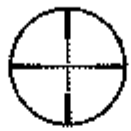

КАРТА СВІТУ

ГОМОРРА

Харків
«Фоліо»
2013

Серія «Карта світу» заснована у 2010 році
Roberto Saviano GOMORRA
Перекладено за виданням: Saviano R. Gomorrah. — New York, 2007
Переклад з англійської В. К. Горбатька
Художник-оформлювач О. М. Іванова

Присвячується С., чорт забирай.

Розуміння… означає неупереджене і сміливе споглядання реальності, а потім — її заперечення, якою б вона не була.

Ганна Арендт

Переможці сорому не мають, незалежно від того, як вони перемогли.

Нікколо Макіавеллі

Люди — це хробаки, і хробаками мають залишатися.

(З однієї підслуханої телефонної розмови.)

Світ належить тобі.

Фільм «Чоловік зі шрамом», 1983

ЧАСТИНА ПЕРША

Порт

Контейнер розгойдався, коли кран почав опускати його на корабель. Траверса, що кріпить контейнер до крана, не змогла втримати його, і він затанцював у повітрі. Недбало зачинені люки раптом відскочили, і з них посипалися десятки трупів. Трупи були схожі на манекени. Та коли вони ударялися об землю, їхні голови розколювалися як справжні. А вони й були справжні. З контейнера вивалилися чоловіки, жінки і навіть кілька дітей. Усі мертві. Заморожені, складені стосом один на одного, як оселедці в банці. То були китайці, що ніколи не помирають. Вічні люди, що торгують поміж собою посвідченнями особи. Ось так скінчилося їхнє життя. В моторошних фантазіях ці тіла могли перетворитися на страви в китайських ресторанах, їх могли поховати у полі за фабричною стіною або кинути в жерло Везувію. А вони — ось тут. Сиплються десятками з контейнера, а їхні імена нашкрябані на бирках, прив'язаних до ший. Усі вони відкладали гроші, щоб їх поховали в Китаї, в їхніх рідних містечках, звідки вони сюди поприїжджали. З їхніх зарплат вираховувався відсоток на зворотну подорож у разі смерті. На місце в контейнері та яму в клаптику землі десь у Китаї. Розповідаючи мені про цей випадок, оператор крана закрив обличчя руками і дивився на мене крізь пальці. Наче маска з долонь робила його достатньо хоробрим, щоб розмовляти зі мною. Оператор побачив, що тіла падають, але вмикати сирену потреби не було. Він просто опустив контейнер на землю, невідомо звідки вигулькнуло кілька десятків людей, запхали все назад, а рештки позмивали брандспойтами. Ось як воно було. Оператор і досі не до кінця вірив, що це трапилося, сподіваючись, що то була галюцинація через перевтому на роботі. Потім він зімкнув пальці, повністю закривши від мене обличчя, і став пхикати, але я не міг розібрати, що він казав.

Все, що існує, проходить крізь цю територію. Крізь порт Неаполя. Нема такого виробу — тканини, пластмаси, іграшки, молотка, черевика, відкрутки, болта, відеогри, куртки, штанів, свердла чи годинника, — який би не проходив крізь оце місце. Неапольський порт — як відкрита рана. Кінцевий пункт безкінечної подорожі товарів. Кораблі входять в затоку і пристають до причалів як немовлята до грудей матері, однак з тією різницею, що тут їх не годують, а висмоктують. Доять, як корів. Неапольський порт — як діра в землі, звідки з'являється те, що виробляється в Китаї. На Далекому Сході, як і досі

полюбляють висловлюватися репортери. Далекий Схід. Дуже далекий. Незбагненно далекий. Я заплющую очі і бачу кімоно, бороду Марко Поло і Брюса Лі у стрибку. Але насправді цей Схід сполучений з неапольським портом міцніше, аніж з будь-яким іншим місцем. Стосовно Сходу тут немає нічого далекого. Тут випливає все, що виробляється в Китаї. Це — як відро води, вилите в яму в піску. Вода з'їдає пісок, і яма стає дедалі більшою й глибшою. Крізь неапольський порт проходить 20 відсотків італійського текстильного імпорту з Китаю. Це якщо рахувати в грошовому еквіваленті. А в кількісному — понад 70. Химерна річ, яку важко уявити, але товар — це така штука, що має в собі рідкісну магію: він примудряється бути і не бути; прибувати, навіть не потрапляючи до місця призначення; дорого обходитися покупцеві, незважаючи на свою погану якість, і тягнути на зовсім маленький податок попри те, що коштує гігантську суму грошей. Текстиль підпадає під досить широкий спектр визначень та характеристик, тому простий розчерк пера в митній декларації може істотно знизити його ціну та податок на додану вартість. Здається, в тиші чорної діри неапольського порту молекулярна структура товарів розпадається, але відразу ж відновлюється, коли вироби перетинають межу узбережжя. Товари мають полишити територію порту негайно. Все відбувається настільки швидко, що в процесі оформлення вироби немов щезають, випаровуються. Наче їх ніколи й не було. Наче нічого не сталося, просто відбувся такий собі віртуальний акт. Уявна подорож, неіснуюче фальшиве прибуття, корабель-привид, примарний вантаж. Товари мають потрапити до рук покупця, не залишаючи найдрібніших слідів на своєму шляху, потрапити до складського приміщення швидко, відразу ж, іще до того, як почнеться відлік часу. Часу, якого може вистачити на інспекцію. Тонни виробів подорожують так швидко, наче їх доставляє власноруч який-небудь поштар. В неапольському порту, чиї 330 акрів розтягнулися на сім миль узбережжя, час розширюється та стискається. Здається, те, на що деінде може знадобитися година, тут відбувається менше ніж за хвилину. Тут сумнозвісна вайлуватість та неповороткість неаполітанців, що робить їхні рухи схожими на неквапливий потік патоки, анулюється, скасовується та спростовується. Безжальна прудкість китайських товарів руйнує часові рамки митної інспекції, вбиваючи саме поняття часу. То є справжнісіньке вбивство хвилин, кривава різанина вкрадених в історії секунд. За цими секундами женуться вантажівки, їх підганяють крани і штрикають своїми «виделками» авторозвантажувачі.

COSCO, найбільша з китайських державних транспортних

компаній, здійснює свої операції в неапольському порту спільно з MSC — женевською компанією, що володіє другим найбільшим у світі комерційним флотом. Швейцарці та китайці вирішили об'єднати зусилля і вкласти великі гроші в Неаполь, де вони управляють найбільшим вантажним терміналом. Зі своїми трьома тисячами футів причалів, близько півтора мільйонами квадратних футів терміналу та понад трьомастами тисячами квадратних футів відкритого простору ці компанії всотують майже весь рух транзитних товарів для Європи. Вам доведеться переінакшити та напружити вашу фантазію і спробувати уявити порт Неаполя як нижню сходинку драбини, якою піднімаються китайські вироби. В даному випадку видається доречним біблійний образ: порт є вушком голки, а верблюдом, що має крізь нього пройти, є кораблі. Величезні судна шикуються в затоці у ланцюжок і чекають своєї черги посеред безладдя кормових частин, що погойдуються на хвилях, та корабельних носів, що довбуться один об одного. Піднімаючи якорі і гуркочучи ланцюгами, істоти з листового металу та гвинтів повільно входять у вузький отвір неапольського порту. Наче анальний отвір затоки розширюється, викликаючи сильний біль у сфінктері.

Але ж ні. Не так. Немає там ніякого видимого безладдя. Всі судна приходять і відходять упорядковано. Принаймні, так здається з суходолу. Протягом року порт пропускає аж сто п'ятдесят тисяч контейнерів. На причалах вибудовуються цілі міста з товарів, але їх одразу ж відвозять геть. Порт характеризується своєю швидкістю, та кожна бюрократична неповороткість, кожна ретельна інспекція перетворює гепарда транспорту на неквапливого сонного лінивця.

Коли я потрапляю на пристань, то завжди там гублюся. Причал Баузан схожий на споруду, витворену з гігантських блоків конструктора «Лего». Здається, що ця велетенська конструкція не займає частину простору, а немовби винаходить його, творить. Один його куток виглядає так, наче в ньому приліпили багацько осиних гнізд. Ціла стіна якихось химерних вуликів: то — тисячі штепсельних розеток, що живлять електричним струмом «рифери», тобто рефрижераторні контейнери. Всі харчі, які тільки можна побачити по світових телеканалах, усі вони напхані в ці крижані контейнери. На причалі Баузан мені здається, що переді мною — порт призначення для усіх товарів, що їх виробляє людство. Тут вони проводять останню ніч своєї подорожі, а потім їх продають. Це — як споглядати створення світу. Одіж, що її носитимуть молоді парижани максимум місяць, рибні палички, що їх цілий рік їстимуть мешканці Брешії, годинники, якими каталонці прикрасять свої зап’ястки, та шовк для кожного плаття

в Англії на весь сезон — усе це проходить крізь порт за лічені години. Цікаво було б десь прочитати не лише про те, де ці товари були вироблені, а й про маршрут, яким вони потрапили в руки покупців. Вироби мають подвійне, змішане та незаконне громадянство. Зачаті десь у китайській глибинці, вони з'являються на світ в якомусь місті якоїсь слов'янської країни, потім набувають остаточного вигляду в північно-східній Італії, фасуються в Пулії або албанській Тирані — і, нарешті, опиняються в коморі десь у Європі. Жодна людська істота ніколи не матиме таких прав пересування, які має товар. Кожен відтинок їхнього шляху з його випадковими та офіційними маршрутами впирається — як залізнична чи трамвайна колія — у глуху стрілку тут, у Неаполі. Коли велетенські контейнеровози вперше входять до затоки і повільно наближаються до причалу, вони скидаються на неквапливих бегемотів із сталевих листів та ланцюгів; з іржавих швів на їхніх боках поволі сочиться вода. Та коли вони стають на якір, то стають прудкими істотами. Можна подумати, що на цих суднах — великі екіпажі, але вони вивергають зі свого черева жменьки людців, на перших погляд нездатних приборкати цих гігантських тварин у відкритому морі.

Коли я вперше побачив, як до причалу підійшло китайське судно, мені здалося, що я бачу продукцію з усього світу. Я втратив лік контейнерам, не зміг прослідкувати за кожним із них. Це, мабуть, звучить сміховинно: «збився з ліку», але це дійсно так. Числа були надто великі, і всі вони переплуталися у мене в голові.

У наші дні товари, що розвантажуються в Неаполі, є майже виключно китайськими — 1,6 мільйона тонн щорічно. Тобто ті, що реєструються офіційно. Принаймні ще мільйон тонн проходить крізь порт, не залишаючи по собі жодного сліду. У відповідності з даними Італійського митного агентства, 60 відсотків товарів, що прибувають до Неаполя, уникають офіційної митної інспекції, 20 відсотків митних декларацій не перевіряються, п'ятдесят тисяч партій товару — це контрабанда, 99 відсотків якої є китайською — і все це оцінюється в суму 200 мільйонів євро несплачених податків кожні півроку. Першими йдуть контейнери, котрі мають зникнути до того, як до них доберуться митні інспектори. Кожен контейнер ретельно нумерується, але багато номерів є ідентичними. Таким чином один проінспектований легальний контейнер «освячує» певну кількість нелегальних з тим самим номером. Те, що розвантажується в понеділок, може вже до четверга потрапити на продаж до Модени, Генуї чи вітрин магазинів у Бонні або Мюнхені. Здогадно, велика частина товарів з'являється в Італії

начебто транзитом, але магія митниці робить цей транзит стаціонарним. У граматиці товарів для документів існує один синтаксис, а для комерції — інший. У квітні 2005 року Антишахрайський відділ Італійської митниці, котрий за збігом обставин одночасно розпочав чотири окремих операції, конфіскував 24 тисячі пар джинсів, призначених для французького ринку; 51 тисячу виробів з Бангладеш з позначкою «Зроблено в Італії»; 450 тисяч статуеток та ляльок включно з Барбі та Людиною-Павуком; а також 46 тисяч пластмасових іграшок — на загальну суму приблизно 36 мільйонів євро. Зовсім маленька порція товарів, яка проникла крізь неапольський порт лише за кілька годин. А з порту вийшла у великий світ. І так триває день за днем. Ці порції товарів стають дедалі більшими і перетворюються на потужний потік, що його забезпечує дійна корова комерції.

Порт відокремлений від міста. Він — як уражений інфекцією апендицит, який ніколи не переростає в перитоніт, але завжди присутній у череві прилеглого узбережжя. Немов напівпустеля, облямована водою та землею, але яка, здається, не належить ані воді, ані суходолу. Як викинута на берег земноводна істота, морський метаморфоз. Як новоутворення, що складається з бруду, сміття та різних уламків, що їх викинуло припливом на берег за багато років. Судна випорожнюють свої клозети та чистять трюми, випускаючи у воду жовту піну; моторні човни та яхти, відригуючи двигунами, викидають усе в сміттєву кабіну, що зветься морем. Ця болотиста маса утворює вздовж берегової лінії тверду кірку. Сонце творить над водою міраж, але поверхня моря блищить наче пластикові пакети зі сміттям. Чорні пакети. Затока схожа на пінисту поверхню кави в кавоварці, на гігантську ванну з рідким багном. Причал з його тисячами різнокольорових контейнерів здається непроникним кордоном: Неаполь оточений стінами вивантажених товарів. Та ці стіни не захищають місто, навпаки — це місто захищає стіни. Однак у порту немає цілої армії докерів, немає романтичної шпани. Зазвичай він уявляється сповненим руху, туди-сюди снують люди мальовничої зовнішності, вони часто розмовляють на підвищених тонах, чується чужа мова. А насправді ж тут панує тиша механізованої фабрики. Здається, що тут більше не залишилося людей, а контейнери, судна та вантажівки приводяться в рух якимось невидимим вічним двигуном. Він працює тихо і швидко.

Раніше я часто ходив до порту поїсти риби. Ні, близькість до води не означає вищої якості морської їжі в ресторані. Бо в своїх

стравах я часто знаходив шматочки пемзи, пісок і навіть варені водорості. Молюсків ловили і відразу ж кидали прямісінько до каструлі. Як гарантію свіжості, як російську рулетку інфекції. Але сьогодні, коли всі вже звикли до смаку морепродуктів, вирощених на спеціальних фермах, коли кальмар смакує як курка, треба ризикувати, якщо хочеться відчути отой неповторний морський смак. А мені хотілося ризикувати. В портовому ресторані я спитав, чи можна десь орендувати житло.

— Не чув про таке, бо навколишні будинки зникають. Їх прибирають до рук китайці… — Поважний чолов'яга з іще поважнішим голосом царствено розсівся посеред кімнати. Кинувши на мене погляд, він вигукнув: — Однак дещо могло й досі залишитися!

Більше він не сказав нічого. Пообідавши, ми пішли вулицею, що тягнеться вздовж порту. Чолов'язі не довелося казати мені, щоб я йшов слідом. І так зрозуміло. Ми ввійшли до вестибюлю якогось примарного багатоквартирного будинку і піднялися на четвертий поверх, де іще залишалася одна квартира для студентів. Господарі повикидали всіх, щоб забезпечити місце для порожнечі. Вважається, що в квартирах не повинно залишатися нічого. Ні шафок, ні ліжок, ні картин, ні туалетних столиків — навіть стін. Тільки голий простір. Простір для картонних ящиків, для велетенських картонних шаф, простір для товарів.

Таку кімнату мені й дали. Більше схожу на цуценячу будку, достатньо велику, щоби в ній помістилися ліжко та шафа. Про місячну орендну платню, рахунки за послуги та підключення телефону розмови не було. Чолов'яга представив мене чотирьом хлопцям, моїм сусідам по будинку, — і все. Вони пояснили мені, що це — єдине жиле приміщення в усій будівлі і що воно служить притулком для Цзяна, китайця, що відповідав за palazzi, тобто будинки. Оренди платити не треба було, але я мав по суботах та неділях відпрацьовувати в квартирах-коморах. Я шукав помешкання, а знайшов роботу. Вранці ми зносили стіни, а ввечері прибирали уламки — шматки цементу та цегли, а потім збирали все це в звичайні сміттєві мішки. При руйнації стіни виникають несподівані звуки: не як б'ють каміння, а як падає зі столу на підлогу кришталевий посуд. Кожна квартира перетворювалася на комору без стін. Мені й досі не зрозуміло, як той будинок устояв і не розвалився. Не раз ми цілком свідомо руйнували опорні стіни. Але для товарів потрібен був простір, тому не виникало дилеми — зберегти стіни чи забезпечити місце для виробів.

Ідея набивати помешкання картонними коробками наверзлася на думку якимось китайським торговцям після того,

як керівництво неапольського порту представило свій план безпеки делегації конгресменів США. Цей план передбачає розділення порту на чотири зони: круїзні кораблі, прогулянкові човни, комерційні судна та контейнеровози. Він містить також оцінку ризику для кожної з цих зон. Після того як цей план зробили надбанням публіки, багато китайських бізнесменів дійшли висновку, що єдиний спосіб не дати поліції відчути, що їй час втрутитися, пресі — постійно писати про порт, а телебаченню — нишпорити, вишукуючи сенсаційні історії, полягає в тому, щоб оповити все тотальною мовчанкою. Підняття цін було іще однією причиною того, що рух товарів став потаємнішим. Для того щоб сховати їх в орендовані комори на задвірках сільської місцевості, посеред звалищ та тютюнових полів, знадобилося використання додаткових транспортних потужностей. І таким чином отримали схему: щодня в порт в'їжджають не більше десяти автофургонів, а потім виїжджають забиті під зав'язку. Коротка подорож — і вони вже в гаражах багатоквартирних будинків, що оточують порт. Туди-сюди. Оце і все, що треба.

Неконтрольовані непомітні переміщення, що губляться в щоденному транспортному потоці. Орендуються квартири. Потім з них витягують нутрощі. Видаляються перегородки в гаражах, щоб забезпечити одне цілісне приміщення. Підвали теж набиваються товарами від підлоги до стелі. Жоден власник не наважиться скаржитись. Цзян усім заплатив: за оренду і за незаконне руйнування. Тисячі ящиків переміщуються ліфтом, спеціально переобладнаним під вантажі. Сталева кліть з платформою на рейках, яка безперервно рухається. Моя робота тривала кілька годин, а вибір товарів був невипадковим. Вийшло так, що мені довелося займатися розвантаженням у перші дні липня. Платили добре, але то — важка праця, якщо ви не звикли. Було жарко й парко, але ніхто не наважився вимагати встановлення кондиціонерів. Ніхто. І не через страх покарання чи культурні норми послуху та покори. Вантажники прибули сюди з усіх куточків світу: Ґани, Берега Слонової Кістки, Китаю, Албанії, а також Неаполя, Калабрії та Луканії. Ніхто не став вимагати, бо всі розуміли: раз товар не псується від спеки, значить нема потреби марнувати гроші на кондиціонери.

Ми складували ящики з куртками та плащами. З штормівками, бавовняними светрами та парасольками. Видавалося дивним, що в розпал літа хтось прийняв рішення забивати комори осінньою одежею замість купальників, літніх платтів та сандалій-в'єтнамок. На відміну від великих складських приміщень, ці квартири-комори призначалися для предметів, що мали потрапити на ринок негайно. Але китайські бізнесмени

передрікали холодний та дощовий серпень. Я ніколи не забуду урок Джона Мейнарда Кейнса стосовно поняття маргінальної вартості: як, наприклад, ціна пляшки води різнитиметься в залежності від того, продається вона побіля водоспаду чи в пустелі. Того літа італійські підприємства пропонували пляшки біля водоспадів, у той час як китайські бізнесмени будували фонтани в пустелі.

Через кілька днів після того як я став до роботи, Цзян переночував у квартирі. Він бездоганно розмовляв італійською, і його м'яке «г» більше нагадувало «V». Як у збіднілих аристократів, що їх Тото зображує у своїх фільмах. Цзян Чжу взяв собі християнське ім'я Ніно. Майже всі неапольські китайці, що мають ділові стосунки з місцевими мешканцями, беруть собі місцеві імена. Ця практика стала настільки поширеною, що вже не дивно почути, як китаєць представляється як Тонімо, Ніно, Піно або ж Паскуале. Ніно-Цзян не спав; натомість він цілу ніч сидів на кухні і дзвонив по телефону, одним оком позираючи на телевізор. Я вмостився в ліжко, але заснути не зміг: Цзян не вмовкав, а його мова була як автоматні черги, що проскакували крізь зуби. Він говорив, не вдихаючи, то була словесна асфіксія. Його охоронці щедро наповнили приміщення своїми кишковими газами; їхній солодкуватий сморід проникнув і до моєї кімнати. Мою огиду й обурення викликав не лише цей сморід, а й ті картини, що він їх породив у моїй уяві. Як гниють і перетравлюються в їхніх шлунках фаршировані млинці та китайський рис з різноманітними підливами та приправами. Решта мешканців уже звикла до цього. Якщо їхні двері зачинилися, то їм тільки й лишилося, що спати. Окрім сну для них не існувало нічого. Зате для мене не існувало нічого окрім того, що відбувалося за дверима моєї кімнати. Тому я пішов на кухню і всівся на стілець. Кухня — комунальна зона, а значить — частково і моя. Принаймні теоретично. Цзян припинив теревенити по телефону і почав куховарити. Смажити курчат. Мені на думку спали всілякі запитання, кліше, яких я хотів позбутися. Я заговорив про Тріаду — китайську мафію. А Цзян зробив вигляд, що його надзвичайно цікавить процес смаження курчат. Мені хотілося розпитати у нього про подробиці, принаймні символічні: я й не сподівався, що він візьме і зізнається у своїй приналежності до Тріади. Виходячи з припущення, що кримінальне розслідування передбачає точну й ретельну оцінку реальності, я продемонстрував свою обізнаність із китайською організованою злочинністю.

Цзян поставив своїх смажених курчат на стіл, сів і нічого не сказав. Не знаю, чи вважав він цікавим те, що я розповідав. Я так ніколи й не дізнався, належав він до Тріади чи ні. Цзян

відсьорбнув трохи пива, а потім відірвав одну сідницю від стільця, дістав із задньої кишені гаманець, швиденько понишпорив у ньому і витягнув три купюри. Розгладивши їх на столі, він поставив на них склянку з пивом:

— Євро, долар та юань. Ось моя тріада.

Здавалося, Цзян говорив щиро. Жодної іншої ідеології, ніяких символів віри чи прагнення видертися нагору ієрархічною драбиною. Прибуток, бізнес, капітал. І більше нічого. Прийнято вважати, іцо рушій, який визначає певну динаміку, є потаємним і тому має породжуватися потаємною спільнотою: китайською мафією. Це — синтез, що вбирає в себе всі проміжні стадії, фінансові трансферти та інвестиції — все, що робить злочинну економічну організацію могутньою. Останні кілька років кожна комісія по боротьбі з мафією вказувала у своєму звіті на «зростаючу небезпеку китайської мафії», однак за десять років розслідування поліція спромоглася конфіскувати лише 600 тисяч євро в Кампо-Бізенціо поблизу Палермо. А також кілька мотоциклів та частину фабрики. Ніщо в порівнянні з економічною силою, здатною переміщати капітал на мільйони євро, про що не перестають писати американські економісти. І Цзян-бізнесмен з посмішкою дивився на мене:

— Економіка має вершину та дно. Ми розпочали на дні, а тепер добираємося до вершини.

Перед тим, як піти спати, Ніно-Цзян зробив мені пропозицію на наступний день:

— Ти рано встаєш?

— Коли як…

— Якщо завтра о п’ятій уже будеш на ногах, їдьмо з нами до порту. Можеш нам допомогти.

— У чому?

— Якщо маєш футболку з капюшоном, то не завадило б її вдягнути.

І більше нічого не було сказано. А я й не питав, бо горів бажанням узяти участь. Якби я поставив надто багато запитань, то Цзян міг би передумати і скасувати своє запрошення. На відпочинок лишилося всього-на-всього кілька годин, але я був надто збуджений та занепокоєний, щоб спати.

Рівно о п’ятій я вже був готовий і чекав унизу разом з іншими. То були двоє немолодих типів з північної Африки та один з моїх сусідів по будинку. Ми ввібралися до мікроавтобуса і вирушили до порту. Не знаю, чи далеко ми заїхали в самому порту, якими манівцями проїжджали: я заснув, прихилившись до вікна. Ми вийшли з авто біля якихось кам’яних брил; там була невеличка пристань, котра випиналася в море посеред високих

скель, що утворювали ущелину. До пристані був пришвартований човен з великим двигуном. Він здавався надто важким для корми такого вузенького та довгого судна. З капюшонами на головах ми скидалися на членів якоїсь сміховинної реп-групи. Я думав, що капюшон був для того, щоб мене не можна було впізнати, а виявилося, що він — для захисту від крижаних бризок морської води, захист від пронизливого болю, що пульсує в скронях рановранці у відкритому морі. Один молодий неаполітанець запустив двигун, а другий сів за кермо. Мабуть, вони були братами — такі схожі були один на одного. Цзян з нами не поїхав. Приблизно через півтори години ми підпливли до судна. Мені здалося, що ми ось-ось наскочимо на нього. То був велетенський корабель. Задравши голову, я ледь побачив край фальшборту. У відкритому морі судна видають металеві скрипи, як повалені дерева. А також якісь глухі звуки, від яких з'являється бажання постійно ковтати слину, що стає солонуватою на смак.

З корабельного підйомника, сіпаючись, сповзла вниз сіть з ящиками. Кожного разу, коли такий клунок гепався об наш човен, останній сильно накренявся, і кожного разу мені здавалося, що я ось-ось шубовсну у воду. Ящики були не надто важкими, але, розвантаживши десь близько тридцяти на корму, я відчув біль у зап'ястках, а передпліччя натерлися об гострі кути і почервоніли. Нарешті наш човен відплив і взяв курс на берег — і відразу ж два інших пристали до борту гігантського судна, щоб продовжити вивантаження ящиків. Вочевидь вони відпливли не від нашої пристані, а несподівано з'явилися нам на заміну наче нізвідкіля. Кожного разу, коли ніс нашого човна з бризками занурювався у воду, моя душа падала у п'яти. Прихиливши голову до ящиків, я спробував визначити їхній вміст по запаху, який від них ішов, або ж по звуку. На мене наповзло відчуття провини. Хто-зна, в якій оборудці я взяв участь так непродумано, навіть не прийнявши якогось попереднього рішення. Одне діло вляпатися в цю справу цілком свідомо, а зовсім інше — займатися розвантажуванням незаконних товарів просто так, з цікавості. Чомусь людина по своїй дурості вважає, що незаконний акт має бути більш продуманим, більш умисним, аніж законний. Та насправді різниці тут немає. Конкретним учинкам притаманна гнучкість, якої не знають моральні міркування. Коли ми повернулися до пристані, двоє північно-африканців вийшли з човна з двома коробками на плечах кожен, але я завагався, бо мав прийняти важке рішення. Ніно чекав на нас побіля валунів. Вибравши один величезний ящик, він розрізав пакувальну стрічку канцелярським ножиком. Усередині виявилися кросівки. Справжні спортивні черевики найвідоміших фірм, найновіші моделі, настільки нові, що в Італії

вони іще не продавалися. Побоюючись митної інспекції, Цзян зволів вивантажувати їх у відкритому морі. В такий спосіб цей товар можна було викинути на ринок без податкового тягаря, а оптовикам не довелось би платити ввізне мито. Конкуренти усуваються завдяки нижчим цінам. Та ж сама якість товару, але зі знижкою чотири, шість та десять відсотків. Такі знижки не може запропонувати жоден торговий агент. Від цих відсотків залежить життя і смерть крамниці, ці відсотки спричиняються до появи нових універмагів, забезпечують гарантований дохід та отримання банківських позик. Ціни мають бути нижчими, ніж у конкурентів. Усе має переміщуватися швидко та потаємно, спонукати до купівлі чи продажу. Несподіваний кисень для італійських та європейських торговців. Кисень, що подається через порт Неаполя.

Поки прибували інші човни, ми вантажили ящики в автофургони. Потім ці фургони вирушали до Рима, Вітербо, Латини та Формії. Цзян сказав, щоб нас відвезли додому.

За останні кілька років усе змінилося. Все. Раптово та несподівано. Декотрі люди відчувають переміну, але не розуміють її. Ще десять років тому човни контрабандистів борознили води Неаполітанської затоки кожного ранку, вивозячи ділків до суден, де вони затарювалися цигарками. Потім ці коробки з цигарками запихали в авто і розвозили по вуличних ятках на продаж. Між береговою охороною, митниками та контрабандистами розігрувалися битви. Тонни цигарок в обмін на один недбало організований арешт, або один арешт в обмін на тонни цигарок, схованих під фальшивим дном човна, якому дозволяли втекти. Тривалі нічні чергування, засідки, свистки, що попереджали про наближення підозрілого авто, рації, готові дати сигнал тривоги, низки чоловіків, що швидко передавали ящики один одному на березі моря. Автомобілі, що мчали в глиб суходолу від узбережжя Пулії або з периферії до Кампанії. Основна вісь проходила між Неаполем та Бріндізі. То був маршрут дешевих цигарок. Контрабанда була процвітаючим бізнесом, своєрідним ФІАТом Півдня Італії, системою соціального забезпечення для тих, кого ігнорувала держава, єдиним видом діяльності для двадцяти тисяч людей в Пулії та Кампанії. Саме ця контрабанда стала причиною Великої війни всередині Каморри на початку 1980-х.

Клани з Пулії та Кампанії постачали цигарки до Європи контрабандними каналами, щоб не платити податки державі. Кожного місяця вони ввозили тисячі ящиків з Чорногорії, і виручка з кожної партії складала 500 мільйонів лір — приблизно 330 тисяч доларів США, Тепер усе це зникло. Кланам більше невигідно займатися контрабандними цигарками. Але максима

Антуана Лавуаз'є не втратила своєї актуальності й донині: ніщо не зникає, ніщо не створюється, все лише перетворюється. І в природі, і, перш за все, в динаміці капіталізму. Товари широкого вжитку витіснили цигарки і стали новою контрабандою. Розгорається жорстока цінова війна, оскільки знижки означають різницю між життям та смертю для торговельних агентів, оптовиків та роздрібних торговців. Податки, ПДВ та транспортні видатки — це дейдвуд прибутків, реальні перешкоди, що стримують обіг товарів та грошей. Щоб скористатися перевагами дешевої робочої сили, великі компанії переносять виробництво на схід — до Румунії, Молдавії або навіть далі: до Китаю. Але цього недостатньо. Так, товар дешевий, але він потрапляє на ринок, де все більше й більше споживачів з нестабільними доходами або мінімальними накопиченнями трусяться над кожною копійкою. Поки накопичуються непродані товари, продовжують прибувати нові: справжні, фальшиві, напівфальшиві або напівсправжні. Тихо і не залишаючи слідів. І не так помітно, як колись цигарки, бо вони не збуваються через незаконну мережу. Наче їх ніколи сюди й не привозили, наче вони виросли десь у полі і їх зібрали під час жнив якісь невідомі селяни. Гроші не пахнуть, зате товар має приємний запах. Він не тхне морем, яке він перетнув, або руками, що його зробили. На ньому немає плям мастила з машинерії, на якій їх виготували. Товар пахне собою. До нього лише додається запах прилавка крамниці, а його кінцевим пунктом призначення є домівка покупця.

Ми полишили море і подалися додому. Водій автофургона дав нам мінімум часу на висадку, бо йому треба було мерщій повертатися до порту, щоб узяти там нові коробки, нові товари. Коли я входив до ліфта, то ледь не зомлів. Знявши свою легку куртку з капюшоном, просякнуту потом та морем, я впав на ліжко. Не знаю, скільки ящиків я відніс і склав, але у мене було таке відчуття, що я розвантажив взуття для половини ніг в Італії. Я був такий заморений, наче тяжко пропрацював увесь день. А тим часом мої сусіди тільки-но прокидалися. Був ранній ранок.

У наступні дні Цзян став брати мене на свої бізнесові зустрічі. Здавалося, йому подобалося бути в моїй компанії, коли він займався щоденними справами або обідав. Я говорив або надто багато, або зовсім мало, і йому, вочевидь, подобалося і перше, і друге. Я спостерігав, як сіють і вирощують грошові зерна, як поле економіки залишають під паром. Ми їздили до Лас-Веґаса, території північніше Неаполя. Лас-Веґас — так ми звемо цю місцину з кількох причин. Як і Лас-Веґас та Невада, збудовані посеред пустелі, тутешні міські агломерати виростають неначе нізвідкіля. І щоб добратися до такого місця, треба перетнути цілу пустелю шляхів. Кілометри асфальту, широкі дороги, що мчать тебе звідси до автостради, до Рима, прямісінько на північ. Ці шляхи збудовані не для легковиків, а для важких вантажівок, для переміщення не людей, а одежі, взуття та дамських сумочок. Якщо їхати з Неаполя, то ці міста виникають нізвідки, немов посаджені в землю одне поза одним. Глиби бетону. Плутанина вулиць. Павутина доріг, в яку вплетені міста Казаваторе, Кайвано, Сант-Антімо, Меліто, Арцано, Пішінола, Сан-П'єтро-а-Патієрно, Фраттамажоре, Фраттаміноре та Ґрумо-Невано. Міста настільки невиразні та незначущі, що вони схожі на один гігантський метрополіс, де вулиці одного населеного пункту продовжуються в наступному.

Я сотні разів чув про місцевість біля Фоджії, що зветься Каліфоджія, південну частину Калабрії часто називають Калафрикою або ж Саудівською Калабрією, Сала-Консиліна перетворилася на Сахару-Консиліну, а неаполітанське передмістя Секондільяно неофіційно перейменували на Терцо Мондо, тобто Третій світ. Але оцей Лас-Веґас — це справжній Лас-Веґас. Упродовж багатьох років кожен, хто бажав спробувати щастя в бізнесі, вирушав туди. Щоби втілити свою мрію. Взяти кредит або гроші, сплачені по звільненні з роботи, і відкрити власне виробництво. Якщо вам щастило і ви вигравали, то вам випадала ціла фірма, і для збирання врожаю у вашому розпорядженні опинялися ефективність, висока продуктивність, швидкість, «кришування» та дешева робоча сила. Ви вигравали так само, як і в казино, ставлячи на чорне або червоне. Якщо ж ви програвали, то втрачали свій бізнес упродовж кількох місяців. Це ж Лас-Веґас. Тут не існує нормативних актів та регламентування, не існує економічного планування. Черевики, одіж та інший ширвжиток викидається на міжнародний ринок нелегально і потаємно. Міста

не вихваляються цими дорогоцінними виробами: чим тихіше та потайливіше ці товари продукуватимуться, тим успішніше завойовуватимуть ринок. Роками цей регіон виробляв найкраще з італійської моди. А значить — найкраще у світі. Але він не мав клубів чи асоціацій підприємців, не мав центрів підготовки. Не мав нічого, окрім роботи, нічого, окрім своїх швацьких верстатів, маленьких фабрик, упаковок та відвантаженого товару. Нічого, окрім безкінечного повторення виробництва. Все інше було наносним, поверховим. Підготовка і навчання відбувалися безпосередньо за верстатом, а якість виробів компанії демонструвалася їхнім успіхом. Ні тобі фінансування, ні спеціальних проектів, ні стажування. Ринок — це все або нічого. Виграв або програв. Зростання зарплатні означало покращення житла та покупку наворочених авто. Але цей добробут не можна вважати спільним, колективним. Це багатство — вкрадене, забране у когось силоміць і притягнуте до вашої «печери» як здобич. Люди приїздили звідусіль і вкладали гроші у фірми, що виробляли сорочки, куртки, піджаки, рукавички, сумочки, капелюхи та гаманці для італійських, німецьких і французьких компаній. У 1950-х роках італійський Лас-Веґас припинив вимагати дозволів, офіційних контрактів та належних умов праці — і гаражі, сходові колодязі й комори перетворилися на фабрики. Але за останні роки китайська конкуренція призвела до руйнації підприємств, що виробляли товари середньої якості для середнього покупця. І не стало більше місця й часу для зростання професійної майстерності. Або ти відразу працюєш найкраще і найшвидше, або хтось інший змикитить, як зробити цю саму роботу іще швидше й іще краще. Багато людей опинилися за воротами. Власники фабрик зламалися під тягарем боргів та процентів. Багато з них накивали п’ятами, ховаючись від непосильного фінансового преса.

В результаті зникнення цих невеликих підприємств під найбільшою загрозою опинилося одне конкретне місце: район Парко Верде в Кайвано. Йому перекрили кисень, його зростання брутально перепинили, і він став немов емблемою зовнішньої межі міського простору. Тут ніколи не гасне світло, в будинках та внутрішніх дворах повно народу, повсюди — припарковані автомобілі. Ніхто не від’їздить. Дехто приїжджає, але мало хто залишається надовго. Не буває тут такого моменту, коли багатоквартирні будинки порожніють, ніколи не буває тут відчуття тиші й пустки, коли вранці всі йдуть на роботу або до школи. В Парко Верде завжди натовп, завжди безперестанний шум людської юрми.

Парко Верде здіймається догори з центральної вісі міста, з

асфальтового ножа, що розтинає Неаполь. Він більше схожий не на мікрорайон, а на купу мотлоху, на смітник, де бетонні споруди з алюмінієвими балконами випинаються на кожному пустищі як пухирі. Складається враження, що його спроектував архітектор, якого надихнули піщані витвори на пляжі; він наче навмисне зробив будинки схожими на замки з піску, тільки при їх спорудженні форми з мокрим піском випорожнювали догори ногами. Сірі, невиразні будинки. В одному куточку приліпилася малесенька капличка. Вона майже непомітна, але так було не завжди. Колись тут була велика біла каплиця, справжній мавзолей, присвячений якомусь хлопцю на ім'я Емануель. Емануель загинув. Його вбили на роботі. На роботі, що інколи є навіть важчою, аніж ішачити в нічну зміну на фабриці. Але ж треба якось заробляти на життя. Емануель промишляв грабунками. На «діло» він виходив по суботах — кожну суботу. І завжди в тому самому місці. В той самий час, на тій самій вулиці, того ж самого дня. Бо субота була днем його жертв, днем закоханих. А в тому районі всі закохані їхали на шлях номер 87 — гидотну дорогу з асфальтовими латками та міні-смітниками. Кожного разу, коли я там проїжджаю і бачу закохані пари, я завжди думаю, що, мабуть, треба дійсно дуже сильно згоряти від пристрасті, щоб кохатися в такому паршивому оточенні. Саме тут і ховалися Емануель та його двоє подільників, вичікуючи, коли зупиниться авто і вимкнуться фари. Вони чекали іще трохи — поки парочка не роздягнеться — і нападали саме в той момент, коли коханці були найбільш вразливими. Розбивали вікно руків'ям пістоля і приставляли його дуло чоловікові під ніс. Обчистивши свої жертви, вони вирушали порозважатися, додавши іще одне пограбування до свого солідного «послужного списку» і кілька сотень євро — до своїх кишень. Жалюгідний улов, але ці хлопці, напевне, почувалися мільйонерами.

Якось уночі їх перехопив патруль карабінерів. Емануель та його подільники були настільки самовпевнені та безголові, що не розуміли просту річ: якщо постійно пробляти одне й те ж у тому самому місці, то це — найнадійніший спосіб забезпечити власний арешт. Погоня, зіткнення автомобілів, постріли. А потім — тиша. Емануель — у машині, смертельно поранений. Він націлив пістоль на карабінерів, тому вони встрелили його. Одинадцять куль впритул означає, що ти прицілився і готовий стріляти за найменшої провокації. Спочатку стріляй на враження, а потім стверджуй, що то була самооборона. Кулі блискавкою влетіли в авто, наче притягнуті до тіла Емануеля потужним магнітом. Його приятелі зупинили авто і хотіли втекти, але не стали, бо побачили, що Емануель мертвий. Вони відчинили

дверцята і не стали чинити опору, коли їх лупцювали кулаками в обличчя — прелюдія до кожного арешту. Емануель лежить, скоцюрбившись, з несправжнім пістолетом у руці. То — капсульний пістоль, пугач, яким хіба що собак від курника відганяти. Іграшка, що її використовували наче справжню зброю. Бо Емануель був іще дитиною, що зображала дорослого. Переляк на його обличчі мав означати жорстокість, а привласнені кишенькові гроші уявлялися йому казковим багатством. Емануелю було п'ятнадцять. Усі звали його Ману. Він мав худе й кутасте чорняве обличчя. Саме таким ви уявляєте хлопця, з яким вам не хотілося б мати справу. Емануель з'явився на світ у такому куточку земної кулі, де тебе будуть поважати й шанувати не за гроші у кишені, а за те, як ти їх роздобув. Емануель був породженням Парко Верде. А коли ти походиш з місцини, що назавжди залишає на тобі своє тавро, то жодна помилка або злочин не скасує факту твого походження. Родини з Парко Верде скинулися

1 збудували невеличкий мавзолей. Усередину вони помістили образ неаполітанської Мадонни Дель Арко та фото усміхненого Емануеля. Каплиця Емануеля стала однією з-понад двадцяти, що їх збудували вірні на честь всіляких Мадонн, яких тільки можна уявити. Але мер міста не міг стерпіти, що саме ця каплиця присвячена покидьку, і послав бульдозер, щоби її знести. Бетонна споруда розвалилася вмить, наче була зроблена з глини. Звістка поширилася швидко, і невдовзі біля каплиці зібралася молодь Парко Верде, приїхавши на своїх мопедах та мотоциклах. Усі мовчали. І просто дивилися, як чоловік у бульдозері смикав важелі. Під тягарем поглядів він зупинив машину і показав на судового виконавця, даючи зрозуміти, що це він дав наказ. То був жест, яким бульдозерист указав на потенційний об'єкт їхнього гніву і спробував відвести від себе небезпеку. Переляканий та обложений з усіх боків, він замкнувся в кабіні. А через кілька секунд здійнялася буча. Водієві вдалося втекти в поліцейському авто, а підлітки почали дубасити бульдозер руками та ногами. Виливши пиво зі своїх пляшок, вони стали наповнювати їх бензином прямо зі своїх мопедів і кидати каміння у вікна сусідньої школи. Якщо каплицю Емануеля зруйнували, то нехай зазнає руйнації і все інше! З вікон жилих будинків полетіли тарілки, вази та столове срібло. А в поліцію — палаючі бензинові «бомби». Підпаливши все, що вони змогли підпалити, підлітки спорудили барикади зі сміттєвих баків. Приготувалися до партизанської війни. Їх було багато сотень, і вони могли протриматися довго.

Але раптом хтось приїхав. Зблизька. Увесь район був

оточений поліцією та карабінерами, але чорний джип якимось чином примудрився проскочити крізь їхній кордон та крізь барикади. Водій посигналив, «хтось» відчинив дверцята — і декілька бунтівників увібралися до авто. І менш ніж за дві години все припинилося. З облич познімали хустки. Палаючі сміттєбаки загасили. В протистояння втрутилися клани — хтозна-які. Парко Верде — золота копальня Каморри, де вона видобуває свою дешеву робочу силу. Всі, хто потребує найманців, може гнати їх звідси гуртами, як робочу худобу. Це — некваліфіковані робітники з найнижчого щабля суспільства, і заробляють вони навіть менше, аніж нігерійські та албанські товкачі наркотиків. Дітлахи з Парко Верде потрібні всім: і клану Казалезі, і клану Маліардо в Джульяно, і «тигренятам» з клану Кріспано. Вони наймають їх наркоторговцями за фіксовану платню без преміальних, водіями, «вартовими» для охорони території кланів на дальніх підступах. І ці надійні та старанні в роботі дітлахи навіть не просять компенсувати їм витрати на бензин, бо страшенно бояться втратити роботу. Декотрі з них згодом «підсідають» на героїн, наркотик для тих, кому вже нема чого втрачати. Декотрі рятуються тим, що записуються в армію, і їх відправляють служити в інше місце. Деякі дівчата примудряються вирватися і більше в Парко Верде — ані ногою. Майже ніхто з молодшого покоління не стає членом клану: вони працюють на мафію, не стаючи її членами. Бо вони їй не потрібні. Клани їх просто використовують, благо пропозицій робочої сили завжди вдосталь. Ці дітлахи не мають ані навичок, ані комерційної жилки. Багато з них працюють кур'єрами, доставляючи рюкзаки з гашишем до Рима. Напружуючи по максимуму всі кінські сили своїх мотоциклів, вони за півтори години добираються звідси до столичної брами. За ці мандрівки вони не отримують нічого, але після двадцяти «ходок» одержують подарунок: мотоцикл. Для них він — безцінна, ні з чим не зрівняна річ, яку не зможе забезпечити їм жодна інша з наявних у цьому районі робіт. Дітлахи перевозили на мотоциклі товар, чия вартість у десятки разів перевищує вартість цієї механічної штуки, але вони цього не знають, навіть і близько не здогадуються. Якщо когось із кур'єрів зупинять на дорожньому посту поліції, то йому вліплять не менше десяти років. І клан не буде витрачатися на юридичні процедури, не надаватиме фінансові компенсації родинам тих, хто опиниться за ґратами. Але ревіння двигуна мотоцикла заглушує голос здорового глузду.

Мало-помалу декілька барикад розібрали. Швидкість їх демонтажу залежала від ступеня напускної бравади молоді. А потім усе розвалилося і розпорошилося. Клани не злякалися

цього бунту. Їм було байдуже — нехай Парко Верде хоч місяць палає, а мешканці всі повбивають один одного. Та от заковика яка: «повстання» означало припинення роботи і притоку дешевої робочої сили. Все мало повернутися до норми і повернутися негайно. Кожен мав відновити роботу, або, принаймні, бути напоготові в разі необхідності. Ця гра в революцію мала скінчитися.

Я пішов на похорон Емануеля. В декотрих точках земної кулі п'ятнадцять — це лише цифра, й не більше. А в цьому злиденному мікрорайоні смерть у п'ятнадцять років більше схожа на виконання смертного вироку, аніж просто вбивство. В церкві було повно похмурих підлітків, що час від часу видавали. стогони. А надворі невеличкий хор навіть скандував таке: «Він — і досі з нами, і завжди буде з нами…»

Як футбольні вболівальники, коли якийсь знаменитий гравець йде із спорту і передає наступнику свій номер на футболці. Наче вони були на стадіоні, з тією лиш різницею, що їхні «кричалки» повнилися люттю. Поліцейські в цивільному дуже старалися триматися подалі від проходів. Усі їх упізнали, але для сутички бракувало місця. Я теж відразу їх уздрів, вірніше, то вони відразу ж мене уздріли, бо в картотеках їхньої пам'яті не зберігалося жодного натяку на моє обличчя. Наче притягнутий моєю понурістю й замкненістю, один з них підійшов до мене і сказав: «Вони тут усі приречені. Наркотики, крадіжки, продаж краденого, грабунки… Дехто навіть вуличною проституцією займається. Немає жодного, хто не мав би стосунку до злочинності. Тому чим більше їх тут помре, тим краще буде для всіх».

За такі слова зазвичай дають по пиці або коліном по яйцях. Але більшість із присутніх насправді думали так само. І, мабуть, мали рацію. Я по черзі поглянув на кожного з них, на цих дітлахів, готових на все заради якихось 200 євро. На цих покидьків, товкачів наркотиків та тих, що стоять на шухері. Кожному не більше двадцяти. Падре Мауро, священик, що правив поминальну службу, знав, кого відспівує. Він знав також, що решта тутешньої молоді — теж далеко не святі.

— Не героя ховаємо ми сьогодні…

Він не тримав руки долонями догори, як це зазвичай роблять священики під час недільної проповіді. Натомість він стискав кулаки. Не було в його словах і нотки смиренності, а голос був на диво хрипкий, наче після довгої промови. Він говорив з гнівом — на померлого чекала важка кара, бо великий був його гріх.

Падре був схожий на отих сальвадорських священиків під час партизанської війни в цій країні, яким зрештою обридло

відправляти в останню путь жертви політичних убивств. З їхніх проповідей зникли смиренність та жаль. Вони стали не промовляти, а гнівно кричати. Але тут ніхто не знав про архієпископа Оскара Ромеро. Падре Мауро виступав надзвичайно емоційно: «Попри всю відповідальність, що падає на Емануеля, факт залишається фактом: йому було лише п'ятнадцять літ. У цьому віці сини родин, народжені в інших місцевостях Італії, ходять до басейну та на уроки танців. Тут — не так. Господь Бог зважить на ту обставину, що прогрішення скоїв п'ятнадцятирічний хлопець. Якщо на Півдні Італії п'ятнадцять означає, що ти достатньо дорослий, щоб працювати, а також іти на крадіжку, вбивство або ж загинути самому, то це означає також, що ти є достатньо дорослим, щоб нести відповідальність за певні вчинки».

Священик глибоко вдихнув затхле церковне повітря. «Але п'ятнадцять років — це надто мало, щоб чітко розгледіти причини того, що сталося, і тому відповідальність слід частково перекласти й на інших людей. П'ятнадцять — це вік, що стукає в двері совісті тих, хто лише грається в законність, роботу та відповідальність. І не просто стукає собі тихенько, а вчіплюється всіма своїми пазурами».

Священик скінчив проповідь. Ніхто так повністю і не второпав, що він насправді мав на увазі і кого звинувачував. Дітлахи виклично набундючилися. Четверо людей винесли труну з церкви, та раптом вона піднялася з їхніх плечей і попливла над юрмою, поколихуючись на морі рук — як рок-зірка, що стрибає зі сцени в натовп своїх прихильників. Група мотоциклістів оточила катафалк, що мав відвезти Ману на цвинтар. Натиснувши гальма, вони натужно газували, ревучи двигунами: в останню погоню Емануеля проводжав хор мотоциклетних вихлопів. Завищали шини, завили глушники: наче друзі загиблого зібралися проводжати його аж на той світ. Повітря наповнилося густим димом та бензиновим смородом, що швидко просякнув одіж усіх присутніх. Я пішов до ризниці: мені хотілося поговорити зі священиком, який виголосив таку запальну проповідь. Мене випередила якась жінка. Вона сказала падре Мауро, що хлопець сам напросився, що його родина погано його виховала. А потім гордовито заявила: «Мої онуки ніколи не пішли б на грабунок, навіть якби сиділи без роботи… А чого навчили того хлопця? — знервовано продовжила вона. — Нічого доброго».

Священик втупився в підлогу. На ньому був спортивний костюм. Він нічого не відповів і навіть не поглянув у її бік. Не зводячи очей зі своїх кросівок, він, нарешті, прошепотів:

— Річ у тім, що тут можна навчитися тільки помирати.

— Прошу, падре?

— Та нічого, сеньйора, то я так.

Але не всі тут перебувають у підпіллі. Не всіх засмоктало болото поразок і невдач. Принаймні зараз. Декотрі прибуткові фабрики і досі є достатньо сильними, щоб конкурувати з китайцями, бо працюють на фірми відомих дизайнерів. Забезпечуючи швидкість та якість, — надзвичайно високу якість, — вони й досі зберігають за собою монополію на красу для ексклюзивної одежі. «Made in Italy» робиться тут. У Кайвано, Сант-Антімо, Арцано — в усьому Лас-Веґасі та області Кампанія. «Обличчя Італії у світі» — це голова неапольських передмість, закутана у високоякісну тканину. Всесвітньо відомі фірми не ризикують переносити на Схід усе виробництво, не укладають контракти з азійськими виробниками. Тут виробництво втискується в сходові колодязі, в підвали блочних будинків, у сараї в містечках на околицях мегаполісів. Розташувавшись один за одним, втупившись у спину колеги попереду, робітники зшивають шматки тканини, кроять шкіру та майструють взуття. Швець ішачить приблизно десять годин на добу і заробляє щомісяця від 500 до 900 євро. Надурочні зазвичай оплачуються добре, аж на п'ятнадцять євро більше середньої погодинної оплати. На фабриці рідко працює більше ніж десять робітників. Як правило, там є телевізор або ж радіо, і робочі можуть слухати музику і навіть мугикати в унісон. Але під час «авралу» єдиний звук — це марш швацьких голок. Понад половину працівників складають жінки. Це — висококваліфіковані фахівці, немов народжені в парі зі своїми швацькими машинками. Офіційно ці фабрики не існують — так само, як і ті, хто на них працює. Якби цю роботу виконували легально, то ціна на товар піднялася б, і він утратив би ринок. Італія залишилася б без замовлень — і роботи. Тутешні бізнесмени знають цю логіку напам'ять. Зазвичай між фабричними робітниками та власниками не виникає тертя; класові конфлікти тут м'які, як глевкий хліб. Часто власник сам є колишнім робітником, що продовжує ішачити таку саму кількість годин, що і його працівники, у тому ж самому приміщенні і за таким самим верстатом. Коли він робить брак, то компенсує його з власної кишені — заставою чи відстроченим платежем, Його влада є здебільшого патерналістською. За вихідний або копійчану надбавку доводиться битися руками й ногами. Тут не підписують контрактів, тут немає чиновників. Усе здійснюється в безпосередньому контакті, тет-а-тет, і кожна поступка та пільга обговорюється в індивідуальному порядку. Власник з родиною живуть на поверсі над фабрикою. Його дочки часто няньчать дітей робітників, а його матір стає їхньою бабусею де-факто, тому діти

робітників та власників зростають разом. Таке общинне життя втілює мрію про горизонтальну інтеграцію, про постфордизм[1]: робітники та власники разом харчуються, часто спілкуються, і у них виникає відчуття приналежності до однієї спільноти.

І нікому тут не соромно. Всі знають, що вони виконують роботу найвищої кваліфікації за жалюгідні копійки. Але перше неможливе без другого. Щоб отримати бажане, ти працюєш якнайкраще, щоб у власника не виникло підстав тебе вигнати. Тут не існує системи соціального захисту, правових підстав, лікарняного чи відпустки. В переговорах з власником ти сам обумовлюєш свої права, сам випрошуєш відпустку чи відгул. І підстав скаржитися немає. Все так, як і має бути. Тут, на фабриці, існують лише твоє тіло, фах, верстат та платня. Ніхто не знає точної кількості підпільних працівників у цих краях, ніхто не знає, скільки легальних працівників змушені щомісяця підписувати квитанції за гроші, яких вони ніколи не бачать.

Цзян мав узяти участь в аукціоні. Ми пішли до класу початкової школи, де не було ані учнів, ані вчителя. Тільки пришпилені до стін листи щільного кольорового паперу з великими літерами. У приміщенні тинялися близько двадцяти представників компаній. Цзян був єдиним іноземцем. Він привітався лише з двома людьми, причому без особливої фамільярності. До внутрішнього двору школи в'їхало авто, і в кімнату ввійшло троє людей: двоє чоловіків та одна жінка. На жінці була шкіряна спідниця та лаковані черевики на високих підборах. Усі встали привітати її. Потім знову повсідалися — і аукціон розпочався. Один з чоловіків накреслив на класній дошці три вертикальних лінії і почав писати під диктовку жінки. В першій колонці з'явилася цифра: «800».

Вона означала кількість одиниць одежі, які треба було виготувати. Жінка зазначила типи тканин та якість виробів. До вікна підійшов бізнесмен із Сант-Антімо, повернувся спиною до решти з нас і запропонував свій термін та ціни: «Сорок євро за штуку впродовж двох місяців».

Його пропозицію записали на дошці: «800/40/2».

Інші бізнесмени аж ніяк не засмутилися. Їм, вочевидь, сподобалося, що пропонувач не наважився вторгнутися в царину неможливого. Але це не сподобалося покупцям. І торги продовжилися.

Дивні ці аукціони, що їх проводять великі італійські фірми в цьому краї. Ніхто не здобуває контракт і ніхто не програє. Гра полягає ось у чім: ставати учасником перегонів чи не ставати. Хтось робить пропозицію, пропонуючи свої терміни та ціну. Однак

якщо його умови будуть прийняті, то він не стане одним-єдиним переможцем. Його пропозиція буде чимось типу фори, ривка на старті, до якого можуть спробувати приєднатися й інші. Коли посередники приймають пропозицію, то решта підрядчиків вирішує, бажають вони долучитися чи ні. Той, хто погоджується, отримує тканину для роботи. Цю тканину присилають безпосередньо до неапольського порту, де підрядчики забирають її. Але тільки одному з них заплатять: тому, хто встигне першим, представивши товар найвищої якості. Решта гравців вільні залишити тканину у себе, але їм не дістається ані гроша. Ательє мод заробляють так багато грошей, що на втрату матеріалу навіть не зважають. Якщо підрядчик користується вигодами системи безплатного отримання тканини, але при цьому раз у раз виявляється неспроможним виконати умови, то його виключають з аукціонів. У такий спосіб посередники забезпечують швидкість. Якщо хтось не в змозі впоратися і відпадає, то його місце займає хтось інший. І немає кінця ритмам високої моди.

На радість жінці, що сиділа за столиком, піднялася іще одна рука. То був добре вдягнений елегантний підрядчик. «Двадцять євро за двадцять п'ять днів».

Насамкінець пропозицію прийняли. Дев'ять з двадцяти підрядчиків теж підписалися. Але не Цзян. Він би не зміг забезпечити високу якість за такий короткий термін при таких низьких цінах. Коли аукціон скінчився, жінка склала список підрядчиків з телефонами та адресами їхніх фабрик. Переможець запросив усіх до себе на обід. Його фабрика була на першому поверсі, він з дружиною мешкав на другому, а син — на третьому. «Я подав заявку на дозвіл додати іще один поверх. Бо мій другий син збирається оженитися», — гордо заявив він. Ми піднімалися сходами, а підприємець, не замовкаючи, розповідав нам про свою родину, котра, як і його будинок, знаходилася в стадії розбудови:

— Не здумайте ставити чоловіка начальником над робітницями, бо це тільки призведе до проблем. Маю двох синів, які обидва одружилися з робітницями. Ставте підарів начальниками. Нехай підари керують розпорядком роботи та контролюють її якість — як і в давнину…

Робітники — жінки й чоловіки — прийшли випити за новий контракт. Їм пред'явили жорсткий графік: перша робоча зміна — з шостої ранку до дев'ятої вечора з годинною перервою на обід; друга зміна — з дев'ятої вечора до шостої ранку. Жінки, з косметикою та сергами, мали на собі фартухи для захисту від клею, пилу та машинної оливи. Наче Супермен, що знімає свою сорочку, під якою — блакитне вбрання, вони познімали свої

фартухи і приготувалися до обіду. Чоловіки були недбало вдягнені в засмальцьовані футболки та робочі шорти. Коли відлунали тости, один з гостей відвів власника фабрики вбік, разом із тими, хто погодився на аукціонну ціну. Вони не ховалися, а просто віддавали данину древній традиції: грошові справи за столом не обговорюються. Цзян дуже детально пояснив мені, що цей гість — викапаний банківський службовець — обговорював розмір процентної ставки. Але він був не з банку, бо відомі італійські фірми платять лише по закінченні роботи. Вірніше, після її приймання. Все — зарплати, виробничі затрати і навіть доставка — за все це мають платити виробники, а клани позичають гроші фабрикам, розташованим на їхній території. Клан Лауро — в Арцано, клан Верде — в Сант-Антімо, клан Чернамо — в Кріспано і так далі. Каморра пропонує низькі ставки — від двох до чотирьох відсотків. Цим фабрикам, що виробляють товари для світу італійської моди, для ринку ринків, було б зовсім неважко забезпечити собі банківські кредити. Але вони — це підприємства-привиди, фантоми. А банки не ведуть справ з привидами. Фінансові ресурси Каморри є також єдиним шляхом для підприємців отримати кредит під заставу нерухомості. І таким чином у місті, де понад сорок відсотків населення живе з важких нелегальних заробітків, шість із десяти родин усе одно примудряються придбати собі житло. Навіть ті підрядчики, які не справляються з умовами контракту, примудряються знайти покупця. Вироблену одіж вони збувають кланам, а ті виставляють її на ринку фальшивих товарів. Усі найновіші віяння моди, увесь шик найелегантніших показів мод беруть початок саме тут. Лас-Веґас та Казарано, Тріказе, Тавіано, Меліссано в Капо ді Леука, що в нижньому Саленто, є основними центрами моди на чорному ринку. Все виходить звідси, з цієї діри. Всі товари мають туманне походження: такий закон капіталізму. Але коли бачиш цю діру перед собою, то це викликає дивне відчуття. Якась важка тривога. Наче правда, що давить тобі на груди.

Один з робітників підрядчиків, яким дістався контракт, мав надзвичайно високу кваліфікацію; звали його Паскуале. Висока, довгов'яза і худорлява постать, трохи згорблена. Його кістяк зігнувся за шиєю і нависнув над плечима як гак. Стилісти віддавала свої розробки безпосередньо йому, і ці дизайни призначалися лише для його рук, і більше нічиїх.

Його платня не змінювалася, завжди була стабільною, зате змінювалися його завдання; якимось чином він створював атмосферу задоволення. Він мені відразу ж сподобався, як тільки я уздрів його великий ніс. Попри свій досить молодий вік, Паскуале мав обличчя старика. Обличчя, яким він буквально

занурювався у тканини, обмацуючи шви кінчиками пальців. Паскуале був одним з дуже нечисленних робітників, що мали змогу купувати тканини напряму. Деякі знамениті будинки мод довіряли йому замовляти матеріали безпосередньо з Китаю і самому перевіряти їх якість. Саме тому вони з Цзянем і знали один одного. Познайомилися вони в порту. Одного разу ми там усі разом обідали. Скінчивши їсти і попрощавшись з Паскуале, ми з Цзяном сіли в авто і вирушили до Везувію. Зазвичай вулкани зображають у темних тонах, але Везувій — зелений. Здалеку він схожий на купу моху. Але перед тим, як звернути з траси на дорогу до містечок побіля Везувію, ми заїхали у двір одного будинку. Там нас чекав Паскуале. Чому — я й гадки не мав. Паскуале вибрався зі свого авто і заліз прямісінько до багажника Цзянового автомобіля.

— Що трапилося? Чому він туди запхався?

— Не хвилюйся. Зараз ми поїдемо до Терціньйо, на фабрику.

За кермом нашого авто з'явився хтось схожий на Мінотавра. До цього цей чоловік сидів у автівці Паскуале і, здавалося, добре знав, що треба робити. Він увімкнув задню швидкість, здав назад із двору і перед тим, як виїхати на вулицю, витягнув пістоль. Напівавтоматичний. Загнавши патрон у патронник, він затиснув пістоль між ногами. У мене аж подих від страху перехопило, але Мінотавр, побачивши мене в заднє дзеркало, уздрів у моїх очах тривогу.

— Одного разу вони вже спробували нас замочити.

— Хто — вони?

Мені хотілося витягнути з нього пояснення — від самого початку.

— Ті, хто не хоче, щоб китайці навчилися працювати у сфері високої моди. Ті, хто хоче тільки купувати в Китаї тканину — і більше нічого.

Я не зрозумів. Я просто нічого не зрозумів. У розмову втрутився Цзян у своїй звичній заспокійливій манері:

— Паскуале допомагає нам навчитися виробляти високоякісну одіж, яку нам досі не довіряють. А у нього ми навчимося, як це робити.

Після цього пояснення Мінотавр спробував виправдати наявність пістолета:

— Ну… якось один з них вискочив, бачите, отам — посеред майдану, і стрільнув по нашому авто. Кулі потрапили в двигун та двірники на склі. Якби вони захотіли, то грохнули б нас, це однозначно. Але то було лише попередження. Втім, якщо вони іще раз спробують, то цього разу я готовий.

Мінотавр пояснив, що найкращий спосіб керувати машиною

— це їхатй, затиснувши пістоль між ногами. Якщо покласти його на панель, то втрачаєш час — поки простягнеш руку, поки схопиш за руків'я… Дорога до Терціньйо круто вела вгору, і я відчув, як засмерділо зчеплення. Я боявся не стільки автоматної черги, скільки того, що двигун різко заклинить, машина сіпнеться, і пістоль стрельне прямо в яйця Мінотавру. Та все ж поїздка обійшлася без пригод. Як тільки авто зупинилося, Цзян вийшов і відкрив багажник. Звідти вибрався Паскуале, схожий на скручену косметичну серветку «Клінекс», що сама намагається вирівнятися. Він підійшов до мене і сказав:

— Кожного разу та ж сама історія. Навіть нелегальні емігранти — і тим доводиться легше… Втім, це добре, що вони не бачать мене у машині, інакше…

І Паскуале полосонув пальцем по горлянці. Фабрика, куди ми приїхали, була велика, але не величезна. Колись Цзян мені вже розповідав про неї з гордістю в голосі. Вона належала йому, але містила дев'ять міні-фабрик, чиїми власниками були іще дев'ять китайських підприємців. Усередині було як на шахівниці: кожна фабрика мала свій квадрат зі своїми робітниками та верстатами. Кожній компанії Цзян виділив таку ж саму площу, як і фабрикам у Лас-Вегасі, а контракти розігрувалися на аукціонах за тим самим методом. Він прийняв рішення не брати на роботу дітей, а робочі зміни організував так само, як і на італійських фабриках. Слід зазначити, що коли ці китайські підприємства виконували замовлення для інших компаній, то вони не брали Гроші готівкою наперед. Коротше кажучи, Цзян уже ставав серйозним гравцем у бізнесі італійської моди.

Китайські фабрики в Китаї конкурували з китайськими фабриками в Італії. В результаті Прато, Рим та китайські квартали в багатьох місцевостях Італії зазнавали великих збитків. Свого часу вони розвивалися стрімкими темпами — тим болючішим стало теперішнє падіння. Китайським фабрикам в Італії залишився один шлях порятунку: вони мали самі стати фахівцями високої моди, здатними виробляти товари найвищого ґатунку. Вони мали навчитися в італійців, у власників фабрик Лас-Вегаса, з постачальників дешевого барахла перетворитися на надійних постачальників відомих фірм на Півдні Італії. Вони мали витіснити італійські підпільні фабрики, вивчити їхню логіку мислення, їхню мову і захопити їхній виробничий простір. Вони мали виконувати ту ж саму роботу за трохи менші гроші та за трохи меншу кількість часу.

Паскуале витягнув зі своєї валізи тканину: то була заготовка плаття, яке він мав викроїти та зшити на своїй фабриці. Натомість він зробив це тут, на столі, перед об'єктивом

відеокамери. Його зображення передавалося на екран, що висів позаду. Він розповідав, а дівчина з мікрофоном перекладала китайською. Це був його п'ятий урок.

— Особливу увагу слід звертати на шви. Шов має бути легким, але помітним.

Китайський трикутник: Сан-Джузеппе Везувіано, Терціньйо, Оттавіано, Центр китайського одежного бізнесу. Все, що зараз відбувається в китайських спільнотах в Італії, спершу трапилося в Терціньйо. Перший виробничий цикл, перші високоякісні товари і — перші вбивства. Саме тут убили Ван Діньцзима. Це був сорокарічний іммігрант, що приїхав з Рима на вечірку, організовану іншими китайцями. Вони запросили його на неї, а потім вистрелили в голову. Ван був «змієголовом», тобто розвідником. Він мав зв'язки зі злочинними картелями в Пекіні, котрі організовують нелегальне ввезення китайців до Італії. Займаючись контрабандою людей, змієголови часто сваряться зі своїми клієнтами. Вони обіцяють певну кількість «голів», а потім не виконують обіцянок. Як убивають наркоділка, що приховує частину виручки, так убивають і змієголова, який недопостачає свій товар — людські істоти. Але гинуть не лише члени мафії. На дверях фабрики висить фото дівчини. Гарненьке личко, рожеві щічки, а очі такі темні, що здаються намальованими. Це фото висить там, де традиційно можна побачити фото Мао Цзедуна. Але це — фото Чжан Цзянбі, вагітної дівчини, яку вбили кілька років тому. Вона колись тут працювала. Один місцевий механік її вподобав. Якось вона йшла повз його майстерню. Йому сподобалося побачене, і він вирішив, що це — достатня підстава, щоб оволодіти дівчиною. Китайці працюють як ішаки, вони ходять так тихо, як повзають змії, вони тихіші за глухонімих, їм не дозволяється опиратися або проявляти власну волю. Саме така аксіома сидить у свідомості кожного або майже кожного. Але Чжан стала опиратися. Коли До неї наблизився механік, вона втекла, але заявити на нього в поліцію не могла. Бо Чжан опинилася в Італії нелегально і тому мусила залишатися невидимою і нечутною. Наступного разу механік і чути не хотів про відмову. Він дубасив дівчину руками та ногами доти, поки вона не зомліла, а потім перерізав горло і вкинув труп у глибокий колодязь, де він пролежав багато днів, розбухнувши від води. Паскуале дізнався про цю історію і страшенно засмутився. Кожного разу, коли він приїздив давати китайцям уроки, він обов'язково підходив до брата цієї дівчини, питався, як той ся має і чи потрібно йому що-небудь. І завжди чув одну й ту саму відповідь: «Дякую, мені нічого не потрібно».

Ми з Паскуале потоваришували. Про тканини він розповідав як пророк, а в одежних крамницях проявляв надзвичайну прискіпливість та перебірливість. З ним неможливо було вийти на прогулянку, бо він неодмінно зупинявся перед кожною вітриною і починав критикувати крій жакетки або вмирав від сорому за якогось кравця, що спорудив таку жахливу сорочку. Він міг передбачити тривалість ринкового життя якогось конкретного стилю брюк, курток чи плаття, а також точну кількість разів прання, яку витримає та чи інша тканина, перш ніж почне «сідати». Паскуале ввів мене у складний світ тканин. Я навіть почав бувати у нього вдома. Мені надзвичайно подобалася його родина — дружина та троє дітей. Вони завжди чимось займалися, але без «фанатизму». Того вечора менші діти бігали по будинку босоніж — як і зазвичай, але при цьому не зчиняли гармидеру. Паскуале ввімкнув телевізор і почав клацати каналами, як раптом закляк. І примружився на екран, наче недобачав, хоча зір мав прекрасний. Ніхто не розмовляв, але тиша стала іще глибшою. Мабуть, Луїза, його дружина, щось відчула, бо швидко підійшла до телевізора і відразу ж прикрила рота рукою, наче побачила щось жахливе і намагалася стримати крик. На екрані Анджеліна Джолі, на церемонії вручення «Оскара», ступала по червоному килиму в розкішному вбранні. То був один з тих нарядів, за який італійські дизайнери готові були один одному горло перегризти, аби лишень мати змогу запропонувати його якійсь знаменитості. І цей костюм зробив Паскуале на своїй фабриці в Арцано. Замовники тільки й сказали йому: «Цей виріб поїде до Америки». Паскуале працював над сотнями виробів, призначених для Америки, але цей білий костюм був особливим. Він і досі пам'ятав усі його розміри. Виріз на шиї, окружність зап'ясть. І брюки. Він провів руками по внутрішній стороні стегон — перед його мисленим поглядом і досі стояло оголене тіло, яке кожен кравець формує у своїй уяві. Не еротичну плоть, а фігуру, що визначається вигинами м'язів та керамікою кісток. Тіло, яке треба вдягнути, синтез м'язів, кісток та постави. Паскуале і досі пам'ятав той день, коли їздив у порт забрати тканину. Йому замовили три костюми і не сказали більше нічого. Замовники знали, для кого вони призначалися, але ніхто не повідомив про це Паскуале.

В Японії на честь кравчині нареченої наступника трону влаштували офіційний прийом. Одна берлінська газета присвятила шість сторінок кравцеві першої в Німеччині жінки-канцлера, і на всіх цих сторінках вихвалялися його майстерність, фантазія та вишуканість стилю. Паскуале страшенно розлютився, і йому забракло слів, щоб висловити свою лють. Задоволення — природна річ, а висока майстерність заслуговує на визнання. В

глибині душі Паскуале знав, що виконав бездоганну неперевершену роботу, і хотів мати змогу про це заявити. Він знав, що заслуговує на більше. Але ніхто йому й слова не сказав. Він дізнався про це випадково. Помилково. Його лють не мала виходу і тому не мала сенсу. Він нікому не міг сказати, не те що сказати — прошепотіти; і він просто сидів наступного ранку, мовчки втупившись у газету. Паскуале не міг сказати: «Це я зробив цей костюм». Ніхто б не повірив, що Анджеліна Джолі піде за нагородою у вбранні, яке змайстрував Паскуале з Арцано. Найкраще і найгірше. Найбільше і найменше. Мільйони доларів і 600 євро на місяць. Про це не могли знати ані Анджеліна Джолі, ані кравець. Коли зроблено все можливе й неможливе, коли талант, уміння, здібності та старання сплавляються в єдиний акт і коли всього цього недостатньо, щоби хоч що-небудь змінити, тоді ти просто лягаєш, розпростершись на ніщо і на нічому. Щоб поволі щезнути. Над тобою попливуть хвилини, а ти зануришся в них, наче в сипучий пісок. І нічого не робитимеш — лишень дихатимеш. Бо ніщо нічого не змінить, навіть костюм для Анджеліни Джолі на церемонії вручення «Оскара».

Паскуале вийшов з дому, навіть не завдавши собі клопоту зачинити за собою двері. Луїза знала, куди він пішов, знала, що він вирушив до Секондільяно, знала, кого він збирався там зустріти. Вона кинулася на диван і зарилася обличчям у подушку, як мала дитина. Не знаю чому, але коли Луїза почала плакати, мені пригадалася поема Вітторіо Бодіні. Рядки, що розповідають про хитрощі, до яких вдавалися селян на Півдні Італії, щоб їх не забрали до війська, щоб не потрапити до окопів Першої світової і не захищати кордони, про які вони нічого не знали:

> А в нас війни селяни і контрабандисти
> Під пахви собі клали тютюнове листя,
> Щоб захворіти на несправжню лихоманку,
> На малярію схожу.
> Від тої «малярії» тіла їхні тремтіли і зуби цокотіли.
> Фальшива лихоманка — таким був їхній вирок
> Історії та урядам.

Саме таким мені і здалося хлипання Луїзи: вироком уряду та історії. Не лементом через те, що власне досягнення пройшло непоміченим. Це більше скидалося на поправку до розділу з Марксового «Капіталу», на параграф, доданий до твору Адама Сміта «Багатство народів», на новий абзац з праці Джона Мейнарда Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процентів та капіталу», на примітку до студії Макса Вебера «Протестантська

етика і дух капіталізму». На сторінку додану або видалену, забуту сторінку, яку так і не написали, або замислили багато разів знову і знову, але так і не занотували на папері. Не відчайдушний акт, а аналіз. Жорсткий, детальний, точний та обґрунтований. Я уявив собі Паскуале на вулиці. Він гупає ногами так, наче збиває сніг зі своїх черевиків. Схожий на дитину, яка раптом виявила, що життя може бути болісним. Доти все йшло у нього добре. Йому вдавалося контролювати себе, виконувати свою роботу і любити її. Робити її краще за інших. Але тої миті, коли Паскуале побачив цей костюм, побачив тіло всередині матерії, яку він ніжно гладив своїми руками, то відчув самотність. Повну самотність. Бо коли ти знаєш щось лише в межах власної плоті та крові, то наче цього й не знаєш насправді. А коли робота тільки й забезпечує, що можливість триматися на плаву, виживати, коли вона сама по собі не має перспективи, то це стає самотністю найгіршого ґатунку.

Я зустрів Паскуале два місяці по тому. Його поставили на іншу роботу — ганяти вантажівки. І він розвозив усяку всячину — легальну й нелегальну — для бізнесу мафіозної сім'ї Ліччарді. Принаймні, так казали. Найкращий у світі кравець працював на Каморру водієм вантажівки, курсуючи між Секондільяно та Лаґо ді Ґардіа. Він запросив мене пообідати і підвіз на своєму гігантському грузовику. Руки у нього були червоні, а шкіра на кісточках пальців — потріскана. Як і у кожного водія, що годинами тримається за кермо. Циркуляція-крові погіршується, і кисті рук ціпеніють. Він мав стурбований і знервований вираз обличчя: за цю роботу він узявся через огиду, через огиду до власної долі, яка дала йому копняка. Але не можна терпіти незгоду безконечно, навіть якщо зміна означає зменшення заробітку. Під час обіду він підвівся і пішов поздоровкатися зі своїми приятелями, а гаманець залишив на столі. З нього висунулася складена газетна вирізка. Я розкрив її. То було фото з першої сторінки: Анджеліна Джолі в білому. На ній був костюм, що його зробив Паскуале; піджак пестливо торкався її голої шкіри. Треба мати талант, щоб вдягати тіло, не ховаючи його; тканина має повторювати обриси фігури, має бути скроєна так, щоб повторювати її рухи.

Я впевнений, що час від часу, опинившись на самоті, може, після вечері, коли діти вже поснули на дивані, заморившись гратися, коли його дружина розмовляє по телефону зі своєю матір'ю перед тим, як мити посуд, саме в цей момент Паскуале розкриває свій гаманець і витріщається на оте газетне фото. І я не сумніваюся, що він почувається дуже щасливим, споглядаючи шедевр, створений власними руками. То є гірке й шалене щастя.

Про яке ніхто ніколи не дізнається.

Система

Цей величезний міжнародний ринок одягу, цей обширний архіпелаг італійської вишуканості та елегантності живиться Системою. Зі своїми численними компаніями, працівниками та виробами, Система проникла в усі куточки земної кулі. Термін «Система» зрозумілий тут кожному, але деінде потребує розшифровки, бо він мало що значить для тих, хто необізнаний з владною динамікою кримінальної економіки. Каморра ¦— порожнє, неіснуюче поняття, презирливий термін, використовуваний наркоділками та суддями, журналістами і сценаристами; це — родове визначення, науковий термін, що став надбанням історії, ім'я, що викликає посмішку у самих каморристів. Члени клану користуються іншим словом: «Система». «Я належу до Системи Секондільяно» — це, скоріше, промовистий багатозначний вираз, визначення механізму, а не структури. Ця злочинна організація напрямки вписується в економіку, а діалектика комерції є структурним кістяком кланів.

Система Секондільяно захопила контроль над усією мережею виробництва одягу, а її фактична виробнича зона та бізнесовий центр розташовуються на околицях Неаполя. Все, що є неможливим деінде через негнучкість контрактів, законодавства та авторських прав, стає можливим тут, на північній околиці міста. Спираючись на підприємницьку міць кланів, цей район продукує астрономічний капітал, чиї обсяги є просто неуявними для будь-якого легального промислового об'єднання. Взаємопов'язані текстильні, шкіряні та взуттєві підприємства, організовані кланами, виробляють одіж та супутні товари, які нічим не відрізняються від товарів італійських будинків високої моди.

На клановому виробництві зайнята висококваліфікована робоча сила з багаторічним досвідом роботи на провідних дизайнерів Італії та Європи в цілому. Ті самі руки, що колись неофіційно працювали для фірм з гучними назвами, працюють тепер для кланів. Бездоганною є не лише якість; матеріали, з яких зроблені ці товари, теж такі самі: або отримані напряму з Китаю, або постачені дизайнерськими фірмами на нелегальні фабрики, що беруть участь в аукціонах. І це означає, що одежа, вироблена кланами, — це не якісь там типові підробки, дешева імітація чи копії, покликані замінити оригінали. Це — «справжні» підробки. Щось типу того. Не вистачає лише завершальної фази: назви фірми, офіційної авторизації відомого виробника. Але клани

узурпують право авторизації, навіть не завдаючи собі клопоту питатися дозволу. До того ж, головне, що турбує покупців у всьому світі, — це якість та дизайн. А клани саме це і забезпечують: і ярлик знаменитої фірми, і бездоганну якість. Тому насправді жодної різниці тут немає. Клани Секондільяно придбали цілі мережі роздрібної торгівлі. Таким чином вони поширили свою комерційну систему по всьому світу і встановили панування на міжнародному ринку одягу. Вони забезпечують також постачання спеціалізованих крамниць. Вироби трохи нижчої якості йдуть іншим шляхом: до африканських вуличних торговців та на базарні ятки. Ніщо не пропадає даремно. В діло йде геть усе. Від фабрики до крамниці, від роздрібного торгівця до постачальника сотні компаній та тисячі працівників шалено конкурують за те, щоб потрапити в одежний бізнес, керований кланами Секондільяно.

Всім заправляє і все координує Директорія. Я постійно чую цей термін — кожного разу, коли розмова в барі торкається бізнесу чи коли хтось звично скаржиться на безробіття: «Так забажала Директорія». Або: «Краще б Директорія зайнялася цим питанням, щоб вийти на вищий рівень». Це — наче шматочки розмов у постреволюційній Франції, де колективним органом державного управління була саме Директорія. Це ім'я, яке судді з неапольського РАВу — Районного антимафіозного відділу — дали економічній, фінансовій та організаційній структурі, що об'єднала групу бізнесменів та босів Каморри на північних околицях Неаполя. Ця структура відіграє чисто економічну роль. Саме Директорія, а не бойовики чи кілери представляють реальну владу цієї організації.

Клани, об'єднані в Альянс Секондільяно, — сім'ї Ліччарді, Контіні, Маліардо, Ло Руссо, Боккетті, Стабіле, Престієрі та Бості, а також більш самостійні сім'ї Сарно та Ді Лауро, утворюють Директорію, чия територія охоплює Секондільяно, Скампію, Пішінолу, К'яно, Міано, Сан-П'єтро-а-Патієрно, а також Джуліано та Понтічеллі. Оскільки організаційна структура Директорії забезпечувала кланам більшу автономність, то органічніше об'єднання Альянс урешті-решт розпалося. До об'єднаної економічної ради Директорії входять бізнесмени з Казорії, Арцано та Меліто. Вони керують такими компаніями, як Valent, Vip Moda, Vocos та Vitec — виробниками підробок під Валентіно, Версаче та Армані, що продаються по всьому світу. Розслідування, що його координував прокурор з РАВу Філіппо Беатріче, виявило обширну бізнес-імперію Каморри. А почалося все з маленької деталі, однієї з тих дрібничок, на які зазвичай ніхто не звертає уваги: магазин одежі в Хемніці, Німеччина, найняв на роботу одного з босів

Секондільяно. То був досить дивний крок. Виявилося, що бос був фактичним власником того магазину, зареєстрованого на фальшиве ім'я. Отримавши цю наводку, Антимафіозний відділ Неаполя — через підслуховування телефонних розмов та опитування свідків — відтворив кожну ланку виробничо-комерційного ланцюга клану Секондільяно.

Вони скрізь повідкривали свої підприємства. В Німеччині вони мали магазини та комори в Гамбурзі, Дортмунді та Франкфурті, а в Берліні було дві крамниці, що належали сім'ї Лаудано. В Іспанії вони утвердилися в Барселоні та Мадриді; в Португалії — в Опорто та Боавісті. А також у Відні та Брюсселі. В Лондоні у них було дві крамниці курток, вони мали також великі магазини в Дубліні, Амстердамі, Фінляндії, Данії, в Сараєво та Белграді. Клани Секондільяно перетнули також Атлантику і вклали свій капітал в Канаді, Сполучених Штатах та навіть у Південній Америці. Американська мережа була величезною — мільйони джинсів продавалися в крамницях Нью-Йорка, Чикаго, Маямі-Біч та Нью-Джерсі; було фактично монополізовано ринок у Флориді. Американські роздрібні торговці та власники торговельних центрів бажали мати справу виключно з посередниками від Секондільяно: модна одіж від відомих фірм за помірними цінами означала, що до їхніх торгових центрів та рядів ломитимуться натовпи покупців. Бо назви на бирках були гучні і респектабельні.

В одній лабораторії на околиці Неаполя знайшли матрицю, за допомогою якої друкували голову Медузи — фірмовий знак Версаче. В Секондільяно поширилася чутка, що на американському ринку панує одяг від Директорії, і цей фактор істотно посприяв тим молодим людям, які збиралися податися до Америки працювати продавцями місцевих товарів. Їх надихнув успіх «Віп Моди», чиї джинси під маркою «Валентіно» заполонили магазини в Техасі.

Бізнес поширився і на Південну півкулю. Бутік у передмісті Файв-Док, що у штаті Новий Південний Уельс, став одним з найбільш відвідуваних в Австралії магазинів елегантного одягу; з'явилися також крамниці та склади в Сіднеї. Клани Секондільяно запанували й на ринку Бразилії — в Ріо-де-Жанейро та Сан-Пауло. Вони мали намір відкрити магазин для американських та європейських туристів на Кубі, а також інвестували певні кошти в Саудівську Аравію та Північну Африку. Створений Директорією механізм розподілу мав за основу складські приміщення: справжнісінькі розподільчі пункти для людей та товарів, склади для найрізноманітнішої одежі. Ці склади були основою комерційного центру, місцем, де представники розбирали товар,

щоб розподіляти його по магазинах клану або інших роздрібних торговців. То була стара задумка, що називалася magliar, тобто неаполітанський комівояжер. Після Другої світової війни ці «мальярі» заполонили півсвіту, тягаючи за собою торби зі шкарпетками, сорочками та куртками. Застосовуючи свій напрацьований сторіччями торговий досвід уже на вищому і ширшому рівні, «мальярі» перетворилися на повноправних торгових агентів, що мали змогу продавати все і всюди, від міських базарів до торгових рядів, від автостоянок до заправок. Найвправніші з них здійснили якісний стрибок, продаючи великі обсяги товару роздрібним торгівцям. Розслідування показали, що деякі бізнесмени організували збут фальшивок, запропонувавши матеріально-технічне забезпечення цим торговим представникам-мальярі. Вони авансом оплачували подорожні та готельні витрати, надавали мікроавтобуси та легковики, гарантували юридичну підтримку в разі арешту та конфіскації товару. І, звісно, прикарманювали заробітки. То був бізнес з річним оборотом 300 мільйонів євро на мафіозну сім'ю.

Знамениті італійські фірми почали протестувати проти засилля на ринку фальшивих товарів кланів Секондільяно лише тоді, коли Антимафіозний відділ розкрив усю мережу. А до того вони й не збиралися проводити кампанію антирекламу ніколи не подавали офіційних скарг, ніколи не розповідали пресі про шкоду, заподіяну підпільним виробництвом. Важко збагнути, чому відомі фірми ніколи не виступали проти кланів, але є кілька можливих причин. Якби вони їх засудили, то це б означало раз і назавжди втратити джерело робочої сили в Кампанії та Пули. Клани перекрили б їм доступ до одежних фабрик біля Неаполя й утруднили б стосунки з аналогічними підприємствами в Східній Європі та Азії. А якщо зважити на той факт, що величезна кількість торгових центрів контролюється безпосередньо кланами, то публічне засудження поставило б під загрозу тисячі точок роздрібної торгівлі в усьому світі. В багатьох місцевостях мафіозні сім'ї контролюють транспортування товарів та агентів, що їх розповсюджують, тому якби їм прищемили хвоста, це призвело б до різкого стрибка затрат на збут продукції. До того ж, клани не посягали на імідж відомих дизайнерських імен, вони просто надурняк користувалися їхньою рекламою та харизмою. Одежа, яку вони виробляли, не поступалася якістю дизайнерській і тому жодним чином не могла підірвати репутацію відомих фірм. Клани не лише не створювали конкуренції відомим ярликам; навпаки, вони фактично сприяли утвердженню на ринку їхніх виробів, чия ціна робила їх недоступними для широкого загалу. Коротше кажучи, клани рекламували продукцію відомих фірм.

Якщо майже ніхто не носить одіж з гучними бирками, якщо її можна бачити тільки на живих манекенах під час показів мод, то ринок поволі вмирає і престиж торгової марки занепадає. Ба більше, неаполітанські фабрики випускали підроблені предмети одягу в таких кількостях, на які дизайнерські фірми — заради власної репутації — ніколи не виходять. Та коли йшлося про прибуток, клани не збиралися завдавати собі клопоту через імідж та репутацію. Торгуючи «справжніми» підробками та наркотиками, клани Секондільяно накопичили такий капітал, що спромоглися придбати магазини та торгові центри, де справжні предмети одягу в дедалі більшій кількості змішувалися з фальшивими, у такий спосіб стираючи між ними всяку розбіжність. Певним чином Система допомогла легальній імперії моди вижити під час кризи; скориставшись різким стрибком цін, вона продовжила просувати італійські товари по всьому світу, заробляючи кошти, сума яких зростала експонентно.

Клани Секондільяно збагнули, що ця обширна міжнародна мережа збуту є їхнім найціннішим активом, потужнішим навіть за продаж наркотиків. Часто наркотики та одежа рухалися одними й тими самими маршрутами. Однак підприємницька енергія Системи спрямовувалася також і на технології. Розслідування, здійснені 2004 року, виявили, що клани використовували свої комерційні мережі для імпорту китайської високотехнологічної продукції для подальшого збуту її в Європі. Європа забезпечувала форму — гучне фірмове ім'я, його репутацію та рекламу, а Китай забезпечував зміст, тобто реальний продукт, дешеву робочу силу та затратні матеріали. Система зводила все це воєдино й успішно поширювала свій вплив та панування. Усвідомлюючи, що місцева економіка працює на межі можливого, клани переключили свою увагу на китайські промислові зони, що на той час уже виробляли продукцію для західних компаній; у цьому вони використовували бізнес-схему, раніше випробувану в обширних передмістях південної Італії, поступово переносячи її до Китаю. Вони запали на ідею замовляти партії високотехнологічних товарів для їх подальшого перепродажу на європейському ринку, звісно — з фальшивою биркою відомої фірми, яка мала різко підвищити товарну принадливість. Але клани поводилися досить обережно: як і з партією кокаїну, вони спочатку ретельно перевірили якість виробів, що їх продали їм китайські фабрики. Пересвідчившись в їхній ринковій придатності, вони започаткували одну з найприбутковіших оборудок в історії кримінального бізнесу. Цифрові фотоапарати, відеокамери та електроінструменти: свердла, шліфувальні верстати, пневматичні молотки, рубанки та піскоструменеві пристрої — усе це продавалося під маркою таких

фірм як Bosch, Hammer та Hilti. Коли секондільянський бос Паоло Ді Лауро започаткував свій бізнес у Китаї, то на десять років випередив ініціативу «Конфіндустрії» — Асоціації італійських виробників, — метою якої було зміцнення бізнесових зв'язків з Азією. Клан Ді Лауро тисячами продавав моделі Canon і Hitachi на східноєвропейському ринку. Завдяки імпорту, що його організувала Каморра, вироби, які колись були прерогативою вищого щабля середнього класу, стали тепер доступними широкому загалу. Щоби міцніше укріпитися на ринку, клани пропонували практично аналогічний продукт, наліплюючи на нього ярлик відомої фірми. Капіталовкладення кланів Ді Лауро та Контіні в Китаї, які стали предметом розслідування неапольського РАВу в 2004 році, продемонстрували надзвичайну далекоглядність їхніх босів. Ера великого бізнесу скінчилася, і в результаті кримінальні конгломерати порозвалювалися. Нуова Каморра Організатта, або Нова Організована Каморра, заснована Рафаеле Кутоло в 1980 році, була чимось на кшталт гігантської компанії, централізованого конгломерату. На її місце прийшла Нуова Фамілія, тобто Нова Сім'я, якою Карміне Альфієрі та Антоніо Барделліно управляли як об'єднаною структурою автономних сімей, пов'язаних спільними інтересами. Але ця організація також виявилася погано керованою та неповороткою.

Гнучкість сучасної економіки дозволила невеликим групам управлінських босів, керуючих сотнями підприємств у чітко окреслених секторах, контролювати соціальні та фінансові сфери. В результаті постала нова структура — значно гнучкіша, аніж Коза Ностра, і набагато доступніша для нових альянсів, аніж калабрійська Ндранґета, — яка безперервно залучає нові клани і вдається до нових стратегій проникнення на ринок найновішої техніки. Десятки поліцейських операцій, здійснених за останні роки, виявили, що і сицилійській мафії, і Ндранґеті доводилося придбавати великі партії наркотиків тільки через посередництво неаполітанських кланів. Картелі з Неаполя і Кампанії постачали кокаїн та героїн за помірними цінами, тому купувати ці наркотики у них виявилося легше і в кінцевому підсумку дешевше, аніж купувати їх напряму у південноамериканських чи албанських ділків.

Незважаючи на реорганізацію кланів, Каморра являє собою найсолідніщу злочинну організацію Європи в плані чисельності. На кожного сицилійського мафіозі припадає п'ять каморристів і вісім — на кожного члена Ндранґети. Загалом, у три-чотири рази більше, аніж в інших організаціях. Постійне перебування Коза Ностри в центрі уваги масмедіа та одержимість репортерів вибухами бомб, влаштованих мафією, спричинилися до того, що

Каморра залишалася в тіні практично невідомою. Коли настала доба постфордистської перебудови виробництва, неапольські клани облишили політику дрібної фінансової допомоги широким масам, чим і можна пояснити подальший сплеск дрібної злочинності в цьому місті. Групам каморристів більше не треба здійснювати всеохоплюючий контроль армійського типу, принаймні — не завжди і не скрізь, бо їх головна бізнесова діяльність здійснюється тепер за межами Неаполя.

Розслідування, проведені неапольським прокурором з Антимафіозного відділу, свідчать, що гнучка об'єднана структура Каморри повністю трансформувала соціальну тканину мафіозних сімей: тепер вони не утворюють дипломатичних альянсів і не укладають стабільних пактів; натомість вони функціонують скоріше як бізнесові комітети. Гнучкість Каморри відображає її потребу швидко переміщувати капітали, започатковувати і ліквідовувати компанії, організовувати обіг коштів, а також швидко вкладати гроші в нерухомість без географічних обмежень чи сильної залежності від політичних посередників. Кланам більше немає потреби організовуватись у великі формування. Нині яка-небудь група людей може вирішити об'єднатися, щоб грабувати, розбивати вітрини магазинів і красти, не ризикуючи при цьому загинути чи потрапити до лабетів клану. Банди, що навісніють у передмістях Неаполя, не складаються виключно з індивідів, охоплених бажанням набити свій гаманець, купити модну машину чи жити у розкоші. Ці люди знають, що об'єднавши свої зусилля та піднімаючи рівень та обсяг насильства, вони часто покращують свій економічний статус і стають рівноправними переговірниками в стосунках з кланами. Каморра складається з груп, серед яких одні подібні вошам, що ненаситно висмоктують ресурси, пригнічуючи увесь економічний розвиток, а другі функціонують як активні й гнучкі новатори та раціоналізатори, що виводять свій бізнес на нові висоти розвитку та торгівлі. Опинившись посеред цих двох протилежних, однак взаємодоповнюючих течій, соціальна тканина міста лопається і рветься. В Неаполі жорстокість є найскладнішою і водночас найдоступнішою стратегією, за допомогою якої можна стати успішним бізнесменом. Атмосфера міста — це атмосфера війни, її можна відчути кожною порою тіла; в ній витає ядучий сморід поту, а вулиці перетворилися на спортзали під відкритим небом, де шліфують навички грабувати, красти та займатися розбоєм. Там вчаться гімнастики сили та влади, вміння прискорювати економічне зростання.

Міські межі Системи значно поширилися і зросли як на дріжджах. Місцеві та регіональні уряди гадали, що можуть

протистояти Системі, якщо не матимуть справ з кланами.

Але цього виявилося недостатньо. Вони недооцінили силу і вплив мафіозних сімей, знехтували цим явищем, вирішивши, що це — лише один з аспектів проблем, притаманних міським нетрям. Тепер, у результаті такої недалекоглядної політики, регіон Кампанія має найбільшу в Італії кількість міст із сильним впливом та інфільтрацією Каморри в органи влади. Загалом, після 1991 року було розпущено аж сімдесят одну місцеву адміністрацію. Вражаюча цифра, яка набагато переважає аналогічний показник в інших регіонах Італії: сорок одна адміністрація в Сицилії, тридцять чотири в Калабрії, сім — в Пулії. В одній лише неапольській провінції міські ради були розпущені в таких населених пунктах як Поццуолі, Кварто, Марано, Меліто, Портічі, Оттавіано, Сан-Джузеппе-Везувіано, Терціньйо, Каландріно, Сант-Антімо, Туріно, Кріспано, Казамарчано, Нола, Лівері, Боскореале, Поджомаріно, Помпея, Ерколано, Пімонте, Казола-ді-Наполі, Сант-Антоніо-Абате, Санта-Марія-ла-Каріта, Торре-Аннунціата, Торре-дель-Ґреко, Волла, Брушіано, Ачерра, Казорія, Помільяно-д'Арко і Фраттамаджоре. Тільки дев'ять з дев'яноста двох муніципалітетів провінції Неаполя не зазнали інспекцій, розслідувань чи моніторингу. Бізнес кланів визначав рішення місцевих органів влади стосовно виділення земельних ділянок та визначення зональних тарифів, впливав на місцеві санітарні служби, купував землю безпосередньо перед її виділенням під забудову, а потім виступав субпідрядником будівництва торгових центрів, встановлював дату святкування дня святого заступника в залежності від інтересів мафіозних багатоцільових компаній — від організації та обслуговування банкетів до прибирання, від перевезень до збору сміття.

Ніколи в економіці регіону не було такої широкої та задушливої присутності криміналу, як за останні десять років. На відміну від груп сицилійської мафії, кланам Каморри не потрібні політики: це політикам потрібна Система. Завдяки спеціальній стратегії політичні структури в Кампанії опиняються на виду, під пильним оком масмедіа. Формально вони невразливі для мовчазного потурання криміналітету та змикання з ним. Але в сільській місцевості, в маленьких містечках, де клани потребують збройного захисту та укриття для втеклих, де їхні економічні операції більше на виду, альянси між політиками та сім'ями каморристів є тіснішими. Клани Каморри піднялися до влади та впливу завдяки своїм комерційним імперіям. І це дозволяє їм контролювати все інше.

Бізнесово-кримінальну трансформацію передмість

Секондільяно та Скампії задумали і втілили представники сім'ї Ліччарді, чий центр діяльності в Массерія Кардоне став практично неприступним. Цю метаморфозу започаткував бос Дженнаро Ліччарді на прізвисько Мавпа через свою вражаючу схожість з горилою чи орангутангом. Наприкінці 80-х Ліччарді був помічником Луїджі Джуліано, боса Форчелли — району в центрі Неаполя. Околиці міста вважалися жахливим районом — територією без магазинів та універмагів, на маргінесі не було пристойного рівня життя, де навіть рекетирам не було чим поживитися. Але Ліччарді збагнув, що цей район може стати центром збуту наркотиків, вільним транспортним терміналом, місцем концентрації дешевої робочої сили. Майданчиком, де невдовзі постануть риштування, коли сюди дійде міська розбудова. Дженнаро Ліччарді не вдалося повністю втілити в життя свою стратегію. Він помер у віці тридцяти восьми років у в'язниці від неймовірно банальної пупкової грижі — гнітючий і безславний кінець для боса. Особливо зважаючи на те, що колись у нього була сутичка з членами двох великих фронтів Каморри, Нуова Каморра Організатта і Нуова Фамілія, коли чекав на судове засідання в камері попереднього ув'язнення в приміщенні неапольського суду. Він отримав шістнадцять ножових поранень по всьому тілу. Але примудрився вижити.

Сім'я Ліччарді перетворила те, що колись було резервуаром дешевої робочої сили, на машину наркоторгівлі: міжнародний кримінальний бізнес. Тисячі людей були залучені, рекрутовані або примусово завербовані Системою. Одіж та наркотики. Бізнесові інвестиції понад усе. Після смерті Дженнаро-Мавпи, його брати П'єтро та Вінченцо перебрали контроль над військовою структурою клану, а Марія, відома як Маля, зосередила в своїх руках економічну міць.

Після падіння Берлінської стіни П'єтро Ліччарді перевів переважну частину своїх інвестицій — легальних і нелегальних — до Праги та Брно. Кримінальна діяльність у Чеській республіці контролювалася виключно кланом Секондільяно, який застосував тут таку ж саму схему виробничих околиць і намірився відкусити добрячий шмат німецького ринку. П'єтро Ліччарді мав типову зовнішність начальника, і бізнесові партнери називали його «римським імператором» через його авторитарний стиль правління і пихату впевненість у тому, що всенький світ є лише продовженням Секондільяно. Він відкрив одежний магазин поблизу Китаю — комерційний плацдарм у Тайвані, — щоб скористатися дешевою робочою силою і вторгнутися на внутрішній китайський ринок. Його заарештували в Празі 1999 року. Ліччарді був жорстоким бійцем; його звинуватили в тому,

що він наказав закласти бомбу на віа Крісталліні в передмісті Саніта 1998 року під час конфлікту між кланами передмістя та центру. Та бомба мала покарати увесь район, а не лише лідерів ворожого клану. Коли авто вибухнуло, то металеві та скляні уламки розлетілися навсібіч як кулі, уразивши тринадцять людей. Але доказів було замало, і його виправдали. Основна бізнесова активність клану Ліччарді в Італії здійснювалася на підприємствах одежі та роздрібної торгівлі, сконцентрованих довкола Кастельнуово-дель-Ґарда в області Венето. Недалеко від тієї місцевості, в Портоґруаро, заарештували свояка П'єтро Ліччарді — Вінченцо Перніче. Заарештували разом із декотрими помічниками клану, включно з Ренато Пелузо, який мешкав у Кастельнуово-дель-Іарда. П'єтро Ліччарді був утікачем, і його переховували роздрібні торгівці з Венето та бізнесмени, пов'язані з кланом, — не члени клану в повному розумінні слова, а співучасники, тісно пов'язані з цією бізнесово-кримінальною організацією. На додаток до свого неперсічного комерційного таланту, Ліччарді мали також у своєму розпорядженні воєнізований підрозділ. Після арешту П'єтро та Марії кланом став керувати Вінченцо Ліччарді — втеклий бос, який координував як військову, так і економічну діяльність.

Клан Ліччарді завжди вирізнявся своєю мстивістю. В 1991 році вони жорстоко помстилися за смерть Вінченцо Еспозіто, племінника Дженнаро Ліччарді. Вінченцо був наступником правлячої сім'ї в Секондільяно, тому його знали як «принчіпіно» — маленького принца. Йому було двадцять один, коли його вбили в Монтерозі, міському районі, який «держала» сім'я Престієрі, одна з тих, що входили до Альянсу. Він поїхав туди на своєму мотоциклі вимагати пояснення за те, що там непоштиво обійшлися з його друзями. Він був у мотоциклетному шоломі, його «помилково» прийняли за кілера і застрелили. Ліччарді звинуватили Ді Лауро, близьких союзників сім'ї Престієрі, в тому, що це вони найняли вбивць. Згідно з твердженням «пентіто», тобто «розкаяного грішника» Луїджі Джуліано, сам Ді Лауро командував убивством маленького принца, бо той надто часто пхав носа не туди, куди треба. Який би не був мотив убивства, влада сім'ї Ліччарді була настільки беззаперечною, що місцевим кланам самим довелося «зачищати» тих, хто був потенційно причетним до смерті Еспозіто. Вони влаштували різню, жертвами якої стали чотирнадцять людей, прямо чи непрямо причетних до вбивства молодого наступника.

Система також трансформувала класичні способи здирництва та лихварства. Свідомі того, що крамарі потребували готівки, а банки робили процедуру отримання кредиту дедалі жорсткішою,

клани стали посередниками між постачальниками та роздрібними торгівцями. Роздрібні торгівці, які мають купувати свій крам, можуть платити готівкою або чеком, але якщо платити готівкою, то товар обійдеться вполовину або на третину дешевше, тому і постачальник, і роздрібний торговець віддають перевагу готівковому методу. Клани стали підпільними банкірами, що пропонували готівку в середньому під десять відсотків. Таким чином, між покупцем, продавцем та кланом встановлюються корпоративні стосунки. Виручка ділиться п'ятдесят на п'ятдесят, але якщо роздрібний торговець залазить у борги, то до кишень клану потрапляє дедалі більше процентів, аж поки розорений власник не стає підставною особою, що працює на одну зарплату. На відміну від банків, котрі відбирають усе, якщо клієнт залазить у борги, клани продовжують експлуатувати свої вклади, дозволяючи особам, що втратили своє майно, працювати й далі. Як розповів «розкаяний грішник» Луїджі Джуліано під час розслідування, яке здійснив 2004 року Неапольський антимафіозний відділ, п'ятдесят відсотків магазинів в одному тільки Неаполі фактично контролюються Каморрою.

Тільки збіднілі клани, нездатні до бізнесу і змушені відчайдушно боротися за існування, і досі практикують щомісячне здирництво, показане у фільмі Нанні Лоя «Mi manda Picone» («Мене послав Піконе»), коли здійснюється обхід помешкань від дверей до дверей на Різдво, Великдень та свято Феррагосто 15 серпня. Все змінилося. Клан Нуволетта з Марано, що на північній околиці Неаполя, започаткував більш ефективний спосіб здирництва, оснований на взаємній вигоді та збиранню податі з постачальників. Джузеппе Ґала на прізвисько Шоумен став одним з найцінніших працівників харчового бізнесу. Його послуги користувалися великим попитом. Він представляв Баулі і Фон Хольтена, а через фірму Vip Alimentari Джузеппе Ґала став єдиним представником фірми Parmalat на території, контрольованій кланом Марано. У підслуханій розмові, наданій слідчими у розпорядження неапольських суддів восени 2003 року, він вихвалявся: «Ми всіх їх попалили, ми стали найсильнішими на ринку».

Компаніям, що мали справу з Пеппе Ґала, фактично гарантувалося представництво по всій його «підвідомчій» території, а також більша кількість замовлень. А роздрібні торговці та супермаркети радо співробітничали з ним, бо він міг змусити постачальників робити більші знижки. Як людина із Системи, Шоумен також контролював транспортні перевезення, і це означало, що він міг забезпечити сприятливі ціни та швидку доставку.

Вироби, «кришовані» кланом, не нав'язуються залякуванням, а накидаються через вигідні ціни. Концерни, які представляв Ґала, заявили, що стали жертвами рекету Каморри і що їм довелося скоритися диктату кланів. Однак інформація від «Коммерчіо» — італійської бізнес-конфедерації — свідчить, що компанії, які зверталися до Ґали, забезпечили собі 40-80-відсоткове зростання обсягу річних продаж. Фінансова стратегія Ґали навіть допомогла кланам вирішити проблему браку готівки. Він дійшов навіть до того, що обклав додатковим податком panettone — традиційний різдвяний пиріг, щоб забезпечити новорічні «преміальні» для родин ув'язнених членів клану Нуволетта. Однак його успіх його ж і погубив. Як заявили свідки звинувачення, Шоумен намагався стати ексклюзивним агентом і на ринку наркотиків. А сім'я Нуволетта і чути про це не бажала. В січні 2003 року Ґалу знайшли мертвим у своєму авто — його спалили живцем.

Нуволетта — єдина не сицилійська родина, яка засідає в «голові» — найвищому керівному органі Коза Ностри. Вони — не просто союзники чи звичайні члени об'єднання, вони — одна з наймогутніших груп в осерді мафії і мають структурні зв'язки з сім'єю Корлеоне. Настільки могутня — згідно зі свідченням Джованні Бруска, який «розколовся», — що коли наприкінці 90-х сицилійці вирішили закладати бомби по всій Італії, вони звернулися до клану Марано за сприянням та порадою. Нуволетта визнали цю ідею божевільною, бо, на їхню думку, така стратегія наробить багато політичного шуму, а військові ж результати будуть мізерними. Вони відмовилися брати участь у бомбових нападах чи надавати технічну підтримку. Ця відмова була висловлена без будь-якого натяку на майбутні репресії. Тото Ріїна особисто благав боса Анджело Нуволетта підкупити суддів під час першого масового судового процесу, але клан Марано знову відмовився допомагати воєнізованому крилу сім'ї Корлеоне. Під час ворожнечі з Ла Нуова Фамілія, після своєї перемоги над Кутоло, Нуволетта послали своїх представників до Джованні Бруска, боса Сан Джованні-Ято й убивці судді Джованні Фальконе[2]. Вони забажали, щоби Бруска знищив п'ятьох людей в Кампанії, а двох із них розчинив у кислоті. Вони звернулися до нього так, наче за послугою до водопровідника. Він розповів суддям про те, як розчинили у кислоті Луїджі та Вітторіо Ватареллу: «Ми наказали придбати сто літрів соляної кислоти; нам також знадобилися двохсотлітрові металеві контейнери зі зрізаним верхом, в яких зазвичай зберігають оливкову олію. В нашому випадку для кожного контейнера потрібні були п'ятдесят літрів, а оскільки треба було умертвити двох людей, то ми наказали приготувати дві ємкості».

Члени сім'ї Нуволетта, за допомогою невеликих кланів Неттуно та Польверіно, змінили також стратегію інвестування в наркоторгівлю, створивши «народне» акціонерне товариство для збуту кокаїну. Розслідування, здійснене 2004 року Антимафіозним відділом Неаполя, засвідчило, що цей клан дозволяв усім бажаючим брати участь у купівлі кокаїну через посередників. Пенсіонери, робітники та дрібні бізнесмени передавали гроші агентам, котрі потім вкладали їх у партії наркотиків. Якщо вкласти вашу пенсію в 600 євро в купівлю кокаїну, то за місяць ви отримаєте вдвічі більше. Єдиною гарантією було слово агента, але така інвестиція виявилася надійною і дуже вигідною. Прибуток набагато перевищував ризик, особливо в порівнянні з банківськими відсотками. Єдиним недоліком був недолік чисто організаційний: дрібних інвесторів часто просили зберігати дрібні партії кокаїну — таким чином частково забезпечувався збут і практично унеможливлювалася конфіскація. Залучаючи нижній прошарок середнього класу, представники якого не мали стосунку до злочинної діяльності, але не довіряли банкам свої заощадження, клани Каморри істотно збільшили обсяг капіталу, наявного для інвестування. Група Нуволетта-Польверіно вдалася до метаморфози і в сфері роздрібної торгівлі, зробивши цирульників та власників косметичних салонів роздрібними постачальниками. Через підставних осіб вони реінвестували прибутки від наркоторгівлі в квартири, готелі, акції сервісних компаній, приватні школи та навіть мистецькі галереї.

П'єтро Ночера був тим, кого звинуватили в контролі над більшістю активів Нуволетти. Як один з найвпливовіших менеджерів у цьому районі, він волів подорожувати на «феррарі» або на приватному літаку. 2005 року суд Неаполя виніс рішення конфіскувати маєтність та підприємства вартістю понад 30 мільйонів євро, але це склало жалюгідні п'ять відсотків його економічної імперії. Сальваторе Сперанца, який з мафіозі перетворився на свідка звинувачення, показав, що Ночера контролював усі гроші клану Нуволетта, ніс відповідальність за «інвестиції цієї організації в земельні ділянки та торгівлю нерухомістю загалом». Нуволетта інвестує в областях Емілія-Романья, Венето, Марке та Лаціо через «Енеа» — виробничий кооператив, котрим Ночера примудрявся управляти, навіть перебуваючи у підпіллі. «Енеа» здобула суспільні контракти на мільйони євро в Болоньї, Реджо-Емілії, Модені, Венеції, Асколі-Пічено та Фрезіноне — і всі з вражаючим оборотом. Ще багато років тому бізнес Нуволетта поширився на Іспанію. Ночера вирушив до Тенеріфе, щоб обговорити з босом клану вартість

будівництва імпозантного комплексу споруд. Якось я бачив ці споруди в Інтернеті на детальному та красивому веб-сайті: величезний комплекс басейнів та бетонних будівель, зведених Нуволеттами для розвитку туристичного бізнесу в Іспанії.

Паоло Ді Лауро — продукт школи клану Марано; свою злочинну кар'єру він почав помічником Нуволетти. Та поволі вибився «в люди» і в 90-х роках став правою рукою Мікеле д'Алессандро, боса Кастелламаре, якого представляв, коли той пішов у підпілля. План Ді Лауро передбачав координацію продажу наркотиків на ринках під відкритим небом із застосуванням тієї ж самої бізнес-логіки, якою він керувався, управляючи мережами магазинів та одежних фабрик. Ді Лауро збагнув, що після смерті Дженнаро Ліччарді у в'язниці північний Неаполь може стати найбільшим ринком під відкритим небом не лише в Італії, а й у Європі. І цей ринок повністю контролюватимуть його люди. Паоло Ді Лауро завжди вирізнявся обережністю в діях і мав більшу схильність до фінансових, а не військових операцій. Він ніколи відкрито не вторгався на територію іншого боса і завжди ретельно уникав облав та розслідувань.

Серед перших, хто розкрив таємницю структури організації, був інформатор Каморри Ґаетано Конте. Це був надзвичайно цікавий інформатор: карабінер, який колись служив у Римі охоронцем Франческо Коссіґи. Ті ж якості, завдяки яким він став охоронцем президента Італійської Республіки, дали йому змогу заприятелювати з Ді Лауро. Після того, як він певний час брав участь в організованому кланом рекеті та торгівлі наркотиками, Конте вирішив співробітничати з властями, запропонувавши їм купу детальної інформації, яку тільки карабінер знав, як зібрати та використати.

Паоло Ді Лауро знали як Чіруццо-мільйонер. Сміховинне прізвисько, але такі ярлики мають свою чітку логіку, обґрунтоване пояснення. Мені часто доводилося чути, як людей Системи називали прізвиськами. І настільки часто, що імена та прізвища геть забувалися. Ніхто з них не вибирає собі прізвисько, воно — з тієї чи іншої причини — раптово виникає нізвідкіля і вмить прилипає до свого власника. Прізвиська членів Каморри визначені долею. Чіруццо-мільйонером Паоло Ді Лауро охрестив Луїджі Джуліано, який колись помітив, як з кишені Ді Лауро повипадали десятки купюр в сто тисяч лір, коли той сідав за стіл зіграти в покер. «Хто це такий? — вигукнув Джуліано. — Чіруццо-мільйонер?» Ім'я, що блискавично народилося на п'яній вечірці, — бездоганний кпин.

Антологія прізвиськ безконечна. Бос клану Нова Фамілія

Карміне Альфієрі отримав своє прізвисько Лютий завдяки невдоволено-презирливій гримасі, що ніколи не сходить з його обличчя. А ще існують «родинні» прізвиська, що передаються у спадок: Маріо Фабброчіно, бос району довкола Везувію, котрий колонізував Аргентину за допомогою грошей Каморри, відомий як Вугляр, бо його предки торгували вугіллям. Інші прізвиська породжені пристрастями каморристів, наприклад, Ніколу Луонґо прозвали Ренґлером через його зацикленість на своєму «джипі-ренґлер» (люди Системи дуже полюбляють джипи). Ціла серія прізвиськ спричинена фізичними рисами, наприклад, Джованні Бірра — Жердина, прозваний так через своє довге худорлявом'язисте тіло. Константіно Якоміно прозвали Білоголовом через передчасну сивину; Чіро Маццареллу — Янголом через надто випуклі лопатки, схожі на крила янгола; Нікола П'янезе мав призвісько Мрець через синюшно-білу шкіру; Розаріо Прівато став Мізинцем, а Даріо Де Сімоне — Карликом. А є й непояснимі прізвиська, на кшталт того, що прилипло до Антоніо Ді Фрая: Урпачіелло, що означає стек, зроблений із засушеного ослячого пеніса. Або Наркотик Карміне Ді Джіроламо, прозваний так за своє вміння залучати до своїх операцій карабінерів та поліцейських. Через якусь невідому причину Чіро Монтерізо прозвали Чаклуном. Паскуале Ґалло з Торре-Аннунціата став Красунчиком через своє вродливе обличчя. Решту складають древні родинні прізвиська: члени сім'ї Ло Руссо — це Вугри, Малардо — Карлантоні, Бельфорте — відомі як Гицелі, а Пікколо — як Квакваронi. Вінченцо Мацарелла став Психом, а Антоніо Ді Б'язі — Пончиком через свою звичку жувати поцчики на роботі. Доменіко Руссо, боса району Квартір'єрі Спаньйолі в Неаполі, звуть Доменіко Собачий Цар, бо коли він був малим, то продавав цуценят на вулиці Толедо. Що ж до Антоніо Карло д'Онофріо, відомого як Карлуша-котоїд, то легенда розповідає, що він навчився стріляти, використовуючи бродячих котів як мішені. Дженнаро Ді К'яра, який несамовито смикався кожного разу, коли хтось ненароком торкався його обличчя, заслужив собі ім'я Живчик. Є також прізвиська, основані на звуконаслідувальних виразах, що не перекладаються. Наприклад, Аґостіно Тарді звуть Пік-пок, Доменіко ді Ронца має прізвисько Скіп-скіп, сім'ю Де Сімоне називають Квалья-квалья, сім'ю Аверсанос — Зіг-заг, Рафаеле Джуліано — Зуї, а Антоніо Біфоне — Зузу.

Варто було Антоніо Ді Вічіно кілька разів підряд замовити один і той самий напій, як його охрестили Лимоном. Через свій круглий писок Вінченцо Бенітоцці заслужив ім'я Товстун, а Дженнаро Лауро став Сімнадцяткою, мабуть, через те, що мешкав у будинку за номером сімнадцять. А Джованні Апреа став Вістрям

ножа, бо його дід зіграв роль старого каморриста, що вчить хлопців користуватися ножем, у фільмі Паскуале Скуітьєрі «Бандити», який вийшов на екрани в 1974 році.

Вдало підібране прізвисько, яке, наприклад, отримав Франческо Ск'явоне, Лютий Сандокан, значить надзвичайно багато для іміджу боса серед представників масмедіа. Він заробив його за свою схожість із Кабіром Беді, зіркою італійського телесеріалу «Сандокан, малазійський тигр», знятого за мотивами роману Еміліо Сальґарі. Або ж візьмімо Паскуале Таволетту, відомого як Зорро через свою схожість з актором відомого телесеріалу. Або Короля Луїджі Джуліано, відомого також, як Лавіджіно, бо в інтимні моменти його американські коханки шепотіли «I love Luigino». Його брат Карміно — Лев. Франческо Верде має псевдо Негус. Цим титулом єгипетських царів його назвали через царствену поставу та довголітнє перебування на посаді боса. Маріо Ск'явоне називають Менеліком на честь ефіопського імператора, який організував опір італійським військам, а Вінченцо Каробене — це Каддафі, бо страшенно нагадує сина відомого лівійського лідера. Боса Франческо Бідоньєтті прозивають Чіччотто-опівнічник, бо кожен, хто стане на його шляху, ризикує побачити нічну темряву навіть серед білого дня, а коротше кажучи — врізати дуба. Втім, декотрі кажуть, що його прозивають так через те, що він піднявся до вершини організації, кришуючи нічних проституток. Й увесь його клан стали звати «Нічним кланом».

Майже кожен бос має прізвисько — однозначно-неповторну, виразну рису. Прізвисько для боса — те саме, що тавро для святого; воно — як позначка членства в Системі. Кожен може назватися Франческо Ск'явоне, але є лише один Сандокан. Кожного можуть назвати Карміно Альфієрі, але тільки один обертається, почувши слово Лютий. Кожен може назватися Франческо Верде, але тільки один відгукується на прізвисько Негус. Всякого можна записати в реєстратурі як Паоло Ді Лауро, але є лише один Чіруццо-мільйонер.

Чіруццо вирішив організувати свої справи тихо і без шуму. Безжально вдаватися до насильства, але при цьому не висовуватися. Довгий час про нього не знала навіть поліція. Перед тим, які він пішов у підпілля, власті викликали його лише одного разу: через інцидент з участю його сина Нунціо, що напав на викладача, який насмілився висловити йому догану. Паоло Ді Лауро мав прямий вихід на південноамериканські картелі і створив широку мережу збуту завдяки своєму альянсу з албанськими картелями. Нині наркотрафік тече чіткими

маршрутами. Кокаїн вирушає з Південної Америки до Іспанії, де його споживають або пересилають суходолом до Албанії. Героїн, з іншого боку, надходить з Афганістану, подорожуючи через Болгарію, Косово та Албанію. Гашиш та марихуана перетинають Середземне море, вирушаючи з Північної Африки під наглядом турків чи албанців. Ді Лауро мав прямий зв'язок з кожним пунктом виходу наркотиків на ринок і, вдавшись до ретельно продуманої стратегії, невдовзі став успішним ділком як у шкіряному взутті, так і в наркотиках. 1989 року він заснував знамениту Confecioni Valent di Paolo Di Lauro & Co. На цю компанію, котра за статутом мала припинити свою діяльність 2002 року, в листопаді 2001 року було накладено арешт за рішенням неапольського суду. «Валент» набрав цілу купу контрактів по всій Італії на продаж товарів за готівку без доставки; його корпоративний потенціал був гігантським, охоплюючи сферу від меблів до тканин, від фасування м'яса до мінеральної води. «Валент» постачав харчі як громадським, так і приватним закладам і контролював розбір туш усіх видів м'яса. Він поставив собі за мету будувати готелі, ресторани, розважальні заклади та все, «що має стосунок до відпочинку». Згідно зі статутом, «компанія може придбавати землі, а також брати в оренду чи суборенду споруди, торговельні центри та житло». 1993 року влада Неаполя видала компанії комерційну ліцензію. На той час компанією керував син Паоло Ді Лауро — Козімо. Через причини, пов'язані з кланом, Паоло ді Лауро зійшов зі сцени в 1996 році, передавши акції своїй дружині Луїзі. Династія Ді Лауро збудована на самозреченні. Луїза Ді Лауро народила десятеро дітей; як личить гранд-дамам італійської промисловості, вона збільшила кількість наступників для того, щоб поспіти за бурхливим розвитком сімейного бізнесу. Козімо, Вінченцо, Чіро, Марко, Нунціо і Сальваторе — тепер усі вони члени клану, а решта іще неповнолітні. Паоло Ді Лауро мав схильність до капіталовкладень у Франції і відкрив крамниці в Ніцці, в Парижі на вулиці Шарентон, 126, а також в Ліоні. Він хотів, щоб його магазини визначали італійську моду у Франції, щоб його вантажівки ширили її по всій країні. Він хотів, щоб на Єлисейських Полях відчувався вплив Скампії.

Але в Секондільяно компанія великого Ді Лауро почала проявляти ознаки перенапруження. Її численні відгалуження зросли похапцем і в автономному режимі, а на ринку наркотиків згущалися хмари. З іншого боку, в Скампії плекали надію, що все владнається як і минулого разу, коли рішення проблеми було знайдене за напоєм. То був спеціальний напій, спожитий тоді, коли Доменіко, син Ді Лауро, знаходився при смерті у шпиталі в

результаті автокатастрофи. Доменіко був проблемною дитиною. Діти босів часто впадають у щось на кшталт манії величі, вважаючи, що цілі міста та їхні мешканці знаходяться в їхньому повному розпорядженні. Згідно з даними поліцейського розслідування, в жовтні 2003 року Доменіко разом зі своїм охоронцем та групою друзів влаштував напад у місті Казорія. Вони били вікна, громили гаражі, автомобілі, підпалювали баки зі сміттям, нівечили двері спрей-фарбою та розплавляли запальничками пластикові дзвінки. Його батько компенсував заподіяні збитки без зайвого шуму, виявивши дипломатичність, притаманну родинам, яким часто доводиться розплачуватися за витівки своїх нащадків, щоб не зашкодити власній репутації. На крутому повороті Доменіко не втримав свій мотоцикл і розбився. Через кілька днів він помер, перебуваючи в стані коми. Цей трагічний епізод спричинився до зустрічі лідерів — як для покарання, так і для помилування. Може, це й неправда, але ця подія вже стала легендарною і важливою для розуміння того, як залагоджуються конфлікти всередині Каморри.

Згідно з цією легендою, Дженнаро Маріно, дофін Паоло Ді Лауро, на прізвисько МакКей, подався заспокоїти боса до шпиталю, де помирав Доменіко. Ді Лауро прийняв його співчуття, а потім відвів убік і запропонував випити: помочився в склянку і подав її МакКею. До боса дійшли чутки про поведінку свого фаворита, про речі, які він не міг простити і забути. МакКей прийняв кілька бізнесових рішень, не порадившись з ним, і великі суми грошей були витрачені без його відома. Бос знав про те, що дофін прагне автономії, і йому дуже хотілося простити його, визнати прогрішення за звичайну надмірність, перевищення повноважень з боку того, хто надто гарно робить свою справу, щоб вживати до нього суворих заходів. У легенді йдеться, що МакКей випив усе до останньої краплини. Ковток сечі загладив перший розкол, який намітився в керівництві клану Ді Лауро. Настало нетривке тимчасове перемир'я, а як відомо, немає нічого тривалішого за тимчасове.

Війна в Секондільяно

МакКей та Анджолетто визначилися. Вони вирішили утворити власну групу і надати їй офіційного статусу. Вся стара гвардія погодилася, і вони чітко дали зрозуміти, що не збираються розпалювати конфлікт. Їм хотілося стати конкурентами, чесними конкурентами на відкритому ринку. Працювати пліч-о-пліч, але незалежно. І тому — як розповів іще один «розкаяний» мафіозо П'єтро Еспозіто — МакКей та Анджолетто відправили послання Козімо Ді Лауро, регенту картеля. Вони хотіли зустрітися з його батьком Паоло, ватажком, босом, людиною номер один в асоціації. Щоб поговорити з ним особисто, сказати про свою незгоду з його реорганізаційними рішеннями, нагадати, що їм теж треба годувати своїх дітей. Їм хотілося зазирнути йому у вічі. Досить уже пліток від язика до язика, досить послань, липких від чужої слини, а про стільникові телефони і мови бути не могло, бо вони могли видати схованку боса. Дженні МакКей бажав зустрітися з Паоло Ді Лауро, босом, завдяки якому він піднявся в бізнесі.

Козімо офіційно погодився з проханням про зустріч, а це означало збори всіх великих цабе організації: босів, їхніх підлеглих та районних капо. Про відмову навіть не йшлося. Та Козімо все прорахував, принаймні, так здавалося. Він чітко знав, що має зробити і як організувати власний захист. І тому — згідно із заявами свідків та результатами розслідування — Козімо не послав на зустріч другорядних людців. Він не послав Джованні Кортезе, торговця кіньми, офіційного речника, через якого сім'я Ді Лауро спілкувалася із зовнішнім світом. Козімо послав своїх братів. Марко та Чіро здійснюють рекогносцировку місця зустрічі, все перевіряють, щоб пересвідчитися, куди вітер дує, але роблять це таким чином, щоб ніхто не помітив їхньої присутності. Без охоронців, просто взяли і швидко проїхалися повз. Але не дуже швидко. Вони підмітили потенційні маршрути втечі та місця, де виставлено вартових. І все це тихцем, не привертаючи уваги. Опісля вони доповідають Козімо і описують деталі. Він усе запам'ятовує і приймає до відома. Виходить, що ця зустріч — пастка, влаштована, щоб убити Паоло та всіх, хто з ним прийде, і офіційно розпочати нову еру в управлінні картелем. Та й що там казати — імперії не розподіляються дружнім рукостисканням. Імперії доводиться різати ножем. Усі так кажуть, про це свідчать усі донощики та результати всіх розслідувань.

Козімо — син Паоло, який поставив його відповідальним за

наркоторґівлю, — мав прийняти рішення. Це — війна. Але він не виголосив її відкрито. Він усе тримає в голові — не хоче наполохати своїх конкурентів. Видивляється і вичікує, до яких же дій вони вдадуться. Козімо знає, що невдовзі вони на нього нападуть, знає, що має приготуватися до того моменту, коли в його шкіру вчепляться пазурі, але водночас він має виграти час, щоби обрати точну і безпомилкову стратегію перемоги. Щоби вирахувати, на кого він зможе покластися, які сили будуть в його розпорядженні. Хто з ним, а хто — проти нього. В Секондільяно мало місця для них обох.

Ді Лауро вибачаються за відсутність їхнього батька: він переховується, поліція розшукує його ось уже понад десять років, і через це він не може вільно пересуватися. Якщо ти — один з тридцяти найнебезпечніших утікачів від закону в Італії, то це є достатньо серйозною підставою, щоб не прийти на «стрілку». Після десятиріч бездоганного функціонування найбільшій з компаній, що контролює національний та інтернаціональний обіг наркотиків, загрожує смертельна криза.

Клан Ді Лауро завжди був добре організованим бізнесом, структурованим за принципом багаторівневої компанії. Згідно з твердженням антимафіозного слідчого з прокуратури Неаполя, перший ярус складають лідери кланів — Розаріо Паріанте, Рафаель Аббінанте, Енріко д'Аванцо та Арканджело Валентіно; вони функціонують як патрони та фінансисти, що контролюють роздрібну торгівлю та наркотрафік напряму через своїх помічників. Другий ярус, до якого входять Дженнаро Маріно, Лючіо Де Лючія і Паскуале Ґарджуло, безпосередньо займаються наркотиками, здійснюють їх закупку та розфасовку. Вони також відповідають за роботу з товкачами, яким гарантується юридичний захист у разі арешту. Третій рівень складається з капо, що працюють на ринках під відкритим небом; вони безпосередньо керують товкачами, координують охорону та маршрути втечі, охороняють комори та місця розфасовки наркотиків. Четвертий рівень, товкачі, є найбільш уразливим. Кожен рівень має свої другорядні рівні, безпосередньо підлеглі виключно своєму керівнику, а не всій структурі. Така схема забезпечує п'ятсот відсотків прибутку на початкові капіталовкладення. Ця бізнес-модель Ді Лауро завжди нагадувала мені таке математичне поняття, як фрактали, які в підручниках пояснюються на прикладі в'язки бананів: кожен окремий банан є насправді в'язкою бананів; у свою чергу кожен з цих бананів теж є в'язкою бананів, і так — до безкінечності. Щоденний обіг наркоторгівлі, здійснюваної кланом Ді Лауро, складає 500 тисяч євро. Товкачі, працівники комор та кур'єри часто являються не

членами організації, а просто найнятими робітниками. Роздрібна торгівля наркотиками — це гігантський обсяг діяльності, що потребує найму тисяч індивідів, але вони не знають, хто їхній бос. Вони мають загальне уявлення, на яку сім'ю Каморри вони працюють, але на цьому їхнє знання й закінчується. Якщо когось заарештовують і він вирішує розколотися, то його знання про організацію обмежуються лише невеличкою чітко окресленою сферою; він не зможе розкрити всі розгалужені маршрути, якими перетікає економічна та військова міць організації.

Вся економічна та фінансова структура підкріплена структурою військовою. Це — група безжальних і лютих бойовиків з широкою мережею флангової підтримки. Легіон кілерів, куди входили Емануеле д'Амбра, Уго Де Лючія, Нандо Емоло, Антоніо Феррара, Сальваторе Тамбуріно, Сальваторе Петріччіоне, Умберто Ла Моніка і Антоніо Меннетта, підсилюють з флангів районні капо: Дженнаро Арута, Чіро Саджезе, Фульвіо Монтаніно, Антоніо Ґалеота, Константіно Соррентіно, а також Джузеппе Преціозо, особистий охоронець Козімо. Це — підрозділ чисельністю близько трьохсот людей, і всі — на щомісячній зарплаті. Складна структура, ретельно спланована й організована. З великим «флотом» автомобілів та мотоциклів, завжди готових до екстрених випадків. Секретний арсенал та кілька фабрик, готових негайно знищити зброю після її використання. Запас непримітних спортивних костюмів та мотоциклетних шоломів, які теж негайно знищуються після використання. Є навіть допоміжна служба, яка займається тим, що відразу ж після нападу доставляє кілерів до стрілецького тиру, де фіксується час прибуття. Таким чином конструюється алібі і заплутуються результати експертизи, що виявляє залишки пороху. Цієї експертизи кілери бояться як вогню: сліди збройного пороху видалити неможливо, і вони є невідпорним доказом. Основна ідея такого алібі полягає не в прихованні самого вбивства, а просто в тому, щоб унеможливити його доведення в суді. Все організовано бездоганно і бездоганно працює. Або майже бездоганно.

Певний час я навідувався до Секондільяно. Відтоді, як Паскуале кинув працювати кравцем, він постійно тримав мене в курсі того, куди дме вітер і якою була загальна ситуація. А ситуація змінювалася швидко. Сумірно зі швидкістю, з якою рухаються гроші.

Я роз'їжджав на своєму мопеді «веспа». Що мені найбільше подобається в Секондільяно та Скампії, це світло. Великі широкі тутешні вулиці просторіші за тугий вузол старого центру міста, і

мені здається, що сільська природа і досі живе під асфальтом та велетенськими будинками. Зрештою, простір живе й у самій назві «Скампія», що на «покійному» неаполітанському діалекті означає «вільний простір», «пустище». Місце, де ростуть бур'яни. Місце, де в 60-х виріс огидний Vele, або «Вітрила», величезний і потворний мікрорайон громадського житла. Зогнилий символ архітектурного безумства, або радше бетонна утопія, яка виявилася безсилою стримати механізм наркоторгівлі, що знаходить собі поживу в цій частині світу. Хронічне безробіття та повна відсутність механізму планування соціального розвитку перетворили цей район у складське приміщення для наркотиків, у лабораторію, де наркогроші трансформуються у жваву легальну економіку. Скампія та Секондільяно викачують кисень з нелегальних ринків і спрямовують його у законний бізнес. 1989 року «Спостережний пункт Каморри», організація, що займається моніторингом Каморри, зазначив в одній зі своїх публікацій, що північні околиці Неаполя мають ледь не найвищий показник товкачів на душу населення в усій Італії. Тепер цей показник є найвищим у Європі і входить до найвищої світової п'ятірки.

З часом моє обличчя стали тут упізнавати. Для вартових клану, що стоять на шухері, впізнаваність є нейтральним параметром. На території, що знаходиться під постійним візуальним спостереженням, є параметри негативні — поліція, карабінери, таємні агенти з конкуруючих сімей — і позитивні: покупці. Все інше вважається нейтральним, не вартим уваги. Якщо вас заносять до цієї категорії, то це означає, що вас не існує. Ринок наркотиків під відкритим небом завжди цікавив мене і дивував: його бездоганна організація суперечить будь-якому твердженню про повну тутешню деградацію. Ці ринки працюють як годинник; люди в ньому — шестірні, і рух кожної з них спричиняє рух наступної. Дивовижне й чаруюче видовище. Зарплатня видається раз на тиждень, по 100 євро вартовим, 500 — координатору ринку і касиру, по 800 товкачам і по 100 євро тим, хто керує коморами та переховує наркотики у себе вдома. Робочі зміни тривають від третьої години дня до дванадцятої ночі і від дванадцятої ночі до четвертої ранку: вранці торгувати дуже важко, бо кругом повно поліції. Кожен має вихідний, а якщо працівник запізнюється, то відповідно зменшується платня. 50 євро за кожну пропущену годину. На віа Баку завжди вирує діяльність. Прибувають клієнти, розплачуються, забирають товар — і відбувають. Часом за товкачем навіть вишиковується черга машин. Особливо в суботу ввечері, коли приїздять товкачі з інших районів. Віа Баку приносить прибутку в півмільйона євро щомісяця. Згідно з даними антинаркотичного підрозділу, кожного

дня тут продається по чотириста доз марихуани та кокаїну. Коли з'являється поліція, товкачі точно знають, в яких помешканнях ховатися і де скласти свій товар. Зазвичай перед поліцейською машиною вигулькує авто чи мопед, щоб уповільнити її рух, і таким чином вартові отримують додатковий час, щоб забрати товкачів та хутко відвезти їх геть на своїх мотоциклах. Вартові, що стоять на шухері, зброї не мають і мають «чисту» характеристику, тому навіть коли їх і затримують, то ризик опинитися за ґратами незначний. Коли заарештовують товкачів, то на допомогу викликають резерви, зазвичай це — наркомани чи постійні клієнти, що бажають надати допомогу в екстрених випадках. На місце кожного заарештованого товкача приходить новий. Бізнес є бізнес; він має тривати навіть у скрутні часи.

Віа Данте також приносить астрономічні суми. Це — процвітаючий ринок, одне з найостанніших дітищ Ді Лауро, і всі тутешні товкачі — це малі діти. А ще є віалле делла Резистенца, старий героїновий ринок, де можна також придбати кобрет — наркотик на основі героїна, і кокаїн. Тут розташована штаб-квартира ринкових координаторів, оснащена мапами та гучномовними телефонами. Звідси вони організовують оборону своєї території. Вартові з мобільними телефонами тримають їх в курсі подій, і це дозволяє координаторам відслідковувати рух поліції та клієнтів у реальному часі.

Захист клієнтів — одна з інновацій сім'ї Ді Лауро. До того як цей клан захопив владу, від арешту та встановлення особистості були захищені лише товкачі, а покупців зупиняли, ідентифікували і часто відправляли до поліційного відділка. Та Ді Лауро забезпечив вартових і для клієнтів — і кожен отримав вільний доступ для наркотиків. Першокласне обслуговування навіть для випадкового клієнта — ось головний принцип, на якому тримається наркоторгівля в Секондільяно. В районі Берлінджьєрі ви можете зателефонувати наперед і ваше замовлення приготують до часу вашого приїзду. Те ж саме стосується віа Ґіслері, Парко Ізес, цілого району Дон Ґуанелла, ділянки віа Лабріола, а також кварталу Сетте Палацці. В районах, перетворених на прибуткові ринки, вулиці охороняються, а у мешканців розвивається корисний для виживання інстинкт вибіркового бачення, котрий наперед визначає, що помічати, а що викидати з поля зору як огидне і жахливе. Вони живуть у велетенському супермаркеті, де покупцеві пропонують усі наркотики, які тільки можна собі уявити. Жодна наркотична речовина не з'являється на європейському ринку, не пройшовши через Секондільяно. Якби ці наркотики призначалися лише для мешканців Неаполя та Кампанії, то статистика була б до неймовірності абсурдною. На

кожну родину припадало б по два кокаїністи та по одному любителю героїну. І це — не беручи до уваги гашишу, марихуани, кобрету та легких наркотиків. Пігулки — дехто й досі називає їх «екстазі», хоча насправді їх налічується 179 різновидів — надзвичайно добре продаються в Секондільяно, де їх називають ікс-файлами, жетонами або свічками. Пігулки приносять гігантський прибуток. Їхня собівартість складає один євро, оптом вони продаються від трьох до п'яти євро партія, а потім збуваються в Мілані, Римі чи в інших районах Неаполя по 50–60 євро за штуку/ В Скампії вони йдуть за 15 євро.

Секондільяно вийшов за межі традиційного ринку наркотиків і визначив кокаїн своїм новим орієнтиром. Завдяки новій економічній політиці кланів те, що колись було елітною речовиною, стало доступним майже кожному, причому існують різні Гатунки якості на кожен смак. Згідно з даними аналітичної групи «Аделе», 90 відсотків споживачів кокаїну складають робітники та студенти. «Кокс» потрібен тепер не лише для того, щоб спіймати кайф, його споживають упродовж усієї доби: відпочити після надурочної робочої зміни; знайти додаткову енергію для всього, що нагадує людську діяльність, а не просто щоб розслабитися; їхати вночі за кермом вантажівки; годинами працювати за комп'ютером; робити що-небудь безупинно, працювати тижнями без найменшої перерви. Кокаїн — це засіб від втоми, анальгетик проти болю, ерзац. щастя. Нині наркотики вживають не просто для того, щоб обдовбатися, тепер — це джерело додаткових ресурсів. Для того, щоб задовольнити зрослі й ускладнені потреби споживача, наркоторгівлі довелося проявити гнучкість і звільнитися від жорстких кримінальних обмежень. Постачання та збут наркотиків довелося лібералізувати. Першим у Неаполі цей організаційний стрибок здійснив клан Ді Лауро. Італійські злочинні картелі традиційно воліють збувати великі партії. А Ді Лауро вирішили торгувати партіями середнього обсягу, щоб сприяти дрібному наркобізнесу, який зрештою і приваблює нових клієнтів. Автономні бізнес-структури вільні чинити з товаром на свій розсуд, встановлювати власні ціни і рекламувати свій товар як хочуть і де хочуть. І кожен має доступ до ринку, до будь-якої партії наркотиків і без необхідності звертатися до посередників з клану. Коза Ностра і Ндранґета теж мають розгалужену мережу бізнесових точок, що торгують наркотиками, але вам необхідно мати уявлення про схему управління, і для того, щоб запропонувати свої послуги в якості товкача, треба, щоб вас представили членам клану або їхнім помічникам. Їм конче необхідно знати, де ви збираєтеся торгувати вроздріб і в якому обсязі. В Системі ж Секондільяно

цього немає. Тут керуються правилом необмеженої свободи підприємництва (laissez-faire) і вільного пересування (laissez-passer). Тобто тут панує абсолютний і повний лібералізм. Нехай ринок сам себе регулює. І тому Система Секондільяно надзвичайно швидко привабила кожного, хто хотів започаткувати невеличкий наркобізнес серед друзів, хто бажав купувати дозу за 15 євро, а продавати за 100, щоб окупити відпустку, диплом магістра або сплачувати відсотки за кредит під нерухомість. Тотальна лібералізація ринку спричинилася до обвалу цін.

За винятком декотрих ринків на відкритому повітрі, роздрібна торгівля наркотиками насамкінець може зникнути. Бо зараз з'явилися так звані гуртки: лікарський гурток, водійський, гуртки для журналістів та держслужбовців.

Нижній прошарок середнього класу прекрасно підходить для неформальної та суперліберальної системи збуту. Такий собі дружній обмін, щось на кшталт дешевого розпродажу, влаштованого великою фірмою, розпродажу, який має дуже віддалений стосунок до тих чи інших кримінальних структур. Така схема є ідеальною для зняття тягаря надмірної моральної відповідальності. Споживачеві не потрібен товкач у дешевому спортивному костюмі з ацетатного шовку, що цілими днями стирчить як вкопаний на розі ринку під пильним захистом вартових. Лише продукція та гроші — і нічого зайвого, аби вистачало місця для комерційного обміну. Зібрана італійською поліцією інформація свідчить, що в одному з трьох випадків порушника заарештовують уперше. Згідно з даними Інституту здоров'я, споживання кокаїну сягнуло небаченої в історії висоти, зрісши на 80 відсотків з 1999 по 2002 рік. Кількість наркоманів, що звертаються до SERT, італійської служби з реабілітації, подвоюється щорічно. Ринок розширюється гігантськими темпами. Застосування генетично модифікованих рослин, що дозволяє збирати чотири врожаї на рік, усунуло проблему постачання, а відсутність єдиної панівної організації сприяє вільному підприємництву. Якось я прочитав у газеті, що співак Роббі Вільямс, який мав проблеми з кокаїном, полюбляв казати: «Кокаїн — це спосіб, у який Бог дає тобі збагнути, що ти маєш надто багато грошей». Ці слова пригадалися мені, коли я почув, як якісь дітлахи в районі Казе Челесті співали хвалу наркотику та місцю, де його можна так легко придбати: «Якщо в Казе Челесті є кокаїн, то це означає, що гроші для Господа — ніщо».

Казе Челесті. Ця назва походить від блідо-блакитного кольору, який колись мали тут будинки. Цей район, що тягнеться вздовж вулиці Лімітоне в Арцано, є одним з найкращих ринків

кокаїну в Європі. Так було не завжди. Як свідчать розслідування, саме завдяки Дженнаро Маріно МакКею цей район став таким прибутковим. Він — призначенець клану, відповідальний за цей район. І це ще не все. Паоло Ді Лауро настільки подобається, як МакКей веде справи, що він надав йому широкі пільги на місцевому ринку, фактично зробивши його ексклюзивним представником. МакКей працює незалежно; все, що він має робити, це сплачувати клану щомісячний податок. Дженнаро та його брата Ґаетано звуть МакКеями через те, що їхній батько нагадував Зеба Макагана, чиє ім'я італійці вимовляють як «МакКей». Цей актор зіграв у серіалі «Як підкорили Захід». Отак уся родина і стала МакКеями. Ґаетано не має рук. Він втратив їх 1991 року у війні проти клану Пука, древньої сім'ї з клану Кутоло, коли граната, яку він тримав, вибухнула у нього в руках. І тепер він має два жорстких дерев'яних протези, пофарбованих у чорний колір. При Ґаетано завжди знаходиться помічник, слуга, який виконує роль його рук. Але коли Ґаетано має щось підписати, то він затискує ручку в протезі і приставляє її до паперу. Потім, вигинаючи шию та обрубки кистей, якось примудряється поставити підпис цілком нормального вигляду, тільки трохи кривуватий.

Згідно з даними Неапольської антимафіозної прокуратури, підприємства Дженні МакКея зберігають наркотики і збувають їх. Ціни постачальників міцно прив'язані до їхньої здатності накопичувати запаси, а бетонні джунглі та сотня тисяч мешканців Секондільяно є цінним активом. Ця маса людей з їхніми домівками та щоденним життям утворюють велику стіну довкола складів наркотиків. Ринок Казе Челесті спричинився до падіння цін на кокаїн. Зазвичай вони починаються з 50–60 євро за грам і доходять до 100–200 євро. У цьому ж районі ціни обвалилися до діапазону 25–50 євро, але якість товару залишається високою. Звіти Районного антимафіозного відділу змальовують МакКея як одного з найталановитіших італійців у кокаїновому бізнесі, людину, яка домінує на ринку, що характеризується безпрецедентним експонентним зростанням. Наркотичні ринки під відкритим небом могли з'явитися в Позілліпо, Паріолі чи Брері — фешенебельних районах Неаполя, Рима та Мілана, але натомість вони були започатковані в Секондільяно. Вартість робочої сили в будь-якому іншому місці була б надто високою. Зате в цьому районі, через серйозне безробіття та неможливість знайти роботу — хіба що емігрувати, — працівникам можна платити низьку зарплату, дуже низьку. Це — ніяка не таємниця, і тому немає потреби звертатися до соціології злиднів або метафізики життя в гетто. Район, де оперують десятки кланів, де

рівень прибутку порівнянний лише з масштабною оборудкою в банківській сфері, де одна мафіозна сім'я має річний обіг

300 мільйонів євро, цей район не може бути гетто. Робота дуже копітка, а виробничий ланцюжок — надзвичайно дорогий. Кіло кокаїну обходиться виробникові в І000 євро, та коли він дійде до оптовика, то коштуватиме вже 30 тисяч. Після першого розбавлення 30 кіло перетворюються на 150, чия ринкова вартість складає приблизно 15 мільйонів євро. Більш інтенсивне розбавлення здатне розтягнути 30 кілограмів до 200. Мають важливе значення допоміжні речовини, що застосовуються для розбавлення. Це — кофеїн, глюкоза, манітол, парацетамол, лідокаїн, бензокаїн, амфетаміни, а в екстрених випадках використовують навіть тальк чи кальцій для собак. Розбавлення визначає якість, і так звана «бодяга», тобто погано розбавлений наркотик, тягне за собою смерть клієнта, поліцію та арешт. «Бодяга» закупорює артерії комерції.

Клани Секондільяно на голову випереджають усіх інших у справі розбавлення наркотиків, і ця обставина забезпечує їм вкрай важливу перевагу. Тут використовують «візитерів» — наркоманів-героїнщиків, названих так по аналогії з персонажами телефільму 1980-х, які пожирали мишей, а під начебто нормальною людською шкірою мали огидну і слизьку зеленувату луску. Цих «візитерів» використовують як морських свинок, морських свинок у людській подобі, щоб перевірити безпечність чи небезпечність розбавленого і готового до споживання наркотику, яку реакцію він може викликати і в якій пропорції розбавляти порошок. Коли лабораторії потрібна велика кількість морських свинок, то вона знижує ціни. Від двадцяти до жалюгідних десяти евро за дозу. Шириться чутка, і невдовзі за новими дозами прибувають наркомани, часто з таких далеких місць, як Марке та Луканія. Ринок героїну занепадає. Кількість наркоманів-героїнщиків зменшується, а ті, що лишилися, готові на все. Вони шкутильгають до автобусів, їдуть усю ніч поїздами, голосують на трасах, йдуть пішки багато миль. Але найдешевший на континенті героїн вартий таких зусиль. Хлопці, що розбавляють героїн для клану, збирають «візитерів», дають їм безкоштовну дозу і чекають. До ордера на попереднє затримання, виданого в березні 2005 року неапольським судом, додавалася роздруківка запису телефонної розмови двох людей, що організували випробування «розбодяженого» наркотику. Спершу вони починають процедуру:

— Дай мені п'ять доз для випробування на алергію.

А потім трохи згодом розмовляють:

— Ну як — випробував машину?

— Авжеж.

Йдеться явно про випробування наркотику.

— Mamma mia, troppo bello, ми — перші, мій друже, а решта просто вилетить із бізнесу!

Вони радіють з того, що морські свинки не поздихали; навпаки, піддослідні залишилися дуже задоволені. Вдале розбавлення подвоює обсяг продажів, і якщо якість вийшла дійсно високою, то на цю партію наркотику швидко з'явиться попит по всій країні, а конкуренти зазнають болючого удару.

Тільки прочитавши цю телефонну розмову, я зрозумів сцену, свідком якої став трохи раніше. Я очам своїм не повірив. Я був у Міано, недалеко від Скампії, на відкритому майданчику побіля якихось великих складських приміщень, схожих на ангари. Туди зігнали, як худобу, кільканадцять «візитерів». Я не опинився серед них чисто випадково. Вважаю, що найкращий спосіб докопатися до суті явища — це відчути гаряче дихання реальності, помацати її суворі факти та нудні подробиці. Я не впевнений, що для пізнання життя обов'язково треба бути в центрі подій, але це абсолютно необхідно для того, щоб життя пізнало тебе. Якийсь добре вдягнений тип — у білому костюмі, темно-синій сорочці та новісіньких кросівках — розгорнув на багажнику авто замшевий пакунок, в якому виявилися кілька шприців. «Візитери», відштовхуючи один одного, рушили вперед; це нагадало мені один із сюжетів, що інколи показують в теленовинах, коли десь у Африці з вантажівки роздають борошно. Майже одна й та ж сцена, що повторюється з року в рік. Та раптом один «візитер» заволав:

— Ні, не буду, навіть задарма не буду! Ти хочеш нас повбивати!

Цього було достатньо, щоб кілька недовірливих «візитерів» негайно вшилися. Той тип, що кричав, замовк і продовжив стояти. Здавалося, він нікого не хотів ні в чому переконувати. В повітрі було повно пилюки, піднятої підошвами «візитерів», що нетерпляче тупцювали, і він час від часу спльовував пісок, що осів у нього на губах. Нарешті до нього підійшли кілька «візитерів», вірніше двоє. Їх тіпало, вони явно були на межі ломки. Вени на руках того хлопця були геть поколоті шприцами, тому він зняв свої черевики, але навіть підошви на ногах — і ті були в жахливому стані. Дівчина взяла шприц, затиснула його зубами, а сама розстебнула хлопцеві сорочку. Так повільно, наче в ній була сотня ґудзиків, не менше. А потім штрикнула шприцом у вену на шиї. В тому шприці був кокаїн. Коли він потрапляє у кров, то швидко стає ясно, добре розбавили наркотик чи недбало «розбодяжили». Через мить хлопець почав погойдуватися, і

куточки його губ злегка запінилися. Він гепнувся на землю, посіпався, а потім розпростерся, заплющив очі і закляк. Чоловік у білому костюмі негайно почав надзвонювати по своєму мобільному:

— Здається, він помер… Добре, добре, спробую зробити йому масаж.

І він почав гепати своєю кросівкою об груди «візитера»: такий собі жорсткий серцевий масаж. Дівчина стояла біля нього і белькотіла: «Ти неправильно це робиш, неправильно. Йому боляче…» Зібравши всі свої сили, яких у неї лишилося не більше, ніж у вареної макаронини, вона спробувала відштовхнути типа у костюмі від тіла свого приятеля. На обличчі у того відбилася огида — і до неї, і до «візитерів» загалом.

— Не чіпай мене, мерзото, не смій підходити до мене, бо встрелю!

І знову почав гепати кросівкою хлопцеві в груди, а потім, поставивши ногу йому на грудну клітку, витягнув телефон і ще раз подзвонив.

— Йому гаплик… А, дійсно, «Клінекс», я й забув… стривай, дай подивлюся…

Він дістав з кишені косметичну серветку, змочив її і поклав хлопцеві на губи. Навіть від найслабшого подиху у серветці утворилася б дірка, яка б означала, що людина й досі жива. Це роблять для того, щоб, виявляючи обережність, не торкатися тіла.

Тип у костюмі подзвонив востаннє.

— Він мертвий. Треба зробити суміш менш концентрованою.

І сів у авто. Тим часом водій безперервно підстрибував, наче танцюючи на своєму сидінні під якусь безшумну музику. Я не чув ані звука, хоча водій підстрибував так, наче вона грала на повну потужність. Через кілька хвилин усі порозходилися і почали безцільно бродити в пилюці по майданчику. Хлопець і досі лежав, розпростершись, на землі, а його подруга хлипала поруч. Але навіть її плач прилипав їй до губ, немов єдиною формою голосового спілкування, яку дозволяв героїн, був хрипкий стогін.

Я не збагнув чому, але ця дівчина раптом підвелася, зняла свої шорти, стала, розставивши ноги, прямо над обличчям хлопця і помочилася. Серветка прилипла йому до губ та носа. Через кільканадцять секунд він прийшов до тями і витер долонями обличчя. Як роблять тоді, коли виринають з-під води. Цей Лазар з Міано, воскреслий завдяки невідомо яким речовинам, що містилися в сечі тієї дівчини, поволі зіп’явся на ноги. Клянуся, якби я не був такий спантеличений, то неодмінно вигукнув би: «Чудо, чудо!» Натомість я став нервово походжати туди-сюди. Це завжди буває зі мною, коли я чогось не розумію або не знаю, що

робити. І я просто знервовано намагаюся зайняти побільше простору. Мабуть, мої походжання привернули увагу, бо до мене підійшли «візитери» і почали горлати. Їм здалося, що я мав стосунок до того типа зі шприцами. Вони безладно вигукували: «Це ти, ти… Це ти хотів убити його». «Візитери» стали непевно наближатися до мене, але я різко обернувся — і вони відсахнулися. Втім, коли я швидко рушив геть, вони потягнулися слідом, жбурляючи у мене різну гидоту, яку піднімали із землі. Я нічого їм не зробив, але якщо ти не наркоман, тоді ти — товкач. Раптом під'їхала вантажівка. Увесь ранок вони виїжджали зі складів десятками. Авто зупинилося біля мене, і хтось вигукнув моє ім'я. То був Паскуале. Розчинивши дверцята, він крикнув мені стрибати в кабіну. Ні, він не був ангелом-охоронцем, що рятує свого підопічного. Ми більше скидалися на двох пацюків, що тікають каналізаційною трубою, посмикуючи один одного за хвости.

Паскуале поглянув на мене із суворістю батька, який все знав наперед. Його саркастична посмішка сказала мені все; йому не треба було марнувати час, щоб вишпетити мене.

Я мимоволі поглянув на його руки. Вони стали іще червонішими, ще більш потрісканими, шкіра на блідих долонях зморщилася, кісточки пальців порепалися. Нелегко було цим пальцям, звиклим до шовку та вельвету, призвичаюватися крутити кермо по десять годин поспіль. Паскуале щось казав, але «візитери» не йшли у мене з голови. Мавпи. Гірше ніж мавпи. Морські свинки, на яких випробовується нова партія наркотику, яку невдовзі збуватимуть повсюдно в Європі. Морські свинки в людській подобі, використовувані для того, щоб клієнти в Римі, Неаполі, Абруццо, Луканії та Болоньї не померли, щоб у них не пішла носом кров, не запінилася вона в куточках їхніх губ. Той «візитер» в Секондільяно міг стати іще одним нещасним, чию смерть ніхто не став би розслідувати. Якби його підняли з землі, витерли від ригачки та сечі і поховали, то це й так було б для нього великою честю. Деінде зробили б посмертний розтин, розпочали б розслідування обставин його смерті. Але тут, в Секондільяно, є лише одна причина: передозування.

Паскуале виїхав на дорогу, що вела до північних передмість Неаполя. Скрізь сараї, комори, звалища, іржаві скелети машин та розкидане сміття. Тут немає промислових комплексів. Сморід від фабрик є, а самих фабрик немає. Вздовж вулиць — будинки та базарні майданчики, позначені присутністю бару. Непроста й химерна пустеля. Паскуале збагнув, що я його не чую, і різко натиснув на гальма. Не зупиняючись повністю, а просто різко сіпнувши авто, такий собі легенький удар батогом, щоб я

отямився. Потім він поглянув на мене і сказав: «Незабаром справи в Секондільяно підуть кепсько… Стара Баба утік до Іспанії і гроші спільні прихопив із собою. Тобі краще сюди не приходити. Тут скрізь відчувається напруженість і тривога. Асфальт — і той утік би звідси, якби зміг злущитися з землі».

Але я вирішив-таки прослідкувати за майбутніми подіями в Секондільяно. Чим активніше Паскуале наполягав, що буде небезпечно, тим більше переконувався я, що не зможу відмовити собі у спробі зрозуміти стихію катастрофи. А розуміння передбачало той чи інший спосіб участі в подіях. Нейтральність та об'єктивне відсторонення — це ті позиції, які мені ніколи не вдавалося зайняти. Рафаеле Амато — на прізвисько Стара Баба — начальник, що належав до другого ярусу клану і відповідав за наркоринки в Іспанії, втік до Барселони з готівковим запасом Ді Лауро. Принаймні, так говорили. Насправді ж він просто не передав свою квоту грошей клану, продемонструвавши таким чином, що більше не почувається зобов'язаним людям, котрі хотіли, щоб він в подальшому жив на одну зарплату. Це був відкритий розкол. Наразі він стосувався лише Іспанії, яка завжди знаходилася під контролем кланів: Андалузію «тримали» Казалезі з Казерти, острови — Нуволетти з Марано, а Барселону — «сепаратисти». Саме «сепаратистами» назвали розкольників репортери, які першими повідомили цю новину зі злочинного світу. Але в Секондільяно всі знали їх як «іспанців».

Оскільки їхній керівник знаходився в Іспанії, то вони взяли в свої руки не лише роздрібну вуличну торгівлю наркотиками, а й сам наркотрафік, користуючись тим, що Мадрид — це важлива перевалочна база кокаїну на його шляху з Колумбії та Перу до Європи. Як показало розслідування, люди Амато вже давно використовували хитромудрий спосіб перевезення великих кількостей наркотиків: вантажівки-сміттєвози. Сміття вгорі, наркотики — внизу. Безвідмовний метод уникнути перевірки. Ніхто ж не додумається зупиняти сміттєвоз посеред ночі.

Розслідування виявило, що Козімо Ді Лауро в якийсь момент здогадався: його менеджери повертають клану дедалі менше грошей. Прибутки мали вкладатися в «ризики», тобто інвестуватися в купівлю нових партій наркотиків за допомогою капіталів Ді Лауро. Термін «ризик» прийшов з нерегулярної суперлібералізованої торгівлі кокаїном та пігулками, де не існує стабільності й надійності. Тому люди ризикують, як у російській рулетці. Якщо ви ризикнете 100 тисячами євро і справи підуть добре, то через два тижні ви матимете 300 тисяч. Кожного разу,

коли я натрапляю на такі експоненціальні суми, то пригадую слова, що їх сказав Джованні Фальконе групі студентів: «Щоб зрозуміти, наскільки прибутковою є торгівля наркотиками, уявіть собі, що тисяча лір, вкладених у наркотики першого вересня, перетворюються на сто мільйонів до першого серпня наступного року». Цей приклад став хрестоматійним.

Суми грошей, що їх здавали менеджери Ді Лауро, і досі були астрономічними, та все ж невпинно зменшувалися. З плином часу така практика неодмінно посилить одних та ослабить других, і насамкінець, як тільки нова група набуде достатньої організаційної та військової моці, вона неодмінно відштовхне Паоло Ді Лауро. Це буде не просто конкуренція, навіть жорстка. Це буде сильний поштовх, після якого вже не встати, немилосердний поштовх залізною рукою. Тому Козімо наказав усіх перевести на зарплату. Він хотів, щоб усі менеджери залежали від нього. Це рішення суперечило принципам його батька, але виникла необхідність захистити свій бізнес, свою владу та авторитет, свою сім'ю. Пора покінчити з гнучкими організаційними принципами, коли кожен був вільний вирішувати, скільки інвестувати, який тип наркотику і якої якості викидати на ринок. Пора покінчити з вільностями та автономією всередині багаторівневої корпорації. Наймані працівники на зарплаті — і все. Дехто пропонував платити 50 тисяч євро на місяць. Неймовірна сума, але все одно — зарплата. Роль підлеглого. Кінець підприємницької мрії, на зміну якій має прийти посада менеджера. І адміністративна революція на цьому ре закінчується. Інформатори свідчать, що Козімо замислив також здійснити кадрову ротацію, провести зміну поколінь. Різке омолодження верхнього ешелону менеджерів, де не мали залишатися люди, старші за тридцять. Ринок не робить знижок з огляду на чийсь досвід роботи. Він взагалі не робить знижок з огляду на ту чи іншу людську чесноту. Щоб перемогти, ти маєш діяти швидко та енергійно. Кожне обмеження, будь то пристрасть, закон, чиїсь права, кохання, емоції чи релігія, — це поступка конкуренту, камінь спотикання на шляху до успіху. Звісно, для всього цього є місце, але на першому місці мають бути успіх та жорсткий контроль. До старих босів прислухалися з відчуття поваги, навіть коли вони пропонували застарілі ідеї або віддавали неефективні накази; на прийняті ними рішення зважали тільки через повагу до їхнього віку. А саме вік і становив найбільшу загрозу лідерству нащадка Паоло Ді Лауро.

І тепер вони були на одному рівні; апелювання до легендарного минулого, до колишніх заслуг та належної пошани відкидалося. Кожен у своїй кар'єрі мав покладатися тільки на вагу

своїх пропозицій, на здатність керувати та, можливо, на харизму. Бойовики з Секондільяно почали демонструвати свою силу іще до того, як стався розкол, бо він уже тоді підспудно назрівав. Одною з їхніх перших мішеней став Фердинандо Бідзарро, знаний також як Дядько Чиряк по аналогії з хитрим персонажем телесеріалу «Сімейка Адамсів», що мав лису макітру. Бідзарро був «цабе» в Меліто. «Цабе» означає людину з владою, але все одно підлеглу вищій владі боса. На посаді районного капо Бідзарро вже не проявляв колишньої старанності і дбайливості. Він хотів сам розпоряджатися своїми грошима і приймати кардинальні, а не просто адміністративні рішення. То не був класичний бунт; йому просто хотілося підвищення, хотілося стати автономним партнером. І він добився підвищення — зробив це самостійно. Клани Меліто жорстокі й безжальні. Вони керують підпільними фабриками, що виробляють високоякісне взуття для півсвіту і забезпечують готівку, яка йде на лихварство. Власники підпільних фабрик майже завжди підтримують політика, котрий гарантує їм найліберальніші виробничі норми, або районного капо, який забезпечує тому політику вибори. Клани Секондільяно ніколи не були рабами політиків, ніколи не мали бажання укладати програмних пактів, але в цьому регіоні важливо мати друзів.

Саме той чоловік, що був політичним представником Бідзарро, і став його ангелом смерті. Клан звернувся з проханням до Альфредо Чікали, колишнього мера Меліто і місцевого лідера лівоцентристської політичної партії, щоб той допоміг йому з Бідзарро. Згідно з результатами розслідування, здійсненого Неапольським антимафіозним відділом, Чікала надав точну інформацію про місцеперебування капо. Як прочитати роздруківки підслуханих телефонних розмов, то може здатися, що то планувалося не вбивство, а просто зміна керівника. Зрештою, це одне й те саме. Бізнес мав тривати, а рішення Бідзарро стати автономним загрожувало потенційними проблемами. Тому його треба було усунути будь-що. Коли померла мати Бідзарро, помічники Ді Лауро збиралися поїхати на похорон і відкрити стрілянину по всіх та кожному. Убити Бідзарро, його сина, кузенів та кузин — усіх. Вони приготувалися. Але Бідзарро з сином не з'явилися. Та люди Ді Лауро продовжили розробляти детальні плани, щоб влаштувати засідку. Клан навіть відправляв факсом інформацію та накази своїм підлеглим: «В Секондільяно нікого не залишилося, він усіх їх відіслав геть… з'являється тільки по вівторках та суботах на чотирьох автомобілях… У жодному разі не приймайте самостійних рішень. Дядько Чиряк розіслав повідомлення, що на Великдень він хоче по 250 євро з кожного магазину і що нікого не боїться. Сів'єро піддадуть

тортурам на цьому тижні».

Стратегія, керована по факсу. Заплановані тортури, позначені на календарі, — наче то інвойс, попереднє замовлення, заброньований квиток на літак. Власне, як і інформація, що її передав зрадник: Бідзарро має чотири авто супроводу і збирає данину 250 євро на місяць. Сів'єро, вірного водія Бідзарро, мають піддати тортурам, під час яких він, можливо, розколеться і видасть маршрути, котрими його бос планує рухатися в найближчому майбутньому. Але каталог змов проти Бідзарро на цьому не закінчується. Змовники розмірковують над таким варіантом: піти до будинку його сина, «де вони не дадуть пощади нікому». Планування перериває телефонний дзвінок: один з кілерів підслухав, що Бідзарро таки висунув свого носа, з'явився на людях, щоби продемонструвати свою силу та невразливість. Кілер аж стогне з досади: таку зручну нагоду змарнували! «Нехай йому грець, ми сидимо тут без толку, а він увесь ранок простирчав у центрі».

Не приховується нічого. Все здається зрозумілим, очевидним і вплетеним у тканину буднів. Нарешті колишній мер Меліто розкриває назву готелю, де переховується Бідзарро разом зі своєю коханкою, де він дає вихід своїй напрузі та своїй спермі. Можна звикнути до всього: до життя з вимкненим світлом, щоб ніхто не здогадався, що ти вдома, до супроводу з чотирьох автомобілів, до неможливості користуватися телефоном, неможливості з'явитися на похороні рідної матері. Але не мати можливості зустрітися з коханкою — це вже занадто. Це сприйматиметься як найгірше приниження, як кінець твоєї влади.

26 квітня 2004 року. Бідзарро знаходиться в готелі «Вілла Джулія» на четвертому поверсі. В ліжку з коханкою. Прибувають бойовики в поліцейських нагрудних накидках. Консьєрж, віддаючи їм магнітний ключ, навіть не потурбувався попросити цих начебто поліцейських показати свої посвідчення. Бойовики гепають у двері. Бідзарро і досі в нижній білизні. Зачувши, що він наближається, вони починають стріляти. Дві черги пробивають двері і його тіло. Нові постріли — і двері вибито. Нападники прикінчують Бідзарро пострілом у голову. Тепер ясно, за яким сценарієм має розгортатися різанина. Бідзарро став першим. Або одним з перших. Вірніше, першим випробуванням клану Ді Лауро на міцність, їхньої здатності нападати на тих, хто посміє зруйнувати альянс чи порушити бізнесові домовленості. Стратегія сепаратистів іще не встигла оформитися, її наразі важко зрозуміти. В повітрі витає напруженість, але здається, що вони чогось вичікують. Ясність — тобто проголошення війни — приходить 20 жовтня 2004 року, за кілька місяців після вбивства

Бідзарро: убито Фульвіо Монтаніно та Клаудіо Салерно; їх зрешетили чотирнадцятьма кулями. Розслідування виявило, що вони керували ринками наркотиків під відкритим небом і були надзвичайно відданими Козімо. Оскільки задум заманити в пастку й убити Козімо та його батька не спрацював, то почали з цих двох, і їхнє вбивство знаменувало початок ворожнечі. Спалахнув конфлікт. Коли з'являються трупи, то залишається тільки воювати. Проти синів Ді Лауро вирішили повстати всі лідери: Розаріо Парінте, Рафаеле Аббінанте, а також нові менеджери Рафаеле Амато, Дженнаро Маріно МакКей, Арканджело Абате і Джакомо Мільяччо. Де Лючія, Джованні Кортезе, Енріко д'Аванцо і велика, дуже велика група прихильників залишаються вірними Ді Лауро. Молоді чоловіки, яким пообіцяли кар'єру, високі заробітки, а також економічне та соціальне підвищення в структурах клану. Сини Паоло Ді Лауро — Козімо, Марко та Чіро — беруть на себе керівництво. Цілком можливо, що Козімо добре розумів, що ризикує опинитися за ґратами або загинути. Що йому загрожує арешт та економічний крах. Але треба обирати: або чекати і спостерігати, як над тобою поволі бере гору тобою ж зрощений клан конкурентів, або спробувати захистити свій бізнес. А поразка економічна неминуче тягне за собою поразку чисто фізичну.

Це — війна. Ніхто не знає, якими методами вона вестиметься, але всі знають, що вона буде довгою та страшною. Найжорстокішою війною в південній Італії за останні десять років. У сім'ї Ді Лауро було менше людей, вони набагато слабші та гірше організовані. Ді Лауро завжди різко й жорстоко реагували на внутрішні розколи, породжені їхнім ліберальним стилем управління, котрий деякі їхні працівники хибно зрозуміли як автономію, як дозвіл започаткувати власний бізнес. Але в клані Ді Лауро свободу лише дають у користування; ви не можете вважати себе її власником. Ось як попередні керівники клану усунули 1992 року розкол, ініціатором якого став Антоніо Рокко, «начальник» Муньяно: до бару Фульміне ввійшли бойовики, озброєні автоматами та гранатами. Вони вбили п'ять людей. Щоб врятувати свою шкуру, Рокко став свідком звинувачення, і, виходячи з його свідчень, держава надала свій захист більш ніж двомстам потенційним жертвам Ді Лауро. Але це нічого не дало: показань, які дав Рокко, було недостатньо, щоб заарештувати керівництво асоціації.

Та цього разу, як видно з ордера на тимчасовий арешт, виданого 7 грудня 2004 року неапольським судом, люди Козімо Ді Лауро не на жарт переполошилися. Двоє компаньйонів, Луїджі Петроне та Сальваторе Тамбуріно, розмовляють по телефону про

оголошення війни, зроблене у формі вбивства Монтаніно та Салерно.

Петроне: «Вони вбили Фульвіо».

Тамбуріно: «Ага…

Петроне: «Ти розумієш, про що йдеться?»

І починає набувати обрисів стратегія ведення війни, на котрій, за словами Тамбуріно, наполягає Козімо Ді Лауро: прибрати ворогів одного за одним, убити їх, навіть якщо доведеться пустити в хід бомби.

Тамбуріно: «Навіть бомби, чуєш? Так сказав Козімо, сказав: «Тепер я поприбираю їх одного за одним… усіх повбиваю, бо вони страшні й небезпечні…»

Петроне: «Треба залучити до «роботи» надійних людей…»

Тамбуріно: «Та їх тут мільйони, Джіно. І всі вони — ще діти… зараз я поясню тобі, що задумав Козімо…»

Це — нова стратегія. Залучити дітей, підвищити їх до статусу бойовиків, перетворити добре змащену машину наркоторгівлі, інвестицій та територіального контролю на бойовий механізм. Хлопці, що працюють у кафетеріях, кондитерських та м'ясних крамницях, механіки, офіціанти і безробітні мають стати новою армією, про чиє існування не здогадується противник. Смерть Монтаніно дає початок довгій та кривавій низці атак і контратак, численних убивств, пасток, що влаштовувалися іноді по дві-три на день; знищувалися помічники клану, потім родичі, спалювалися будинки, жертвами жорстокого побиття ставали підозрювані.

Тамбуріно: «Козіміно спокійний, як удав. Каже: «їжте, пийте і кохайтеся з дівчатами». А що нам іще лишається? Ну, сталося, що сталося, але життя триває…

Петроне: «Щось мені більше не хочеться їсти. Я їм, тільки щоб шлунок напхати…»

Наказ воювати не мусить бути схожим на акт відчаю. Вкрай важливо виглядати переможцями. Це стосується і бізнесу, й армії. Той, хто викаже свій страх, хто втече, сховається чи відступить, той програв іще до початку бойових дій. Їжте, пийте, кохайтеся. Наче нічого особливого не відбулося і не відбувається. Але Петроне й Тамбуріно не на жарт перелякані; насправді вони не знають, скільки компаньйонів стало на бік «іспанців», а скільки залишилося на їхньому боці.

Тамбуріно: «А звідки нам знати, скільки до них приєдналося людей? Ми ж цього не знаємо!»

Петроне: «Ха! Скільки перекинулося на той бік? Не знаю. Але з нами залишилася ціла купа, Тоторе! Не розумію… ці, тутешні… Їм що — теж не подобається Ді Лауро?»

Тамбуріно: «Знаєш, що я зробив би на місці Козіміно? Я би почав убивати їх усіх. Якби мав сумніви — то всіх. Я би став прибирати їх одного за одним, ясно?!»

Убити всіх. Усіх і кожного. Лише через підозру. Навіть якщо достеменно не знаєш, на чиєму вони боці, не знаєш, чи вони взагалі причетні до конфлікту. Стріляй! Це ж не люди, а багно. На війні, коли тобі загрожує поразка і смерть, союзники легко стають ворогами, а вороги — союзниками. Вони більше не індивіди, а предмети для випробування і підтвердження твоєї сили. Групи, альянси та супротивники — усе це з'явиться і набере форм опісля. А спочатку треба розпочати стрілянину.

30 жовтня 2004 року люди Ді Лауро з'явилися в помешканні Сальваторе Де Маджістріса, чоловіка шістдесяти з гаком років, одруженого з матір'ю Б'яджо Еспозіто, одного із сепаратистів. Вони бажають знати, де переховується Еспозіто. Ді Лауро мають прибрати їх усіх, перш ніж вони встигнуть організуватися, перш ніж второпають, що їх — більшість. Бойовики перебивають кийком руки й ноги Маджістрісу і ламають йому носа. З кожним ударом вони питаються: де син його дружини? Маджістріс не відповідає, і кожна відмова провокує наступний удар. Нападники б'ють його нещадно. Він має зізнатися. Але він не зізнається. Чи, може, і дійсно не знає, де переховується Еспозіто. Через місяць Маджістріс помирає в муках.

2 листопада на автостоянці убили Массімо Ґальдієро. Вбивці мали також прикінчити його брата Дженнаро, здогадного друга Рафаеле Амато. 6 листопада на віа Лабріола гине Антоніо Ландієрі; щоб його вбити, кілерам довелося відкрити вогонь по всіх, з ким він був на ту мить. При цьому було тяжко поранено п'ятеро інших людей, що торгували кокаїном, скоріш за все — від Дженнаро МакКея. «Іспанці» завдають удару у відповідь. 9 листопада, проскочивши крізь низку блокпостів, вони залишають білий «фіат-пунто» на віа Купа Перілло. Під вечір поліція знаходить у ньому три трупи. Стефано Маїсто, Маріо Маїсто і Стефано Мауріелло. Один попереду, другий — на задньому сидінні, а третій — у багажнику. Де б вони не шукали, скрізь знаходять труп. 20 листопада люди Ді Лауро вбивають Б'яджо Мільяччо. Йдуть до автосалону, де він працює. «Це — пограбування», — кажуть вони і стріляють йому в груди. Хоча збиралися вбити його дядька Джакомо. «Іспанці» відповідають того ж дня, убивши Дженнаро Емоло, батька одного з найвідданіших поплічників Ді Лауро. Його запідозрили в тому, що він є одним з керівників військового крила клану. Доменіко Річчо та Сальваторе Ґальярді, обидва наближені до Рафаеле

Аббінанте, 21 листопада зайшли до тютюнової крамниці, де їх і встрелили бойовики Ді Лауро. За годину гине Франческо Тортора. Кілери під'їхали на авто, а не на мотоциклі. Під'їхали, встрелили, забрали тіло, як мішок, вивезли на околиці Казаваторе, а потім підпалили машину разом з трупом, одним махом розв'язавши дві проблеми. Опівночі двадцять першого числа карабінери знаходять спалене авто. Іще одне.

Щоби бути в курсі військових дій, я роздобув рацію, що приймала поліцейські частоти. Тому на місце злочину я прибуваю на своєму мопеді майже одночасно з поліцейськими підрозділами. Але тої ночі я заснув. То наростаючий, то стихаючий шум і тріскіт на поліцейських радіохвилях подіяв на мене, як колискова. Тому цього разу я дізнався про те, що трапилося, завдяки телефонному дзвінку, який розбудив мене серед ночі. Коли я прибув на місце злочину, то застав там авто, повністю понівечене вогнем. Його повністю облили бензином, вихлюпнувши не один літр. Пальне на передньому сидінні, на задньому, на колесах та на кермі. Полум'я вже згасло, а коли прибули пожежники, скло у вікнах вибухнуло і осипалося. Точно не знаю чому, але я прожогом кинувся до того автомобільного скелета. Він жахливо смердів горілою пластмасою. Поблизу крутилося кілька людей, а поліцейський, підсвічуючи ліхтариком, намагався зазирнути всередину металевого кістяка. Там він уздрів труп чи щось схоже на труп. Пожежники, огидливо скривившись, відчиняють дверцята і витягують мерця. Одному з карабінерів стало зле. Він прихилився до стіни і виблював додолу вермішель та картоплю, що він їх з'їв кілька годин тому. Все, що лишилося, — це закляклий чорний тулуб, обгорілий череп та ноги з обсмаленою шкірою. Карабінери беруть труп під руки, кладуть на землю і ждуть приїзду покійницької машини.

Цей фургон, збиральник померлих, курсує безперервно. Я бачив його у Скампії і Торре Аннунціата. Він збирає трупи, накопичуючи тіла людей, яких застрелили. Кампанія має найвищий рівень убивств в Італії і один з найвищих у світі. Покришки покійницького авто зношені і майже лисі. Щоб зобразити символ цього району, достатньо сфотографувати ці колеса з погризеними краями та сірими розтрісканими боками. Начепивши брудні гумові рукавички, які, напевне, використовувалися вже далеко не вперше, з фургона виходять чоловіки і приступають до роботи. Вони засовують мерця в мішок, такий, в яких зазвичай перевозять загиблих солдат. Труп схожий на одну з тих фігур, що постають з попелу Везувію, коли археологи заповнюють гіпсом порожнини, які залишилися після тіл. На цей момент біля авто вже скупчився чималий натовп

людей, але всі вони мовчать. Наче тут нікого й нема. Ми ледь наважуємося дихати. Після того, як Каморра розв'язала війну, багато людей переглянули межі витривалості своїх нервів. І ось вони прийшли подивитися: що ж іще може статися? Кожного дня вони дізнаються про нові межі можливого, про той новий жах, який їм доведеться терпіти. Дізнавшись, вони повертаються додому і живуть собі далі. Карабінери починають фотографувати, а фургон їде геть, забравши мерця. Я ж їду до поліцейського відділка. Вони ж мають хоч щось повідомити про цього загиблого. В прес-кімнаті — незмінні журналісти та кілька поліцейських. Трохи згодом посипалися коментарі: «Вони убивають один одного — чим більше, тим краще!», «Отакий кінець всякого, хто стане членом Каморри!», «Насолоджувався шаленими «бабками», а тепер насолоджуйся своєю смертю, смердюк собачий!» Звичайні ремарки, тільки сказані більш емоційно та з огидою. Наче мрець був присутній у кімнаті і кожен мав кинути йому в обличчя своє звинувачення: комусь він завадив добре виспатися, комусь до біса осточортіли ці безкінечні війни, а когось лякають цілі підрозділи «солдатів» мафії, що стирчать буквально на кожному розі Неаполя. Лікарі довго возилися з ідентифікацією трупа. Хтось із присутніх підказує ім'я районного капо, який зник кілька днів тому. Один з багатьох, один з тих трупів, що купчаться в холодному морзі шпиталю Кадареллі, очікуючи ідентифікації — як огидного тавра. Але невдовзі виявляється, що це — не він.

Хтось закриває обличчя руками. У журналістів від хвилювання пересихає в роті, і вони натужно ковтають слину. Поліцейські скрушно хитають головами, втупившись поглядами в кінчики своїх черевиків. Ті, хто кидав на адресу здогадного мафіозі сердиті ремарки, винувато замовкають. Виявилося, що труп належить Джельсоміні Верде, двадцятиоднорічній жінці. Її викрали, піддали тортурам і вбили, всадивши кулю в потилицю. Постріл було зроблено з такої близької відстані, що куля пройшла навиліт. А потім убивці кинули її в авто — її ж власне авто — і підпалили. Джельсоміна зустрічалася з Дженнаро Ноттурно, молодим хлопцем, котрий спочатку вирішив був залишитися з Ді Лауро, але потім передумав і перейшов на бік «іспанців». Вона ходила з ним кілька місяців, та їхній роман скінчився іще до убивства. Але, можливо, хтось із людей клану бачив, як вони обнімалися, їздили разом на мопеді чи в авто. Дженнаро винесли смертний вирок, але він примудрився вислизнути; хтозна, куди він зник, може, переховувався в якійсь автомайстерні чи гаражі неподалік від того самого місця, де убили Джельсоміну. Він не відчував потреби захищати її, бо вони вже не зустрічалися. Але клани все одно мали завдати удару, а людина вираховується за

мапою, яку креслять за допомогою знайомих, родичів і навіть особистого майна. На цій мапі можна писати повідомлення. Найжахливіші повідомлення. Покарання є абсолютно необхідним. Якщо хтось залишається непокараним, то це може легітимізувати зраду або розкол. Надто великий ризик. Тому треба завдати удару. І, бажано, в найжахливіший спосіб. Такий наказ. Решта не значить нічого. Тому люди, що залишилися вірними Ді Лауро, знаходять Джельсоміну і під якимось надуманим приводом зустрічаються з нею. Потім захоплюють, б'ють до крові, піддають тортурам, час від часу запитуючи, куди подівся Дженнаро. Вона не відповідає. Може, вона не знає, а може — воліє взяти на себе те, що призначалося йому. І вони вбивають її. Можливо, каморристи, яких послали на це завдання, нанюхалися кокаїну, а може, їхня жорстокість пояснюється тим, що їм треба було вибити з жертви найдрібніші деталі. Але їхні методи придушення будь-якого опору, нехтування навіть найменшим натяком на людяність відомі аж надто добре. Мені здалося, що спалюючи тіло, вони намагалися у такий спосіб знищити сліди тортур. Понівечене тіло молодої жінки викликало б у районі страшенну лють, і хоча кланам начхати на суспільну думку, все ж таки їх не влаштовує вороже ставлення загалу. Тому треба палити, палити все. І жахлива не сама смерть цієї дівчини, бо вона — лише одна з жертв війни. Жахливо уявити, як вона помирала, як її мучили. Щоб відігнати від себе ці страшні картини, що постали в моїй уяві, я роблю глибокий вдих і спльовую слиз, що клубком став у мене в горлі.

Джельсоміна Верде, або Міна — так звали її у цьому районі. І газети теж стали її так звати після вбивства — з ніжністю та почуттям провини. Хоча було б легко не вирізняти її з-поміж тих людей, які вбивали один одного. Або, якби вона й досі була живою, і далі дивитися на неї як на подружку каморриста, одну з багатьох дівчат, які зустрічаються з мафіозі заради грошей чи відчуття власної значущості. Просто ще одна сеньйора, котрій до вподоби розкішне життя, яке забезпечує їй чоловік — член Каморри. Але ж Сарацин, як прозивали Дженнаро Ноттурно, тільки-но починав свою мафіозну кар'єру. Якщо він стане місцевим капо і відповідатиме за роботу товкачів, то зможе заробляти від однієї до двох тисяч євро на місяць. Але це — довгий шлях. Винагорода за вбивство складає десь 2500 євро. А якщо доведеться залягти на дно, бо на твій слід вийшли карабінери, то клан оплачує місяць, проведений на Півночі Італії або в Європі. Хтозна, може, Дженнаро мріяв стати босом, взяти під контроль половину Неаполя і вкладати гроші по всій Європі.

Якщо завмерти і глибоко вдихнути, то можна уявити собі, як

вони зустрічаються, хоча я не розпізнав би їхніх облич. Можливо, вони познайомилися в якомусь типовому барі, одному з тих бісових барів, яких багацько на околицях південних міст. Довкола цих барів обертається життя кожного — від дітлахів до дев'яностолітніх підсліпуватих стариків. А може, вони познайомилися на якійсь дискотеці. Прогулянка по п'яцца Плебісците, поцілунок перед тим, як розійтися по домівках. А потім — разом проведені суботи, піца за містом, зачинені на гачок двері у спальні, коли всі члени родини, добряче попоївши, куняють у знемозі. І отак воно триває й далі. Як і завжди, як і з усіма, чорт забирай. А потім Дженнаро примикає до Системи. Пішов до якогось приятеля-каморриста, той познайомив його з потрібними людьми, і хлопець почав працювати на Ді Лауро. Мені уявляється, що Джельсоміна, мабуть, знала про це і намагалася прилаштувати Дженнаро на іншу роботу. Тут часто так буває — дівчата клопочуться про своїх хлопців. Та, насамкінець, вона, напевне, кинула думати про те, як Дженнаро заробляє собі на хліб. Зрештою, це теж робота, як і всяка інша. Водити авто, розвозячи пакунки, — все починається з малого. З нічого. Але це дає можливість жити, працювати, а інколи навіть викликає почуття задоволення, самореалізації та соціальної значущості. Згодом їхні стосунки припиняються.

Але цих кількох місяців цілком вистачило. Вистачило, щоб асоціювати Джельсоміну з Дженнаро. Позначити її як таку, через котру його можна вистежити, як одну з його дівчат. Навіть якщо їхні стосунки вже скінчилися або ніколи по-справжньому не починалися. Це не має значення. Бо це — лише здогадки, фантазії. Реально є дівчина, яку мучили і вбили через те, що бачили, як вона пестила чи цілувала десь когось у Неаполі. У це майже неможливо повірити. Джельсоміна тяжко й подовгу працювала, як і багато хто в цьому районі. Часто молоді дівчата і жінки годують сім'ї, бо чоловіки страждають від депресії, роками не знаходячи роботи. Навіть люди, що мешкають в Секондільяно — Третьому світі, — мають певний психотип. Роки безробіття змінюють людину, тебе страшенно пригнічує, коли ті, кому більше пощастило в житті, сприймають тебе як шматок лайна — без роботи, без репутації та без грошей. Або ти перетворюєшся на тварину. І опиняєшся на самісінькому краї, де твій кінець — не за горами. Тому Джельсоміна працювала, як і багато інших, ішачила на трьох роботах, щоб заробити достатньо грошей, половину з яких вона віддавала родині. Вона також працювала волонтером, допомагаючи старим людям, і за це газети наперебій її вихваляли, наче змагаючись у тому, щоб повернути дівчину до життя.

На війні не можна підтримувати сердечні стосунки та все те, що може стати слабкою ланкою. Емоційне потрясіння, яке переживають молоді хлопці, що стають робітниками клану, чітко простежується в телефонних розмовах, перехоплених карабінерами. Наприклад, у розмові Франческо Венози зі своєю подружкою Анною. Роздруківку цієї розмови було включено в ордер на арешт, виданий антимафіозною прокуратурою Неаполя у лютому 2006 року. То був останній дзвінок перед зміною телефонного номера, перед тим, як Франческо втік до Лаціо. Спочатку він посилає смс своєму братові, попереджаючи, щоб той не виходив на вулицю, бо за ним полюють убивці:

— Привіт, любий брате. В жодному разі нікуди не виходь, зрозумів?

Потім Франческо має повідомити свою дівчину, що йому треба їхати, пояснює складнощі, що трапляються в житті людини, яка є членом Системи:

— Мені зараз вісімнадцять… ці типи не жартують… якщо треба, вони викинуть тебе геть… або уб'ють тебе, Анно!

Але Анна — дівчина вперта. Їй хотілося б стати карабінером, щоб змінити власне життя і змусити Франческо змінити своє. Він і не думає докоряти Анні за її плани, але вважає, що сам він вже надто старий, щоб круто міняти своє життя.

Франческо: «Кажу тобі, я радий за тебе… Але моє життя — зовсім інше… І я не збираюся його змінювати».

Анна: «Браво! Разюче!.. Що ж, залишайся таким, яким ти є!»

Франческо: «Анно, Анно, не кажи так…»

Анна: «Але ж тобі тільки вісімнадцять, і все іще легко можна змінити… Чому ти вже здався? Скажи…»

Франческо: «Я не змінюватиму своє життя, ні за що у світі».

Анна: «Зрозуміло, тобі подобається бути тим, ким ти є».

Франческо: «Ні, Анно, не подобається. Бо наразі нам непереливки, і ми маємо відновити втрачену повагу… Раніше, коли ми з'являлися в районі, люди не насмілювалися глянути нам в обличчя… а тепер вони ходять з високо піднятими головами».

Для Франческо, який примкнув до сепаратистів-«іспанців», найгірше приниження — це коли ніхто не відчуває побожного страху перед твоєю силою та впливом. Вони зазнали стількох втрат, що тепер усі в районі ставляться до них як до групи жалюгідних убивць, невдах-каморристів. А це — просто нестерпно. Він має якось відреагувати, навіть ціною власного життя. Анна намагається зупинити хлопця, дати йому зрозуміти, що для нього ще не все втрачено.

Анна: «Не треба тобі вв'язуватися в цю халепу, ти міг би пристойно жити…»

Франческо: «Ні, я не збираюся змінювати своє життя».

Цей молодий сепаратист боїться, що Ді Лауро полюватимуть на неї, але заспокоює її, що має багато дівчат, і тому ніхто не асоціюватиме її саме з ним. Але потім у ньому прокидається закоханий романтик, і хлопець зізнається, що вона в нього одна:

— Колись я зустрічався з кільканадцятьма жінками, але зараз ти у мене одна…

Анна відразу ж забуває про можливу помсту мафії і, як і всяка дівчина на її місці, тільки й думає, що про останні слова, почуті від Франческо. «Хотілося б тобі вірити», — відповідає вона.

Війна триває. 24 листопада 2004 року пострілом в обличчя убивають Сальваторе Аббінанте. Він — племінник Рафаеле Аббінанте, одного з керівників, людини Марано. Це — територія сім'ї Нуволетта. Для того щоб стати вагомими гравцями на ринку Секондільяно, Марано перемістили багато своїх членів разом з їхніми сім'ями до району Монтероза, а здогадного лідера цієї мафіозної групи, Рафаеле Аббінанте, «вмонтували» в самісінький центр Секондільяно. Він був однією з найбільш харизматичних постатей в Іспанії, де «тримав» регіон Коста-дель-Соль. 1997 року під час великої операції було захоплено 2500 кілограмів гашишу, 1020 пігулок екстазі та 1500 кілограмів кокаїну. Представники влади довели, що неаполітанські картелі сімей Аббінанте і Нуволетта контролювали майже всю торгівлю синтетичними наркотиками в Ісїіани та Італії. Після убивства Сальваторе Аббінанте виникли побоювання, що втрутяться люди Нуволетти і що Коза Ностра теж скаже своє слово стосовно ворожнечі в Секондільяно. Але не сталося нічого. Принаймні нічого насильницького. Нуволетти відкрили свої кордони втеклим сепаратистам; і саме з цього приводу Коза Ностра в Кампанії висловила критику стосовно війни, яку розв'язав Козімо. 25 листопада бойовики Ді Лауро вбили Антоніо Еспозіто в його продуктовому магазині. Коли я приїхав на місце убивства, його тіло й досі лежало серед пляшок з водою та пакетів з молоком. Двоє людей підняли його за куртку та ноги і поклали до металевого контейнера. Коли покійницький фургон поїхав, у магазині з'явилася жінка. Вона почала підбирати пакети та пляшки з підлоги і витирати з них бризки крові. Карабінери їй не заважали. Балістичні дані, відбитки пальців та інші речові докази вже зібрали і всю інформацію вже записали в нікому не потрібному реєстрі. Ця жінка працювала цілу ніч, приводячи до ладу магазин, наче прибирання могло якимось чином скасувати те, що тут сталося, наче повернення пакетів з молоком на полиці та упорядкування кульків з м'ясними нарізками було в змозі

обмежити тягар смерті лише отими кількома хвилинами, впродовж яких була влаштована засідка.

А тим часом у Скампії поширилася чутка, що Козімо Ді Лауро пропонує 150 тисяч євро за інформацію про місцеперебування Дженнаро Маріно МакКея. Досить велика винагорода, але не надто вже й велика для такої чималенької економічної імперії, як Система Секондільяно. То був хитрий розрахунок: не переоцінити ворога в очах публіки. Але ніхто не клюнув на цю наживку. Зате першою з'являється поліція. Всі лідери сепаратистів, які ще не покинули цей район, зібралися на тринадцятому поверсі будівлі на віа Фрателлі Черві. Раніше, вживаючи заходів безпеки, вони вже захистили сходи броньованою плитою, а на вході встановили металеві двері. Поліція оточує будинок. Те, що було встановлено для захисту «іспанців» від неминучого нападу ворогів, тепер пирікає їх безпорадно сидіти і чекати, а тим часом металева решітка зрізається болгаркою, а залізні двері вибиваються. Чекаючи неминучого арешту, «іспанці» викидають у вікно рюкзак з автоматом, кілька пістолетів та гранат. Автомат, упавши додолу, робить одиночний постріл. Куля злегка зачіпає шию одного поліцейського, немов погладивши його по потилиці. І без того заведений, він підстрибує, рясно пітніє — і його вражає неконтрольований страх. Померти від кулі, випущеної автоматом, що впав з тринадцятого поверху, — про такий сценарій ніхто й подумати не міг. Знаходячись на межі безумства, поліцейський починає говорити сам з собою, всіх ображає, лається і безладно вимахує руками, наче відганяючи від обличчя комарів: «Боягузи мерзотні, донощики! Самі не змогли сюди пробитися, так нас натомість послали! Нас використовують, ми рятуємо цим типам життя. Ходімо звідси, а вони нехай залишаються, нехай поперерізають один одному горлянки! Яке нам у біса до того діло?!»

Його колеги роблять мені знак, щоб я забирався геть. Тієї ночі в цьому будинку на віа Фрателлі Черві вони заарештовують Арканджело Абете, його сестру Анну, Массіміліано Кафассо, Чіро Маурієлло, Дженнаро Ноттурно, колишнього кавалера спаленої Міни Верде, а також Рафаеле Ноттурно. Але найбільший улов — це лідер сепаратистів, Дженнаро Маріно МакКей. Члени родини Маріно були першочерговими мішенями їхніх ворогів. Вони підпалили маєтність Дженнаро: ресторан «Орхідея» на віа Діаконо в Секондільяно, булочну на Корсо Секондільяно, піцерію на віа П'єтро Ненні в Арцано, а також його будинок — російську «дачу» на віа Лімітане д'Арцано. На контрольованій ним території з посиленого бетону, занепалих вулиць, зруйнованих

каналізаційних колодязів та рідких вуличних ліхтарів бос, що відповідав за Казе Челесті, урвав собі шматок землі і перетворив його на райський куточок. Він збудував віллу з коштовних порід дерева і посадив довкола лівійські пальми — найдорожчі.

Хтось розповідав, що коли бос їздив до Росії у справах, то закохався у дачу, куди його запросили в гості. У ті часи ніхто і ніщо не могло завадити Дженнаро Маріно спорудити собі дачу в самісінькому центрі Секондільяно як символ могутності його бізнесу, як обіцянку заможного життя його синам, котрі, якщо правильно поведуться, зможуть одного дня жити в такій самій розкоші навіть на околицях Неаполя, навіть у найдальшому закутку Середземномор'я. А тепер усе, що лишилося від цієї дачі, — це бетонний скелет та обгорілі дерев'яні балки. Карабінери вигнали брата Дженнаро, Ґаетано, з номера люкс у «Ла Чертоза», фешенебельного готелю в Масса Лубренсе. Щоб не ризикувати власною шкурою, він зачаївся в номері побіля моря. Досить незвичний спосіб усунутися від конфлікту. Коли прибули карабінери, то мажордом, чоловік, що виконував роль рук, які Ґаетано втратив у результаті вибуху гранати, поглянув їм у вічі і сказав, як нічого не було: «Ви зіпсували мені відпочинок».

Але арешти «іспанців» не зупинили кровопролиття.

27 листопада вбивають Джузеппе Бенчівенгу. 28 листопада застрелили Массімо Де Феліче, а 5 грудня настала черга Енріко Маццарелли.

Напруження створює між людьми щось на кшталт ширми. На війні не можна втрачати зосередженість погляду. Кожне обличчя, буквально кожне обличчя несе в собі якусь інформацію. Ти маєш розшифрувати її, зафіксувати своїми очима. І так, щоб ніхто не помітив. Ти маєш точно знати, до якої крамниці заходити, точно знати, що казати. Виважувати кожне слово. Перш ніж піти з кимсь на прогулянку, треба достеменно дізнатися, хто ця людина. Треба пересвідчитися більш ніж на 100 відсотків, виключити найменшу можливість того, що з тобою — пішак із шахівниці конфлікту. Бо якщо ти підійдеш до нього і почнеш розмову, то це означатиме, що ти теж ступив на цю шахівницю, на це поле бою. На війні поріг чутливості збільшується багатократно, твоє сприйняття значно загострюється, ти наче бачиш речі глибше, відчуваєш їх нюхом значно сильніше. Втім, уся ця хитра обачливість піде коту під хвіст, якщо приймається рішення вбити. І коли вороги завдають удару, то вони не надто переймаються, кого пощадити, а кого приректи на смерть. У перехопленій телефонній розмові Розаріо Фуско, здогадно — одного з районних капо сім'ї Ді Лауро, чітко відчувається напруженість, хоча він і намагається говорити зі

своїм сином переконливо: «Не можна ходити з ким завгодно, з цим усе ясно, я ж тобі вже колись казав: слухай свого батька, якщо хочеш кудись піти порозважатися, якщо хочеш піти на побачення з дівчиною — нема проблем, але з хлопцями вештатися не можна, бо ми не знаємо, хто вони і чиї вони. Бо якщо вони мають до нього якийсь стосунок, а ти стоїш поруч, то вони й тебе встрелять. Тепер ясно, в чім проблема? Тож слухай татка…»

А проблема в тім, що ніхто не може дозволити собі розкоші вважати, що він — ні при чому. Недостатньо припустити, що коли ти живеш своїм власним життям і нікуди не пхаєш носа, то це автоматично захистить тебе від будь-якої небезпеки. Вже не досить сказати: «Вони убивають один одного». Під час мафіозної війни під загрозу потрапляє навіть найміцніша конструкція. Як піщана дамба, що розмивається підводною течією. Люди намагаються не висовуватися, проходити непоміченими, зменшити до мінімуму свою присутність у світі. Анонімне забарвлення, мінімум косметики, але цього — недостатньо. Астматик зачиняється в своєму домі, бо він не в змозі бігати, але потім все одно знаходить привід вийти, придумує якусь причину, бо коли ти ховаєшся вдома, то це схоже на визнання власної провини, бозна-чого ще; а понад усе — це визнання того, що тобі страшно. Жінки припиняють носити взуття на високих підборах, бо в ньому важко тікати. На війні, яку не було оголошено офіційно, яку не визнали уряди і про яку не сповіщають репортери, страх також залишається невимовленим, німим. Страх ховається у тебе під шкірою, і ти почуваєшся розпухлим, як людина, що обжерлася або обпилася дешевим вином. Цей страх не вибухає на сторінках газет, не кричить з рекламних щитів. Не видно армій загарбників, небо не хмариться бомбардувальниками. Це війна, яку відчуваєш всередині. Майже як фобію. І ти не знаєш, демонструвати свій страх, чи ховати його. Важко вирішити, чи ти перебільшуєш небезпеку, чи применшуєш. Тебе не попереджають сирени тривоги, але найсуперечливіша та найбільш дисонуюча інформація доходить першою. Кажуть, мафіозна війна точиться між бандами, що вони вбивають один одного. Але не існує чіткої межі між «вони» та рештою. Джипи з карабінерами, поліцейські блокпости та гелікоптери, що гуркочуть над головами, не додають спокою, а навпаки — через їхню присутність поле бою зморщується і зсідається, як тканина. Вони не заспокоюють. Навпаки — стискають простір, оточують тебе з усіх боків, ще сильніше обмежують твою зону захисту. Ти почуваєшся як у тісній пастці, де тепло, що його випромінює людина, щільно притиснута до тебе, стає незносним.

Я часто проїздив на своєму мопеді крізь цю зону напруження. В Секондільяно мене зазвичай обшукували разів по десять на день. Якби я мав при собі всього-на-всього складаний ножик, то і той, мабуть, проковтнув би від страху. Спочатку мене зупиняла поліція, потім карабінери, інколи — фінансова поліція, а опісля — люди Ді Лауро та вартові «іспанців». І всі — з однаковим владним виглядом, однаковими механічними жестами та однаковими фразами. Правоохоронці вдивлялися в моє водійське посвідчення, потім обшукували мене, а вартові мафії спочатку обшукували, а потім ставили безліч запитань, прислухаючись до найменших зачіпок та «скануючи» брехню. У розпал конфлікту вартові обшукували кожного, встромляли голови в кожне авто, звіряючи з каталогом пам'яті кожне обличчя, перевіряли, чи не озброєний ти. Спочатку приїздили мопеди, пронизуючи тебе наскрізь своїм вищанням, потім з'являлися мотоциклісти і, нарешті, автомобілі.

Санітари «швидкої допомоги» писали скаргу за скаргою: перш ніж надати комусь допомогу — кому завгодно, не тільки людям з вогнепальними ранами, а й, наприклад, маленькій бабці, що зламала ногу, чи жертві серцевого нападу, — їм доводилося виходити з фургона, зазнавати обшуку, щоб вартові пересвідчилися, що перед ними — справжня «швидка допомога», а не авто зі схованою зброєю, кілерами чи втікачами. На війні між кланами Каморри не буває Червоного Хреста, його не визнають сторони конфлікту; не підписували вони і Женевської конвенції. Вразливими є навіть непозначені авто, в яких їздять карабінери. Коли якихось поліцейських у цивільному переплутали з конкурентами, їхню машину обстріляли, поранивши кількох людей. Кілька днів по тому в казармах з'явився якийсь хлопчина з маленькою валізкою, де лежала його спідня білизна. Він точно знав, що робити під час арешту. Він негайно у всьому зізнався, можливо, через те, що покарання від своїх за стрілянину по карабінерах було б набагато суворішим за тюрму. Або, скоріш за все, клан, пообіцявши належну винагороду та оплату послуг адвоката, змусив його здатися, щоб уникнути початку особистої ворожнечі між людьми в уніформі та каморристами. Опинившись в казармі, хлопець без вагання заявив: «Мені здалося, що то — «іспанці», тому я й вистрелив».

Сьомого грудня мене знову розбудив нічний телефонний дзвінок. То мій приятель-фотограф подзвонив сказати про бліцкриґ. І не просто бліцкриґ, а Бліцкриґ. З великої літери. Якого місцеві та загальнонаціональні політики вимагали від правоохоронців у відповідь на ворожнечу між кланами.

Тисяча поліцейських оточили Секондільяно. Великий район, чиє прізвисько Третій світ, каже само за себе, як і напис-графіті при в'їзді на головну вулицю: «Третій світ: в'їзд заборонено». Це — не лише поліцейська операція. Це ще й масштабна операція масмедіа, і невдовзі до Скампії, Міано, Пішіноли, Сан-П'єтро-а-Патієрно та до Секондільяно вторгнуться групи телевізійників та журналістів. Після двадцяти років мовчанки Каморра знову ожила. Але брак безперервної прискіпливої уваги означає, що інструменти аналізу залишилися застарілими, древніми і неповороткими, наче мозок, який тільки-но починає прокидатися після двадцяти років сплячки. Наче йому і досі доводиться мати справу з Каморрою Рафаеле Кутоло та логікою мафії, яка підривала на автошляхах бомби, щоб убити суддю чи прокурора. Нині все змінилося, за винятком очей спостерігачів, хоч якими б досвідченими вони не були. Серед заарештованих — Чіро Ді Лауро, один із синів боса. Подейкують, що він — бухгалтер клану. Карабінери ламають двері, обшукують усіх і націлюють гвинтівки на малих дітей. Краєм ока мені вдалося побачити поліцейського, що кричить на хлопчика, який наставив на нього ножа:

— Кинь його! Кинь, кажу тобі! Негайно!

Хлопчик кидає ножа. Поліцейський ударом ноги відбиває його убік, і коли ніж відскакує від плінтуса, то його лезо клацає і ховається в руків'я. Це — пластмасовий іграшковий ніж. Ніж черепашок-ніндзя. Тим часом інші поліцейські здійснюють обшук, скрізь нишпорять і фотографують. У десятках багатоквартирних будинків руйнують стіни, ламають бетонні конструкції, під якими в сходових колодязях знаходять тайники з наркотиками. Зносять ворота, що відгороджують цілі ділянки вулиць, а за тими воротами — комори для зберігання наркотиків.

Сотні жінок висипають на вулиці. Вони підпалюють сміттєві баки та кидають у поліцейські авто всілякі предмети. Їхніх синів, племінників та сусідів заарештовують. Заарештовують їхніх роботодавців. Та не лише злочинну солідарність відчуваю я в їхніх обличчях, лайливих словах та стегнах, обтягнутих спортивними штанами так туго, що, здається, вони ось-ось луснуть. Для більшості мешканців Секондільяно наркоринок забезпечує засоби існування, хоч якими б мізерними вони не були. Єдині, хто багатіє, хто пожинає захмарні прибутки, — це бізнесмени, що належать до клану. Решта ж, хто працює на збуті, збереженні чи забезпечує охорону, отримають лишень звичайні зарплати, хоча ризикують бути заарештованими і потрапити за ґрати на місяці чи навіть роки. На обличчях жінок — маски лютої ненависті. Ненависті з присмаком кислоти шлункового соку. Ненависті, спрямованої на захист їхньої території та на

звинувачення тих, хто завжди вважав цей район неіснуючим, загубленим місцем, про яке слід забути.

Ця гігантська операція правоохоронців здається неприродною, показною, раптовою; дійством, яке організували лише після численних смертей, тільки після того, як замучили і спалили в авто місцеву дівчину. Для жінок «Третього світу» ця операція — як знущання. Поліція з бульдозерами з'явилася не для того, щоб змінити стан речей, а щоб просто здійснити арешти та повалити стіни. Наче хтось зненацька змінив категорії тлумачення і заявив, що дотепер ви жили зовсім не так, як треба. Жінки й без цього прекрасно знають, що тут усе — не так, як треба, і вони не хочуть, щоби їм про це нагадували гелікоптери та бронемашини, бо до тих пір ця неправильність була основною формою їхнього життя, їхнім способом виживання. Більше того, після цього катаклізму, який лише ускладнить їхнє життя, ніхто й пальцем не поворухне, щоб покращити ситуацію. І тому ці жінки ревно захищають забуття, ізольованість та своє неправильне життя, проганяючи тих, хто раптом усвідомив існування цього темного боку реальності.

А журналісти сидять у засідці в своїх авто. Їм не хочеться потрапляти під гарячу руку карабінерам; вони почнуть репортаж про бліцкриґ тоді, коли він скінчиться. Результат операції — п'ятдесят три особи в наручниках. Наймолодшому — дев'ятнадцять. Усі вони зростали в Неапольському Ренесансі, в новому політичному вимірі кінця 1990-х років, покликаному змінити долі людей. Усі вони знають, що слід робити, коли карабінери надівають на них наручники і «пакують» до тюремного автофургона: треба зателефонувати тому чи іншому адвокату і чекати, коли двадцять восьмого числа їхнім матерям чи дружинам доставлять платню та продуктові набори від клану. Найбільше непокояться батьки неповнолітніх синів: яку роль їм призначать цього разу? Але самі вони не мають права голосу в цій справі.

Після бліцкриґу у війні кланів не настає очікуваного перемир'я. Вісімнадцятого грудня за стойкою бару «грохнули» Паскуале Ґалассо, однофамільця одного з найвпливовіших босів 90-х. Двадцятого грудня в піцерії убивають Вінченцо Іоріо. Двадцять четвертого числа вбивають Джузеппе Пеццеллу, тридцяти чотирьох років. Він намагається сховатися в барі, але кілер розряджає в нього всю обійму. На Різдво — перерва. Гармати війни замовкають. Ворогуючі сторони здійснюють реорганізацію, намагаються ввести хоч якісь правила, придумати тактику та стратегію в цьому найбезладнішому з конфліктів. Двадцять сьомого грудня пострілом у голову вбивають Леоне.

Йому був двадцять один рік. Тридцятого грудня «іспанці» убивають Антоніо Скафуро, двадцяти шести років, а його сина ранять у ногу. Він був родичем районного капо в Казаваторе, ставленика клану Ді Лауро.

Найскладніше — це зрозуміти. Збагнути, як Ді Лауро спромагалися воювати і перемагати. Завдавати удару і зникати. Ставати невидимими поміж людей, губитися в мікрорайонах. Лотто-Т, Веле, Парко Постале, Казе Челесті, Казе дей Пуфі та Терцо Мондо — це джунглі, тропічний ліс залізобетонних конструкцій, де легко зникнути, змішатися з натовпом, перетворитися на привидів. Ді Лауро втратили всіх своїх керівників верхньої ланки та районних капо, але все одно примудрялися вести безжальну війну без серйозних втрат. Наче уряд, повалений під час державного перевороту, уряд, що залишився без президента, вирішив, що найліпший спосіб зберегти свою владу та захистити свої інтереси — це озброїти школярів та рекрутувати до армії поштарів, держслужбовців та клерків, надати їм доступ до нового центру влади замість тримати на рівні рядового складу. «Жучок», вмонтований в авто Уго де Лючія, прибічника Ді Лауро та здогадного вбивці Джельсоміни Верде, записує розмову, чию роздруківку було додано до постанови суду, винесеної в грудні 2004 року:

— Я нічого не робитиму, не отримавши наказу, така я людина!

Цей ідеальний солдат демонструє свою повну відданість Козімо. Потім він описує епізод, коли когось було поранено:

— Якби я там був, то не в ногу б йому стрельнув, а убив би. Вибив би мозок з його голови! їдьмо до мого району, там спокійно, там ми зможемо працювати…

Уґарелло, як його звуть у районі, не просто поранив би. Він неодмінно убив би.

— Кажу тобі, тепер усе залежить від нас. Давай усі будемо збиратися… усі в одному місці… п'ятеро в одному будинку… п'ятеро — в другому, п'ятеро — в третьому. А ти кликатимеш нас тільки тоді, коли тобі треба буде, щоб ми комусь голову відстрелили!

Уґарелло пропонує сформувати ударні підрозділи, або бригади «мандрівників», як називають їх каморристи, з людей, котрі ховатимуться в криївках і ніколи не покидатимуть своїх схованок. Тільки тоді, коли треба буде завдати удару. Але Петроне, його співрозмовник, менш оптимістичний:

— Так, але що, як один з тих вилупків випадково виявить нашу схованку, а потім вони нас вислідять і повбивають… давай грохнемо хоч декількох, перш ніж вони уб'ють нас. Розумієш, про що я? Дай мені убити принаймні чотирьох чи п'ятьох із них!

Ідея Петроне полягає в тому, щоб убивати тих, хто ще не здогадався, що їх викрили.

— Найлегше це зробити тоді, коли стосунки дружні. Ти садовиш цих людей до свого авто, а потім — прикінчуєш.

Ді Лауро беруть гору тому, що вони є менш передбачуваними, і тому, що вони заздалегідь знають свою долю. Але перед тим як загинути, вони мають заподіяти ворогові якомога більших втрат. Чисто логіка камікадзе. Єдина тактика, що забезпечує хоч примарний шанс на перемогу, коли ти знаходишся у меншості. І вони починають завдавати ударів негайно, навіть не дожидаючись формування груп у криївках.

Другого січня вони вбивають Крешенцо Маріно, батька МакКея. Він завис, увіткнувшись обличчям у кермо свого міні-автомобільчика «смарта», найдорожчого з модельного ряду. Досить дивний вибір як на шістдесятирічного чоловіка. Може, він думав, що це допоможе обдурити вартових. Одиночний отвір від кулі в самісінькому центрі лоба. Вузенький потічок крові на обличчі. Мабуть, йому подумалося, що коли виїхати ненадовго, на якихось там кілька хвилин, то небезпека не встигне його наздогнати. Але він помилився. Наздогнала. Того ж дня «іспанці»

«завалюють» Сальваторе Барру в барі в Казаваторе. Саме того дня до Неаполя прибуває Карло Адзельо Чампі, президент Італійської Республіки, щоб попрохати міську владу втрутитися, щоб промовити належні для такого випадку підбадьорливі слова і висловити підтримку держави. І впродовж тих кількох годин, що тривав його візит, сталося три напади із засідки.

П'ятого січня пострілом в обличчя убивають Кармелу Аттріче. Вона була матір'ю сепаратиста Франческо Бароне на прізвисько Росіянин. Поліція встановила, що він був одним з прибічників сім'ї МакКеїв. Вона не ризикувала виходити з дому, тому як приманку використали дитину. Маленький хлопчик тисне на дзвінок. Вона знає його, знає, чий він, і тому гадає, що небезпеки немає. Накинувши піжаму, вона йде вниз, відчиняє двері — і раптом хтось наставляє дуло пістолета прямо їй в обличчя. Кров та мозок розплескуються з її голови, як з розбитого яйця.

Коли я прибув на місце злочину в Казе Челесті, тіло ще не встигли накрити покривалом. Люди ходили по крові убитої, всюди залишаючи свої сліди. Я натужно ковтнув слину, вгамовуючи блювотний рефлекс. Кармела Аттріче не уникнула небезпеки, хоча її попереджали. Вона знала, що її син — сепаратист-«іспанець», але мафіозна війна — то така непевна річ! Події стають реальними тільки тоді, коли трапляються. А в динаміці влади, абсолютної влади, не існує нічого, окрім конкретного. І тому тікати — не тікати, боятись — не боятись, давати свідчення поліції чи не давати — усі ці варіанти видаються надто ненадійними, примарними, і кожна порада завжди знаходить свого опонента-близнюка. Тільки якась конкретна подія здатна змусити тебе прийняти рішення. Але коли вона трапляється, то все, що ти можеш, це прийняти її саме такою.

Коли ти гинеш на вулиці, то довкола зчиняється страшенний гармидер. Неправда, що ти гинеш наодинці. Перед твоїм носом скупчуються незнайомі обличчя, якісь люди мацають твої руки та ноги, щоб пересвідчитися, чи ти справді мертвий, чи все ж варто викликати «швидку допомогу». Здається, всі обличчя смертельно поранених, усі застиглі гримаси померлих виражають один і той самий страх. І той самий сором. Дивно, але перед самим кінцем з'являється відчуття сорому. Lo scuorno — так це звучить по-тутешньому. Трохи схоже на те, коли ти з'являєшся на людях голяка — саме так ти почуваєшся, коли тебе смертельно ранять на вулиці. Я так і не навчився спокійно споглядати жертви убивства. Медсестри та поліцейські — ті спокійні, байдужі, вони виконують належні процедури, наче вивчивши їх напам'ять, і для них не має особливого значення, з ким вони мають справу. «На серцях у нас — мозолі, а в шлунках — захисна прокладка», —

сказав мені якось молодий водій покійницького автофургона. Коли ти встигаєш до місця убивства першим, ще до того, як там з'явиться «швидка», то важко відірвати очі від жертви, навіть якщо ти не маєш ані найменшого бажання бачити її. До мене ніколи не доходило, що саме так і помирають люди. Вперше я побачив убитого, коли мені було, здається, тринадцять років. Цей епізод виразно закарбувався у моїй пам'яті. Я прокинувся тоді з сором'язливим відчуттям: з-під моєї піжами стирчав речовий доказ небажаної ерекції. Класичної ранкової ерекції, яку нікуди не подінеш і не приховаєш. Я пам'ятаю це тому, що по дорозі до школи я наштовхнувся тоді на труп в аналогічному стані. Коли ми, п'ятеро дітлахів, чимчикували до школи з ранцями, напханими підручниками, то раптом побачили «альфетту», зрешечену кулями. Мої приятелі страшенно зацікавилися і побігли подивитися. Над спинкою водійського крісла стирчали ноги. Найвідчайдушніший із хлопців спитав, чому замість голови — ноги. Поліцейський відповів без вагань, немов не помітивши віку свого співрозмовника:

— То пульверизатор перевернув його догори ногами.

Я був малим хлопцем, але вже знав, що «пульверизувати» означало строчити з автомата. В каморриста потрапило стільки куль, що його тіло обкрутилося. Голова опинилася внизу, а ноги — угорі. Коли карабінери відчинили дверцята, труп упав на землю наче підтала льодяна бурулька. Ніхто не заважав нам дивитися і ніхто не казав, що дітям не слід таке бачити. І нічия доброчесна рука не прикрила мені очі. У мертвого була ерекція, що чітко проглядалася з-під тугих джинсів. Це шокувало мене. Я довго-довго стояв і витріщався. Цілими днями мене мучила думка: як таке могло статися, про що думав цей чоловік, що робив перед смертю? Я все намагався уявити, що ж було у нього в голові, перед тим, як його убили? Ці думки мучили мене доти, поки я не набрався сміливості спитати. І мені пояснили, що ерекція є типовою реакцією у чоловіків — жертв убивства. Як тільки Лінда, дівчинка, що була тоді серед нас, побачила, як труп ковзнув із сидіння додолу, вона розплакалася і сховалася поміж хлопців. То був здавлений плач. Якийсь молодий правоохоронець у цивільному схопив трупа за волосся і плюнув йому в обличчя. А потім повернувся до нас і сказав:

— Чого розревілася? Цей тип був кінченим лайном. Нічого не сталося, все нормально. Не плач.

І відтоді мені завжди важко вірилося в оті розповіді про кримінальну поліцію, що вдягає гумові рукавички і ступає обережно, щоб нічого не зачепити і не пошкодити речові докази — сліди пороху чи гільзи. Коли я встигаю до тіла поперед

«швидкої» і з широко розкритими очима споглядаю останні моменти життя людини, яка розуміє, що помирає, то мені завжди пригадується сцена з роману «Серце темряви», де жінка, що кохала Курца, питає у Марлоу про останні слова її коханого. І Марлоу каже їй неправду. Каже, що Курд питав про неї, хоча насправді той не вимовив ані якихось ніжних слів, ані безцінних думок. Він просто повторював: «Який жах, який жах!» Нам подобається думати, що останні слова того чи іншого індивіда завжди передають його остаточні, найважливіші та найфундаментальніші думки. Що він помирає, формулюючи причину, заради якої варто жити. Та насправді це не так. Коли ти помираєш, то не відчуваєш нічого, окрім страху. Кожен, чи майже кожен, настійливо повторює одне й те ж — просте, банальне речення: «Я не хочу помирати». Їхні обличчя накладаються на обличчя Курца і виражають муку, огиду та відмову помирати так жахливо в цьому найгіршому зі світів. Який жах!

Побачивши десятки жертв убивства, вимазаних у власній крові вперемішку з сечею та екскрементами, жертв, що видихають нудотний передсмертний сморід, жертв, на яких дивляться з цікавістю чи професійною байдужістю, жертв, які швидко прибирають геть, наче небезпечні відходи, жертв, про які пліткують на підвищених тонах, я дійшов лишень одного чіткого висновку, думки настільки елементарної, що вона межує з ідіотством: смерть — огидна.

В Секондільяно кожен, навіть мала дитина, має чітке уявлення, як помирають люди і як це зробити в найкращий спосіб. Я вже був збирався поїхати з місця убивства Кармели Аттріче, коли випадково почув розмову двох хлопців. І тон цієї розмови був дуже серйозний.

— Мені б хотілося померти, як оця сеньйора.

— Але ж вони вистрелили їй в обличчя! І це — найжахливіше!

— А от і ні, до того ж, це триває лише мить. У голову — найнадійніше, хоч спереду, хоч іззаду.

Зацікавившись, я втрутився в їхню розмову, ставлячи запитання і намагаючись висловити свою думку.

— А чи не краще, коли встрелять у груди? Куля в серце — і кінець.

Та хлопчаки набагато краще зналися на динаміці смерті, аніж я. І один з них детально, з виглядом фахівця, пояснив мені, як діє куля, що потрапляє в людину.

— Ні, коли в груди, то це набагато болючіше, і тобі треба аж десять хвилин, щоб померти. Твої легені мають наповнитися кров'ю, а куля — як розпечена голка, що проштрикує твоє тіло і згинається всередині. В руку та ногу — теж дуже боляче. Але в

груди — це як смертельний укус змії, від якого немає порятунку. В голову краще, бо ти перед смертю не обмочишся і не накладеш у штани. І не сіпаєшся півгодини на землі.

Цей хлопець бачив. І не один труп, а набагато більше. Коли куля влучає тобі в голову, то це позбавляє тебе від тремтіння од страху, від обмочування, від того, що з твого простреленого живота потечуть його смердючі нутрощі. Я ще трохи порозпитував у нього про смерть та про вбивство. Поставив йому всілякі запитання, окрім єдиного: чому чотирнадцятирічний хлопець так багато думає про смерть? Та воно жодного разу навіть на секунду не спало мені на думку. Хлопець представився своїм прізвиськом — Пікачу. Так зветься один з персонажів «Покемона». Мабуть, це прізвисько він заслужив через своє біляве волосся та опецькувату фігуру. Пікачу показав на якихось суб'єктів у натовпі, що вже встигнув утворитися довкола тіла убитої. І сказав, стишивши голос: «Бачите отих хлопців? То вони убили Пупетту».

Кармелу Аттріче знали також під іменем Пупетта. Я спробував поглянути їм прямо у вічі. У них був насторожений знервований вигляд, вони смикали плечима та головами, щоб краще бачити, як поліція накривала труп. Вони убили її, не ховаючи облич під масками, а потім відійшли і всілися неподалік, під статуєю падре Піо, а коли побіля трупа почав збиратися натовп, то повернулися, щоб подивитися. Їх спіймали кілька днів по тому. То були торговці наркотиками, перекваліфіковані на бойовиків, яких навчили, як убити беззахисну жінку, що вийшла до дверей у піжамі та шльопанцях. Отаким стало їхнє бойове хрещення. Наймолодшому було шістнадцять, найстаршому — двадцять вісім, здогадному ж убивці — двадцять два. Коли їх заарештовували, то один із них, уздрівши фотоспалахи та відеокамери, став реготати і підморгувати журналістам. Заарештували і здогадну «наживку», шістнадцятирічного хлопця, який подзвонив у двері, щоб виманити жінку. Доньці Кармели Аттріче теж було шістнадцять. Як тільки вона почула постріли, то відразу ж здогадалася, що трапилося; вийшовши на балкон, вона розплакалася. Слідчі також стверджували, що кілери повернулися на місце скоєного ними злочину. Їм дуже кортіло подивитися; їм немов хотілося подивитися на фільм, який вони самі ж зняли. Спочатку вони були акторами, а потім — глядачами, але фільм був той самий. Напевне, правду кажуть, що коли ти стріляєш, то пам'ять погано фіксує твої дії, тому ті хлопці й повернулися, бо дуже вже їм хотілося побачити, що вони натворили і на що перетворилося обличчя їхньої жертви. Я спитав Пікачу, чи були ті хлопці «бригадою» Ді Лауро, чи, може, їм просто хотілося таку

створити. «Ще б пак! Дуже хотілося б! Але вони — звичайнісінькі ссикуни, а я бачив колись справжню бригаду».

Не знаю, чи вішав він мені спагеті на вуха або просто творчо склав докупи все те, про що говорили люди по всій Скампії, але його історія виглядала цілком правдоподібною. Пікачу розповідав її так ретельно і з такими подробицями, що у мене відпали майже всі сумніви. Хлопцеві явно приємно було бачити спантеличений вираз, з яким я його слухав. Пікачу сказав, що колись мав пса на ім'я Карека — як і у бразильського форварда, що грав у клубі «Наполі», котрий того року став чемпіоном. Цей пес полюбляв виходити на сходовий майданчик. Одного разу він когось рознюхав у квартирі напроти, яка зазвичай пустувала, і почав шкребтися у двері. Через кілька секунд з-за дверей пролунала автоматна черга, і кулі влучили прямо в Кареку. Свою розповідь Пікачу доповнив звуковими ефектами:

— Тра-та-та-та! Карека помирає на місці, а двері — геп! — вмить розчиняються.

Пікачу сів додолу, сперся ногами об низеньку стіну і удав, що тримає в руках автомат, зображаючи з себе вартового, який убив його пса. Вартовий завжди сидить за дверима, підпершись подушкою і розставивши ноги по краях дверей. Це — дуже незручна позиція, придумана спеціально, щоб не заснути. Але, перш за все, вона придумана для того, щоб гарантовано убити того, хто за дверима, а самому уникнути куль. Пікачу розповів мені, що в плані компенсації за убитого собаку його родині дали грошей та запросили до квартири. Квартири, де ховалася ціла бригада. Він запам'ятав усе: голі стіни і нічого, окрім ліжок, телевізора та стола.

Пікачу говорив швидко й енергійно жестикулював, описуючи, як виглядали ті люди і що робили. Вони були знервовані, заведені, а в одного з них на шиї висіли «лимонки». Лимонки — то ручні гранати, що їх носять на собі кілери. Хлопець розповів, що тих лимонок стояв біля вікна повен кошик. Каморра завжди плекала ніжну любов до гранат. Усі арсенали кланів безперервно поповнюються ручними гранатами та протитанковими гранатометами зі Східної Європи. За словами Пікачу, чоловіки годинами грали на ігрових приставках. Він визвався позмагатися з ними і всіх переміг. Завдяки тому, що він завжди перемагав, бойовики пообіцяли йому, що одного дня візьмуть із собою, щоб постріляти по-справжньому.

В одній з місцевих легенд йдеться, що Уґо Де Лючія був поведений на Winning Eleven — популярній футбольній відеогрі. Як повідомили інформатори, за чотири дні він не лише здійснив три убивства, але й примудрився зіграти весь відеочемпіонат з

футболу. «Розкаяний» мафіозі П'єтро Еспозіто, на прізвисько Коджак, пригадує дещо більше за легенду. Якось він побував у будинку, де на ліжку перед телевізором розлігся Уґо Де Лючія і коментував новини, вдаючись до незвичного лексикону:

— Ми змайстрували ще дві болванки! А вони — одну в Терцо Мондо.

Телевізор — найкращий спосіб слідкувати за війною в реальному часі без необхідності робити при цьому телефонні дзвінки, за якими тебе можуть вичислити. З цієї точки зору увага масмедіа, спричинена війною в Скампії, стала в пригоді обом ворогуючим таборам. Але що насправді вразило мене, так це слово «болванка» — новий термін для означення вбивства. Цим терміном користувався навіть Нікачу; він говорив про «вироби», змайстровані кланом Ді Лауро та сепаратистами. Вираз «змайструвати або зробити болванку» прийшов із сфери трудових відносин, коли робота оплачується за якийсь поштучний обсяг виробів. Байдуже яких. Болванок, скажімо.

Ми з Пікачу пішли пройтися, і він розповів мені про хлопців, про реальний чисельний склад клану Ді Лауро. Я спитав, де вони вештаються, і він запропонував мені сходити до піцерії, куди вони ходять вечорами. Пікачу хотів продемонструвати мені, що знає їх усіх. Спочатку ми зустріли приятеля Пікачу, який певний час у минулому працював на Систему. Мій гід обожнював його і змальовував як справжнього боса; дітлахи, що працювали на Систему, заглядали йому в рота, бо на цього хлопця було покладене завдання постачати їжу втеклим і навіть робити покупки для родини Ді Лауро; принаймні так він стверджував. Його звали Тонімо Кіт-Кат, бо він пожирав гігантські кількості цих шоколадних батончиків. Кіт-Кат напустив на себе вигляд великого начальника, але я дав йому зрозуміти, іцо ставлюся до цього скептично. Коли йому набридло відповідати на мої запитання, він просто взяв і підняв свій светр. Усі його груди були поцятковані синяками: фіолетові кружальця з жовто-зеленими згустками ушкоджених капілярів посередині.

— Звідкіля це в тебе?

— Через жилет.

— Який жилет?

— Куленепробивний.

— А хіба від нього бувають такі синці?

— Ні, але оці «баклажани» — то кулі, що в мене вцілили.

Синці, або «баклажани», були результатом влучання куль, зупинених жилетом за кільканадцять міліметрів від тіла. Щоби привчити хлопців не боятися зброї, їх змушують вдягати жилет, а потім в них стріляють. Коли на тебе виходять з пістолетом чи

автоматом, то одного лише жилета недостатньо, щоб переконати тебе не тікати. Жилет — не вакцина від страху. Єдиний спосіб прибрати страх — це продемонструвати, що пістоль можна нейтралізувати. Хлопці розповіли мені, що їх вивозили на село, за межі Секондільяно. Потім їм під футболки надягали жилети і вистрелювали в них половину обойми. «Коли в тебе влучає куля, ти падаєш на землю і не можеш дихати, ти хапаєш ротом повітря, але неспроможний вдихнути. Просто не можеш, і все. Наче тебе страшенно вдарили в груди, і ти відчуваєш, що ось-ось помреш… Але потім оклигуєш. І це — найважливіше. Після того, як у тебе влучили, ти оклигуєш». Кіт-Ката вчили — разом з іншими хлопцями — тримати удар кулі. Його навчили помирати, чи радше — майже помирати.

Клани рекрутують хлопців, як тільки у них з'являється почуття відповідальності і вони стають здатними проявляти відданість. Це трапляється у віці дванадцять-сімнадцять років. Багато з них є синами та братами членів клану, решта ж походять з родин без стабільного заробітку. Це — нова армія кланів неаполітанської Каморри, набрана через добре структуровану мережу «представництв» клану в старому центрі міста, в районах Саніта, Форчелла, Секондільяно, Сан-Ґаетано, Картьєрі Спаньйолі та Палонетто. Велика армія. В такий спосіб клани вбивають кількох зайців: хлопець отримує половину платні низькооплачуваного дорослого, йому рідко коли доводиться утримувати батьків, він не обтяжений родинними проблемами та фіксованим робочим часом, йому не обов'язково платити пунктуально, а найважливіше те, що хлопцю хочеться увесь час бути на вулиці. Хлопцям пропонують широкий вибір робіт та відповідальних посад. Починають вони з того, що «товкають» легкі наркотики, зокрема гашиш. Хлопці розташовуються на найбільш пожвавлених вулицях, і їм майже завжди видають мопед. Якщо вони старанно працюють, то їм згодом довіряють продаж кокаїну, який вони реалізують в університетах, біля нічних клубів, перед входами готелів і на станціях метро. Ці діти-реалізатори є вкрай важливою ланкою наркобізнесу і запорукою його гнучкості, бо вони привертають менше уваги, роблять свою справу між футбольним матчем та прогулянкою на мопеді і часто доставляють товар безпосередньо клієнту додому. Зазвичай клани не змушують їх працювати вранці; хлопчаки навіть ходять до школи, частково через те, що коли вони кинуть навчання, то їх буде легше вистежити. Через кілька місяців робітникам-хлопцям видається зброя. Як для самозахисту, так і для самоствердження. Зброя — автоматична або напівавтоматична, з якої хлопці вчаться стріляти на сміттєзвалищах поза межами міста або в міських

підземеллях, — є й ознакою підвищення статусу, і перспективою піднятися до вищих ешелонів клану.

Якщо вони зарекомендують себе надійними працівниками і завоюють довіру районного капо, то їм може дістатися роль набагато важливіша за роль простого товкача: вони стають вартовими, що стоять на шухері. Ті, що стоять на шухері, дивляться, щоб вантажівки, які підвозять товари до супермаркетів, магазинів та кондитерських на призначеній їм вулиці, обов'язково були «клановими». І сповіщають про появу «несанкціонованих» постачальників. Присутність вартових є важливою також і на будівельних майданчиках. Підрядчики часто передають субпідряди компаніям Каморри, але інколи роботу призначають фірмі, яка не є «рекомендованою». Щоб виявити, чи не передавався підряд «чужій» фірмі, клани здійснюють безперервний моніторинг майданчиків і до того ж — непомітно. Хлопці пильнують, перевіряють, а потім доповідають районному капо, а той уже наказує їм, що робити, коли якась фірма відбивається від рук. Ці юні помічники поводяться як дорослі каморристи і мають такі ж самі повноваження. Вони ще змолоду розпочинають свою кар'єру і стрімко злітають ієрархічною драбиною; цей стрімкий злет до владних посад радикальним чином змінює генетичну структуру кланів. Неповнолітні капо та хлопці-начальники — переговірники безжальні та непередбачувані; вони діють за логікою, незбагненною для правоохоронців та антимафіозних слідчих, їхні обличчя — нові та незнайомі. Після реорганізації, що її здійснив Козімо, цілими підрозділами наркоринку тепер керують п'ятнадцяти-шістнадцятилітні, які віддають накази сорока— та п'ятдесятилітнім, не відчуваючи при цьому сором'язливості чи дискомфорту. Карабінери встановили «жучок» в автомобілі Антоніо Ґалеоти Ланци, одного з таких хлопців. Під бухкання стереосистеми Антоніо розказує про своє життя товкача.

— Кожного ранку в неділю я маю вісім-дев'ять сотень євро, хоча робота товкача означає, що ти маєш справу з креком, кокаїном та перспективою опинитися на п'ятсот років за ґратами.

Хлопці Системи намагаються тепер отримати все, що хочуть, за допомогою «заліза», як вони називають свої пістолети, тому бажання роздобути мобільний телефон, авто чи мопед легко перетікає у бажання вбивати. За прилавком супермаркету запросто можна почути, як юні бойовики мафії кажуть щось на кшталт «Я працюю в Системі Секондільяно» або «Я належу до Системи Картьєрі». Магічні слова, які дозволяють хлопцям брати все, що забажається, і жоден власник крамниці чи великого магазину не насмілиться змушувати їх заплатити.

В Секондільяно цю нову хлопчачу структуру мілітаризували. Пікачу та Кіт-Кат взяли мене на зустріч з Нелло, районним виробником піци, відповідальним за харчування хлопців після того, як вони скінчать роботу. Група хлопців зайшла до піцерії Нелло невдовзі після того, як туди прийшов я. Вони були незграбні, непоказні, в «надутих» светрах, під якими вгадувалися куленепробивні жилети. Залишивши свої мопеди на тротуарі, вони зайшли всередину, ні з ким не поздоровкавшись. «Надуті» груди та неприродна хода робили їх схожими на гравців в американський футбол. Років тринадцяти-шістнадцяти, з іще дитячими обличчями, дехто — з першими ознаками бороди та вусів. Пікачу та Кіт-Кат підсадили мене до них, і, здається, ніхто не був проти. Хлопці багато їли, а ще більше — пили. Воду, кока-колу, фанту. Свою страшенну спрагу вони намагалися навіть піцою вгамувати, поливаючи її величезною кількістю оливкової олії і примовляючи, що їм дуже хочеться пити. Все у них у роті пересохло — від язика до слів. Я відразу ж здогадався, що вони прибули з нічної зміни, яку вони відпрацювали охоронцями на шухері. Щоб хлопцям не хотілося спати і щоб вони не марнували час на те, щоб зупинитися і поїсти, їм давали пігулки MDMA, тобто «екстазі». Недаремно ж німецький фармацевт Мерк запатентував MDMA іще під час Першої світової війни. Цей препарат призначався спеціально для солдатів в окопах, тих німецьких солдатів, яких називали словом Menschenmaterial, тобто «людський матеріал», щоб допомогти їм долати голод, холод і страх. Пізніше американці використовували його під час шпигунських операцій. А тепер і оці малі солдати отримували свою дозу штучної, несправжньої хоробрості та майже дорослої витривалості. Вони різали піцу на шматки і заковтували, а вірніше — засмоктували, майже не пережовуючи. При цьому з-за столу чулися звуки, наче там сиділи якісь старі діди і гучно плямкали беззубими ротами і сьорбали суп. Хлопці говорили і час від часу замовляли нові пляшки з водою та напоями. А потім я зробив таке, що неодмінно викликало б гостру реакцію, але я відчув, що мені це зійде з рук, бо переді мною все ж сиділи не дорослі, а діти. З бронежилетами під светрами, але все одно діти. Я поклав на стіл магнітофон і звернувся до них гучним голосом, намагаючись привернути увагу кожного:

— Богга, ану поговоріть в ось це і скажіть усе, що хочете!

Моя пропозиція нікому не здалася дивною, нікому не спало на думку, що перед ними, скажімо, поліцейський, що займається наркотиками, чи журналіст. Спочатку хтось вилаявся у мікрофон, а потім один з хлопців, заохочуваний моїми запитаннями, розповів про свою кар'єру. Здавалося, він ніяк дочекатися не міг,

коли у нього з'явиться така нагода.

— Спочатку я працював у барі. Заробляв двісті євро на місяць, але цю роботу я не любив. Мені хотілося працювати в автомайстерні зі своїм братом, але він мене не взяв. У Системі я отримую триста євро на тиждень, але якщо мій товар гарно розходиться, то я маю відсоток з кожного брикету гашишу, і тоді виходить триста п'ятдесят-чотириста евро на тиждень. Звісно, треба викладатися, як ішак, але за це завжди перепадає винагорода.

Після того як двом хлопцям захотілося записати залп своїх відрижок, хлопець на ім'я Соторе — зменшувальне від Сальваторе — продовжив:

— До того як я став вуличним продавцем, мене дратувало, що я не мав скутера і мені доводилося пересуватися пішки чи на автобусі. Я люблю свою роботу, і всі мене поважають. Та недавно мені видали «залізо» і наказали знаходитися тут весь час. Терцо Мондо, Казе дей Пуфі. Завжди в одному й тому самому місці. Туди-сюди. І це мені не подобається.

Саторе посміхнувся мені, а потім голосно розсміявся у магнітофон:

— Випустіть мене звідси! Скажіть про це босу!

Їм видали по пістолю — залізо — і призначили окреслену територію, на якій вони мали працювати. Кіт-Кат заговорив у магнітофон. Його губи майже торкалися мікрофону, і тому навіть його дихання записалося:

— Я хочу відкрити компанію з ремонту квартир або ж великий склад чи універмаг. Системі доведеться видати мені гроші на започаткування бізнесу, а про решту я вже сам потурбуюся, про одруження також. Дуже хочеться одружитися не з кимсь із місцевих дівчат, а з моделлю — чорношкірою чи німкенею.

Пікачу витягнув з кишені колоду карт, і вони вчотирьох почали грати. Решта попідводилися і стали потягуватися, але бронежилета ніхто з них не зняв. Я продовжив розпитувати Пікачу про «бригадних», але моя настирливість почала його дратувати. Він розповів, що востаннє був у криївці кілька днів тому, але бойовики вже пішли і все позабирали, залишивши тільки програвач MP3 з музикою, яку вони слухали, коли ходили займатися «виробництвом болванок». Тепер цей програвач теліпався у нього на шиї. Придумавши привід, я поцікавився, чи не можна мені позичити цей програвач на кілька днів. Пікачу розсміявся, наче даючи мені зрозуміти, що не ображається за те, що я визнав його достатньо дурним та необачним, щоб комусь щось позичити. Тому я виклав 50 євро — і він віддав мені

програвач. Я відразу ж вставив навушники у вуха — мені хотілося знати, яку ж фонову музику слухають «бригадні». Я очікував почути реп, метал, важкий рок, але натомість виявилося, що там — безкінечна збірка неаполітанської неомелодійної музики та попси. В Америці кілери підбадьорюють себе репом, а коли вони виходять на вбивство в Секондільяно, то в їхніх вухах лунають солодкі пісні про кохання.

Пікачу став тасувати карти і спитав, чи не хочу я приєднатися, але з мене завжди був ніякий гравець, тому я встав з-за столу. Офіціанти в піцерії були того ж віку, що й хлопці з Системи, і вони споглядали їх з побожним благоговінням, навіть не сміючи підійти, щоб прийняти замовлення. Тому їх обслуговував сам власник. Робота офіціанта, посильного та робітника-будівельника вважається тут великою ганьбою. На додачу до звичних — і вічних — причин: відсутність контракту, лікарняних відпусток чи просто відпусток, а також десятигодинний робочий день, є ще одна обставина — відсутність перспективи покращення свого становища. А Система забезпечує принаймні ілюзію, що віддана і старанна праця буде помічена та оцінена, що є можливість зробити кар'єру. На робітника Системи ніколи не дивитимуться як на посильного, а у дівчат ніколи не з'являтиметься відчуття, що за ними упадає якийсь невдаха. Ці «підтоптані» жилетами хлопці, ці сміховинні «вартові», схожі на іграшкових футбольних гравців, не мріють стати Аль Капоне. Вони мріють стати Флавіо Бріаторе, не бойовиками, а підприємцями з прекрасними моделями в обіймах; їм хочеться стати процвітаючими бізнесменами.

Дев'ятнадцятого січня 2005 року вбили сорокап'ятирічного Паскуале Паладіні. Вісьмома пострілами в груди та голову. Кілька годин по тому дев'ятнадцятирічного Антоніо Аулетту ранять у ногу. Але, здається, поворотним пунктом стало двадцять перше січня. Чутки ширяться швидко, і немає потреби скликати прес-конференцію: заарештували Козімо Ді Лауро. Згідно з повідомленням антимафіозної прокуратури Неаполя, Козімо — ватажок банди і ватажок убивць. Як заявив свідок звинувачення, Козімо — командир клану. Але він переховувався в дірі сорок квадратних метрів завбільшки і спав на старому смердючому ліжку. Наступник кримінального конгломерату з щоденним доходом 500 тисяч євро від одних лише наркотиків, бос, який мав віллу вартістю п'ять мільйонів євро посеред одного з найбідніших районів Італії, дійшов до того, що змушений був переховуватися у смердючому закапелку неподалік від свого розкішного палацу.

То була вілла, що піднімалася немов з нічого на віа Купаделль-Арко, побіля будинку родини Ді Лауро. Елегантний сільський маєток вісімнадцятого сторіччя, перероблений на кшталт помпейської вілли з басейном для стоку дощової води, колонами, ліпними прикрасами, підвісними стелями та величними парадними сходами. Ніхто не знав про існування цієї вілли. Ніхто не знав, хто її офіційні власники. Карабінери проводили слідство, але всі мешканці району анітрохи не сумнівалися: цю віллу будували для Козімо. Самі ж карабінери знайшли це місце чисто випадково. Пробивши товсту стіну, що оточувала віллу, вони натрапили на якихось робітників, котрі порозбігалися від одного виду людей в уніформі. Війна між кланами спричинилася до зупинки будівельних робіт, не дала наповнити віллу дорогими меблями та художніми полотнами, гідними вельмож; ця будівля так і не стала коштовним діамантом на всохлих грудях занепалої будівельної галузі в Секондільяно.

Коли Козімо чує гупання чобіт та брязкання зброї, він навіть не намагається втекти. Навіть не витягує пістоля. Натомість підходить до дзеркала, змочує гребінець, зачісує волосся назад і збирає його у косу на потилиці. Кучерява грива спадає йому на шию і плечі. На ньому — чорна водолазка та чорний плащ. Схожий у цьому вбранні більше на клоуна, що зображає нічного грабіжника, Козімо Ді Лауро гордовито випинає груди і спускається сходами. Кілька років тому він розбився на мотоциклі, і наслідком цієї пригоди стала кульгава нога. Але він навіть і про свою кульгавість потурбувався: спускаючись униз, він спирається на передпліччя карабінерів, що його супроводжують, і таким чином йому вдається приховати свою фізичну ваду. Нові жорстокі володарі неаполітанських злочинних угруповань не рисуються як «круті хлопці з нашого району», вони не мають того божевільного виряченого виразу, як, скажімо, Рафаеле Кутоло, не вважають за потрібне вдаватися до позерства, як бос Коза Ностри Лучано Ліджо, вони не схожі на карикатурні зображення Лукі Лучано та Аль Капоне, Такі фільми як «Матриця», «Крук» та «Кримінальне чтиво» дають краще уявлення про те, хто ці люди і чого вони хочуть. Вони — як знамениті моделі, що не потребують того, щоб їх представляли. Видовище, спектакль є набагато важливішим за шифрувальний код загадкового підморгування та розгалуженої кримінальної міфології, поширеної в місцевих мікрорайонах. Козімо дивиться прямо в об'єктив камери. Він опускає підборіддя і нахиляє лоба. Він не дав спіймати себе так, як спіймали Джованні Бруска — в потертих джинсах та сорочці з плямами від соусу для спагеті; він не перелякався, як Тото Ріїна, якого швидко скрутили і запхали до гелікоптера; не здивувався

спросоння, як Джузеппе Міссо, бос району Саніта. Козімо був вихований у світі шоу-бізнесу, і він знає, як поводитися на сцені. Він виходить на неї як воїн, котрий вперше в житті зазнав поразки. Вираз на його обличчі промовляє: «Ось яку ціну маю я платити за свою хоробрість та завзяття». Він поводиться так, наче його не арештовують, а просто допомагають перебратися до іншого офісу. Він знав про ризик, коли розпочинав війну, але не мав вибору. Питання стояло так: або війна, або загибель. Йому хочеться, щоби його арешт виглядав як доказ його перемоги, як символ його хоробрості, що гидує будь-яким самозахистом, якщо йдеться про збереження бізнес-системи його сім'ї та збереження родинних цінностей.

Мешканці району немов показилися. Вони влаштовують бунт: перевертають автомобілі, підпалюють сміттєві баки і швиргають пляшки з бензином. Ця істерична атака не спрямована, як може здатися, на перешкоджання арешту, а радше для того, щоб упередити будь-який акт помсти. Щоб не допустити навіть думки про підозру. Дати Козімо знати, що ніхто його тут не зрадив, ніхто не патякав зайвого і ніхто не допоміг розшифрувати потаємні знаки на його схованці. Цей бунт — гарно продуманий обряд вибачення, уявна каплиця спокути, споруджена місцевими мешканцями із згорілих авто карабінерів, сміттєвих баків, використаних для барикад, та диму із горілих автомобільних покришок. Якщо Козімо їх запідозрить, то не встигнуть вони і речей своїх зібрати, як на них упаде сокира ще однієї жорстокої помсти.

Не пройшло і кількох днів після його арешту, а гордовитий погляд Козімо вже красується на екранних заставках мобільних телефонів десятків малюків в Торре-Аннунціаті, Куарто та Марано. Банальний викличний жест неповнолітньої придуркуватості — і більше нічого. Але Козімо знав, що робить. Щоб тебе вважали босом, щоб достукатися до людських сердець, ти маєш поводитися саме так. Маєш знати, як працює телевізія та газети, як збирати волосся в косу на потилиці. Безсумнівно, Козімо представляє собою нову модель підприємця Системи, він є образом нової буржуазії, звільненої від усіляких умовностей та обмежень, мотивованої нестримним та всепоглинаючим бажанням панувати в кожному куточку ринку, щоб жодна справа не обходилася без нього. Не давати спуску і нічого не прощати. Вибір не означає обмеження поля твоєї діяльності, позбавлення себе інших опцій. Не означає — для тих, хто уявляє собі життя як місце, де ти ризикуєш втратити все, щоби здобути повну перемогу. Це означає, що ти маєш зважати на можливий арешт або найгірше — на смерть. Але здаватися не можна. Треба бажати

всього і негайно. Ось у чому секрет привабливості Козімо Ді Лауро і того владного впливу, який він символізує.

Кожен, навіть той, хто поведений на своєму здоров'ї, зрештою потрапляє в тенета старості і закінчує своє життя в притулку для людей похилого віку. Тож навіщо чахнути від депресії і шукати роботу, яка ж тебе насамкінець і вб'є, навіщо працювати неповний день, відповідаючи на телефонні дзвінки? Станьте підприємцем. Справжнім підприємцем, без понтів. Тим, хто займається всім і робить бізнес на рівному місці. Ернст Юнґер якось сказав, що велич — це коли ти відкритий всім вітрам і не боїшся бурі. Боси Каморри можуть сказати те ж саме. Треба бути в центрі кожної події, в центрі влади. Використовувати все як засіб, і мати себе за мету. Той, хто каже, що це — аморально, що життя без моралі існувати не може, той просто ніколи не був нагорі, не перемагав; він уже програв свою битву на життєвому полі. Мораль — це обмеження для невдах, захист для переможених, етичне виправдання для тих, хто не спромігся поставити на кін усе — і перемогти. Право. має чітко виписані кодекси, а справедливість — ні. Справедливість — це щось інше, абстрактний принцип, що стосується кожного і який толерується в залежності від того, як його інтерпретують для виправдання чи засудження кожного індивіда: винуватими є міністри і папи, святі та єретики, революціонери та реакціонери. Кожен з них винуватий. Винуватий в зраді, убивстві, хибному рішенні. Винуватий в тому, що старіє й помирає. Винуватий в тому, що застаріває і занепадає, програвши змагання. Кожен з них є винуватцем в очах всесвітнього суду історичної моралі, але суд необхідності та доцільності знімає з нього провину. Насправді ж справедливість та несправедливість мають лише одне значення. Перемога чи поразка, досягнення чи приниження. Якщо хтось завдає тобі образи, поводиться з тобою зле, то він вчиняє несправедливо; якщо ж він, навпаки, обходиться з тобою доброзичливо, то це означає, що по відношенню до тебе він проявляє справедливість. Саме такі критерії оцінки треба застосовувати до кланів. Такі стандарти судження. І цього достатньо. Більше не треба. Це — єдиний реальний метод оцінки справедливості. Решта — це просто релігія та кабінка для сповідання. Це — логіка, що формує економічний імператив. Йдеться не про каморристів, що шукають вигідних оборудок, а про вигідні оборудки, що шукають каморристів. Ця логіка кримінального бізнесу, логіка босів, співпадає з найбільш агресивним неолібералізмом. Правила, диктовані чи накинуті, це правила бізнесу, прибутку та перемоги над усіма конкурентами. Вся решта — безглузда. Вся решта просто не існує. Ти платиш тюрмою чи своєю шкурою за владу

над життям та смертю людей, щоб проштовхувати продукт на ринок, монополізувати сектор економіки і вкладати гроші в новітні ринки. Платиш за те, щоб мати таку владу десять років, рік, годину — байдуже, як довго. Головне — це жити і володарювати. Щоб завоювати ринкову арену, щоб сміливо витріщатися на сонце, як це робив зі своєї тюремної камери Рафаеле Джуліано, кидаючи виклик і демонструючи, що він не боїться навіть всеперемагаючого світла, що воно його не засліплює. Той Рафаеле Джуліано, який посипав гострим перцем лезо свого ножа перед тим, як встромити його у плоть свого ворога — дюйм за дюймом. Щоб той відчув пекучий нестерпний біль. В тюрмі його боялися не за притаманну йому педантичну жорстокість, а за немигаючий викличний погляд, яким він дивився прямо на сонце. Він знав, що йому судилося бути вбитим або потрапити за ґрати, та все одно плекав нестримне й жорстоке бажання владарювати над впливовими людьми та обширними економічними імперіями. Боса можуть заарештувати або вбити, але породжена ним економічна система продовжує жити, видозмінюватися, еволюціонувати, покращуватися і приносити прибутки. Цю ментальність лібералів-самураїв, які усвідомлюють, що для того, щоб мати владу, абсолютну владу, ти маєш платити, підсумував у своєму листі один хлопець з дитячої колонії. Лист призначався священику. Я й досі його напам'ять знаю: «Всі, кого я знав, загинули або опинилися за ґратами. Я хочу стати босом. Хочу мати фабрики, магазини та. супермаркети; хочу мати жінок. Я хочу мати автомобілі, хочу, щоб мені виказували повагу, коли я заходжу до магазину. Хочу, щоб у мене були склади по всьому світу. А потім я хочу померти. Хочу померти як справжній чоловік, як справжній володар. Я хочу, щоб мене вбили».

Це — новий алгоритм злочинного підприємництва, новий драйв в економіці: домінувати за будь-яку ціну. Влада понад усе. Економічна перемога є важливішою навіть за саме життя. Будь-чиє життя, навіть твоє власне.

Дітлахів Системи навіть стали називати «балакучими мерцями». В роздруківці підслуханої розмови, доданій до ордера на арешт, виданого антимафіозною прокуратурою в лютому 2006 року, один хлопець пояснює, хто такі районні капо в Секондільяно: «Це — ще малі діти, балакучі мерці, живучі мерці, ходячі мерці… Вони вбивають, навіть не задумуючись, а поки задумаються — ви вже мертві, як колода».

Хлопці-капо, камікадзе клану, йдуть на смерть не через релігійні переконання, а заради грошей та слави будь-якою ціною, на захист єдиного гідного способу життя, який вони знають.

Тіло Джуліо Руджієро знайшли двадцять першого січня, того

ж дня, коли заарештували Козімо Ді Лауро. Згорілий автомобіль, а за кермом — мрець. Без голови. Голова ж — на задньому сидінні. Її не відрубали сокирою чи сікачем, ні, її відрізали шліфувальною машинкою, якою зазвичай полірують метал після паяння. Найстрашніший інструмент, але найочевидніший вибір. Спочатку прорізатись крізь плоть, а потім вгризтися в кістку. Вочевидь, вбивці здійснили цю маніпуляцію прямо на місці, тому що на землі було повно шмаття людської плоті, схожої на тельбухи. Слідство іще не встигло розпочатися, а всі в районі вже не сумнівалися, що це — пересторога. Символ. Козімо Ді Лауро не змогли б заарештувати без наводки. В очах кожного обезглавлений мрець був зрадником. Тільки того, хто видав капо, могли убити, розрізавши навпіл. Вирок винесений ще до початку слідства. І насправді байдуже, вірний він чи помилковий. Я дивився на той обгорілий автомобіль та на голову, не встаючи з мопеда. Мені було чути розмову про те, як убивці спалили тіло та відрізану голову. В рот налили бензину, вставили ґніт і підпалили. Бензин пихнув, обсмаливши все обличчя. Я завів свою «веспу» і поїхав геть.

Коли двадцять четвертого січня 2005 року я прибув на місце злочину, то Аттіліо Романо лежав на підлозі мертвий. Перед входом до магазину, де було влаштовано засідку, знервовано походжала чимала група карабінерів. Іще одне вбивство. Якийсь збуджений юнак прокоментував, проходячи повз: «По трупу щодня — нині найпопулярніша неаполітанська пісня». Він зупиняється, злегка піднімає свою кепку на знак пошани перед загиблим, якого він навіть не бачить, і йде собі далі. Кілери увійшли до магазину з пістолетами напоготові. З першого погляду було ясно, що вони прийшли не грабувати, а вбивати, карати. Аттіліо спробував заховатися за прилавок. Він знав, що це не допоможе, але, можливо, він цим хотів показати, що він неозброєний, що не має стосунку до ворожнечі, що нічого поганого не скоїв. Може, він знав, що це — бойовики Каморри, що брали участь у війні, розв'язаній Ді Лауро. Вони застрелили його, випорожнивши всі обойми, а коли зробили свою справу, пішли з магазину. За розповідями очевидців — спокійно і неквапливо, наче щойно придбали стільниковий телефон, а не вбили людину. Аттіліо Романо лежить на підлозі. Скрізь — кров. Таке враження, що душа покинула його через кульові отвори у тілі. Коли бачиш на долівці стільки крові, то починаєш мацати себе, чи це не твоя кров, бува? У тебе розвивається нервова занепокоєність, і ти мимоволі хочеш пересвідчитися, чи не поранили й тебе. Але все одно тобі не віриться, що в одній людині може бути стільки крові. Ти впевнений, що в тобі її набагато менше. А коли ти

переконуєшся, що це не тебе нещодавно тут випорожнили, то все одно продовжуєш почуватися порожнім усередині. Ти сам стаєш як суцільна кровотеча, відчуваєш, як слабнуть і підгинаються ноги, шершавіє язик, а руки наче розчиняються в густому озері крові, яке ти перед собою бачиш. Тобі хочеться, щоб хтось поглянув на білки твоїх очей: чи не захворів ти на анемію. Ти хочеш, щоб тобі зробили переливання крові, хочеш з'їсти кривавий біфштекс — якщо зможеш проковтнути його, не виригавши назад. Ти змушений заплющити очі і стримувати дихання. Сморід присохлої крові вже всотався в штукатурку на стінах. Поки кров не посипали тирсою, ти змушений піти, вийти надвір, зробити ковток свіжого повітря, бо суміш запахів тирси та крові вже точно змусить тебе виригати.

Насправді я й сам не знав, навіщо я знову припхався на місце вбивства. Але одне я знав напевне: не так уже й важливо скласти в голові схему того, що сталося, відтворити подумки страшну драму, що розігралася тут. Безглуздо вивчати сліди куль, крейдяні кола, окреслені навкруг них, наче то діти грали в класики. Все це неважливо. Натомість треба збагнути, чи залишилося хоч щось. Мабуть, ось що я хочу зробити: намагаюся зрозуміти, чи лишилося щось людське, чи є ще стежина, тунель, прогризений хробаком існування, що може привести до якогось рішення, до відповіді, яка надасть певного сенсу тому, що відбувається. Труп Аттіліо й досі лежить на підлозі, коли прибувають його рідні. Дві жінки, мабуть, його дружина та мати, хтозна. Вони йдуть пліч-о-пліч, тримаючись одна за одну, поволі наближаються. Ці дві жінки — єдині, хто і досі сподівається, що все не так, як їм сказали. Хоча все прекрасно розуміють. За мить до того, як вони постають лицем до лиця з трагедією, вони огортають одна одну руками, підтримують одна одну. І в цих кількох секундах, у цих кількох кроках, які мати й дружина роблять назустріч мерцю, застиглому в гротескній позі, відчувається ірраціональна, божевільна та безглузда віра в силу палкого бажання. Вони знову й знову сподіваються, що то була якась прикра помилка, що чутка була хибною, що то якесь непорозуміння з боку поліцейського, котрий розповів їм про засідку та вбивство. Наче коли вони будуть уперто триматися своєї віри, то вона спроможеться змінити хід подій. У цей момент кров'яний тиск надії сягає піку. Але нічого не поробиш. Плач та зойки демонструють силу земного тяжіння реальності. Аттіліо лежить, розпростершись на підлозі. Він працював у магазині телефонів і трохи підробляв в інформаційно-довідковій службі. У них з дружиною Наталією ще не було дітей. Вони на це просто не мали часу; можливо, не мали фінансової змоги і чекали, поки їм

не підвернеться краща робота деінде. Робота поглинала увесь їхній день, а коли вони нарешті спромоглися трохи заощадити, то Аттіліо вирішив спробувати себе в бізнесі, де його і застукала смерть. Але другий убитий співвласник магазину є далеким родичем Паріанте, боса району Барколі, колишнім «полковником» Ді Лауро, котрий обернув свою зброю проти нього. Аттіліо не знає або просто недооцінює загрозу; він довіряє своєму компаньйону; йому достатньо, що він — чоловік, що забезпечує себе та родину; правда, йому доводиться багато працювати, дуже багато. Зрештою, в цих краях ти не вибираєш собі долю, і будь-яка робота — це привілей, якого ти щосили тримаєшся, якщо він тобі випав. Ти почуваєшся таким удачливим, наче над тобою засіяла щаслива зірка, навіть якщо це означає, що тринадцять годин на добу тебе немає вдома, що твій вихідний — це лишень половина неділі, а твоєї тисячі євро на місяць ледве вистачає, щоб погашати позику на житло. Хоч як би тобі не дісталася робота, ти маєш бути вдячним і не ставити багато запитань — ні про себе самого, ні про свою долю. Але дехто таки має сумніви і ставить запитання. Тому труп Аттіліо Романо додається до списку членів Каморри, убитих упродовж останніх місяців. Усі ці полеглі однакові, вони — жертви тієї самої війни, але причини їхньої смерті є різними. Клани самі вирішують, хто ти такий і яку роль граєш ти в цій ризикованій грі. І вирішують вони незалежно від волі й бажання індивідів. Коли на вулицю виходять армії, то неможливо рухатись у відповідності до якоїсь іншої динаміки, окрім їхньої. У відповідності до їхньої стратегії. Саме вони вирішують сенс, мотиви та причини. В той конкретний момент магазин, де працював Аттіліо, являв собою економічну ланку «іспанців», а значить підлягав знищенню.

Наталія, або Ната, як її називав Аттіліо, приголомшена трагедією. Вони були подружжям лишень чотири місяці, але жінка все одно безутішна. Президент Республіки не прибуде на похорон її чоловіка, не підтримає її під руку ані міністр, ані мер. Можливо, це й на краще: їй не доведеться брати участь у фальшивому спектаклі, влаштованому представниками влади. Але над смертю Аттіліо витає несправедлива підозра, підозра, яка є мовчазним підтвердженням влади, яку має тут Каморра. Іще одним доказом активності кланів. Але люди, що працювали поруч з Аттіліо — Аттілою, як вони його прозивали за вперте й несамовите бажання жити, — люди з інформаційного центру організовують поминання при свічках і наполягають на необхідності пройтися маршем протесту, навіть якщо під час його проведення стануться нові вбивства і нова кров обагрить вулиці. І вони виходять на демонстрацію, запалюють свічки, роз'яснюють, знімають ганьбу,

знімають усякі підозри. «Аттіла» помер на роботі і не мав жодного стосунку до Каморри.

Але насправді стається так, що після цього вбивства підозра посилюється і падає на кожного. Машина клану надто бездоганна. Помилок не буває, бувають тільки покарання. Тому вірять клану, а не родичам, які, мовляв, не все розуміють, не колегам, які його знали, та не історії життя цього індивіда. На цій війні невинуваті особистості потрапляють під коток і заносяться до каталогу як побічні ефекти або потенційні винуватці.

26 грудня 2004 року Даріо Скерілло їхав на своєму мотоциклі. Йому вистрелили в голову та груди і кинули умирати в калюжі крові, яка повністю просякнула його сорочку. Він був ні в чому не винуватий. Але він приїхав з Казаваторе, містечка, яке теж накрила хвиля конфлікту. Стосовно нього — і досі тиша та нерозуміння. Ані напису на могилі, ані дошки пошани, ані поминальної служби. «Коли когось убиває Каморра, то хтозна — чому», — каже мені якийсь дідок. Проходячи повз місце, де вбили Даріо, він хреститься. Не вся кров однакового кольору. Кров Даріо — червонувато-пурпурова; здається, вона і досі тече. Довелося висипати цілі купи тирси, щоб її всотати. Минуло кілька хвилин, і вже якесь авто, скориставшись вільним місцем, припаркувалося прямісінько над плямою крові. Все закінчується. Все накривають, ховаючи від очей перехожих. Даріо убили для того, щоб донести до мешканців повідомлення. Повідомлення у вигляді людської плоті у конверті з крові. Як у Боснії, Алжирі, Сомалі, як під час хаотичної громадянської війни, коли важко зрозуміти, хто на якому боці, і достатньо хоч когось убити, сусіда або, скажімо, його собаку, свого приятеля чи родича. Достатньо хоч найменшого натяку на кревний зв'язок або фізичної схожості — і ви перетворюєтеся на мішень. Достатньо лишень пройтися якоюсь вулицею, щоб негайно отримати ідентифікаційну картку, відлиту у формі кулі. Головне для кланів — створити якомога сильнішу концентрацію болю, трагедії та страху. Мета одна: продемонструвати свою абсолютну владу, незаперечну перевагу та неможливість хоч щось протиставити реальній правлячій силі. В результаті ти сам призвичаюєшся до їхнього способу мислення, стаєш схожим на тих, хто запросто може образитися через жест чи фразу і всадити в тебе кулю. Для того щоб зберегти власне життя, щоб не доторкнутися до високовольтної лінії помсти, ти маєш бути обережним, обачливим та тихим. Коли я вже зібрався їхати геть, у той момент, коли виносили тіло Аттіліо Романо, до мене раптом прийшло розуміння. Я почав розуміти, чому й миті не проходить без того, щоб моя мати не дивилася на мене з тривогою, не в змозі збагнути, чому я не їду геть, чому не тікаю,

чому продовжую жити в цьому пеклі. Я спробував пригадати, скільки загинуло, скільки було вбито відтоді, як я народився.

Не обов'язково рахувати загиблих, щоб зрозуміти механіку діяльності Каморри. Мертві — найменш промовистий елемент її реальної моці, але вони — найочевидніша спонука, що підштовхує до інстинктивної реакції. І я інстинктивно починаю рахувати: 100 смертей в 1979 році, 140 в 1980, 110 в 1981, 264 в 1982, 204 в 1983, 155 в 1984,107 в 1986,127 в 1987,168 в 1988,228 в 1989,223 в 1991,160 в 1992, 120 в 1993,115 в 1994,148 в 1995,147 в 1996,130 в 1997,132 в 1998,91 в 1999,118 в 2000, 80 в 2001, 63 в 2002,83 в 2003, 142 в 2004,90 в 2005.

З того дня, коли я народився, — 3600 смертей. Каморра вбила більше людей, аніж сицилійська мафія, більше, ніж Ндранґета, більше, ніж російська мафія, більше, ніж албанські клани, більше, ніж загальна кількість убивств, скоєних ЕТА в Іспанії та ІРА в Ірландії, більше, ніж Червоні Бригади, NAR (Осередки Озброєних Революціонерів) та вбивства, вчинені італійськими правоохоронцями. Каморра вбила найбільше. Уявіть собі карту світу, з тих, що зазвичай можна бачити в газетах на кшталт Le Monde Diplomatique. На ній маленькими вогнищами позначені точки конфліктів по всій планеті: Курдистан, Судан, Косово, Східний Тімор. Ваш погляд притягується до Півдня Італії, до трупів, що купчаться під час кожної війни, розв'язаної Каморрою, сицилійською мафією, Ндранґегою, організацією Сакра Корона Уніта в Пулії чи новітньою мафією Базіліскі в Луканії. Але тут ви не побачите позначок з маленьким вогнищем. Це ж центр Європи. Тут розташована значна частина італійської економіки. Сам спосіб залучення рекрутів великого значення не має. Головне, щоб гарматне м'ясо так і залишалося в багні на околицях міста, в плутанині бетону та сміття, на нелегальних фабриках та в коморах, де зберігається кокаїн. І щоб їх ніхто не бачив, щоб зовні здавалося, що це — війна між бандами, війна, яку ведуть між собою якісь злидарі. З часом ти починаєш розуміти, чому твої приятелі, що перебралися до Мілана чи Падуї, саркастично посміхаються, дивлячись на тебе і намагаючись вирахувати, ким ти став: chiachiello чи buono. Невдахою чи каморристом. Ти знаєш, який напрям обрати на роздоріжжі, знаєш, яким шляхом ти ідеш, і нічого доброго в кінці цього шляху не бачиш.

Я подався додому, але спокійно всидіти не зміг. Знову вийшов і побіг — усе швидше й швидше. Мої коліна оберталися, п'ятки влипали в сідниці, а руки вимахували, як у ганчіркової ляльки. Серце несамовито калатало, а язик та зуби тонули в слині. Я відчував, як кров набухала у венах на шиї і розтікалася

по грудях. Мені бракувало повітря, я щосили втягував його в себе скільки міг, а потім різко видихав — як кінь. Перевівши подих, я побіг знову, заплющивши очі. Мої руки холонули, а обличчя пашіло вогнем. Мені здавалося, що я увібрав усю кров, яку бачив на підлозі магазину, що вся кров, яка хлинула, наче з поламаного водопровідного крана, хлюпала тепер у моєму тілі.

Я побіг на берег моря і видерся на скелі. Імла змішалася з темрявою так, що навіть не було видно вогнів суден, котрі перетинали затоку. По воді йшли брижі, і почали підійматися хвилі. Здавалося, їм не хотілося торкатися багнюки поля бою, але вони не повернулися до свого далекого виру у відкритому морі. Натомість завмерли непорушно, вперто-неохочі та неймовірно спокійні, вчепившись у свої пінисті чубчики, наче вже не знаючи, що робити і де кінчається море.

Репортери починають прибувати через кілька тижнів. Раптом Каморра знову ожила в регіоні, де, на загальну думку, в плані криміналу не існувало нічого, окрім дрібних банд та крадіїв дамських сумочок. Упродовж кількох годин Секондільяно опиняється в центрі уваги. Тут з'являються спецкореспонденти, прес-фотографи від найвідоміших агенцій новин, навіть від військових представництв. Дехто з дітлахів фотографується поруч з телеоператором, на чиїй відеокамері видніється логотип CNN. «Як тоді, коли Саддама спіймали», — хихикає дітвора. Поруч із камерою вони почуваються так, наче їх транспортують до центру земного тяжіння, а присутність преси вперше створює відчуття реальності його існування. Через двадцять років ігнорування різанина в Секондільяно нарешті привертає увагу громадськості до діяльності Каморри. Війна ставиться до кореспондентів з повагою і тому намагається вбити якомога більше людей. Менш ніж за місяць скупчилися десятки трупів; здається, це робиться навмисне, щоб у кожного кореспондента був свій загиблий. Успіх чекає кожного. Сюди навіть присилають молодих стажерів, щоби ті набралися досвіду. То тут, то там стирчать мікрофони та відеокамери, записуючи інтерв'ю в наркоділків та фіксуючи огидний кутастий профіль місцевих будівель. Дехто з репортерів-початківців примудряється взяти інтерв'ю в здогадних товкачів, знімаючи їх ззаду. Дехто дає дрібні гроші наркоманам-героїнщикам, і ті невпопад белькочуть, розповідаючи свої історії. Двоє молодих репортерок попросили свого колегу сфотографувати їх біля спаленого автомобіля. Це — як перший сувенір з їхньої першої війни. Якийсь французький журналіст підзиває мене і питає, чи треба йому вдягати куленепробивний жилет, щоб сфотографувати віллу Козімо Ді Лауро. Медійні групи роз'їжджають довкола, безперервно знімаючи, неначе

досліджуючи ліс, де все перетворилося на декорації. Інші журналісти подорожують з персональними охоронцями. Найгірший спосіб робити репортажі з Секондільяно — це коли ти подорожуєш у супроводі поліції. Ці райони не є недоступними: сила місцевих наркоринків полягає саме в тому, що вони кожному гарантують абсолютно вільний доступ. Журналісти, що подорожують з охоронцями, зможуть зафіксувати лише те, що вже й без того можна буде знайти у випусках агенцій новин. Це все одно, що сидіти перед комп'ютером, з тією лише різницею, що він рухається.

Більше сотні репортерів за менш ніж два тижні. Раптом виявилося, що в Європі таки існує ринок наркотиків. Поліція буквально завалена проханнями: всім хочеться взяти участь в операції, побачити, як заарештують хоча б одного товкача, обшукають хоч один будинок. Всім хочеться запхати зображення наручників та автоматів у свій п'ятнадцятихвилинний сюжет. Багато хто з поліцейських починають позбуватися орд надокучливих репортерів у досить незвичний спосіб: щоб зекономити свій час, вони, вдягнувши цивільне, самі виступають у ролі товкачів і дають інтерв'ю. Інтерв'ю страшні та небагатослівні. Такі жахаючі й моторошні, що далі нікуди. І пішла в ефір чергова трагедія — кров та нутрощі, автоматні черги, розтрощені черепи та обгоріла плоть. Але найгірше з почутого є лише частиною реальності. Багато репортерів вважають, що вони виявили в Секондільяно таке собі гетто Європи, місце, де панують тотальні злидні. Але якби вони залишилися на довший час, то збагнули б, що бачать перед собою стовпи економіки, приховану золоту копальню, темряву, з якої живе серце економіки черпає свою енергію.

Телерепортери робили найнеймовірніші пропозиції. Дехто прохав мене вставити у вухо мініатюрну відеокамеру і пройтися певними вулицями — «ви ж добре знаєте, якими саме» — слідом за «самі знаєте, ким». Вони мріяли зробити зі Скампії щось типу реаліті-шоу з відеорядом справжнього убивства чи реальної наркообору дки. Якийсь сценарист дав мені почитати свою історію про смерть і кров, де диявола новітньої доби зачинають саме в Терцо Мондо. Цілий місяць телевізійні групи годували мене безплатними вечерями, надокучаючи абсурдними пропозиціями та намагаючись витягнути інформацію. Під час цієї війни кланів, серед потенційних рекрутів Каморри в Секондільяно та Скампії виникла справжнісінька індустрія проводирів, офіційних перекладачів, інформаторів та розвідників. Багато дітлахів виробили спеціальні навички. Вони тинялися по району, де зазвичай збиралися репортери, і видавали себе за товкачів або

тих, хто стоїть на шухері. А як тільки хтось із репортерів наважувався підійти до них, то вони відразу ж проголошували свою готовність розповідати, пояснювати та фотографуватися. І відразу ж виставляли свої умови: 50 євро за розповідь, 100 євро за турне по наркоринку під відкритим небом, 200 євро за вхід до будинку одного з наркоділків, що мешкає в мікрорайоні «Вітрило».

Щоб зрозуміти обіг золота, недостатньо побачити самородок чи шахту. Доведеться розпочати з Секондільяно і піти шляхами імперій, що їх збудували клани. Війни Каморри виявляють на мапі міста, якими правлять клани: це глибинка провінції Кампанія, країна злиднів, це — території, які дехто називає «італійським Диким Заходом», де, як йдеться в одній легенді, автоматів більше, ніж виделок. Але під спудом насильства, що вибухає час від часу то там, то тут, ці райони продукують величезне багатство, від якого видніється лише далеке сяйво. Але про це не йдеться в жодному репортажі. Розповіді масмедіа стосуються лише естетики неаполітанських нетрів.

Двадцять дев'ятого січня убивають Вінченцо Де Дженнаро. Тридцять першого січня в кафетерії вбито Вітторіо Бевілаква. Першого лютого від рук убивць гинуть Джованні Орабона, Джузеппе Піццоне та Антоніо Патріціо. При цьому вбивці використовують стару, але ефективну тактику: вони видають себе за поліцейських. Джованні Орабона був нападаючим футбольної команди «Реал Казаваторе». Всі троє прогулювалися разом, коли біля них зупинилося авто з сиреною. З нього вийшли двоє з поліцейськими жетонами. Хлопці не намагалися втекти або вчинити опір. Вони знали, як правильно поводитися, тому дозволили надіти на себе наручники і посадити в авто. Потім авто різко зупинилося, і їм наказали вийти. Може, вони й не відразу збагнули, але при виді пістолетів їм усе стало ясно. То була засада. І то були не поліцейські, а «іспанці». Члени бунтівної сепаратистської групи. Двох схоплених поставили на коліна і вистрелили їм у потилицю; вони померли на місці. Третій, судячи з доказів, зібраних на місці злочину, спробував утекти, але зі зв'язаними руками йому важко було тримати рівновагу: він упав, потім підскочив, побіг — і знов упав. Убивці спіймали його, вставили пістоль в рот і вистрелили. Коли знайшли труп втікача, то виявили, що його зуби вибиті. Напевне, він інстинктивно вкусив ствол, немов намагаючись його відгризти.

Двадцять сьомого лютого з Барселони приходить звістка про арешт Рафаеле Амато. Він грав у блекджек в казино, намагаючись

позбутися зайвих грошей. Ді Лауро змогли добратися лише до його кузена Розаріо — спалили будинок, що йому належав. Згідно із звинуваченнями, висунутими магістратурою Неаполя, Амато був харизматичним лідером «іспанців». Він виріс не де-небудь, а на віа Купа-делль-Арко — на тій самій вулиці, де мешкав і Паоло Ді Лауро з родиною. Амато став важливим і впливовим менеджером тоді, коли почав посередничати в наркоторгівлі та ризикованих капіталовкладеннях. За свідченнями мафіозі, що почали співробітничати з поліцією, та згідно з результатами розслідувань, здійснених правоохоронцями, цей чоловік завжди міг розраховувати на необмежений кредит з боку міжнародних наркоділків і тому ввозив у країну тонни кокаїну. Коли поліцейські в лижних масках кинули його обличчям на підлогу, то це було вже не перше падіння в його кар'єрі. Колись Рафаеле Амато вже був заарештований в готелі в Казандріно разом із помічником та крупним албанським наркоторговцем, якому допомагав перекладач, котрий, до речі, виявився племінником одного з урядових міністрів.

П'ятого лютого настала черга Анджело Романо. Третього березня в Меліто убили Давиде К'яроланца. Він знав своїх убивць і навіть, здогадно, мав з ними призначену заздалегідь зустріч. Його прикінчили саме тоді, коли він спробував утекти до свого авто. Але покласти край ворожнечі не можуть ані суди, ані карабінери, ані поліція. Сили закону та порядку здатні лише уповільнити процес, заарештовуючи каморристів, але зупинити насильство вони не в змозі. Поки преса бігала в пошуках новин із злочинного світу, перечіпаючись через всілякі інтерпретації та суперечливі оцінки, одна неапольська газета надрукувала новину про пакт між «іспанцями» та Ді Лауро — тимчасовий мир, досягнутий за посередництвом клану Ліччарді. Решта кланів Секондільяно, а також решта картелів Каморри радо вітають цю угоду: вони бояться, що конфлікт може зруйнувати мовчанку, яка оповиває їхню владу. Для них вкрай важливо, щоб легальний світ повернувся до стану ігнорування світу нелегального накопичення багатства. Цей пакт не є продуктом творчості якогось харизматичного боса, написаним упродовж доби в тюремній камері. Його не поширюють таємно у підпіллі. Навпаки — він з'явився в статті Сімоне Ді Мео, яку надрукувала газета Cronache di Napoli 27 червня 2005 року:

1. Сепаратисти вимагають реституції помешкань, покинутих в Скампії та Секондільяно в період з листопада по січень. Бойовики Ді Лауро змусили близько восьмисот людей покинути свої

домівки.

2. Монополію Ді Лауро на ринку наркотиків було зруйновано. Вороття назад немає. Територія мусить бути розділена по справедливості. Провінція — сепаратистам, Неаполь — Ді Лауро.

3. Сепаратиста мають право користуватися власними каналами ввозу наркотиків; вони більше не мають залежати від посередників, нав'язаних Ді Лауро.

4. Приватні вендети відділяються від бізнесу; іншими словами, бізнес є важливішим за особисті справи. Якщо в майбутньому спалахне якась вендета, пов'язана з нинішнім конфліктом, то вона не призведе до його поновлення, а залишиться приватною справою.

Відчувається, що повернувся сам бос босів Секондільяно. Він неодноразово «засвітився» скрізь: від Пулії до Канади. Таємна служба місяцями намагалася спіймати його. Паоло Ді Лауро залишає найнепомітніші сліди — невидимі. Як і його влада напередодні конфлікту. Кажуть, йому зробили пластичну операцію в одній клініці в Марселі, тій самій, куди раніше звертався бос Коза Ностри Бернардо Провенцано. Він повернувся, щоб або підписати пакт, або обмежити завдану шкоду. Він тут, його присутність відчувається по зміні настроїв. Як сказав по телефону один з його компаньйонів, «бос, якого не було десять років, повернувся, навіть попри ризик потрапити за ґрати». А ще один з компаньйонів просив свого боса, Мауріціо Престієрі: «Благаю, дай мені на нього хоч на секунду поглянути, хоч на одну секунду — і я піду».

Паоло Ді Лауро заарештували на віа Каноніко Старнайоло у вересні 2005 року. Він переховувався в скромному будинку Фортунати Лігуорі, коханки одного з дрібних компаньйонів Ді Лауро. То був непримітний будинок, на кшталт того, що збудував собі його син Козімо. В бетонному лісі легше сховатися за камуфляжем; коли ти мешкаєш в непоказному домі, тебе не помічають і про тебе не говорять. Міське середовище забезпечує повну невидимість, надає більшу анонімність, аніж потаємний люк чи підземна криївка. Паоло Ді Лауро мало не схопили на його день народження. Він кинув виклик долі: вирішив зайти додому пообідати з родиною в той час, коли ледь не половина поліцейських у Європі йшли по його сліду. Але хтось вчасно попередив боса. Коли карабінери увійшли до його вілли, то застали там накритий стіл і порожнє місце, що призначалося йому. Але цього разу члени ROS, спецпідрозділу карабінерів, не сумніваються. Просидівши цілу ніч у засідці, вони входять о четвертій годині ранку до будинку знервовані та збуджені. А бос

навпаки — не реагує ніяк; він навіть заспокоює і вгамовує їх:

— Заходьте, будь ласка… Я не чинитиму опору… Все нормально, проблем не буде…

Двадцять авто супроводжують машину, в якій везуть Паоло Ді Лауро, а попереду, для посилення охорони, їдуть чотири мотоциклісти. Кортеж, із босом у куленепробивному авто, мчить вулицями міста. До казарм карабінерів є три можливих маршрути: перетнути віа Каподімонте, а потім рушити по віа Пессіна та п'яцца Дайте; блокувати під'їзди до Корсо Секондільяно і виїхати на окружну у напрямку Вомеро; або ж, якщо ситуація буде вкрай небезпечною, викликати гелікоптер і забезпечити транспортування повітрям. Мотоциклісти помічають на маршруті якийсь підозрілий автомобіль. Усі приготувалися, очікуючи засідки, але тривога виявилася фальшивою. Автомобільний кортеж доставляє Ді Лауро до казарм на віа Пастренго в самому центрі Неаполя. Гелікоптер пірнає вниз, здіймаючи пил та бруд на клумбі посеред площі; повітряний вихор крутить пластикові пляшки, використані одноразові серветки та газети. Вихор сміття.

Жодної небезпеки немає. Але необхідно здійняти шум довкола арешту боса, продемонструвати, що нарешті вдалося зловити невловимого, заарештувати його. Коли кавалькада з куленепробивних автомобілів прибуває до казарм, то карабінери, забачивши, що біля входу вже зібралися репортери, стають біля дверцят авто, широко розставивши ноги, наче сидячи в сідлах. Вони картинно вимахують пістолями, на них — лижні маски та куленепробивні жилети. Після арешту Джовані Бруска кожен карабінер хоче сфотографуватися в такій войовничій позі: це — винагорода за довгі ночі, проведені в засідці у повній готовності, задоволеність тим, що здобич, нарешті, спіймано, і приємне усвідомлення, що ця новина потрапить на перші сторінки газет. Паоло Ді Лауро і близько не демонструє тієї пихи та зверхності, з якими поводився його син Козімо під час арешту. Виходячи з казарм, він низько нахиляє голову, підставляючи теле— та фотооб'єктивам свою лисину. Може, це лише форма самозахисту. Якщо його сфотографують та знімуть на відео з сотень ракурсів, то його обличчя побачить вся Італія, і в результаті якісь свідки, що раніше нічого не підозрювали, зможуть підтвердити, що бачили його або мешкали поруч із ним. Краще не давати наводки слідству, не розкривати своїх потаємних маршрутів. Та дехто тлумачить його схилену голову як звичайне невдоволення спалахами фотоапаратів, роздратування від того, що його принижують і демонструють, наче спійманого звіра.

Кілька днів по тому Паоло Ді Лауро привозять до суду, в

кімнату номер 215. Він займає місце посеред публіки, що складається головним чином з родичів. Єдине слово, яке бос вимовляє вголос, це — «Присутній». Решту він не говорить, а лише артикулює. Жести, підморгування та посмішки — таким німим синтаксисом користується він, щоб спілкуватися зі своєї клітки. Привітання, безмовні відповіді, заспокоювання. Здається, Паоло Ді Лауро витріщився на мене, але насправді він намагається спіймати погляд сивочолого чоловіка позаду. Кілька секунд вони дивляться один на одного, а потім бос підморгує йому.

Вочевидь, багато людей прийшли просто для того, щоби привітатися зі своїм босом, бо не бачили його роками через те, що він змушений був переховуватися. На Паоло Ді Лауро — джинси, темний светр та черевики «Пачіотті», які полюбляють носити ватажки місцевих кланів. Тюремники зняли з нього наручники, і вся клітка — в його розпорядженні. До кімнати вводять еліту кланів північного Неаполя: Рафаеле Аббінанте, Енріко д'Аванцо, Джузеппе Кріскуоло, Арканджело Валентіно, Марію Престієрі, Мауріціо Престієрі, Сальваторе Брітті та Вінченцо Ді Лауро. Колишніх та нинішніх людей боса розділяють по двох окремих клітках: в одній знаходяться вірні Ді Лауро, в другій — «іспанці». Престієрі —найелегантніший з них: у блакитній куртці та темно-синій вовняній сорочці. Він першим підходить до захисної перегородки з куленепробивного скла, що відділяє «еліту» від боса. Вони вітають один одного. Енріко д'Аванцо теж підходить і щось шепоче крізь тріщини у склі. Багато хто з керівників Системи не бачив свого боса роками. А його син Вінченцо — з 2002 року, коли Вінченцо пішов у підпілля в Ківассо, що у П'ємонті, де його й заарештували 2004 року.

Я очей не можу відірвати від боса. Кожен його жест, кожна зміна виразу обличчя є край важливою для написання розлогої інтерпретації, щоби зафіксувати нові правила «тілесної» мови — мови міміки та рухів. Між батьком та сином починається дивний мовчазний діалог. Своїм правим вказівним пальцем Вінченцо торкається безіменного пальця своєї лівої руки, наче питаючи батька: «А де твоя обручка?» Бос проводить руками по скронях, а потім робить рухи, наче крутить кермо автомобіля. Я не в змозі розшифрувати їхніх жестів. Газети ж дали таке тлумачення: Вінченцо спитав батька, куди поділася його обручка, а той пояснив, що карабінери забрали всі його золоті прикраси. Після всіх цих жестів, гримас, жвавої артикуляції, підморгувань та малювання пальцями по куленепробивному склу Паоло Ді Лауро просто дивиться на свого хлопця і посміхається. Потім вони цілуються крізь скло. Наприкінці судового засідання адвокат

просить, щоби батьку та сину дали змогу обійнятися. Така змога надається. Їх охороняють сім поліцейських. «Ти такий блідий», — каже Вінченцо, а батько відповідає, дивлячись йому у вічі: «Моє обличчя багато років не знало сонця».

Коли втікачів ловлять, то вони на той час уже встигають дійти до ручки. Безперервна необхідність тікати і ховатися демонструє неможливість насолоджуватися надбаним багатством. Ця обставина урівнює босів з їхніми ж підлеглими — керівниками вищої ланки. І це стає єдиним істинним показником їхнього економічного та соціального успіху. Маючи в своєму розпорядженні розгалужену й продуману систему захисту, підозрілі та' одержимі страхом мусять планувати кожен свій крок, більшість часу проводячи в схованці, звідки вони регулюють та координують свої інтереси. Боси-втікачі перетворюються на заручників свого власного бізнесу. Якась жінка в залі суду розповідає один епізод, що трапився тоді, коли Ді Лауро переховувався. Вона трохи схожа на інститутського викладача; її волосся скоріше жовте, аніж біляве, а коріння — темне. Її голос хрипкий та сумний, і вона має вираз обличчя, який свідчить, що їй страшенно шкода боса через ті труднощі, які випали на його долю. Вона розповідає мені про той час, коли Паоло Ді Лауро ще переховувався в Секондільяно і навіть їздив по району, але тільки після ретельного планування. Він мав п’ять авто, всі — одного кольору, одної моделі та з однаковими номерами. Коли він мав кудись поїхати, то навіть їдучи один, все одно висилав усі п’ять авто. Всі п’ять мали супровід, і ніхто з його людей не знав, у якому з них знаходиться їхній бос. Коли кожне авто виїжджало з вілли, то позаду відразу ж рушав ескорт. Надійний спосіб уникнути зради, навіть якщо зрада полягала в майже непомітному жесті, який означав, що бос незабаром має виїхати. Моя співрозмовниця розповідала все це тоном глибокого співчуття до страждань немолодого самотнього чоловіка, який завжди мусив пам’ятати, що його кожної миті можуть убити. Після тарантели жестів та обіймів, після привітань та підморгувань, якими обмінювалися люди, що складають найжорстокішу владну структуру Неаполя, На куленепробивному склі, що відділяє боса від його підлеглих, залишаються всілякі позначки: відбитки рук, жирні плями та губна помада.

Менш ніж через добу після арешту боса неподалік Арцано помітили маленького хлопця. Він тремтів як осиковий лист, намагаючись викинути у сміттєвий бак якийсь клунок. Вимазаний в кров, хлопець аж скорчився від страху. Клунок — це труп. Скалічений і жахливо спотворений труп зі слідами тортур; важко

навіть уявити, що над людиною можна було так позбиткуватися. Якби загиблий проковтнув протитанкову міну і та вибухнула у його шлунку, то все одно заподіяла б меншої шкоди. Виявилося, що це — труп Едоардо Ла Монікй, хоча риси його обличчя були спотворені до невпізнанності. Тільки губи залишилися більш-менш непошкодженими; решта ж обличчя перетворилася на криваве місиво. Його тіло зрешечене отворами і вкрите кіркою крові. Убивці зв'язали його і піддавали тортурам за допомогою загостреного кийка — повільно, не одну годину. Після кожного удару в тілі нещасного з'являлися нові отвори, кожен удар ламав кості; гвіздки на кийку вгрузали глибоко в тіло, а потім виривалися назад разом зі шматками плоті. Мучителі повідрізали йому вуха та язик, поперебивали зап'ястя, а очі викололи викруткою — і все це тоді, коли Едоардо Ла Моніка був ще живий та притомний. Потім вони прикінчили його, розтрощивши обличчя молотком, а на губах вирізали хреста. Труп мав потрапити до сміттєвого бака, а звідти — на звалище. Вважалося, що там його і знайдуть. Повідомлення, послане за допомогою понівеченої плоті, було чітке і зрозуміле кожному: ми відрізали вуха, якими ти почув, де ховається бос, поперебивали руки, якими ти взяв свої Іудині гроші, викололи очі, якими ти бачив, відрізали язика, яким ти говорив. Ми розбили тобі обличчя, яке ти втратив в очах Системи, зробивши свою чорну справу. Твої вуста запечатані хрестом, вони замовкли навіки, бо ти зрадив свою віру та довір'я. Сам Едоардо Ла Моніка мав «чисту» характеристику. Однак його прізвище важило дуже багато, бо воно означало, що загиблий належав до однієї з тих сімей, що перетворили Секондільяно на територію Каморри і золоту копальню для бізнесу. До сім'ї, з якою Паоло Ді Лауро зробив свої перші кроки. Вбивство Едоардо Ла Моніки схоже з убивством Джуліо Руджієро. Спершу піддавши тортурам, їх обох розшматували на клапті буквально через кілька годин після арешту боса. Їх по-звірячому побили, зідрали шкіру і четвертували. Вже давно не траплялося убивств з таким навмисним кривавим символізмом. Відтоді, як настав кінець царюванню Кутоло. Улюблений кілер Кутоло, Паскуале Барра на прізвисько Тварюка, прославився тим, що убив Франсіса Турателло у тюрмі, вирвавши голими руками серце своєї жертви і прокусивши його. Здавалося, ці ритуали давно відмерли, але конфлікт у Секондільяно знову їх оживив, перетворивши кожен жест, кожен дюйм шкіри та кожне слово на засіб комунікації під час бойових дій.

На прес-конференції карабінери-спецназівці заявили, іцо арешт Ді Лауро стався після того, як був упізнаний один із членів

клану, чоловік, що купляв Ді Лауро його улюблену рибу реггопіа, один з різновидів ляща. Мабуть, ця історія була розрахована на те, щоб зруйнувати імідж Ді Лауро: могутній бос, під чиєю командою знаходяться сотні вартових, «спалився» через банальну зажерливість. Але ніхто в Секондільяно не купується на це. Ані на хвилину. Багато хто вважав, що вирахувати боса могла виключно SISDE, італійська внутрішня розвідка. Представники правоохоронних органів підтвердили, що SISDE дійсно долучилася до цієї справи, але її присутність в Секондільяно було надзвичайно важко помітити. З уривків розмов, почутих у місцевих барах, я склав щось віддалено схоже на гіпотезу, висунуту численними репортерами, а саме: SISDE почала регулярно платити декому в районі грубі гроші в обмін на інформацію або невтручання. Від чоловіків, що їли булочки і пили каву, можна було почути щось на кшталт: «Ну, якщо ти береш гроші від Джеймса Бонда…»

Останніми днями я двічі чув прихований або асоціативний натяк на агента 007. Ці натяки були надто несуттєвими та надто сміховинними, щоб звертати на них увагу, але водночас — надто вже анормальними і незвичними, щоб їх ігнорувати.

Напевне, стратегія таємної служби полягала в тому, щоб визначити і рекрутувати людей, офіційно відповідальних за стояння на шухері, змусити їх розставити всіх вартових у інших зонах таким чином, щоб вони були не в змозі підняти тривогу і дати босові можливість утекти. Родина Едоардо Ла Моніки відкидає будь-який можливий стосунок до арешту і твердить, що вбитий ніколи не був членом Системи, бо завжди боявся кланів та їхніх оборудок. Можливо, він розплатився своїм життям за якогось іншого члена родини, але хірургічно-жорстокі тортури призначалися саме йому, і навряд чи його понівечене тіло служило попередженням комусь іншому.

Одного дня я помітив невелику групу людей неподалік від того місця, де знайшли тіло Едоардо Ла Моніки. Один з хлопців показав на свій безіменний палець, торкнувся своєї голови, а потім беззвучно заворушив губами. Мені відразу ж пригадалися жести Вінченцо Ді Лауро в судовій кімнаті: отой дивний жест, яким він питав батька про обручку. Дивний, бо чому він питав саме про обручку після довгих років розлуки? Обручка — anello — в неаполітанській говірці перетворюється на anello. Значить, то був натяк на Аньєлло Ла Моніка, патріарха сім'ї, а також на обручальний перстень, який символізує віру або вірність. Таким чином, заарештованому босу сповістили ім'я родини, яка його зрадила. Родини, винуватої в його арешті. Прізвище чоловіка, який «розколовся», заговорив.

Роками родину Ла Моніка називали в районі anielli, так само, як членів родини Джонта із Торре-Аннунціати називали valentini за ім'ям боса Валентіно Джонта. Згідно з заявами «розкаяних» каморристів Антоніо Руокко та Луїджі Джуліано, Аньєлло Ла Моніку колись знищив не хто інший, як його ж хрещений син — Паоло Ді Лауро. Так, усі люди Ла Моніки знаходяться в лавах клану Ді Лауро. Можливо, це жорстоке вбивство і стало покаранням, посланням значно виразнішим та дохідливішим, аніж просто автоматна черга. Помстою за смерть, що сталася. Пам'яттю, яка тримається на чутках, припущеннях та підозрах, яка спричиняється до сенсаційних арештів та понівечених тіл. Але ці чутки та припущення ніколи не набувають форми істини, яку вперто намагаються розшифрувати, наче ієрогліф двадцять років тому, а помста, як відомо, є стравою, яку найкраще подавати холодною. Ця смерть була спільною пам'яттю кланів Секондільяно, які згодом піднялися до владних вершин, спільною пам'яттю того ж району, де вони намагалися розшифрувати ієрогліф, котрий краще залишити нерозшифрованим.

Секондільяно повернувся до свого звичного економічного ритму. Всі керівники «іспанців» та клану Ді Лауро — за ґратами. Почали з'являтися нові районні капо, нові хлопці-менеджери стали робити свої перші кроки сходинками ієрархічної драбини. Через кілька місяців слово «війна» вийшло з ужитку і змінилося на слово «В'єтнам».

— Отой тип… він був у В'єтнамі. Тож краще б йому не висовуватися.

— Після В'єтнаму тут усі перелякані…

— В'єтнам скінчився чи ні?

Це — фрагменти розмов новобранців клану по мобільних телефонах. Перехоплення цих розмов спричинилося до того, що восьмого лютого 2006 року заарештували Сальваторе Ді Лауро, вісімнадцятирічного сина боса, який командував невеличкою армією неповнолітніх торговців наркотиками. «Іспанці» програли битву, але, здається, все ж таки досягли своєї мети: стали автономними й утворили власний картель, яким заправляли дітлахи. Карабінери перехопили смс-повідомлення, котре послала одна дівчина молодому наркокапо, якого раніш заарештували під час конфлікту і який взявся за наркоторгівлю відразу ж після свого виходу з тюрми: «Нехай щастить тобі в роботі та в поверненні до району. Я така рада, що ти переміг! Поздоровляю!»

То була збройна перемога, а поздоровляли хлопця з тим, що він воював на «правильному» боці. Члени сім'ї Ді Лауро — у в'язниці, але вони врятували свої шкури і свій родинний бізнес.

Після переговорів між кланами та арештів усе несподівано вгамувалося. Я блукав уже якимось іншим Секондільяно — виснаженим, розтоптаним, сфотографованим, знятим на відео, зневаженим багатьма людьми, Секондільяно, якому все це обридло. Я зупинився перед фресками Феліче Піньяторе з їхніми сонячними обличчями та кумедними фігурами. Фресками, що надавали бетонним стінам світлості та несподіваної краси. Раптом небо вибухнуло феєрверком, і довкола залунав надокучливий тріск. Групи телевізійників, що якраз займалися демонтажем свого знімального устаткування, чимдуж кинулися подивитися, що ж там відбувається. То був би безцінний матеріал для їхнього завершального репортажу: святкування, що охопило аж два багатоквартирних будинки. Вони увімкнули свої мікрофони та освітлення і зателефонували випускаючим редакторам, щоб анонсувати спеціальний репортаж про «іспанців», що святкували арешт Паоло Ді Лауро. Я теж підійшов подивитися, і якийсь хлопчина, улещений моїм запитанням, сказав: «Це — на честь Пеппіно, він щойно вийшов із коми». Минулого року Пеппіно їхав на роботу, коли його триколісну вантажну «веспу» занесло, і вона перекинулася. Неаполітанські дороги — водорозчинні: після двогодинного дощу вулканічна порода, якою вимощені шляхи, починає спливати, а гудрон розчиняється, наче його змішали з сіллю. В результаті моторолер, що впав у глибокий кювет, довелося витягати трактором. Пеппіно отримав важку травму черепа. Рік пролежавши в комі, він одужав, і кілька місяців по тому його виписали з лікарні. Район святкував його повернення додому. Перший залп феєрверка бахнув тоді, коли Пеппіно вибирався з авто і сідав в інвалідний візок. Діти сфотографувалися біля нього в той момент, коли вони ніжно гладили його поголену голову. Мати Пеппіно захищала його від надмірних обіймів та поцілунків, бо вони несли в собі потенційну загрозу, оскільки її син був іще заслабкий. Кореспонденти знову зателефонували до свого начальства і скасували репортаж; вони сподівалися зняти на відео серенаду під акомпанемент стрілецької зброї, а виявилося, що то всього-на-всього свято на честь хлопця, який вийшов із коми. Репортери рушили до своїх готельних номерів, я ж пішов до помешкання Пеппіно, почуваючись як щасливий втікач від армійського призову на вечірці, котра була надто вже веселою, щоб її проігнорувати. Всеньку ніч я пив за здоров'я Пеппіно разом із його сусідами; потім свято вихлюпнулося на сходи та сходові майданчики; двері квартир широко порозчинялися, відкриваючи очам столи, що ломилися від наїдків та напоїв, неважливо, чиї домівки то були. П'яний як чіп, я ще й попрацював кур'єром на своїй «веслі»,

підвозячи пляшки червоного вина та кока-коли від цілодобового бару до помешкання Пеппіно. Тієї ночі Секондільяно був тихий та виснажений, без шухерів та вартових. Від цієї тиші хотілося спати, точнісінько як після обіду на пляжі, коли лежиш, підклавши руки під голову, і ні про що не думаєш.

Жінки

Схоже, в мене в'ївся якийсь незрозумілий душок. Як отой запах, що просякає твою одіж, коли ти побуваєш в одному з місць, де готують смажену їжу. Коли ти виходиш на вулицю, то цей запах поступово стає менш відчутним, бо змішується з ядучими вихлопними газами автомобілів. Але все одно він нікуди не дівається. Ти можеш прийняти сто разів душ, як завгодно довго митися у ванні з ароматичними солями та пахучими шампунями, але все одно не зможеш його спекатися. І не тому, що цей запах — як, скажімо, піт ґвалтівника — проникнув у твою плоть, а тому, що ти розумієш: він уже проникнув усередину тебе. Наче його продукує якась залоза, котра досі знаходилася в сплячому стані, а тепер раптом почала виробляти свій секрет. І не стільки через страх, скільки через відчуття істинності. Наче щось у твоєму тілі спроможне визначити той момент, коли ти бачиш перед собою істину, вбираєш її всіма своїми чуттями, безпосередньо. Істину, не кимсь переказану, не передану кореспондентом чи сфотографовану, а життєву, екзистенціальну істину, яка перед тобою відкривається: розуміння взаємодії предметів та явищ, розуміння шляху, яким іде сьогодення. Жоден спосіб мислення не в змозі визначити істину того, що ти недавно бачив, ідентифікувати її. Після того як ти дивився прямо в обличчя війні між кланами Каморри, твоя пам'ять розпухає від надміру картин та епізодів. Їх надто багато, щоб пригадати щось окреме, індивідуальне; ці спогади бурхливим потоком заповнюють твою свідомість, переплутуючись та перемішуючись. Ти не віриш своїм очам. Після війни кланів не залишилося зруйнованих будинків, а розсипана тирса швидко всотує кров. Таке враження, що ти — єдиний, хто страждав, єдиний, хто все це бачив; наче хтось ось-ось підійде, тицьне в тебе пальцем і скаже: «Це — неправда».

Спотворене бачення війни кланів — конфронтаційних активів, взаємознищувальних капіталовкладень, ризикованих фінансових оборудок, що пожирають одна одну, — завжди знайде причину для заспокоєності, знайде щось важливе, здатне психологічно відсторонити небезпеку, зробити так, щоб конфлікт здавався чимось далеким, у той час як насправді він точиться на сходах під твоїми дверима. Тому ти можеш виокремити його в спеціальний файл своєї пам'яті і сховати його в одному із закутків раціонального обґрунтування своєї поведінки, яке ти поволі для себе вибудовуєш. Але це не стосується запахів. Їх не можна розкласти по поличках, розбити на категорії. Вони вперто не

хочуть зникати — як останній ледь видимий слід втрачених знань та досвіду. Ці запахи застрягли в моєму носі — кров та тирса, крем після гоління, який малолітні бойовики ляпають на свої безвусі обличчя, але перш за все — жіночі запахи дезодорантів, лаку для волосся та солодких парфумів.

Жінки завжди є частиною динаміки кланів. Тож невипадково, що під час конфлікту в Секондільяно дві жінки було вбито з дикою жорстокістю, яку зазвичай приберігають для босів. Як і той факт, що сотні жінок висипали на вулиці і стали палити сміттєві баки, кидати каміння в карабінерів та хапати їх за лікті: таким чином вони хотіли зашкодити арешту товкачів та вартових. Я бачив, як метушилися дівчата кожного разу, коли поблизу з'являлася відеокамера: вони розпливалися у посмішках, буквально кидалися на об'єктиви, співучими солодкавими голосочками напрошуючись на інтерв'ю та видивляючи логотип на камері, щоби знати, який канал їх знімає. Бо всяке буває. Хтось може звернути на них увагу і запросити попрацювати в шоу. Сприятливі моменти не з'являються тут самі по собі, треба їх вишукувати, викопувати, зубами вигризати. Десь колись сприятлива нагода все ж має трапитися. Все продумано до дрібниць. Навіть у такій справі, як знайомство з хлопцем, не покладаються на випадкову зустріч або на кохання з першого погляду. Кожне завоювання чийогось серця — це ціла стратегія. А дівчата, які не застосовують такої стратегії, ризикують скомпрометувати себе небезпечними фривольностями: їх замацають руками та засмокчуть хтивими ротами. Тугі джинси, тісні футболки: краса як приманка. В декотрих місцях краса є пасткою, причому — найприємнішою з пасток. Але якщо піддатися спокусі, погнатися за швидкоплинним задоволенням, то невідомо, хто тобі трапиться. Звісно, кожна дівчина прагне привернути увагу кращого з кращих, а коли він, нарешті, потрапить до пастки, то вхопитися за нього, придивитися, чи підходящий, — і проковтнути. Щоби він геть увесь належав їй, і тільки їй. Проходячи якось повз школу, я побачив дівчину, що злізала з мотоцикла. Вона рухалася повільно, так, щоб кожен бачив її байк, її шолом, мотоциклетні рукавички і чоботи на шпильках, які ледь торкалися землі. Сторож, який пропрацював тут не один десяток років і бачив не одне покоління школярів, підійшов до неї і сказав: «France, та gia fai аттоге? З Анджело? Ти ж знаєш, що він невдовзі опиниться в Поджореале?»

В цих краях fa ammore означає не «займатися любов'ю», а знайти собі постійного партнера або з кимось заручитися. Анджело щойно увійшов до Системи і, схоже, був не просто «старшим куди пошлють», а провертав серйозні справи. Тому

сторож і дійшов висновку, що хлопець незабаром потрапить до в'язниці Поджореале. Та Франческа не стала захищати свого приятеля. У неї вже була готова відповідь: «Допоки він платить мені щомісячне жалування — які проблеми? Він же мене по-справжньому кохає».

Щомісячне жалування. Це — перший серйозний успіх цієї дівчини. Якщо її хлопець потрапить за ґрати, то вона на той час уже заробить собі жалування: гроші, які клани платять родинам своїх працівників та компаньйонів. Якщо компаньйон має серйозну подругу, то гроші отримує вона. А ще краще, коли ця дівчина вагітна — так надійніше. Не обов'язково одружена, достатньо дитини, навіть ще ненародженої. Якщо ж ти лише заручена, то завжди є ризик того, що тебе обскаче якась дівчина, з якою твій хлопець зустрічався на стороні. В такому випадку районний капо може вирішити поділити гроші на двох — ризикована пропозиція, бо вона неодмінно викличе напруженість у стосунках між родинами дівчат — або закликати ув'язненого самому прийняти рішення, кому віддати перевагу. Найчастіше ж приймається рішення передавати гроші родині ув'язненого компаньйона, елегантно розв'язуючи виниклу дилему. Шлюб та народження дитини є солідними гарантіями. Щоб не залишати слідів на банківських рахунках своїх людей, гроші майже завжди доставляються «вручну» за допомогою «субмарини». Так називають посильного, що крадеться, як підводний човен, по дну бетонних вулиць, намагаючись залишатися непоміченим. Щоб дістатися до одного й того самого будинку, він кожного разу обирає інший маршрут, щоб уникнути «хвоста», щоб убезпечити себе від шантажу, грабунку або компрометації. І спливає на поверхню вже безпосередньо перед пунктом призначення. Субмарина доставляє платню рядовим членам Системи, а менеджери контактують безпосередньо з «касиром», беручи у нього потрібну суму в разі потреби. Підводні човни не є членами Системи і не стають компаньйонами, тому цю посаду неможливо використати для кар'єрного росту. «Субмаринами» зазвичай стають пенсіонери, бухгалтери або касири крамниць, які працюють на клан заради доважку до своєї пенсії, або заради спортивного інтересу: їм не хочеться скніти вдома перед телевізором. «Підводник» стукає у двері двадцять восьмого числа кожного місяця. Він ставить свої пластикові пакети на стіл, а потім дістає з кишені куртки конверт з ім'ям ув'язненого або загиблого компаньйона (таких конвертів у нього цілий стос) і віддає його дружині компаньйона або — у разі відсутності останньої — найстаршій дитині. Він майже завжди приносить і такі-сякі харчі: копчену шинку, фрукти, вермішель, яйця та хліб.

Про прибуття «підводника» сигналізують його важкі кроки на сходах та скрипіння пакунків, що труться об стіни. Він завжди скупляється в тих самих магазинах, беручи все одразу, а потім починає обхід, навантажений, як віслюк. По мірі завантаженості «субмарини» можна судити про кількість дружин в'язнів або вдів каморристів, що мешкають на конкретній вулиці.

Мені вдалося познайомитися лише з одним «підводником» — доном Чіро. Він мешкав у старому центрі міста і доставляв жалування членам кланів, кланів, що пережили важкі часи, а зараз були на підйомі завдяки сприятливому клімату. Кілька років він працював на Систему в районах Картьєрі Спаньйолі та на клани Форчелли, а потім підробляв у кланів району Саніта. Дон Чіро так вправно знаходив будинки, напівпідвальні квартири, будівлі без вуличного номера та притулки, влаштовані на майданчиках сходів, що поштарі, які час від часу губилися в лабіринті вулиць, часто прохали його передати листи своїм адресатам. Пошарпані черевики дона Чіро, з ґулею, продавленою великим пальцем ноги, та прочовганими до дірок підошвами, були як емблема «підводника», символ безкінечних миль, які він подолав, чимчикуючи провулками та пагорбами Неаполя. Його подорожі були тим довшими, чим сильніше він боявся, що його вислідять чи пограбують. Штани дона Чіро завжди були чисті, але не випрасувані; його перша дружина померла, а нинішня супутниця-молдаванка була надто молодою, щоби перейматися такими прозаїчними речами. Як чоловік полохливий та сором'язливий, він завжди втуплював очі в землю, навіть у розмові зі мною. Його вуса, а також вказівний та середній пальці на правій руці пожовкли від нікотину. «Підводник» доставляє також місячне жалування тим чоловікам, чиї дружини опинилися в тюрмі. Їм принизливо отримувати гроші за своїх дружин, тому зазвичай «підводник» іде до помешкання тещі і віддає гроші їй, щоб та розподілила їх поміж членами родини ув'язненої. Таким чином «підводник» уникає нещирих дорікань, вигуків, що йому кидатимуть услід на сходах, а також театрального гніву чоловіка, який викине його з порога, не забувши, однак, попередньо забрати конверта. «Субмарині» доводиться вислуховувати всілякі скарги від дружин компаньйонів: про підвищення квартплати, про зрослі рахунки за комунальні послуги, про дітей, що погано вчаться в школі, або навпаки — бажають поступити в інститут. І «підводник» дослухається до кожного прохання, до кожної найдрібнішої плітки про те, що чиясь дружина отримує більше грошей лише тому, що її чоловік, перш ніж потрапити до в'язниці, примудрився вище за інших видряпатися ієрархічною драбиною клану. І поки жінки скаржаться та лементують, «підводник» увесь

час киває головою та приказує: «Та знаю, знаю». Давши змогу випустити пару, він наприкінці дає два типи відповіді: «Це від мене не залежить» або «Я просто приношу гроші, я нічого не вирішую». Жінки прекрасно знають, що «підводник» нічого не вирішує, але сподіваються, що коли вони й надалі завалюватимуть його скаргами, то рано чи пізно якась із них вискочить з його вуст у присутності того чи іншого районного капо, котрий і вирішить або жалування набавити, або надати більші пільги. Дон Чіро так звик повторювати своє «Та знаю, знаю», що він декламує цю фразу кожного разу навіть у розмові зі мною. Йому доводилося доставляти гроші сотням родин каморристів, і він міг би зафіксувати вимоги цілих поколінь їхніх дружин та подружок, а також чоловіків, чиї дружини сиділи у в'язниці. То була б історіографія критики на адресу босів та політиків. Але дон Чіро — мовчазний та меланхолійний «підводник», який давно очистив свою голову від кожного почутого слова; вони зникли з його свідомості без сліду, не залишивши навіть відлуння. Поки ми говорили, він тягав мене з собою з одного кінця Неаполя до іншого, а коли ми попрощалися, то він сів на автобус та поїхав туди, звідки ми почали свою пішу подорож. То було частиною його плану: збити мене зі сліду, не дати мені ані найменшої уяви про те, де він мешкав.

Для багатьох жінок вийти заміж за каморриста — це як отримати банківську позику або успадкувати чималенький капітал. І якщо їм сприятиме доля та наявність таланту, то цей капітал дасть плоди, і зазначені жінки стануть підприємцями, менеджерами або дружинами вищих чинів клану з необмеженою владою. Якщо ж їм не поталанить, то вони будуть приречені проводити безконечні години в тюремних кімнатах для побачень. А коли клан втрачає силу і не в змозі платити щомісячне жалування, то тоді цим жінкам доведеться змагатися з іммігрантками за роботу служниці, щоб мати змогу платити адвокатам і годувати сім'ю. Жінки Каморри є тим фундаментом, на якому тримаються альянси; їхні обличчя — це показник моці тієї чи іншої сім'ї. Їх розпізнають по чорних вуалях на похоронах, по несамовитих вересках під час арештів, по повітряних поцілунках, які вони шлють своїм чоловікам в судах.

Може здатися, що типова представниця Каморри — це жінка, котра не робить нічого, а лишень «ретранслює» біль та волю своїх мужчин: братів, чоловіка та синів. Але це не так. Трансформація Каморри за останні роки означала також метаморфозу ролі жінки, яка з постаті матері та помічниці в тяжкі часи перетворилася на менеджера, котрий займається майже виключно бізнесом та

фінансовою стороною справ, делегуючи іншим участь у бойових діях та нелегальній наркоторгівлі.

Однією з таких історичних постатей є Анна Мацца. Як вдова хрещеного батька району Афраґола вона очолила одну з наймогутніших кримінально-бізнесових організацій і стала однією з перших жінок в Італії, засуджених за злочини, пов'язані з мафією. Спочатку Анна Мацца наживалася на аурі свого покійного чоловіка, Дженнаро Моччія, якого вбили в 70-х. «Чорна вдова Каморри», як її стали звати, впродовж двадцяти років була мозковим центром клану Моччія. Вона мала талант скрізь поширювати свою владу. Коли в 1990-х суд постановив їй перебратися на північ, поблизу Тревізо, вона спробувала зміцнити свою владну мережу навіть в тотальній ізоляції і — згідно з даними слідства — встановила контакт з мафією Бренти. Анну звинуватили в тому, що відразу ж після вбивства чоловіка вона озброїла свого дванадцятилітнього сина, щоб той убив особу, яка наказала ліквідувати Дженнаро Моччія, але її відпустили за браком доказів. Анні Мацца був притаманний олігархічний стиль правління, і вона виступала категорично проти збройних повстань. Ця жінка контролювала всю свою територію, про що свідчить розпуск міської ради Афраґоли в 1999 році через засилля в ній каморристів. Політики дослухалися до її думки і шукали її підтримки. В певному сенсі Анна Мацца була першопрохідцем. Її випередила лише Пупетта Мареска, прекрасна і мстива кілерша, яка прославилася в Італії в 50-х роках, коли на шостому місяці вагітності вирішила помститися за смерть свого чоловіка, Паскалоне Ноли.

Анна Мацца була не просто мстивою. Вона збагнула, що викривлення часового континууму, в результаті чого відродилася Каморра, дасть їй змогу користуватися чимось на кшталт недоторканності, якою зазвичай користувалися жінки. Це своєрідне повернення в минуле, ця історична відсталість робили її невразливою до засідок, заздрощів та конфліктів. Терплячістю та несамовитою рішучістю й наполегливістю вона впродовж 80-х та 90-х перетворила родину Моччія на один з найвпливовіших кланів у будівельному бізнесі; вони підписували контракти, контролювали каменоломні та кар'єри, брали участь у тендерах на право купівлі земельних ділянок під забудову. Вся територія Фраттамажоре, Кріспано, Сант-Антімо, Фраттаміноре та Кайвано контролювалася місцевими капо, пов'язаними з родиною Моччія. В 1990-х клан Моччія став одним із стовпів організації Нуова Фамілія — картелю з гнучкою структурою, який протистояв структурі Рафаеле Кутоло під назвою Нуова Каморра Організатта. Його політичний та бізнесовий вплив перевершив навіть вплив

картелів Коза Ностри. Кали політичні партії, що мали зиск зі своїх зв'язків з бізнесом кланів, пішли в небуття, заарештовані та засуджені на довічне ув'язнення були одні лише боси з Нуова Фамілія. Не бажаючи розплачуватися за політиків, яким вони платили, і не бажаючи, щоб їх вважали винуватцями краху Системи, яку вони підтримували і в якій грали продуктивну, хоча й злочинну роль, боси вирішили стати свідками обвинувачення. Паскуале Ґалассо, бос Поджомаріно, став першим високопоставленим представником військово-бізнесової ланки, який почав співробітничати з правоохоронцями в 1990-х. Прізвища, стратегію, фонди — він видав усе, і за цей крок уряд віддячив йому тим, що захистив активи його родини і частково — його власні. Ґалассо розповів усе, що знав. З усіх сімей мафіозного об'єднання саме сім'я Моччія взяла на себе клопіт змусити Ґалассо замовкнути назавжди. Бо кількох його конкретних зізнань вистачило б, щоби миттєво зруйнувати клан вдови. Тому Моччія спробували підкупити його охоронців, щоб отруїти зрадника, а потім задумали убити його за допомогою гранатомета. Після того як усі ці спроби, організовані чоловіками клану, зазнали фіаско, втрутилася сама Анна Мацца. Вона відчула, що настав час застосувати нову стратегію: відмежування. Цю ідею вона запозичила у терористів з Червоних Бригад, які діяли в 1970-х. Бойовики Червоних Бригад відмежувалися від своїх збройних організацій, але при цьому не розкаялися і не видали імен, не звинувачували підбурювачів до злочинів та самих злочинців. То була спроба делегітимізувати політичну позицію Червоних Бригад, офіційного засудження якої було достатньо для зменшення терміну ув'язнення. Мацца вважала, що це — найкращий спосіб усунути загрозу, яку становили «розкаяні», і водночас створити видимість того, що клани не пішли на співробітництво з урядом. Якщо клани ідеологічно дистанціюються від Каморри, то забезпечать собі зменшення термінів ув'язнення та покращення його умов, але при цьому не викривають методів, імен, банківських рахунків та спільників. Те, що деякі оглядачі вважали ідеологією — ідеологією Каморри, — було для кланів не більше ніж способом здійснення економічних та військових операцій тією чи іншою бізнес-групою. Клани мінялися: кримінальна риторика і манія Кутоло до ідеологізації дій Каморри вже зжили себе. Відмежування могло нейтралізувати смертельну небезпеку, яку несли в собі «розкаяні», pentiti, котрі, попри свою внутрішню суперечливість, були головним вістрям атаки на Каморру. Вдовиця добре усвідомила увесь потенціал такого трюку. Її сини надіслали листа священику, картинно розписуючи своє бажання покаятися і спокутувати гріхи; який

символічний жест вони збиралися залишити біля входу в церкву в Ачеррі авто зі зброєю. За прикладом IPA, яка здала зброю британцям. Але Каморра не є незалежною організацією чи збройним осередком, і її реальна влада — не в пістолях та автоматах. Це авто так і не з'явилося біля входу, і стратегія відмежування, задумана жінкою-босом, поволі втратила свою привабливість. Про неї не почули ані в суді, ані в парламенті, тож вона втратила і підтримку кланів. Pentiti ставали дедалі численнішими і менш корисними, а грандіозні викриття, що їх зробив Ґалассо, хоча й виявили військовий механізм кланів, але майже не торкнулися їхніх бізнесових та політичних схем. Анна Мацца продовжила споруджувати щось на кшталт матріархату в Каморрі: жінки — як реальний осередок влади, а чоловіки — в ролі бойовиків, посередників та менеджерів, що виконували накази жінок. Найважливіші ж рішення, як економічні, так і військові, приймала «чорна вдова».

Жінки стали менеджерами, підприємцями та охоронцями. Їм краще вдавався бізнес, вони менше зациклювалися на хвалькуватій демонстрації сили та впливу, були менш схильними до конфліктів. Іммаколата Капоне, одна з «придворних дам» клану та хрещена мати Терези, доньки Анни Мацца, зробила впродовж кількох років власну кар'єру. Іммаколата не мала солідного вигляду Анни Мацца — повні щоки та ретельно укладені кучері; навпаки: вона була маленька, проста, елегантна, завжди з бездоганною білявою зачіскою, зовсім несхожа на якусь зловісну каморристку. Не вона шукала чоловіків, які б її захистили, навпаки — це чоловіки шукали її, прагнучи її захисту. Вона вийшла заміж за Джорджо Сальєрно, каморриста, що брав участь у спробах прибрати «розкаяного» Ґалассо, а пізніше зв'язалася з одним членом клану Пука з Сант-Антімо — сім'єю з багатою історією, яка мала стосунок до Кутоло і стала відомою завдяки Антоніо Пука, братові компаньйона Іммаколати. В блокноті з адресами, знайденому в її кишені, містилося ім'я Енцо Тортори, працівника телебачення, несправедливо звинуваченого в приналежності до Каморри.

В той час, коли Іммаколата стала повнолітньою, клан переживав управлінську та бізнесову кризу. Тюрма та pentiti загрожували результатам копітких зусиль «леді» Анни. Але Іммаколата зробила ставку на виробництво цементу. Вона придбала також цегляний завод у центрі Афраґоли і стала ним керувати. Як ділова жінка, вона робила все, щоб увійти в асоціацію з Казалезі — найвпливовішим кланом у будівельному бізнесі як в Італії, так і на міжнародній арені. Згідно з результатами розслідування, здійсненого Неапольським

антимафіозним відділом DDA, Іммаколата Капоне знову вивела компанії сім'ї Моччія на перші позиції в будівельному бізнесі. При цьому вона залучила до співпраці MOTRER, одну з найвідоміших землерийно-транспортних компаній північної Італії. Вона застосувала просто бездоганний механізм. Як показало розслідування, ця жінка залучила місцевого політика, який забезпечив підряди одному бізнесмену, а той, у свою чергу, найняв субпідрядником пані Іммаколату. Я бачив її лише одного разу, здається, коли вона йшла до супермаркету в районі Афрагола. Її оточували особисті охоронці — молоді жінки. Вони провели її до «смарта» — маленького двомісного автомобільчика, популярного серед жінок Каморри, але, судячи з товщини дверцят, цей автомобільчик був броньований. Ми в своїй уяві фантазуємо собі жінок-охоронців такими собі накачаними культуристками, у яких кожен м'яз рельєфно випинається, як у чоловіків, з товстелезними моцними стегнами, надутими грудними м'язами, за якими не видно самих грудей, неприродно великими біцепсами та з шиями як колоди. Але в тих охоронцях-жінках, що я бачив, не було нічого від амазонок. Одна з них була невисока, опецькувата, з великою обвислою дупою та надто чорним фарбованим волоссям; друга була худорлявою, тендітною, навіть кістлявою. Мене здивувало те, що на обох був флуоресцентно-жовтий одяг, такого ж кольору, як і машинка «смарт». Жінка-водій була в жовтих сонцезахисних окулярах, а її колега — в яскраво-жовтій футболці. Жовтий колір навряд чи був вибраний випадково, навряд чи це був просто збіг. Тут відчувався професійний підхід. То був той самий жовтий колір, який мало мотоциклетне вбрання Уми Турман у фільмі «Вбити Білла», стрічці Квентіна Тарантіно, де мало не вперше жінки зображені кінченими кримінальницями, прямо-таки зірками злочинного світу. Той самий жовтий прикид, в якому Ума Турман з'являється у рекламному ролику цього фільму, вимахуючи своїм закривавленим самурайським мечем. Ця жовтизна закарбовується на сітківці твоїх очей та навіть на смакових нервових закінченнях твого язика. Жовтизна настільки нереальна, що стає символом. Успішний бізнес мусить мати успішний імідж. Тут нічого не лишають на волю випадку, навіть колір авто чи колір вбрання охоронців. Іммаколата Капоне задала приклад, і тепер жінки Каморри всіх рангів ретельно працюють над своїм іміджем і бажають собі охоронців жіночої статі.

Але щось пішло не так. Може, вона вторглася на чужу територію, а може, когось шантажувала. Іммаколату Капоне вбили у березні 2004 року в Сант-Антімо, місті, де мешкав її компаньйон. Вона була без охоронців; мабуть, гадала, що

небезпека їй не загрожує. Смертний вирок було виконано в центрі міста, і кілери пересувалися пішки. Як тільки вона відчула, що за нею стежать, Іммаколата кинулася тікати; люди подумали, що у неї вихопили сумочку і вона переслідує злодюжок, але сумочка була при ній. Іммаколата Капоне притискяла її до грудей, і ця інстинктивна реакція не давала їй кинути річ, котра явно заважала їй бігти. Вона вскочила до крамниці пташиного м'яса, але убивці випередили її, перш ніж вона встигла сховатися за прилавком. Два постріли в потилицю — отак і було порушено древнє табу: не чіпати жінок. Розтрощений кулями череп, жертва лежить обличчям вниз у калюжі крові, це — новий стиль Каморри. Тобто жодної різниці між жінками та чоловіками. Про кодекс честі більше не йдеться. Хоча «матріарх» заслужила на шанобливе ставлення. Вона ніколи не приймала поспішних рішень, завжди вела бізнес по-крупному, контролювала свою територію через розумні та далекоглядні капіталовкладення і талановите ведення фінансових переговорів. Вона монополізувала оборудки з землею й уникала ворожнечі та тих альянсів, які несли потенційну загрозу родинному бізнесу.

Навряд чи про це не знали представники ІКЕА — мережі роздрібної торгівлі, чий найбільший в Італії комплекс розташувався на землі, контрольованій компаніями сім'ї Моччія, навряд чи про це не знали керівники найбільшого проекту з будівництва лінії швидкісного поїзда в південній Італії. В жовтні 2005 року — вже вкотре — муніципальний уряд Афраґоли було розпущено через його інфільтрованість Каморрою. Звинувачення виСунуто вкрай серйозні: група членів міськради Афраґоли звернулася до президента однієї комерційної структури з проханням найняти на роботу понад 250 людей, що мали тісні родинні зв'язки з кланом Моччія.

Не останньою причиною розпуску муніципального уряду стала також видача незаконних дозволів на будівництво. На землі, що належала босам клану, було зведено гігантські споруди; подейкують також, що новий шпиталь побудували на ділянці землі, яку клан придбав тоді, коли міськрада іще не завершила дебати з приводу цієї проблеми. Цю ділянку купили за мізерну суму, а перепродали за астрономічну, як тільки було оголошено про будівництво нового шпиталю. Вшестеро більшу за початкову ціну. Тільки жінки родини Моччія здатні були забезпечити такий прибуток.

А такі жінки, як Анна Волларо, воювали «на передовій», щоб захистити активи та маєтність клану. Анні, племінниці Луїджі Волларо, боса клану Портічі, було двадцять дев'ять, коли заявилася поліція, щоб відібрати іще один сімейний бізнес, цього

разу — піцерію. Вона полила себе бензином і чиркнула сірником, а щоб ніхто її не спіймав, почала несамовито мотатися туди-сюди, аж поки не врізалася в стіну. Штукатурка аж почорніла, точнісінько так, як буває тоді, коли стається коротке замикання в розетці. Анна Волларо спалила себе живцем на знак протесту проти конфіскації незаконно надбаного майна, яке вона вважала продуктом цілком нормального ведення бізнесу.

Дехто схильний думати, що в кримінальному світі військовий успіх забезпечує міцні позиції в бізнесі. Але так буває не завжди. Візьмімо, наприклад, війну в місті Квіндічі, що в провінції Авелліно. Це місто роками терпіло задушливу присутність кланів Кава та Ґраціано. В 1970-х Кава був лише підрозділом Ґраціано. Але ці дві родини безперервно воювали. Коли землетрус 1980 року зруйнував долину Лауро, сто мільярдів лір, виділені на відбудову, дали змогу «піднятися» цілому прошарку середнього класу бізнесменів-каморристів. Ці гроші дозволили обом сім'ям започаткувати невеличкі будівельні імперії, і обома керували жінки. Війна спалахнула з-за суперечки через контракти та відкати з відбудовчих фондів. Однак те, що почалося в Квіндічі, відрізнялося від решти області Кампанія: то був не лише конфлікт між групами, а родинна ворожнеча, що призвела до сорока жорстоких убивств, які посіяли смуток серед конкуруючих сторін і породили невмирущу ненависть, котра немов чума заразила цілі покоління ватажків сімей. Місто безпорадно спостерігало, як обидві ворогуючі групи вперто продовжували нищити одна одну. Одного дня у двері офісу мера, обраного за підтримкою Ґраціано, постукали бойовики клану Кава. Вони відкрили вогонь не відразу, а дали меру можливість вибратися через вікно на дах і пробігти якусь відстань по дахах прилеглих будинків.

Клан Ґраціано посадив у владне крісло п'ять мерів, двох з яких було вбито; решту три президент Італії усунув з посади за їхні зв'язки з Каморрою. Але був момент, коли здавалося, що все зміниться, — коли мером обрали молодого фармацевта Ольгу Сантаньєлло. Тільки жінка твердої непохитної вдачі могла виступити проти жінок родин Кава та Ґраціано. Вона зробила все, що могла, щоби змити бруд, породжений владою кланів, але потерпіла фіаско. П'ятого травня 1998 року всю долину Лауро затопила руйнівна повінь. Вона перетворила будинки на губки, що всотували воду та багнюку, землю — на болотисті озера, а вулиці — на нікому не потрібні канали. Ольга Сантаньєлло потонула. Багнюка, яка її задушила, стала для кланів дуже прибутковою: повінь означала виділення нових грошей на відбудову, і влада криміналу знову зросла. Антоніо Сініскалькі обрали мером і майже одноголосно переобрали чотири роки по

тому. Після своєї першої перемоги на виборах Сініскалькі, його радники та найактивніші прихильники пройшлися маршем від виборчої дільниці до району Бросагро повз фасад будинку Артуро Ґраціано на прізвисько guaglione, тобто Хлопчина. Однак радісні привітання були адресовані не йому, а жінкам родини Ґраціано. Вишикувавшись за віком, вони стояли на балконі, а новообраний мер засвідчував їм свою відданість після того, як смерть так вчасно прибрала Ольгу Сантаньєлло. В червні 2002 року Антоніо Сініскалькі заарештували в ході блискавичної операції, здійсненої Неапольським антимафіозним відділом. За даними неапольської прокуратури, новообраний мер використав перший транш відбудовчого фонду на ремонт вулиці та огорожі навколо родинної вілли Ґраціано, більше схожої на бункер.

Схожі вілли розкидані по всьому Квіндічі — таємні криївки на мощених вулицях із встановленими за рахунок місцевого бюджету ліхтарями; усе це було споруджено за рахунок програми громадських робіт, які вельми посприяли бізнесу сім'ї Ґраціано і допомогли їм стати невразливими до нападів та засідок. Члени цих двох родин жили, сховавшись за укріпленнями з височенних огорож та під невсипним оком цілодобових камер стеження.

Боса клану, Б'яджо Каву, заарештували в аеропорту Ніцци, коли він сідав на літак до Нью-Йорка. Після того як Б'яджо опинився за ґратами, вся влада перейшла до його дочки та дружини. Тільки жінки насмілювалися з'являтися в місті; вони були не лише закулісними адміністраторами та організаторами оборудок, вони стали також офіційним символом родин, обличчям та очима влади. Коли представники конкуруючих родин зустрічалися на вулиці, то вони обмінювалися лютими впертими поглядами — хто кого передивиться. Абсурдна гра, випробування на те, хто перший не витримає й опустить очі. Напруженість в місті сягнула верхньої позначки. Жінки з родини Кава збагнули, що настав час взятися за зброю і з ділових людей перекваліфікуватися на кілерів. Вони тренувалися в коридорах своїх помешкань, на всю увімкнувши музику, щоби заглушити постріли з пістолів у мішки з горіхами, зібраними довкола їхніх сільських помешкань. У 2002 році, під час місцевих виборів, Марія Шкібеллі, Мікеліна Кава та її доньки — шістнадцятирічна Кларисса та дев'ятнадцятирічна Фелічетта — стали носити зброю. Якось на віа Кассезе автомобіль «ауді-80» з жінками клану Кава натрапив на авто з жінками Ґраціано, в якому їхали двадцятирічна Стефанія та двадцятидвохрічна К'яра Ґраціано. Представниці сім'ї Кава почали стріляти, але Ґраціано різко загальмували, неначе передбачали такий поворот подій. Вони заклали різкий віраж, розвернулися і, натиснувши на газ, утекли.

Кулі пробили скло та корпус автомобіля, але в пасажирів не влучили. Двоє дівчат повернулися до своєї вілли в стані істерики. Їхня мати, Анна Шкібеллі, та бос клану, Луїджі Сальваторе Ґраціано, вирішили помститися за цей напад. Вони виїхали на своїй «альфа-ромео» в супроводі броньованого авто з людьми, озброєними автоматами та гвинтівками. Вони перехопили «ауді» з Кавами і стали гепати радіатором у багажник, а тим часом авто підтримки заблокувало втікачів спочатку збоку, а потім — і спереду, позбавивши їх будь-якої можливості втекти. Жінки Кава, боячись, що їх заарештують карабінери після невдалого нападу на суперниць, уже встигли на той час повикидати зброю, тож коли їм перекрило шлях якесь авто, вони різко взяли вбік, порозчиняли дверцята і кинулися бігти. Ґраціано теж повискакували з авто і стали поливати свинцем утікачів. Кулі уразили жінок Кава в ноги, голови, плечі, груди, обличчя та очі. Їх скосили буквально за кілька секунд — аж туфлі порозліталися навсібіч. Мабуть, несамовита лють засліпила очі представникам сім'ї Ґраціано, бо вони прогледіли, що одна з жінок Кава була й досі жива. Фелічетті Каві вдалося вижити. В одній із сумочок жінок Кава було знайдено пляшку з кислотою: схоже, вони збиралися не лише встрелити своїх суперниць, а й спотворити їхні обличчя.

Жінки більше здатні мати справу із злочинністю, наче це щось скороминуче, чиясь думка, якою можна знехтувати, або ж якийсь буденний крок, який робиш та йдеш собі далі не озираючись. Це добре видно на прикладі жінок мафіозних кланів. Вони страшенно ображаються і вважають себе жертвами лихослів'я, коли їх називають каморристками чи кримінальницями, наче «кримінальний» — це просто характеристика якоїсь дії, несправедливе судження, а не об'єктивний та конкретний спосіб поведінки. Більше того, на відміну від чоловіків, наразі жодна з жінок-босів Каморри так і не розкаялася, не почала співпрацювати з правоохоронцями. Жодна.

Ермінія Джуліано, яку прозвали Челесте за небесний колір очей, завжди робила все від неї залежне, щоби захистити маєтність та активи своєї родини. Згідно з даними розслідування, прекрасна і схильна до рисовки сестра босів Форчелли — Карміне та Луїджі, відповідала за їхню нерухомість та фінансові інвестиції. Челесте схожа на типову неаполітанську жінку, каморристку з центру міста: біляво-платинове волосся, холодні сіро-блакитні очі, сильно наквацьовані тушшю. Вона керувала економічним та юридичним секторами клану, чиї бізнес-активи були конфісковані 2004 року: 28 мільйонів євро, які були економічними легенями організації. Сім'я володіла низкою універмагів у Неаполі та сусідніх районах, а також однією

відомою фірмою, чий успіх завдячував метикуватості клану та його збройній та економічній протекції. Ця фірма з гучним ім'ям мала роздрібну мережу з п'ятдесяти восьми привілейованих реалізаторських точок в Італії, Токіо, Бухаресті, Лісабоні та Тунісі. © http://kompas.co.ua

Клан Джуліано зародився в Форчеллі, м'якій підчеревині Неаполя, в районі, оповитому північноафриканською міфологією, в легендарній прогнилій пуповині старого центру міста. Родина Джуліано була домінуючою силою в 1980-х та 1990-х. Вони поволі вибиралися із злиднів, займаючись контрабандою, проституцією, дрібним рекетом та розбоєм. Таким чином їм вдалося започаткувати династію з кузенів, племінників, дядьків та інших родичів. Хоча пік їхньої влади припав на кінець 1980-х, їхня харизма і досі не зблякла. Навіть сьогодні той, хто хоче зайнятися якоюсь діяльністю в центрі міста, має узгодити це з сім'єю Джуліано. З кланом, що й досі відчуває на своїй потилиці подих злиднів і страшенно боїться знову в них скотитися. Найкраще ту відразу до бідності, що її відчуває цар Форчелли, Луїджі Джуліано, передає його висловлювання, яке зафіксував Енцо Перец: «Мені подобаються різдвяні картки, але я терпіти не можу отих злиденних пастухів, що на них зображені!»

Обличчя надзвичайно сильної та впливової Каморри дедалі більше набуває жіночих рис, але це стосується і тих, хто потрапив під цей безжальний владний коток. Анналіза Дуранте потрапила в перестрілку, що сталася в районі Форчелли 27 березня 2004 року. Їй було чотирнадцять років. Чотирнадцять років. Коди повторюєш цю фразу, то наче хтось проводить тобі по спині мочалкою, просякнутою крижаною водою. Я був на похороні Анналізи Дюранте. До церкви я прийшов рано. Квіти ще не привезли, зате скрізь були сльози, вислови співчуття та болісні спогади однокласників. Анналізу вбили. Одного спекотного вечора, першого по-справжньому спекотного вечора після безкінечних дощів, Анналіза вирішила сходити до подруги, що мешкала на нижньому поверсі їхнього будинку. Смаглява та вродлива, вона начепила гарненьке привабливе платтячко, яке тісно облягало її пружну струнку фігуру. Здається, такі вечори навмисне створені природою для того, щоб дівчата зустрічалися з хлопцями, а в чотирнадцять років дівчина з Форчелли уже починає вибирати собі приятеля, щоби потім повести його аж до олтаря. В чотирнадцять дівчата з робочих районів Неаполя вже схожі на досвідчених жінок: їхні обличчя сильно розмальовані косметикою, груди перетворені на тугенькі м'ячики за допомогою бюстгальтерів-«підйомників», а на ногах — черевики з гострими шпильками. Вони мусять бути талановитими канатохідцями,

щоби курсувати вулицями Неаполя, вимощеними базальтовими породами та плитами застиглої лави — ворогами жіночого взуття. Анналіза була гарною дівчиною. Дуже гарною. Вона слухала музику зі своєю подругою та кузиною, і всі троє поглядали на хлопців, які гасали на мотоциклах, що аж покришки диміли. Вони наче виконували вправи з ризикованого водіння поміж людей та машин. То була гра-залицяння, стара, як світ, і завжди та сама. Дівчата з Форчелли люблять слухати неомелодійну музику, записи з якою продаються як гарячі пиріжки в робочих районах Неаполя, а також у Палермо та Барі. Тут Джіджі д'Алессіо, безперечно, поза конкуренцією. Йому вдалося прорватися з невідомості до слави і стати знаменитим по всій Італії, в той час як сотні інших і досі залишаються місцевими ідолами в якомусь районі, будинку чи вулиці. Скрізь є свій співак.

Раптом, якраз в ту мить, коли стерео завищало на високій ноті, звідкись на повному газу вискочили два моторолери, явно когось переслідуючи. Анналіза, її кузина та подруга нічого не розуміють, їм здається, що то хлопці просто граються, кидають виклик своїм суперникам. А потім пролунали постріли. Кулі рикошетом відскакують від стін. Уражена двома пострілами, Анналіза падає на землю. Всі кидаються тікати, а з балконів повисовувалися цікаві голови — їхні двері завжди тримають розчиненими, щоб чути, що відбувається на вулиці. Крики, «швидка допомога», несамовитий ривок крізь потік машин до шпиталю, натовп стривожених людей, що висипали на вулиці.

Сальваторе Джуліано — вагоме ім'я, воно саме по собі вже позначає тебе як начальника, командира. Але тут, у Форчеллі, не пам'ять про сицилійського бандита надає хлопцеві авторитетності. Просто чисто випадково сталося так, що його прізвище теж було Джуліано. Ситуація стала ще гіршою, коли Лавіджино Джуліано вирішив заговорити; він розкаявся і видав свій клан, щоби уникнути довічного ув'язнення. Але, як це часто трапляється в диктаторських структурах, навіть коли усувають ватажка, то його може замінити лише хтось із його людей. Тому, незважаючи на безслав'я зради, тільки Джуліано змогли поновити та підтримувати стосунки з великими наркоторговцями та «кришувати» бізнес-структури. Але з часом район Форчелла втомився… Йому більше не хотілося, щоб ним керувала знеславлена родина, йому набридли арешти та присутність поліції. Той, хто бажає зайняти місце Джуліано, має офіційно утвердитися як суверен; він має викорінити цю сім'ю, знищивши її спадкоємця, Сальваторе Джуліано, племінника Ловіджино. Той вечір був обраний як момент, коли нова гегемонія буде встановлена офіційно, коли буде знищено молодого нащадка, що

вже було почав піднімати голову, і коли район Форчелла побачить світанок нової панівної сили. Тож на спадкоємця родини Джуліано вже чекають. Коли Сальваторе Джуліано помічають, він іде спокійно, неквапливо, але раптом здогадується, що вже потрапив у приціл. Він кидається тікати, видивляючись провулок, де можна сховатися, а кілери женуться слідом. Засвистіли кулі. Скоріш за все, Джуліано навмисне пробіг повз трьох дівчат, використавши їх як живий щит. У виниклому безладі він витягує пістоля і починає відстрілюватися. Через кілька секунд він знову кидається бігти. Кілери не в змозі його наздогнати. Двоє дівчат чимдуж біжать до дверей, щоб сховатися. Потім обертаються — але Анналізи нема. Он вона, лежить на вулиці в калюжі крові, з простреленою головою.

На похороні мені вдалося добратися до підніжжя олтаря, де стоїть домовина з тілом Анналізи. Біля кожного з чотирьох кутів стоять поліцейські в уніформі. Віддають офіційну данину пам'яті від влади області Кампанія. Домовина усипана білими квітами. В ногах загиблої — стільниковий телефон. Її телефон. Батько Анналізи стогне, потім щось роздратовано бурмоче і нервово смикається, стискаючи кулаки. Він стає поруч зі мною і каже, не звертаючись безпосередньо до мене: «І що тепер? Що тепер?» Глава сім'ї починає ридати, і жінки з родини убитої заголосили, застукали себе в груди, заверещали високими голосами, погойдуючись з боку в бік. Коли ж батько Анналізи припиняє плакати, вони теж враз замовкають. На лавах сидять дівчата — подруги, кузини та сусідки. Вони імітують жести своїх матерів, так само хитають головами і так само стогнуть, повторюючи знову і знову: «Ні, цього не може бути. Ні!» Вони почуваються, наче їм призначили важливу роль — заспокоювати і втішати. Одначе вони випромінюють гордість. Бо похорон жертви Каморри — це як ініціація, посвята, щось рівне за своїм значенням першій менструації або першому сексуальному досвіду. Як і їхнім матерям, ця подія дає змогу дівчатам брати активну участь у житті району. На них дивляться об'єктиви відео— та фотокамер — здається, все це діється спеціально для них. Багато хто з цих дівчат згодом вийдуть заміж за каморристів. Торговців наркотиками або бізнесменів. Кілерів чи консультантів. Багато хто з них народять дітей, яким судилося загинути від куль убивць, або стоятимуть у черзі відвідувачів у тюрмі Поджореале, щоб передати гроші та новини своїм ув'язненим чоловікам. Але наразі вони ще маленькі дівчата в чорних хустках та вуалях. Це — похорон, але всі вони ретельно вбрані: джинси з низькою талією, під якими видно трусики-стринги. Прекрасно. Вони оплакують подругу, знаючи, що ця смерть зробить їх жінками. Незважаючи

на біль втрати, вони чекали цього моменту, прагнули його. Я замислююся про вічний кругообіг законів цієї землі. Думаю про сім'ю Джуліано, що досягла піку своєї могутності задовго до народження Анналізи, коли її мати була ще малою дівчиною і гралася з іншими малими дівчатами, які згодом стали дружинами чоловіків родини Джуліано та їхніх компаньйонів, дівчат, які виросли, слухаючи д'Алессіо, та радо вітали Марадону — футболіста, який полюбляв кокаїн від Джуліано та їхні вечірки; важко забути фото Дієго Армандо Марадони, що висіло над ванною Лавіджино, зробленою у вигляді шкаралупи. Через двадцять років Анналіза гине під час погоні за Джуліано, у неї влучили, коли втікач почав відстрілюватися, використовуючи її як живий щит; а може, просто пробігаючи повз неї. Тотожна історична траєкторія, завжди одна й та сама. Вічна, трагічна та безкінечна.

Ось церква вже вщерть заповнена людьми. Втім, поліція та карабінери і досі помітно нервують. Я не розумію чому. Вони «заведені», вони метушаться і втрачають терпець через дрібниці. Я виходжу з церкви і здогадуюся — чому. Автомобіль карабінерів відділяє натовп, що зібрався на похорон, від групи вгодованих та гарно вдягнених індивідуумів на дорогих мотоциклах, потужних моторолерах та в кабріолетах. Це — вцілілі члени клану Джуліано, що зберегли вірність Сальваторе. Карабінери бояться сутички — тоді тут розверзнеться справжнісіньке пекло. На щастя, нічого так і не трапляється, але присутність цих людей є глибоко символічною. Це — офіційна заява про те, що ніхто не зможе панувати в центрі Неаполя без їхньої згоди або, принаймні, без їхнього посередництва. Вони намагаються продемонструвати всім та кожному, що вони — тут і що — попри все — вони й досі капо.

Біла труна показується з церкви, натовп напирає, щоби доторкнутися до неї, хтось непритомніє, нелюдські крики розривають мої барабанні перетинки. Коли домовина пропливає повз будинок, де мешкала Анналіза, її матір, у якої забракло духу піти до церкви на службу, намагається викинутися з балкону. Вона сіпається і кричить, її обличчя — розпухле й червоне. Її стримує група жінок. Розгортається звична трагічна сцена. Хочу відразу пояснити: ритуальний плач та демонстрація глибокої печалі — це не фікція і не фальш. Якраз навпаки. Однак вони оголяють ті рамки, в яких і досі живе більшість неаполітанських жінок, рамки, в яких вони змушені вдаватися до виразної символічної поведінки, щоби продемонструвати своє горе і зробити його видимим для всієї громади мікрорайону. Це несамовите страждання є страшенно реальним, але водночас несе

в собі всі характеристики типово неаполітанської мелодрами.

Журналісти тримаються осторонь. Антоніо Бассоліно та Роза Руссо Ієрволіно — президент області Кампанія та мер Неаполя — не на жарт перелякані: вони бояться, що проти них повстане увесь район. Але цього не трапляється: народ у Форчеллі навчився отримувати вигоду від політиків і не бажає наживати собі ворогів. Дехто аплодує представникам законності й порядку, викликаючи пожвавлення та ентузіазм серед журналістів: «Оце так! Карабінерів вітають радісними вигуками в районі, контрольованому Каморрою». Яка наївність! Ці оплески — звичайнісінька провокація. Вони означають: краще вже карабінери, аніж якісь там Джуліано. Деякі знімальні групи намагаються взяти інтерв'ю у свідків; вони наближаються до тендітної літньої жінки. Та хапає мікрофон і волає: «Це вони винуваті! Мій син потрапить на п'ятдесят років за ґрати! Убивці!» Ненависть до «розкаяних», pentiti — явище загальновідоме. Натовп напирає, напруження зростає. В грудях ниє від усвідомлення того, що дівчина загинула просто через бажання послухати музику разом із подругами на ґанку свого будинку одного весняного вечора. До горла підступає нудота. Я маю зберігати спокій. Маю зрозуміти — якщо це й досі можливо. Анналіза народилася на цей світ і в ньому жила. Подруги розповідали їй про свої поїздки на мотоциклах з хлопцями клану, і вона, можливо, закохалася б у якогось красивого та багатого принца, який зробив би стрімку кар'єру в Системі, або в однокласника чи якогось добродушного «пахаря» років тридцяти, який тяжко заробляє на шматок хліба. Може, їй судилося працювати на підпільній фабриці жіночих сумочок по десять годин на добу за 500 євро на місяць. Анналізу так вразили поплямовані руки робітниць шкіряної фабрики, що вона записала якось у своєму щоденнику: «У дівчат, що виробляють дамські сумочки, завжди чорні руки; вони працюють на фабриці по кільканадцять годин безвилазно. Моя сестра Ману теж там працює, але її бос, принаймні, не примушує її до роботи, коли їй зле». Анналіза стала трагічним символом, бо її трагедія завершилася найжахливішим і найбрутальнішим кінцем — убивством. Але в цих краях не буває такої хвилини, коли життя — як таке — не здавалося б довічним ув'язненням, покаранням, котре людина має заплатити за несамовите, буйне та жорстоке існування. Анналіза винувата тим, що народилася в Неаполі. Ні більше, ні менше. Коли її тіло пливе в білій домовині, якийсь однокласник дзвонить на її мобільний телефон. Дзвінок у домовині як новий реквієм. Музичні тони, приємна мелодія. Але ніхто не відповідає.

ЧАСТИНА ДРУГА

Калашников

Я провів по ньому пальцем. Я навіть очі заплющив, відмірюючи всю довжину — згори донизу, чіпляючись нігтем за отвори, з яких декотрі були настільки великими, що в них заходив увесь кінчик пальця. В такий спосіб я обмацав усі вікна. Спочатку повільно, потім швидше, далі — ще швидше, похапливо водячи руками туди-сюди по всій поверхні, наче мій палець — то якийсь збожеволілий хробак, що блукає по склу, заповзаючи та виповзаючи з борозенок і прогризаючи ходи. Водив, водив, аж поки не порізався. Біль був несподіваний і різкий. Я розплющив очі. Мій палець залишив на склі водянистий червонувато-рожевий слід, а отвір був заповнений кров'ю. Я кинув поводитися як ідіот і став зализувати рану.

АК-47 дірявить у куленепробивному склі бездоганні отвори. Вони — як ходи, залишені впертими хробаками-деревоточцями. З відстані кульові отвори справляють химерне враження, наче між шарами поліуретану, в глибині скла утворилися маленькі бульбашки. Майже ніхто з власників крамниць не міняє вікон після того, як їх зрешетили кулями. Дехто вприскує в тріщини рідкий силікон або заклеює їх чорною стрічкою, але більшість залишають їх такими, як вони є. Куленепробивне вікно крамниці може коштувати до п'яти тисяч євро, тому краще примиритися з несподівано виниклими декораціями на склі. До того ж, цілком можливо, що вони будуть приваблювати, цікавих покупців, які зупиняться розпитати, що ж тут сталося, побазікати з власником чи продавцем і навіть купити наприкінці якусь додаткову дрібничку. Хазяї не міняють пошкоджених вікон, а натомість чекають, коли вони обрушаться від ще однієї автоматної черги. В такому разі страхова компанія покриє вартість, бо коли власник крамниці встигне з першими променями сонця вивезти увесь товар, то автоматну чергу кваліфікуватимуть як збройне пограбування.

По вікнах крамниці не завжди стріляють заради залякування; це — не стільки повідомлення, написане мовою куль, скільки необхідність. Коли прибуває нова партія АК-47, їх треба випробувати — чи, бува, не заїдають при стрільбі. Каморристи могли б випробовувати їх у спокійному оточенні де-небудь на селі, дірявлячи старі автомобілі чи металеві листи. Але ж ні. Вони стріляють по магазинах — по вікнах, дверях, металевих віконницях, — щоби нагадати, що тут немає нічого такого, що потенційно не належало б їм, що насправді тут усе існує завдяки

їм, принаймні, та частина економіки, яку контролюють вони і тільки вони. Така собі нетривала оренда, і не більше, оренда, яку можна перервати в будь-яку мить. Є також один сприятливий побічний ефект: усі місцеві компанії, що займаються заміною скла за найвигідніші ціни, мають зв'язок з кланами; чим більше розбитого скла, тим більше грошей вони зароблять.

Минулої ночі зі Східної Європи прибуло близько тридцяти АК-47.3 Македонії. Швидка й легка подорож зі Скоп'є до Ґриціньяно-д'Аверса — і схрони Каморри наповнюються вогневою міццю. Як тільки впала «залізна завіса», члени Каморри зустрілися з лідерами комуністичних партій, що стрімко розвалювалися. Вони сиділи за столом переговорів як представники потужного, вправного та небагатослівного Заходу. Знаючи про кризу, що спіткала комуністичну систему, клани тишком-нишком скупили цілі склади в країнах Східної Європи — в Румунії, Польщі, колишній Югославії, — а потім роками платили зарплатню охоронцям, вартовим та чиновникам, відповідальним за збереження та підтримання в належному стані придбаних військових ресурсів. Коротше кажучи, клани частково фінансували оборонні бюджети цих країн. Виявилося, що найкращий спосіб ховати зброю — це тримати її на складах та в зброярнях. Маючи в своєму розпорядженні збройні склади Східної Європи, босам не доводилося вдаватися до послуг чорного ринку навіть у разі зміни керівництва цих країн, внутрішньої ворожнечі та інших кризових ситуацій. Цього разу зброю перевозили військовими вантажівками, «запозиченими» з американських гаражів. Завдяки написам на бортах ці вантажівки вільно пересувалися Італією. Американська військово-морська база в Ґриціньяно-д'Аверса — такий собі міні-колос, брикет із залізобетону, немовби ненароком встромлений посеред долини. Збудована кланом Коппола, як і все довкола. Американців майже ніколи не видно. Блокпостів на дорогах — мало. Військові вантажівки мають повну свободу пересування, тому коли вони в'їхали в місто, водії зупинилися на майдані поснідати і стали розпитувати в барі, наминаючи булочки та попиваючи капучино, чи можна тут знайти «кількох іммігрантів» для швидкого розвантаження. Всі знають, що означає «швидке розвантаження». Ящики зі зброєю ненабагато важчі за ящики з помідорами, а дітлахи-африканці, охочі підзаробити після робочої зміни на полі, отримують по два євро за ящик — вчетверо більше, ніж їм платять за розвантаження помідорів чи яблук.

В якомусь журналі для сімей військовослужбовців за кордоном я колись прочитав коротеньку статтю для персоналу, якому випало служити в Ґриціньяно д'Аверса. Я переклав цю

статтю і записав у свій щоденник, аби не забути: «Щоби краще зрозуміти, де вас розквартирують, уявіть собі, що ви потрапили у фільм Серджо Леоне. Це — як на Дикому Заході. Хтось віддає розпорядження — і трапляються перестрілки. Тут існують неписані, але незаперечні закони. Втім, не турбуйтеся, бо жителям містечка та американським військовим гарантований максимум поваги й гостинності. Однак не слід покидати межі військової бази без потреби».

Отой журналіст-янкі навчив мене дечого про той край, де я живу.

Того ранку в барі чоловік на ім'я Маріано перебував у якійсь незрозумілій ейфорії. Він був «накручений» і з самого ранку жлуктив мартіні.

— Що сталося?

Кожен задавав одне й те саме запитання. Навіть бармен — і той відмовив йому у четвертій склянці. Але Маріано не відповів, неначе все й так було чудово відомо всім присутнім.

— Хочу поїхати й зустрітися з ним. Кажуть, він і досі живий — це правда?

— Що — правда?

— Як же ж йому вдалося його зробити? Я візьму відпустку, щоби з ним зустрітися.

— З ким? Навіщо?

— Знаєте, який він легкий? І точний. Не встигнеш і оком кліпнути, як ти вже випустив двадцять, тридцять куль… Це ж просто прекрасно! — Маріано впав в екстаз. Бармен дивився на нього так, як дивився б на хлопця, який щойно вперше переспав з жінкою, бо Маріано мав отой неповторний вираз обличчя, який, мабуть, колись був у Адама. І тут я здогадався про причини такої ейфорії. Маріано недавно вперше в житті стріляв з автомата Калашникова, і цей пристрій так його вразив, що йому захотілося неодмінно зустрітися з Михайлом Калашниковим, конструктором, який його придумав. Маріано ніколи ні в кого не стріляв; його залучили до клану займатися розвезенням деяких марок кави по місцевих барах. Цей молодик був дипломованим економістом і відповідав за мільйони євро, якщо судити з кількості барів та постачальників кави, які прагнули потрапити до комерційної мережі кланів. Районному капо захотілося навчити стріляти всіх своїх людей — від бізнесменів до простих солдат. І Маріано вручили АК-47. Вночі він розрядив його у вікна декількох барів, вибираючи їх навмання. То не було попередження, але навіть якщо він і не знав, чому стріляє по тих, а не по інших вікнах, постраждалі все одно не забарилися вигадати переконливе пояснення. Бо завжди є та чи інша причина відчути себе в чомусь

винним. Маріано говорив про цей автомат зловісним тоном професіонала. АК-47: досить проста назва, де АК означає «Автомат Калашникова», а цифра 47 — рік, коли його було офіційно прийнято на озброєння в Радянському Союзі. Зброя часто має кодовані назви, де літери та цифри мають приховати її здатність убивати. Літери та цифри як символи жорстокості. Насправді ж вони є банальними ярликами, які вигадує якийсь непримітний військовий фахівець, котрий займається каталогізацією нових видів зброї, так само як, скажімо, болтів та гайок. АК-47 — легкий та простий в користуванні; він потребує мінімуму обслуговування. Його сила криється в його розмірі: не настільки малий, щоб йому бракувало потужності, як, наприклад, револьверу, і не настільки великий, щоб стати громіздким та мати велику відбійну силу. Його так легко чистити і збирати, що школярів у колишньому Радянському Союзі привчали робити це в середньому за дві хвилини.

Востаннє я чув автоматну стрілянину кілька років тому. Це було біля університету в Санта-Марія-Капуа-Ветере. Не пам'ятаю, де точно, але здається, що на перехресті. Чотири авто заблокували машину Себастіано Катеріно, і він загинув під симфонію пострілів з кількох АК-47. Катеріно завжди був близький до Антоніо Барделліно, начальника всіх капо Каморри в провінції Казерта впродовж 1980-х та 1990-х. Коли Барделліно вбили і керівництво змінилося, Катеріно примудрився втекти, уникнувши побоїща. Тринадцять років переховувався він у своєму домі; висовував носа тільки вночі, а коли треба було виїхати трохи далі, ніж за власні ворота, то користувався куленепробивними авто, хоча від свого рідного міста Сан-Чіпріано-д'Аверса він тримався подалі. Після багатьох років мовчанки йому здалося, що він знову набув владного авторитету, що клан-конкурент забув про минуле і не стане нападати на такого поважного і немолодого лідера, як він. Тому Катеріно й почав створювати новий клан у Санта-Марія-Капуа-Ветере, старовинному католицькому місті, що стало його вотчиною. Коли на місце злочину прибув начальник міської поліції, то у нього вирвалася лише одна фраза: «Ну й решето вони з нього зробили!» В цих краях ставлення до людини оцінюється кількістю випущених в неї куль. Якщо тебе вбивають делікатно, одним пострілом у голову або живіт, то це тлумачиться як необхідна операція, як хірургічно точний удар, позбавлений злостивості. З іншого боку, коли в твоє авто випускають понад двісті куль, а в твоє тіло — сорок, то це є абсолютним методом стерти тебе з лиця землі. Каморра має довгу пам'ять і здатна проявляти безмежну терплячість. Тринадцять років, сто п'ятдесят шість

місяців, чотири АК-47, двісті пострілів — куля за кожен місяць чекання. В декотрих місцевостях навіть зброя має пам'ять; вона береже в собі люту ненависть, щоб потім виплюнути її, коли настане час.

Того ранку, коли я пробігся пальцями по прикрасах, залишених на склі автоматними кулями, на моїй спині висів рюкзак. Я їхав геть, вирушаючи до свого двоюрідного брата в Мілані. Дивно: з ким би ти не говорив, що б ти не казав, але як тільки ти заявляєш, що збираєшся їхати геть, то отримуєш всілякі добрі побажання, підбадьорювання та сповнені ентузіазму зауваження: «Молодець, правильно робиш! На твоєму місці я б теж поїхав». І не треба вдаватися в подробиці та пояснювати, що саме ти збираєшся робити. Якою б не була причина твого від'їзду, вона завжди буде кращою та вагомішою за причину і далі тут стирчати. Коли люди питають, звідки я, то я ніколи не відповідаю. Хотілося б відповісти «з Півдня», але це звучало б надто риторично. Якщо хтось ставить мені це запитання у поїзді, то я втуплююся поглядом собі в ноги і вдаю, що не почув, тому що добре пам'ятаю роман Вітторіні «Сіцилійські бесіди» і тому боюся розкривати рота. Бо коли розкрию, то стану схожим на одного персонажа цього роману — на Сільвестро Ферраро.

Та й не варто цього робити. Часи змінюються, а голоси залишаються незмінними. Але того дня мені зустрілася огрядна жінка, яка ледь спромоглася вуиснутися в своє сидіння. Вона сіла на потяг «Євростар» в Болоньї, маючи непереборне бажання побазікати, немов збиралася заповнити час розмовами так само, як її величезне тіло заповнило собою сидіння. Вона наполегливо намагалася дізнатися, звідки я, чим займався і куди зібрався. У мене виникла спокуса відповісти їй, просто показавши свій порізаний палець, але я переборов її. І натомість сказав: «Я — з Неаполя». З міста, яке вивільняє у свідомості так багато слів, що достатньо лише сказати його назву — і все. З міста, де погане стає абсолютним злом, а добре перетворюється на незаплямовану цноту. І я заснув.

Маріано зателефонував мені наступного ранку. Він був схвильований. Для однієї важливої операції, яку декотрі з бізнесменів району провертали в Римі, терміново знадобилися бухгалтери та організатори. Папа Павло II був хворий, можливо, він уже помер, але католицька церква просто забарилася з офіційним повідомленням. Маріано попрохав мене допомогти йому, тому я сів на поїзд і вирушив на південь. Буквально за кілька днів магазини, готелі, ресторани та супермаркети треба було наповнити гігантською кількістю всіляких товарів. З'явилася нагода заробити величезну купу грошей. Невдовзі у столицю

хлинуть мільйони людей; вони житимуть на вулицях, подовгу чекатимуть на тротуарах, і всі вони неодмінно будуть щось їсти та пити, одним словом — купувати. Можна потроїти ціни, торгувати вдень і вночі, витискаючи прибуток буквально з кожної секунди. Маріано покликали на підмогу. Він попрохав скласти йому компанію і запропонував трохи грошей в обмін на мою доброту. Нічого не буває за просто так. Маріано пообіцяли місяць відпустки, щоб він зміг здійснити свою мрію — з'їздити до Росії і зустрітися з Михайлом Калашниковим; він навіть отримав запевнення від одного російського ділка, який заприсягнувся, що особисто знає знаменитого конструктора. І Маріано зможе, нарешті, зазирнути Калашникову в вічі та потиснути руки, які створили таку потужну зброю.

В день, коли ховали Папу, людей у Римі було як оселедців у бочці. Неможливо було навіть розібратися, на якій ти вулиці і де тротуар. Суцільне гігантське море плоті затопило собою асфальт, одвірки та вікна, то був наче потік лави, що заповнював увесь доступний простір; здавалося, його обсяг зростав, розриваючи канали, якими він рухався. Цей потік був скрізь. Он під автобусом тремтить пес, нажаханий величезною кількістю ніг, які окупували увесь його звичний життєвий простір. Ми з Маріано зупинилися на ґанку якогось будинку — то було єдине сховище від групи людей, які вирішили продемонструвати своє релігійне заповзяття, шість годин підряд співаючи пісню на честь святого Франциска. Ми сіли і з'їли по бутерброду. Я почувався виснаженим. Зате Маріано не знав втоми: усвідомлення того, що йому заплатять за кожну краплину витраченої енергії, тримало його постійно «зарядженим».

Раптом мені почулося, як хтось мене гукнув. Іще не повернувши голови, я вже знав, хто то. Мій батько. Ми з ним уже два роки не бачилися; попри те, що він мешкав у тому самому місті, ми з ним ніколи не зустрічалися. Просто неймовірно, що ми надибали один одного в цьому римському лабіринті з людської плоті. Батько був страшенно знічений. Він не знав, як до мене підійти і що сказати. Але він перебував у стані ейфорії, як це буває під час подорожей, що обіцяють сильні емоції впродовж кількох годин підряд, прекрасні переживання, яких — і це ти знаєш — у тебе потім довго-довго не буде; тому ти упиваєшся ними, боячись пропустити й решту радісних моментів за той короткий проміжок часу, який ти маєш у своєму розпорядженні. Скориставшись тим, що авіакомпанія «Романіан Ерлайнз» знизила ціни на проліт до Італії на час похорону Папи, він купив квитки для своєї подруги та всієї її родини. Усі жінки були в траурних пов'язках та з чотками на зап'ястях. Неможливо було вирахувати,

на якій вулиці ми були; пригадується лише величезний транспарант, прикріплений між двома будинками: «Дванадцята заповідь: не штовхайте, і не штовхані будете». Написаний дванадцятьма мовами. Нова рідня мого батька і справді раділа з того, що їм пощастило потрапити на таку важливу подію, як похорон Папи. Всі вони мріяли про амністію для іммігрантів. Для цих румунів найкращий спосіб стати італійцями — якщо не офіційно, то, принаймні, духовно — полягав у тому, щоб взяти участь у цій гігантській події всесвітнього значення, щоб страждати разом, переживаючи спільне горе. Мій батько обожнював Папу Іоанна Павла II. Його приводило у захват те, що цей чоловік всім дозволяв цілувати свою руку, для нього був загадково-незбагненним той факт, що він зміг здобути таку популярність та авторитет без погроз, залякувань та хитрих інтриг. Всі владні та впливові люди ставали перед ним навколішки. І цього було достатньо, щоби завоювати прихильність мого батька. Він та мати його нової супутниці життя стали на коліна і спонтанно почали читати молитви по чотках — прямо тут, на вулиці. Я побачив, як з маси румунських родичів виокремилося дитинча. І відразу ж збагнув, що то — дитина мого батька та Мікаели. Мені було відомо, що хлопчик народився в Італії, і це робило його італійським Громадянином, але він постійно жив у Румунії, бо так склалося, що його матір мусила бути саме там. Він тримався за її спідницю. Я ніколи не бачив хлопчика раніше, але знав, як його звуть Ніколае, на честь батька Мікаели. Мій же батько звав його Стефано, а його матір та її румунські родичі звали його Ніко. Ясно, що насамкінець ім'я «Ніко» переможе, але батько не здавався. Звісно, найпершим подарунком, який Ніко отримав від свого батька, зійшовши з трапа літака, був м'яч. Мій батько тільки вдруге бачив свого сина, але він поводився так, наче вони завжди були разом. Він підхопив його на руки і підійшов до мене:

— Тепер Ніко житиме тут, у нашій країні. В країні свого батька.

Не знаю чому, але хлопчик посумнів і випустив свій м'ячик. Мені вдалося зупинити його ногою, перш ніж він встиг назавжди зникнути у натовпі.

Раптом на мене накотився з минулого запах солі, змішаної з пилом, цементом на мотлохом. Вологий запах. Він нагадав мені про той час, коли мені було дванадцять і я відпочивав у Пінетамаре на узбережжі моря. Коли батько зайшов до мого номера, я щойно прокинувся. Скоріш за все, то було в неділю вранці. «Уяви собі, що твій кузен уже вміє стріляти! — сказав він. — А ти? Ти що — гірпий за нього?»

Він звозив мене до Коппола-віллідж, що знаходиться на узбережжі моря між Неаполем та Казертою. Для мене пляж був справжнісінькою печерою скарбів, просякнутих морською сіллю і вкритих кіркою кальцію. Я міг порпатися та ньому цілими днями, викопуючи совки, рукавички, зношені черевики та поламані мотики, але мене привезли сюди не для того, щоби бавитися мотлохом. Мій батько походжав довкола, шукаючи зручні мішені для стрільби, бажано скляні, і віддаючи перевагу пляшкам з-під пива «Пероні». Він вишиковував їх на даху згорілого «фіата-127» — одного з автомобільних скелетів серед звалища спалених та покинутих авто, на яких, напевне, хтось ушився з місця скоєння злочину. Я й досі добре пам'ятаю батьків пістоль «beretta 92FS». Він був такий подряпаний, що здавався сивим — така собі бабця-пістолет. Не знаю чому, але всі називають її M9. Я завжди чую, що її звуть саме так: «Зараз приставлю M9 тобі до лоба!

Мені що — свою M9 витягнути? Чорт забирай, треба дістати собі M9». Батько подав мені цю «беретту». Пістоль був досить важкий. Шершаве, як наждак, руків'я чіплялося за мою долоню своїми дрібними зубчиками. Батько показав, як треба зняти запобіжник, звести курок, випростати руку, заплющити праве око, прицілитися і вистрелити.

— Роберто, тримай руку розслаблено, але твердо. Розслаблено, але не в'яло… можеш взятися обома руками.

Я заплющив очі, втягнув голову в плечі, наче хотів закрити ними вуха, і щосили натиснув на спусковий гачок обома вказівними пальцями. Навіть зараз звуки пострілів дуже діють мені на нерви. Мабуть, у мене проблеми з барабанними перетинками, бо якийсь час після пострілу я майже нічого не чую.

Копполи, впливова бізнесова родина, незаконно збудували в Пінетамаре найбільший міський комплекс на заході Італії. Вісімсот шістдесят три тисячі квадратних метрів бетону: Коппола-вілідж. Вони навіть не питалися офіційного дозволу. Їм і не треба було. В цих краях заявки на будівництво та дозволи призводять до того, що собівартість виробництва злітає до небес, бо надто вже багато тут голодних бюрократів, яким треба «позолотити ручку». І красиві середземноморські сосни змінилися тоннами бетону. А шум морських хвиль можна тепер послухати в гучномовцях внутрішнього зв'язку, встановлених у будівлях.

Коли я вперше в житті поцілив у мішень, то відчув гордість пополам з провиною. Я вже вмів стріляти, я нарешті навчився стріляти. І більше ніхто не посміє мене ображати. Але водночас я привчився користуватися страшним інструментом, одним із тих знарядь, які коли вже почнеш застосовувати, то вже не спинишся. Все одно, що навчитися їздити на велосипеді. Пляшка, в яку я

поцілив, не розвалилася повністю; вона і досі стояла з відбитим верхом. Батько пішов назад до авто, залишивши мене з пістолетом у руці, але дивно — я більше не почувався самотнім, хоча мене оточувало сміття та металеві привиди автомобілів. Я простягнув руку до хвиль і вистрелив іще два рази. Я не побачив, куди поцілили кулі, можливо, вони навіть не долетіли до води. Але мені здавалося, що то дуже сміливо — стріляти в море. Невдовзі батько повернувся із шкіряним футбольним м'ячем, на якому було зображене обличчя Марадони. То була винагорода за мою вправну стрільбу. В його подиху відчувався запах кави. Він був задоволений: тепер його син не поступався сину його брата. Ми виконали наше звичне заклинання, щось на кшталт катехізису:

— Роббе, як називається чоловік з пістолем, але без інститутського диплома?

— Гівнюк з пістолетом.

— Правильно. А як називається чоловік з дипломом, але без пістоля?

— Гівнюк з дипломом.

— Правильно. А як називається чоловік з дипломом та пістолетом?

— Справжній мужчина, тату!

— Браво, Робертіно!

Ніко ще не вмів добре ходити. Мій батько говорив з ним не зупиняючись, але хлопчик його не розумів. Він уперше чув італійську, хоча його матері вистачило розуму народити його тут.

— Він схожий на тебе, Роберто?

Я уважно подивився на малого і зрадів. За нього, звісно. Бо він зовсім не був схожий на мене.

— Йому пощастило — анітрохи!

Батько кинув на мене свій звичний розчарований погляд, що мало означати: «Ти завжди казав і кажеш невпопад, навіть жартуючи». Я увесь час мав таке враження, що батько знаходився у стані перманентної війни. Наче він брав участь у битві альянсів, де на карту було поставлено все, де бойові дії перемежалися хитрими інтригами та ходами на випередження. Для нього зупинитися в двозірковому готелі було рівнозначно втраті обличчя. Наче він мав звітувати організації, яка могла жорстоко покарати його за те, що він не жив на широку ногу і не вдавав із себе великого боса.

— Роберто, кращим з кращих ніхто не потрібен. Ясна річ, вони мають знати, як правильно поводитися, але вони мають також вміти наводити страх. Якщо тебе ніхто не боїться, якщо ніхто не знічується у твоїй присутності, то це означає, що ти не

досяг справжнього успіху.

Його нервувало, коли офіціанти в ресторані обслуговували когось поперед нас, хоча ті люди могли прийти і через годину після того, як прийшли ми. Якщо за столик сідали боси, то їхній обід був готовий уже за кілька хвилин. Батько чемно вітався з ними, але в глибині душі, мабуть, заздрив їм, бо хотів, щоб йому виказували таку ж саму повагу. Повагу, породжену страхом і заздрістю до влади та багатства. «Бачиш цих людей? Це вони всім заправляють. Це вони все вирішують! Деякі люди контролюють лише свої слова, а деякі — реальні речі. Ти маєш навчитися вирізняти тих, хто контролює реальні речі, й удавати, що віриш тим, хто контролює лише слова. Але в глибині душі ти завжди маєш знати правду. Справжній контроль мають ті, хто командує реальними речами». «Командири над речами», як їх називав мій батько, сиділи за одним із столиків. Саме вони завжди приймали рішення, які визначали долю цього району. Зараз вони сидять і мирно їдять, але ці люди роками різали один одному горлянки, залишаючи по собі тисячі трупів як ідеограми їхніх фінансових інвестицій. Ці боси знали, як компенсувати образу за те, що їх обслуговували першими: вони заплатили за обід решти присутніх. Але тільки тоді, коли виходили, щоб не викликати подяк чи лестощів. Вони заплатили за обід решти присутніх, окрім двох людей: професора Янотто та його дружини. Це подружжя не привіталося з ними, тому вони й не наважилися за них заплатити. Але наказали офіціанту принести їм пляшку лимонного лікеру «Лімончелло». Каморристи вміють виказувати повагу своїм запеклим ворогам, яких завжди цінують більше, аніж своїх фальшивих друзів. Кожного разу, коли батько бажав навести мені якийсь негативний приклад, він згадував професора Янотто. Вони колись разом навчалися в школі. Янотто мешкав в орендованій квартирі, його вигнали з політичної партії, членом якої він був, він не мав дітей, погано вдягався і завжди був чимось страшенно невдоволений. Янотто викладав у середній школі, і я й досі пам'ятаю його суперечки з батьками, які питалися в нього, кого із знайомих йому вчителів слід найняти репетиторами для своїх дітей, щоб ті успішно здали екзамени. В очах мого батька Янотто був приреченою людиною. Одним із «живих мерців».

— Це як коли одна людина вирішує стати філософом, а друга — лікарем. Як ти гадаєш, хто з них цінніший в житті оточуючих?

— Лікар!

— Правильно. Лікар. Бо ти приймаєш рішення, які впливають на життя інших людей. Вирішуєш, рятувати їх чи ні. Не можна по-справжньому творити добро, не маючи при цьому змоги творити зло. А коли ти невдаха, бовдур, нікчема, тоді ти здатен творити

лише добро, але це — робота для волонтерів, так собі — жалюгідні об'їдки з чужого столу. Справжнє добро — це коли ти обираєш його свідомо, навіть коли маєш при цьому змогу сотворити зло».

Я не відповів. Я ніколи не розумів, що він насправді хотів мені сказати. І навіть досі не розумію. Мабуть, саме тому я й вирішив зайнятися філософією, щоб мені не довелося вирішувати чиюсь долю. У 1980-х мій батько працював молодим лікарем у групі «швидкої допомоги». Чотириста смертей на рік. Працював у районах, де траплялося до п'яти убивств на день. Вони під'їжджали на своїй «швидкій», коли поранений ще лежав на землі, але до приїзду поліції вони не могли покласти його на ноші. Бо якщо кілери дізнаються, то повернуться, наздоженуть «швидку», залізуть всередину і доб'ють пораненого. Так траплялося багато разів, тому лікарі та медсестри знали, що не треба втручатися і чекати, поки не з'являться убивці, щоби завершити свою роботу. Але одного разу батькову «швидку» викликали до Джуліано, великого міста між Неаполем та Казертою, вотчини клану Малардо. Вони швидко прибули на місце злочину. Пораненому було вісімнадцять, а може, і менше. Йому вистрелили в груди, але куля зрикошетила від ребра. Хлопець хапав ротом повітря, кричав і спливав кров'ю. Медсестри були страшенно перелякані і намагалися відговорити мого батька, але він все одно завантажив пораненого в «швидку». Напевне, кілери не змогли добре прицілитися, бо їх переполохав поліцейський патруль, що проїжджав мимо, і вони втекли. Але ніхто не сумнівався, що вони невдовзі повернуться. Медсестри спробували переконати батька: «Давайте почекаємо, вони повернуться, закінчать свою роботу, і потім ми зможемо його забрати».

Та мій батько не хотів чекати. Всьому — свій час. Навіть час помирати. І він вважав, що у вісімнадцять років помирати ще рано, навіть якщо ти — солдат Каморри. Тож мій батько взяв його у «швидку» і відвіз до шпиталю. Хлопець залишився жити. Тієї ж ночі кілери, яким не вдалося з першого пострілу уразити свою ціль, приїхали до нього додому — додому до мого батька. Мене там не було, я тоді мешкав у матері, але мені переповіли цю історію так багато разів (завжди перериваючи її в одному й тому самому місці), що я запам'ятав її так, наче сам був свідком того, що трапилося. Наскільки мені відомо, мого батька жорстоко побили, і він місяців зо два не наважувався з'являтися на людях. А десь з півроку не насмілювався поглянути комусь у вічі. Якщо ти вирішуєш врятувати того, кого прирекли на смерть, це означає, що ти збираєшся розділити його долю; для того, щоби тут щось

змінити, одного бажання замало. Якщо ти приймаєш рішення, то це зовсім не означає, що воно відверне від тебе біду, а коли ти займаєш тверду позицію або робиш свідомий вибір, то це не гарантує тобі відчуття, що ти обрав єдино вірний шлях. Що б ти не робив, чомусь усе виходить не так, як треба. Оце і є справжня безнадія. І справжня самотність.

Малий Ніко знову сміявся. Мікаела приблизно того ж віку, що і я. Мабуть, у неї було те ж саме, що й у мене, коли вона сказала родичам та знайомим, що їде до Італії: напевне, вони бажали їй щасливої дороги та всіляких гараздів, не питаючи і не знаючи, навіщо вона туди їде і ким збирається стати — проституткою, чиєюсь дружиною, служницею чи робітницею на фабриці. Не знаючи нічого, окрім того, що вона їде. І це саме по собі вже було добре. А Ніко явно ні про що не думав; мати заткнула йому рота черговою пляшечкою молочно-фруктового коктейлю, щоби він набирав вагу. Щоб малому було легше пити, мій батько забрав у нього м'ячик і поклав йому під ноги, але Ніко щосили хвицнув його ногою, і той поскакав, ударяючись об литки та черевики людей у натовпі. Батько побіг підібрати його. Знаючи, що Ніко за ним спостерігає, він жартома удав, що робить фінт, обходячи, як вправний форвард, якусь черницю, але м'яч поскакав далі. Хлопчик розсміявся. Мабуть, сотні литок, які оточили його з усіх боків, здавалися йому лісом із ніг та сандалів. Йому подобалося спостерігати, як його батько — наш батько — натужно намагається спіймати м'яч. Я підняв руку помахати йому на прощання, але нас розділила стіна із плоті. Він застрягнув там на добрі півгодини, не менше, тому не було сенсу його чекати. Та й часу я не мав. Мені навіть його силуету вже не видно було — його проковтнуло черево юрми.

А Маріано таки зустрівся з Калашниковим. Цілий місяць подорожував він Східною Європою. Побував у Росії, Румунії та Молдавії. То була винагорода від клану. Я знову зустрівся з ним у тому ж самому барі, що на Казаль-ді-Прінчіпе. Маріано мав при собі стос фотографій, перетягнутих гумовою стрічкою, як бейсбольні картки. То були фото з автографами. Перед тим, як повернутися додому, він надрукував сотні фотографій Михайла Калашникова в його радянській військовій уніформі, з грудьми, увішаними нагородами. Серед них були орден Леніна, медаль на честь завершення Вітчизняної війни, орден Червоної Зірки та орден Трудового Червоного Прапора. Маріано познайомили з генералом якісь росіяни, що мали спільний бізнес з кланами Казерти.

Михайло Тимофійович Калашников мешкав зі своєю

дружиною в державній квартирі в Іжевську, колишньому Установі, у місті біля підніжжя Уральських гір, яке не з'являлося на мапах аж до 1991 року. В колишньому СРСР було багато секретних міст. Калашников був великою принадою цього міста. Він став чимось на кшталт приманки для елітних туристів, тому спеціально для нього було встановлено прямий телефонний зв'язок з Москвою. Готель побіля його будинку, той самий, де зупинився Маріано, заробляв грубі гроші, даючи притулок палким прихильникам конструктора, яким доводилося чекати, поки той не повернеться з чергової поїздки Росією чи просто поки не підійде їхня черга на аудієнцію. Коли Маріано увійшов до помешкання генерала, в руках він тримав відеокамеру, і Калашников дозволив йому користуватися нею за умови, що знятий фільм не буде оприлюднений. Вочевидь, Маріано погодився, прекрасно знаючи, що особі, яка організувала зустріч, відомі його адреса, номер телефону та зовнішність. Маріано подарував Калашникову пінопластовий куб, запечатаний стрічкою із зображеними на ній буйволячими головами. Цю коробку з mozzarella di bufala, тобто з буйволячим сиром, він привіз у багажнику свого авто аж з міста Аверса.

Маріано показав мені відео свого візиту до Калашникова на маленькому екрані, що розкривався збоку його відеокамери. Зображення стрибало, а зум-ефект спотворював відстань та предмети. То було як шкільне відео, зняте в поході під час бігу та стрибків. Будинок Калашникова нагадував «дачу» сепаратиста Дженнаро Маріно МакКея, а може, то просто був класичний варіант, але це була єдина дача, яку я бачив на власні очі, тому помешкання Калашникова і здалося мені копією. Стіни були завішані репродукціями картин Вермеєра, меблі — геть заставлені кришталевими та дерев'яними дрібничками, а кожен квадратний дюйм підлоги — застелений килимами. В якийсь момент зйомки генерал закрив об'єктив камери рукою. Маріано розповів мені, що він, безцеремонно тиняючись зі своєю камерою, забрів до кімнати, зйомку якої Калашников ні за що не захотів дозволяти. В маленькій металевій шафі на стіні, чітко видимий крізь армоване скло, висів перший АК-47, прототип, створений на основі креслень, що їх, згідно з легендою, старий генерал — тоді молодий, нікому не відомий лейтенант — зробив на обривках паперу, одужуючи в шпиталі після кульового поранення. Йому дуже хотілося створити зброю, яка зробила б непереможними замерзлих та голодних солдат Червоної армії. То був найперший АК-47, схований від чужих очей як перший десятицентовик, зароблений дядечком Скруджем МакДаком; знаменитий Номер Перший, який він зберігав у броньованій скриньці подалі від

загребущих пазурів Меджіки Де Спелл. Вона була безцінною, та модель. Багато людей ладні були віддати все за цю військову реліквію. Коли Калашников помре, вона опиниться на аукціоні Крісті — як полотно Тиціана чи олівцеві рисунки Мікеланджело.

Маріано пробув у помешканні конструктора увесь ранок. Напевне, росіянин, який познайомив його, був досить впливовою фігурою, бо генерал влаштував йому надзвичайно теплий прийом. Відеокамера продовжувала знімати, навіть коли вони сіли за стіл, і крихітна бабця розкрила коробку з моццареллою. Вони їли її з величезною насолодою. Водка та буйволячий сир. Маріано хотів усе це записати, тому встановив камеру в голові столу. Йому хотілося мати доказ того, що генерал Калашников скуштував сир, вироблений на молочарні його боса. На задньому плані в об'єктив потрапили також фотографії дітей в рамці. І хоча мені й хотілося, щоб це відео скінчилося якомога скоріше, бо воно вже встигло мені обриднути, я не втримався і спитав: «Маріано, невже в Калашникова так багато дітей та онуків?» «То не його діти! Всі ті фото прислали йому звідусіль різні люди. На них — їхні діти, названі на його честь, тому що автомат Калашникова врятував цим людям життя; або просто тому, що батьки цих дітей його обожнюють».

Подібно до лікаря, що зберігає на полицях свого офісу фотографії врятованих ним дітей як свідчення свого професійного успіху, генерал Калашников зберігав у своїй вітальні фотографії дітей, названих на честь його творіння. Один відомий партизан з народного руху визволення Анголи якось сказав італійському репортеру: «Я дав своєму сину ім'я Калаш, бо воно — синонім свободи.

Народився Калашников у 1919 році, а зараз він — моложавий та жвавий дідуган. Його скрізь запрошують, як пересувну ікону, що замінює собою найвідомішу штурмову гвинтівку в світі. Перед тим як залишити збройні сили за віком, він отримав генеральську пенсію 500 рублів, що на той час становило приблизно 500 доларів США. Якби Калашников зміг запатентувати свій винахід на Заході, то він, безперечно, став би одним з найбагатших людей у світі. Точні цифри невідомі, але загалом було випущено приблизно 150 мільйонів «калашникових» різних моделей, базованих на оригінальній конструкції, створеній генералом. Навіть якби він заробив один долар на кожному автоматі, то зараз купався б у грошах. Але ця трагічна втрата потенційного багатства зовсім його не турбувала. Він породив своє створіння, вдихнув у нього життя — і цього було достатньо, щоби почуватися задоволеним. Однак він все ж таки дещо заробив. Маріано розповів мені про подарунки генералу, що час від часу

приходять від його палких прихильників: фінансові підношення у вигляді багатьох тисяч доларів, переказаних на його банківський рахунок, дорогоцінні подарунки з Африки — подейкують про золоту маску від Мобуту та балдахін, інкрустований слоновою кісткою, що його прислав Бокасса… А ще розповідають, що Ден Сяопін прислав з Китаю цілий потяг — локомотив та вагони, — знаючи, що генерал не любить подорожувати літаками. Але все це — просто легенди, чутки, що циркулюють поміж журналістів, які> не маючи змоги взяти інтерв'ю у генерала (бо той не приймає нікого без попереднього представлення впливовими людьми), змушені натомість розпитувати робітників збройного заводу в Іжевську.

Відповіді Михайла Калашникова — механічні, завжди одні й ті самі, незалежно від поставлених запитань. Його англійська, вивчена вже в дорослому віці, чиста й правильна, і він користується нею наче викруткою. Щоби вгамувати своє нервове хвилювання, Маріано задавав банальні безглузді запитання про АК-47. «Я сконструював цей автомат не для того, щоб заробити грошей, а виключно, щоб захистити свою Батьківщину, коли в тому виникне потреба. Якби я мав змогу повернутися в минуле, то зробив би все точнісінько так, як і тоді, і нічого не змінив би у своєму житті. Я все життя працював, і моє життя — це моя праця». Оце — типова його відповідь на кожне запитання про сконструйований ним автомат.

Ніщо у світі — як в органічному, так і синтетичному, металічному чи хімічному — не спричинилося до стількох смертей, як АК-47. Цей пристрій убив більше за атомні бомби, скинуті на Хіросіму та Нагасакі, більше за СНІД, більше за бубонну чуму, більше за малярію, більше за всі напади ісламських фундаменталістів, більше за всі землетруси, разом узяті. Цю гігантську кількість людської плоті просто уявити собі неможливо. Тільки одна метафора годилася для більш-менш переконливого порівняння: наповніть пляшку цукром, засипаючи його з малесенького отвору в кутку мішка. І кожна цукринка — це людина, вбита з автомата Калашникова.

АК-47 здатен стріляти в найнесприятливіших умовах. Він не заїдає навіть вимазаний багнюкою чи просяклий водою; його зручно тримати, курок — легкий, як перо, його здатна натиснути навіть дитина. Невдача, помилка, неточність — усі ці аспекти, важливі для збереження життя в бою, усуваються завдяки високій точності та надійності АК-47. Він заборонив фатуму ґрати роль у житті бійця. Легкий у користуванні та ношенні, він дозволяє вбивати ефективно і без будь-якої спецпідготовки. «Він навіть

мавпу здатен зробити солдатом», — полюбляв казати Лоран Кабіла, конголезький політичний лідер, який наводив страх на своїх суперників. Упродовж останніх тридцяти років цей автомат використовувався багатьма арміями в більш ніж п'ятдесяти конфліктах. За даними ООН, жорстокі вбивства, скоєні за допомогою АК-47, мали місце в Алжирі, Анголі, Боснії, Бурунді, Камбоджі, Чечні, Колумбії, Конго, Гаїті, Кашмірі, Мозамбіку, Руанді, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Шрі-Ланці, Судані та Уганді. Понад п'ятдесят армій мають на озброєнні АК-47, а статистику стосовно нерегулярних військових формувань та партизанських загонів просто неможливо скласти.

Анвара Садата вбили у 1981 році з АК-47, генерала Карло Альберто Далла К'єза в 1982-му теж застрелили з АК-47, як і Ніколае Чаушеску в 1989-му. Сальвадора Альенде знайшли в палаці Ла-Монеда з кулями «Калашникова» в тілі. Ці високопоставлені мерці є історичними піар-менеджерами цього автомата. АК-47 навіть пробрався на прапор Мозамбіку та на символи сотень політичних груп — від «Аль Фата» в Палестині до МИТА в Перу. Коли Осама бін Ладен з'являється на відео, то одним-єдиним зловісним символом служить йому АК-47. Він — як декорація для кожної ролі: визволителя, гнобителя, солдата, терориста, грабіжника та спецназівця, що охороняє президента. Надзвичайно ефективний винахід Калашникова з роками зазнав еволюційних змін: на основі базової конструкції з'явилося вісімнадцять його різновидів та двадцять дві нові моделі. Він став істинним символом вільного підприємництва. Неперевершеним кумиром, предметом поклоніння. Цей автомат став емблемою буквально для всього: неважливо, хто ти є, що ти думаєш, звідки взявся, яку релігію сповідуєш, кого підтримуєш чи проти кого виступаєш — аби тільки ти користувався нашим виробом. На п'ятдесят мільйонів доларів можна купити двісті тисяч автоматів. Іншими словами, на п'ятдесят мільйонів доларів можна створити невелику армію. Все, що руйнує політичні зв'язки та зусилля посередників, усе, що забезпечує гігантські ресурси та величезну владу, приречене стати переможцем на цьому ринку, і винахід конструктора Михайла Калашникова надав у розпорядження кожної групи та міні-групи впливу ефективний військовий інструмент. Після створення АК-47 вже ніхто не зможе сказати, що їх перемогли через брак доступу до зброї. Він усіх урівняв на полі бою: зброя для кожного, різанина — для всіх. Війна більше не є ексклюзивною цариною армій. На рівні міжнародному АК-47 зробив те, що клани Секондільяно зробили на рівні місцевому, повністю лібералізувавши кокаїн і дозволивши кожному стати оптовим торговцем наркотиками, їхнім споживачем, товкачем,

таким чином звільнивши ринок від чисто кримінального ієрархічного панування. В такий самий спосіб АК-47 дозволив кожному стати солдатом — навіть малим хлопцям та худорлявим дівчаткам, перетворив людей, нездатних впоратися з невеликою отарою овець, на всесильних генералів. Купуй автомати, стріляй, знищуй людей та майно, а потім повертайся і купуй ще. Решта — просто деталі. На кожному фото обличчя Калашникова, з його кутастим слов'янським лобом та монгольськими очицями, які з роками перетворюються на щілини, виглядає миролюбним та спокійним. Конструктор спить сном праведника. Він лягає спати умиротворений, — а може, і щасливий, — акуратно засунувши капці під ліжко. Навіть коли він серйозний, все одно куточки його губ піднімаються як у рядового Леонарда Лоуренса в фільмі Стенлі Кубрика «Суцільнометалева оболонка». Калашников посміхається губами, а не обличчям.

Коли б я не бачив портрет Михайла Калашникова, мені весь час пригадується Альфред Нобель, відомий не лише премією, що носить його ім'я, а й тим, що винайшов динаміт. На фотографіях Нобеля, зроблених після винаходу, після того як він здогадався, яке застосування може знайти ця суміш нітрогліцерину та ґлею, ми бачимо чоловіка, змученого тривогою, з пальцями, що нервово теребляють бороду. Може, це лише моя фантазія, але коли я дивлюся на Нобеля, на його вигнуті дугою брови та спустошені очі, мені здається, що він каже одне: «Я не хотів. Я хотів рухати гори, розбивати скелі та прокладати тунелі. Я не хотів усього того, що сталося опісля». Калашников, з іншого боку, завжди виглядав умиротвореним, як старий російський пенсіонер з головою, сповненою спогадів. Уявляю, як він, з легким запахом водки у подиху, розповідає про якогось бойового товариша, або — перейшовши на таємничий шепіт — про те, як у молодості міг кохатися годинами без передиху. І моя наївна уява малює Калашникова добрим стариком, який каже: «Все нормально, то — не моя проблема, я тільки й зробив, що сконструював штурмову автоматичну гвинтівку. І мене не хвилює, як її використовують інші». Відповідальність, що не бачить далі власного носа, не виходить за межі власної шкури, що обмежується лише власними діями. Твоя совість торкається лише творіння твоїх рук — і все. Гадаю, саме цей аспект людської свідомості мимоволі робить старого генерала ідолом злочинних кланів у всьому світі. Михайло Калашников — не торговець зброєю, він не має ані стосунку до оборудок зі зброєю, ані політичного впливу, йому бракує особистої харизми, однак він втілює щоденний імператив людини ринкових стосунків: робить те, що має робити для власного успіху, а решта його не турбує.

На Маріано була спортивна куртка з капюшоном та рюкзак за спиною, і на кожному з цих двох предметів красувався напис «Калашников». Генерал урізноманітнив свої інвестиції і перетворювався на талановитого бізнесмена. Його ім'я знають в усьому світі, тому якийсь німецький бізнесмен налагодив випуск речей з биркою «Калашников». Генералові сподобалося поширювати власне ім'я; він навіть почав співробітничати з компанією, що виробляла вогнегасники. В розпал своєї історії Маріано раптом зупинив фільм, побіг до свого авто, вихопив з багажника гевелику військову валізку, швидко повернувся і поклав її на стіл. Я перелякався, що він остаточно схибив від своєї автоматної містики і роз'їжджав по Європі з АК-47 у багажнику свого авто, радий показувати його кожному зустрічному. Та натомість він витягнув з валізки кришталевого «калашникова», наповненого водкою і закоркованого в кінці ствола. То був жахливий кітч, позбавлений найменшого смаку. Після його подорожі до Росії в кожному місцевому барі, куди Маріано постачав товари, стала продаватися водка «Калашников». Я вже уявив собі, як ця кришталева копія займає почесне місце на полиці кожного бару від Тевероли до Мондраґоне. Відео майже скінчилося, а мої очі боліли від примружування, яким я намагався компенсувати свою короткозорість, вдивляючись в малесенький екран. Але завершальна сцена була варта того, щоб її побачити: двоє стариків у капцях стоять на порозі, дожовуючи буйволячий сир і махаючи на прощання своєму молодому гостю. Біля мене та Маріано утворилася групка дітлахів; вони витріщалися на мого приятеля як на одного з обраних, як на героя, що зустрівся із самим Михайлом Калашниковим. Маріано навмисне поглядав на мене так, наче ми з ним — заодно, хоча це було неправдою. Знявши гумову стрічку зі стосу фотографій, він швидко полистав їх. Передивившись кільканадцять, подав мені одну:

— Це — тобі. І не кажи, що я ніколи про тебе не думаю.

На портреті старого генерала чорним фломастером було написано: «To Roberto Saviano with Best Regards. M. Kalashnikov»[3].

Міжнародні дослідницькі інститути з економіки постійно потребують даних, котрі вони постачають наче щоденний хліб газетам, журналам та політичним партіям. Наприклад, знаменитий показник Біг-Мак оцінює заможність країни, виходячи з вартості гамбургера в «МакДональдсі». Для того ж, щоб оцінити стан справ у сфері прав людини, аналітики виходять з ціни автомата АК-47. Чим менше він коштує, тим більше порушуються права людини; низька ціна вказує на те, що інститут

громадянських прав загниває, а соціальна структура розпадається. В західній Африці АК-47 можна інколи придбати всього-на-всього за 50 доларів. А в Ємені можна знайти старий чи дуже старий автомат взагалі за смішну ціну — шість доларів. Найкращим ресурсом для торговців зброєю є клани Казерти та Неаполя, котрі разом із калабрійською мафією, з якою вони підтримують постійний контакт, наклали свої пазурі на збройні склади занепадаючих країн колишньої Східної Європи, що колись належали до соціалістичного табору.

Фактично ціну на АК-47 визначає Каморра, якій належить великий шматок міжнародного ринку озброєнь; у такий спосіб вона стає непрямим чинником впливу на стан прав людини на Заході. І рівень людських прав поволі погіршується, витікаючи краплина за краплиною, як рідина з катетера. В 1980-х, коли кримінальні групи в Америці та Франції користувалися MI6, штурмовою автоматичною гвинтівкою морської піхоти США, сконструйованою Юджином Стоунером, — цим незручним важким пристроєм, який треба постійно змащувати та чистити, щоби уникнути заїдання, — АК-47 уже йшов переможною ходою в Сицилії та Кампанії, від Чінізі до Казаль-ді-Прінчіпе. 2003 року Рафаеле Спінелло, pentito дженовезького клану, який контролював Авелліно та прилеглі території, розповів про зв'язок між баскською ETA і Каморрою. Дженовезький клан поєднався із сім'єю Кава та кланами Казерти. Хоч він не був «першокласним» кланом, тим не менше він постачав зброю одній з найвідоміших войовничих організацій Європи. За всі тридцять вісім років своєї боротьби ETA розглядала різні варіанти придбання зброї, але клани Кампанії були їхніми привілейованими переговірними партнерами. Згідно з даними розслідування, здійсненого 2003 року прокуратурою Неаполя, Хосе Міґель Аррета і Грація Морілло Торрес, двоє бойовиків ETA, або etarras, як їх називають, десять днів вели переговори з каморристами в номері люкс одного з міланських готелів. Про ціни, маршрути постачання та взаємовигідні обміни. Вони досягли домовленості: кокаїн в обмін на зброю. ETA пообіцяла безперервно знижувати ринкові ціни на кокаїн, отримуваний через їхні канали зв'язку групами колумбійських партизан, а також покривати вартість та забезпечувати безпечність доставки наркотиків до Італії — бойовики ETA пішли на серйозні поступки заради збереження міцних зв'язків з картелями Кампанії, які, мабуть, були єдиними, хто постачав їм обширні арсенали. Але ETA були потрібні не лише АК-47. Тому ця організація зажадала важкі озброєння, потужну вибухівку, а найголовніше — гранатомети.

Стосунки між Каморрою та партизанами завжди були

інтенсивними. Навіть в Перу, країні, облюбованій неаполітанськими наркобаронами. В 1994 році, після убивства кільканадцяти італійців у Лімі, неапольський суд попросив дозволу перуанської влади здійснити розслідування. Розслідування, спрямованого на викриття зв'язків, здійснюваних через братів Родрігес, між неаполітанськими кланами та MRTA, партизанами з червоно-білими пов'язками на головах. Розслідування зв'язків кланів Маццарелли з Сомалі йшло кількома напрямками, основним з яких було, звісно, постачання зброї. Навіть місцеві ватажки ставали сумирними, коли потребували зброї від кампанійських кланів.

Арсенал, виявлений у березні 2005 року в Сант-Анастасії, місті біля підніжжя Везувію, був вражаючим. Викрили його частково випадково, частково — через брак дисципліни серед торговців зброєю: клієнти та постачальники вчинили стрілянину прямо на вулиці через те, що не змогли зійтися в ціні. Прибули карабінери, зняли внутрішню обшивку вантажівки, припаркованої неподалік місця сутички, і виявили один з найбільших пересувних складів зброї, які їм коли-небудь доводилося бачити. Там були автомати «Узі» з чотирма магазинами, сім обойм та сто дванадцять куль 380-го калібру, російські та чеські кулемети із скорострільністю 950 пострілів на хвилину (такою ж самою була скорострільність кулеметів, установлених на американських гелікоптерах у В'єтнамі). Там були також збройні знаряддя, здатні розтрощувати танки та знищувати цілі підрозділи солдат, що призначалися явно не для сімейних «розборок» каморристів на схилах Везувію. Майже нові, змащені, з неторкнутими номерами автомати, щойно доставлені з Кракова. Торгівля зброєю є найновішим засобом переміщення важелів впливу Левіафана, який нав'язує свою владу через наявний у нього потенціал до насильства. Арсенали кланів наповнені протитанковими гранатометами, базуками, ручними гранатами, протитанковими мінами та кулеметами, і це попри те, що клани користуються майже виключно «калашниковими», «Узі», а також автоматичними та напівавтоматичними пістолетами. Решта ж зброї — це для підсилення впливу та демонстрації сили. Цей військовий потенціал клани не використовують, щоб чинити опір узаконеному насиллю державних органів, вони радше монополізують його. На відміну від старої Коза Ностри, кампанійські клани не надто переймаються укладенням мирних угод. Для них зброя — це пряме продовження владної динаміки в стосунках між новопосталими групами та конкуруючими сім'ями, інструмент для перекроювання територій впливу та зміни напрямків потоку капіталів. Наче клани мають виключне право на

ідею насильства, її реалізацію та інструменти цієї реалізації. Насильство стає цариною Каморри, а скоєння насильства веде безпосередньо до отримання і збереження влади — влади Системи. Клани навіть доклалися до створення нових видів озброєння, сконструйованих та виготовлених їхніми компаньйонами. 2004 року агенти поліції знайшли якийсь дивний пристрій, замотаний у промаслену тканину і схований у ямі серед будяків на пустищі в Сант-Антімо, на північ від Неаполя. То було щось на кшталт саморобної рушниці, що продається за 250 євро штука — ніщо в порівнянні з напівавтоматичною гвинтівкою, яка в середньому коштує дві з половиною тисячі євро. Основою для цієї моделі послужила дитяча рушниця 80-х років, що стріляла пінг-понговими кульками при сильному натисканні на приклад. При цьому вивільнялася сильна внутрішня пружина. Така собі дитяча рушничка, якою бавилися тисячі італійських дітлахів, воюючи в своїх помешканнях. Але з цієї моделі, з цієї дитячої іграшки народилося те, що називають просто tubo, тобто «труба». Цей пристрій складається з двох трубок, одна з яких, приблизно сорок сантиметрів завдовжки, має руків'я та великий металевий гвинт, що діє як затвор, закріплений всередині. Друга трубка меншого діаметра має бокове руків'я, і в неї вставляється патрон двадцятого калібру. Ці дві трубки, що кріпляться одна до одної, можна перевозити окремо, але коли їх зібрати докупи, то вони перетворюються на потужну рушницю для крупнокаліберних патронів або великих мисливських набоїв. Неймовірно просту і страшенно потужну. Її перевага полягає в тому, що вона не створює ускладнень після застосування: її не треба похапцем знищувати після влаштування засідки; все, що треба зробити, — це розібрати її, і вона перетворюється на два безневинних циліндри, на які при обшукові ніхто не зверне уваги. Іще до того, як цю рушницю конфіскували представники влади, я чув, як про неї розповідав один злиденний пастух, із тих обшарпаних та виснажених індивідів, що й досі блукають шматочками сільської місцевості, що чудом збереглися поміж транспортних розв'язок та приміських будівель, схожих на казарми. Його кістляві неаполітанські вівці з виступаючими ребрами щипали просякнуту діоксином траву, від якої у них кришилися зуби, а шерсть набувала землистого відтінку. Цей пастух часто знаходив своїх овець розполовиненими — їхні худорляві тушки були не розрізані, а буквально розірвані навпіл. Пастух гадав, що то — зловісне попередження чи провокація з боку конкурентів, таких самих нещасних злидарів, як і він, з так само виснаженими вівцями-примарами. Але він не знав, що то було насправді. То виробники «труби» випробовували свою зброю. Вівці були

ідеальними мішенями для перевірки потужності пострілу та якості виготовлення; якість вважалася гарантованою, коли вівця злітала в повітря і розривалася навпіл — як у відеогрі.

Питання зброї таємничо криється в кишках економіки, що ховаються за підшлунковою залозою мовчання. Згідно з даними SIPRI, Стокгольмського дослідницького інституту міжнародного миру, Італія витрачає на зброю 27 мільярдів доларів щорічно. Більше за Росію і більше за Ізраїль. Якщо до цих цифр з легальної економіки додати ще й 3,3 мільярда доларів (за даними EURISPES, Інституту політичних, економічних та соціальних досліджень), в які оцінюються збройні оборудки Каморри, Ндранґети, Коза Ностри та організації Сакра Корона Уніта в Пулії, то можна говорити про величезну кількість зброї, що розходиться по всьому світу. Картель Казалезі являє собою злочинну бізнес-групу із здатністю постачати зброю не лише групам бойовиків у всьому світі, а й цілим арміям. 1982 року, під час англо-аргентинської війни за Фолклендські острови, Аргентина опинилася в найгіршій економічній ізоляції за всю свою історію. Тому Каморра розпочала переговори з представниками аргентинського міністерства оборони і згодом перетворилася на канал постачання озброєнь, які ця країна ніде не змогла б придбати офіційно. Клани оснастилися для тривалої війни, але війна, що вибухнула в березні, скінчилася вже в червні. Мало стріляли, мало убили, мало купили. То була війна, з якої більший зиск отримали політики, а не бізнесмени, війна, яка більше посприяла дипломатії, аніж економіці. Казерті не було сенсу розпродавати свої запаси заради швидкоплинної вигоди. Того ж дня, коли скінчилися бойові дії, британські секретні служби перехопили телефонну розмову між Аргентиною та Сан-Чіпріано-д'Аверса. Всього-на-всього два речення, але достатньо, щоб зрозуміти справжній вплив та дипломатичний потенціал кланів Казерти.

— Привіт.

— Привіт.

— Війна скінчилася, що нам тепер робити?

— Не турбуйтеся, колись буде ще одна.

Мудрість сили вирізняється терплячістю, якої часто бракує навіть найкращим бізнесменам. 1977 року клан Казалезі домовився про купівлю кількох танків, і Італійська секретна служба доповіла, що розібраний танк «Леопард» знаходиться на залізничній станції в Вілла-Літерно, готовий до відправки. Каморра вже давно займалася «леопардами». Телефонна розмова, перехоплена в лютому 1986 року, зняла завісу над переговорами,

що їх вів клан Нуволетта стосовно придбання «леопардів» у тодішній Західній Німеччині. Навіть незважаючи на зміну керівництва, клан Казалезі залишився важливою точкою відліку як для груп бойовиків, так і для цілих армій. У спільній доповіді 1994 року, зробленій SISMI, італійською військовою розвідкою і службою безпеки та антишпигунським центром у Вероні, вказувалося на те, що Желько Ражнятович, більше відомий як Аркан, встановив контакт з Сандоканом Сціавоне, ватажком клану Казалезі. Аркан, убитий 2000 року в одному з белградських готелів, був одним з найжорстокіших сербських військових злочинців, засновником Сербської гвардії добровольців — націоналістичної групи, яка зрівняла з землею мусульманські села в Боснії. І ці двоє стали союзниками. Аркан звернувся з проханням про постачання зброї для своїх партизанів, а понад усе — про можливість обійти накладене на Сербію ембарго, замаскувавши матеріали та зброю під гуманітарну допомогу: шпитальні тенти, ліки та медичне устаткування. Згідно з даними SISMI, Сербія навіть заплатила за ці поставки — вартістю в десятки мільйонів доларів — з банківських рахунків в Австрії, на яких числилося 85 мільйонів доларів США. Потім гроші були переказані одній організації, пов'язаній із Сербією та кампанійськими кланами, які купили у зацікавлених компаній товари, що мали бути передані як гуманітарна допомога. Причому купили за гроші, виручені від незаконної діяльності. Ось тут і зіграли свою роль клани Казалезі. Вони забезпечили відмивання грошей, надавши в розпорядження компанії транспортні засоби та товари. Згідно з доповіддю, Аркан через своїх посередників попрохав клан Казалезі заткнути рота албанським мафіозі, які могли зірвати оборудку, напавши з півдня і заблокувавши поставку зброї. Клан Казалезі умиротворив своїх албанських союзників щедрою подачкою у вигляді партії зброї і таким чином дозволив Аркану отримати бажане. В обмін на це бізнесмени клану отримали можливість скуповувати компанії, універмаги та ферми за вигідними цінами, і в результаті італійський бізнес поширився по всій Сербії. Перед тим як розпочати війну, Аркан переговорив з Каморрою. Від Південної Америки і аж до Балкан у війнах використовується зброя, поставлена кампанійськими кланами.

Залізобетон

Мене довго не було в Казальді-Прінчіпе. Якщо Японія — столиця бойових мистецтв, Австралія — серфінгу, а Сьєрра-Леоне — діамантів, то Казаль-ді-Прінчіпе — столиця підприємницької могутності Каморри. Якщо ви — з Казаля, то це є свого роду гарантією імунітету в Неаполі та Казерті. Це означає, що ви — не такий, як інші, особливий, ви — пряме породження жорстокості злочинних організацій Казерті. Ви користуєтеся гарантованою повагою вперемішку з чимось на кшталт природного страху. Навіть Беніто Муссоліні прагнув викорінити цю родиму пляму, цю кримінальну ауру: він охрестив Сан-Чіпріано-д'Аверса та Казаль-ді-Прінчіпе іменем Альбанова — «новий світанок». А для урочистого відкриття цього нового світанку справедливості та законності він прислав десятки карабінерів, покликаних розв'язати проблему «вогнем та мечем». Сьогодні єдиним, що. нагадує про назву Альбанова, є іржава залізнична станція в Казалі.

Декотрі чоловіки годинами лупцюють боксерську грушу, качають прес на лавці чи приймають препарати для нарощування м'язів, але іншим достатньо лише заговорити з характерним акцентом або зробити добре відомий жест, щоб породити в пам'яті оточуючих усіх убитих, що лежать на землі, вкриті покривалами. Одна стара приказка прекрасно передає смертельний подих жорстокої міфології цього краю: «Ти можеш стати каморристом, але все одно ти народився казалезцем». Або, наприклад, коли ви починаєте з кимось суперечку. Ви кидаєте суперникові виклик своїм поглядом, а за секунду до того, як почнеться вимахування кулаками чи ножами, оголошуєте свою філософію: «Мені байдуже — життя чи смерть!» Інколи ваше коріння, ваше рідне місто стає в пригоді: якщо вас асоціюють з насильством, то це може викликати до вас повагу та захоплення. І ви зможете користуватися ними як прихованим засобом шантажу, щоби купити зі знижкою квиток до кінотеатру або змусити сором'язливу дівчину за прилавком супермаркету дозволити вам розрахуватися «в кредит». Але правдою є також і те, що ваше рідне місто міцно прив'язує до вас сильні забобони, і вам подовгу доводиться пояснювати, що не кожен мешканець цього краю є злочинцем, не кожен працює на клани, що каморристів там — абсолютна меншість. Тому ви обираєте коротший шлях і вигадуєте менш сумнозвісне сусіднє місто, яке не викликатиме жодної асоціації між вами та кримінальниками: Секондільяно

перетворюється на Неаполь, а Казаль-ді-Прінчіпе — на Аверсу чи Казерту. Ви або соромитеся, або пишаєтеся, в залежності від моменту та ситуації. Це — як костюм, але не ви вирішуєте, коли його носити, а він вирішує, коли носити вас.

У порівнянні з Казаль-ді-Прінчіпе, Корлеоне — справжнісінький Діснейленд. Казаль-ді-Прінчіпе, Сан-Чіпріано-д'Аверса, Казапезенна… Менш ніж сто тисяч мешканців, але з них тисяча двісті були засуджені за зв'язки з мафією, а набагато більше — звинувачені або отримали в'язничний термін за допомогу чи сприяння діяльності мафії. З незапам'ятних часів цей край жив під пресом Каморри — жорстокого і схильного до насильства середнього класу, керованого своїм кривавим та потужним кланом. Клан Казалезі, чия назва походить від Казаль-ді-Прінчіпе, являє собою конфедерацію всіх сімей Каморри в районі Казерти: Кастельвольтурно, Вілла-Літерно, Ґриціньяно, Сан-Таммаро, Чеза, Вілла-ді-Бріано, Мондраґоне, Карінола, Марчанізе, Сан-Нікола-ла-Страда, Кальві-Різорта, Лушано та десятки інших містечок. І в кожному є свій районний капо, кожен має мережу клану Казалезі. Антоніо Барделліно, засновник клану Казалезі, першим в Італії збагнув, що кокаїн у тривалій перспективі витіснить героїн. Однак героїн і далі продовжував бути основою статків Коза Ностри та багатьох сімей Каморри. В 1980-х наркомани-героїнщики були справжньою золотою копальнею, в той час як кокаїн вважався елітним наркотиком. Та Антоніо Борделліно зрозумів, що великі гроші можна заробити якраз на продажу наркотику, який не вбиватиме швидко, який стане коктейлем для буржуа, а не отрутою для парій суспільства. Тому він створив імпортно-експортну компанію, що постачала рибне борошно з Південної Америки до Аверси. Рибне борошно, в якому крилися тонни кокаїну. Барделліно торгував і героїном; партії цього наркотику відправлялися Джону Ґотті до Америки в фільтрах для кавоварок. Колись один з американських антинаркотичних підрозділів перехопив шістдесят сім кілограмів героїну, але для боса Сан-Чіпріано-д'Аверса це не стало катастрофічною втратою. Кілька днів по тому він зв'язався по телефону з Ґотті: «Зараз ми висилаємо вдвічі більше, але іншим маршрутом». На болотах Аверси зародився картель, котрий знав, як боротися з Кутоло, і жорстокість тієї війни надовго закарбувалася в генетичному коді кланів Казерти. Представників родини Кутоло знищили в 1980-х під час низки надзвичайно жорстоких операцій. Сім'ю Маттео — чотирьох чоловіків та чотирьох жінок — убили за кілька днів. Тільки одну людину пощадили Казалезі — це восьмирічного хлопця. Всіх сімох членів сім'ї Сімеоне знищили майже одночасно. Вранці ця впливова сім'я

була живою-здоровою, а увечері вона зникла з лиця землі. Її жорстоко вбили. В березні 1982 року казалезці встановили на пагорбі в Понте Анніккіно станковий кулемет, із тих, що колись використовувалися в окопній війні, — і скосили чотирьох членів сім'ї Кутоло.

Антоніо Барделліно тісно співпрацював з Коза Нострою, мав зв'язок з Тано Бадаламенті і був приятелем та компаньйоном Томмазо Бушетти, з яким спільно володів віллою в Південній Америці. Коли корлеонці повалили владу Бадаламенті-Бушетти, вони захотіли також прибрати і Барделліно. Але їм це не вдалося. Коли стала «підніматися» Нова Каморра Організатта, сицилійці спробували також знищити Рафаеле Кутоло. Вони послали кілера, Міммо Бруно, на поромі з Палермо, але його вбили, як тільки він ступив ногою за межі порту. Коза Ностра завжди відчувала щось на кшталт поваги та побожного страху перед казалезцями, але коли в 2002 році останні вбили Рафаеле Лубрано — боса Піньятаро Маджоре, чоловіка, тісно пов'язаного з Коза Нострою, ставленика Тото Рйни, — то багато хто злякався, що між ними вибухне війна. Пам'ятаю, як я стояв біля газетного кіоску наступного дня після влаштованої засідки і чув, як продавець стиха бурмотів покупцеві:

— Якщо сицилійці приїдуть сюди помститися, то не буде в нас миру років зо три.

— Які сицилійці? Мафіозі?

— Так, мафіозі.

— Все, що мафія зможе зробити, це стати на коліна і відсмоктати у казалезців, ясно? Проковтне й не подавиться.

Мене страшенно вразила одна заява про сіцилійських мафіозі, яку зробив «розкаяний» представник казалезців Карміне Ск'явоне в інтерв'ю, яке він дав 2005 року. Він говорив про Коза Ностру як про організацію на побігеньках у політиків, яка на відміну від каморристів Казерти нездатна мислити бізнесовими категоріями. Згідно з цією заявою, мафія прагнула стати чимось на кшталт антидержави, але це не було питанням бізнесу. Парадигми держава-антидержава не існує. Все, що існує, — це територія, де ти займаєшся бізнесом — за допомогою та сприянням держави, або без неї: «Ми співіснували з державою. Для нас держава мусила існувати і саме в такому вигляді Але наша філософія відрізняється від філософії сицилійців. Ріїна — виходець з ізольованого острова, ну, такий собі відсталий гірський пастух, а ми вийшли за ці межі і ми бажали співіснувати з державою. І коли якийсь представник держави влаштовував нам обструкцію, то ми воліли знайти іншого, охочого нам допомагати. Якщо це політик, то ми за нього не голосуватимемо, а якщо це —

чиновник, то ми знайдемо спосіб ошукати його».

Карміне Ск'явоне, кузен Сандокана, першим підняв покривало таємничості над бізнес-оборудками клану Казалезі. Коли він вирішив співробітничати з правоохоронцями, то його донька Джузеппіна жорстоко засудила його, і це засудження було страшнішим за смертний вирок. Її сповнені ненависті слова потрапили на сторінки газет: «Він — відвертий шахрай, брехун, поганець і лицемір, що видає бажане за дійсне. Тварюка. Він ніколи не був моїм батьком. Я навіть не знаю, що таке Каморра».

Бізнесмени. Саме так визначають себе каморристи з Казерти. Звичайнісінькі бізнесмени — і не більше. Клан, що складається з відчайдушних підлеглих та начальників-убивць, з будівельників та землевласників. У кожного — своя озброєна банда, кожен пов'язаний спільним економічним інтересом. Сила казалезького картелю завжди полягала в його здатності збувати крупні партії наркотиків на зовнішніх ринках. Цей картель присутній на обширному наркоринку Рима, але його роль є ще важливішою в сфері наркопоставок в особливо крупних розмірах. Висновки антимафіозної комісії за 2006 рік свідчать, що казалезці постачали наркотики кланам у Палермо. Їхні альянси з нігерійськими та албанськими кланами засвідчили, що їм уже не треба було безпосередньо займатися транспортуванням та роздрібним збутом наркотиків. Пакти, укладені з кланами в Лагосі та Беніні, альянси з мафіозними сім'ями Тирани та Пріштини, угоди з українськими мафіозі у Львові та Києві звільнили казалезців від необхідності займатися низовою кримінальною роботою. Водночас казалезці користувалися привілеями при інвестуванні в країни Східної Європи та при купівлі кокаїну у міжнародних наркоторговців, що базувалися в Нігерії. Нові лідери — нові війни. Все сталося після розвалу клану Барделліно, що був джерелом підприємницької моці Каморри в цьому краї. Антоніо Барделліно, досягши абсолютного панування в кожному легальному та нелегальному секторі економіки — від наркоторгівлі до будівництва, — осів у Санто-Домінґо зі своєю новою родиною. Своїм карибським дітям він дав такі ж імена, як і в Сан Чіпріано, — простий і легкий спосіб уникнути плутанини. А найвідданіші з його людей продовжували тримати кермо влади вдома, в Італії. Вийшовши без подряпинки із війни з Кутоло, вони розвивали компанії й утверджували свій авторитет, поширюючи діяльність на північну Італію та закордоння. Маріо Йовіне, Вінченцо Де Фалько, Франческо Скявоне — Сандокан, Франческо Бідоньєтті на прізвисько Чіччотто-Опівнічник та Вінченцо Загарія стали капо казалезької конфедерації. На початку 1980-х Чіччотто Ді Меццанотто і Сандокан очолили бойові операції клану, але

вони були також бізнесменами з обширними інтересами, вони бажали взяти під свій контроль величезного багатоголового звіра під назвою «конфедерація». Однак вони збагнули, що Маріо Йовіне був надто близьким до Барделліно; він не схвалював їхнього прагнення до автономії. Тому вони придумали непросту, але політично ефективну стратегію. Вони використали сварливу природу каморристської дипломатії в єдиний спосіб, який міг дозволити їм досягнути своєї мети: вони розпалили внутрішню війну.

За словами «розкаяного» Карміне Ск'явоне, ці двоє босів спонукали Антоніо Барделліно повернутися до Італії та знищити Мімі, брата Маріо Йовіне. Мімі володів меблевою фабрикою і формально не був пов'язаний з Каморрою, але ці двоє заявляли, що він часто діяв як політичний донощик. Щоб остаточно переконати Барделліно, вони сказали йому, що навіть Маріо був готовий пожертвувати своїм братом заради того, щоб зберегти під кланом солідне підґрунтя. Барделліно піддався на ці переконання і наказав убити Мімі, коли той їхав до своєї меблевої фабрики. Відразу ж після вдалої засідки Чіччотто-Опівнічник та Сандокан напосілися на Маріо Йовіне, щоби той знищив Барделліно, який насмілився убити його брата, виходячи лише з непідтверджених чуток. Ця подвійна гра мала на меті зіштовхнути їх лобами. І вони розпочали підготовку. Всі нащадки Барделліно зійшлися на необхідності знищити верховного капо, чоловіка, котрий більше за будь-кого іншого доклався до створення владної системи кримінального бізнесу в Кампанії. Барделліно умовили переїхати з Санто-Домінґо на віллу в Бразилії, сказавши, що Інтерпол вийшов на його слід. В 1998 році Маріо Йовіне поїхав до Бразилії, щоб зустрітися з Барделліно під приводом необхідності навести порядок в їхніх поставках рибного борошна та кокаїну. Одного дня Йовіне, не знайшовши пістоля в кишені своїх брюк, схопив дерев'яний молоток і розтрощив Барделліно голову. Труп він закопав у піску на пляжі, але оскільки його так і не знайшли, то виникла легенда, що Антоніо Барделліно і досі живий і преспокійно насолоджується своїм багатством на одному з островів Південної Америки. Виконавши задумане, Йовіне відразу ж зателефонував Вінченцо Де Фалько, щоб сповістити йому новину і дати сигнал на знищення всіх людей Барделліно. Паріде Сальцілло, племінника Барделліно і його фактичного наступника в цьому регіоні, запросили на зустріч усіх найстарших менеджерів казалезького картелю. Карміне Ск'явоне пригадує, що Сальцілло навмисне дали місце в голові столу, на честь його дядька. Раптом Сандокан кинувся його душити, а племінник Сандокана, якого теж звали Франческо Ск'явоне, а прозивали Чіччар'єлло, тримав

його за руки та за ноги разом із поплічниками, Рафаеле Діаною та Джузеппе Катеріно. Сандокан міг би легко вбити наступника пострілом з пістоля або ножем. Але ж ні. Він мав зробити це власними руками: саме так новий суверен мусить убити попередника, коли захоплює трон. Від 1345 року, коли Андрія Угорського задушили в Аверсі в результаті змови, організованої його дружиною, королевою Джованною Першою, а також неаполітанськими шляхтичами, вірними Карла, герцога Дураццо, який прагнув захопити трон, задушення завжди було в цих краях символом наступності влади, насильницької зміни володаря. Сандокан мусив продемонструвати всім босам, що він — нащадок, що по праву несамовитої жорстокості тепер він буде новим лідером казалезців.

Антоніо Барделліно створив складну систему влади, і створені ним бізнес-осередки не могли довго залишатися в межах вибудуванйх ним структур. Вони набули зрілості і тепер мали потребу користуватися надалі своїм впливом без будь-яких ієрархічних обмежень. Тому Сандокан і став ватажком. Він створив високоефективну систему, якою керували члени родини. Його брат Уолтер координував бригади бойовиків, його кузен Карміне керував економічно-фінансовими справами, кузена Франческо обрали мером Казаль-ді-Прінчіпе, а ще один кузен, Нікола, був скарбничим. То були необхідні кроки для укріплення місцевих позицій, дуже важливі на початкових етапах. Упродовж перших років свого правління Сандокан консолідував свою владу також і через тісні політичні зв'язки. З-за свого конфлікту зі старою Християнсько-демократичною партією клани в Казаль-ді-Прінчіпе підтримали в 1992 році Італійську ліберальну партію, яка пережила тоді найбільший підйом у своїй історії, із жалюгідного одного відсотка голосів злетівши аж до 30 відсотків. Але вся решта кланових менеджерів вищого ешелону залишилася ворожою до абсолютного лідерства Сандокана. Зокрема, родина Де Фалько, яка, на додачу до своїх бізнесових та політичних зв'язків, мала на своєму боці ще й поліцію та карабінерів. 1990 року відбулося кілька зустрічей казалезьких лідерів. На одну з них запросили Вінченцо Де Фалько на прізвисько Втікач. Боси збиралися знищити його. Але він не з'явився. Натомість прийшли карабінери і всіх заарештували. Вінченцо Де Фалько вбили у 1991 році, зрешетивши кулями у власному автомобілі. Коли його знайшла поліція, то він сидів, увіткнувшись головою в стереосистему, де й досі на всю потужність грала плівка із записами співака Доменіко Модуньйо. Після його смерті в казалезькій конфедерації стався розкол. З одного боку опинилися родини, близькі до Сандокана та Йовіне: Загарія, Реччія,

Бідоньєтті та Катеріно; з протилежного — родини, близькі до Де Фалько: Квадрано, Ла Торре, Луїзе, Сальцілло. На смерть Втікача Де Фалько відповіли в 1991 році вбивством Маріо Йовіне в Португалії. Вони обрушили на нього зливу куль, коли той дзвонив із телефонної будки. Смерть Йовіне означала зелене світло для Сандокана Ск'явоне. Результатом стали чотири роки війни та жорстоких убивств, чотири роки безперервного взаємознищення родин, близьких до Ск'явоне, і родин, близьких до Де Фалько. То були роки збурень, альянсів та зміни союзників, і єдиним можливим його розв'язанням мав би стати поділ території та впливу. Сандокан став символом перемоги його карателя над рештою родин. Опісля всі його вороги обернулися на союзників. Цемент, наркотики, кришування, транспорт, збирання та вивезення сміття, торгові монополії та привілейовані постачальники — за правління Сандокана все це було сферою інтересів «бізнесменів» з казалезького картелю.

Виробники цементу, без якого не обходиться жодна будівельна компанія, стали важливим інструментом впливу казалезьких кланів. Система його постачання є ключовою для налагоджування контактів між кланами та усіма підрядчиками в регіоні і для пов'язування їх з кожною потенційною оборудкою. Як часто заявляв Карміне Ск'явоне, кланові виробники цементу пропонували свій товар за вигідними цінами, бо їхні судна перевозили не лише цемент, а й зброю до близькосхідних країн, проти яких було застосоване ембарго. Цей другий, нелегальний шар комерції дозволяв кланам істотно знижувати існуючі ціни на легальний товар — цемент. Казалезькі клани отримували прибуток на кожній стадії маршруту; вони постачали цемент і забезпечували субпідрядників, а за укладення крупних угод брали хабарі. Ці хабарі насправді були лише початком ланцюжка, оскільки їхні високоефективні та ощадливі компанії не змогли б без них працювати, а жодна інша компанія не могла запропонувати вигідної ціни, бо її негайно покарали б. Родина Ск'явоне керує бізнесом з річним оборотом п'ять мільйонів євро. Повний економічний потенціал казалезького картелю, що складається з нерухомості, сільськогосподарських підприємств, акцій ліквідних активів, будівельних компаній, цукрових та цементних заводів, ломбардів, наркоторгівлі та торгівлі зброєю, дорівнює приблизно 30 мільйонам євро. Казалезька Каморра стала багатопрофільною компанією, найнадійнішою в Кампанії; її інтереси охоплюють широкий спектр ділової активності. Величезний обсяг нелегально накопиченого капіталу дає кланам змогу видавати субсидовані кредити, і це дозволяє їхнім компаніям обходити конкурентів за рахунок низьких цін або

просто залякування. Новий казалезький середній клас каморристів перетворив рекет на свого роду допоміжний засіб, на засіб залучення фірм до бізнесу Каморри. Звісно, ваші щомісячні «внески» фінансують діяльність клану, але вони також забезпечують вам економічну протекцію в банках, пунктуальне постачання та шанобливе ставлення до ваших торгових представників. Здирництво як примус до користування послугами. Ця нова концепція рекету стала відома широкому загалу в результаті розслідування, здійсненого поліцією Казерти, яке скінчилося арештом вісімнадцяти людей. На той час Франческо Сандокан Ск'явоне, Мікеле Загарія та клан Моччія були найкрупнішими акціонерами харчових компаній «Чіріо» та «Пармалат». Молоко, продаване спочатку «Чіріо», а потім — «Пармалатом», завоювало 90 відсотків ринку в районі Казерти, добрячий шмат району Неаполя, увесь південь Лаціо, частини Марке, Абруццо та Луканії. Такого результату ці компанії досягли завдяки своїм тісним зв'язкам з казалезькою Каморрою та через хабарі кланам, які забезпечували їм привілейовані позиції. В цю справу були замішані багато фірм з гучними іменами, всі пов'язані з компанією «Євролат», яка 1999 року перейшла від «Чіріо» під керівництвом Краньйотті до «Пармалату», яким на той час керував Танці.

Судді наказали конфіскувати трьох концесіонерів, а також численні компанії, пов'язані з постачанням та продажем молока; їх звинуватили в тому, що всі вони контролювалися казалезькими кланами. Ці молочні компанії були зареєстровані на них під фальшивими іменами. «Чіріо» та «Пармалат» напряму працювали зі свояком Мікеле Загарії, члена правління казалезького клану, який десять років переховувався від поліції; це дало їм можливість набути статусу привілейованого клієнта, який вони здобули перш за все завдяки комерційним оборудкам. Фірми «Чіріо» та «Пармалат» забезпечували своїм постачальникам спеціальні знижки — від чотирьох до шести з половиною відсотка, а також різноманітні привілейовані замовлення, тому супермаркети та роздрібні торговці теж отримували знижки. Таким чином казалезці змусили всіх мовчки коритися своєму комерційному пануванню. А там, де мирне переконування та спільність інтересів не спрацьовували, спрацьовувало насильство: погрози, здирництво, знищення транспортних засобів. Водіїв конкурентних фірм жорстоко били, їхні авто трощили, а склади з продукцією — палили. І це нагнало такого страху, що стало неможливо не лише збувати конкурентний товар, а й знайти будь-кого, хто хотів би продавати ті марки продукції, що їх не нав'язували казалезці. А розплачуватися, врешті-решт, довелося

безпосереднім споживачам: монополізований ринок «застигнув», справжня конкуренція на ньому щезла, і тому роздрібні ціни на ньому почали неконтрольовано зростати.

Ця грандіозна оборудка між виробниками молока та Каморрою стала надбанням гласності восени 2000 року, коли Куоно Летієро, компаньйон казалезців, почав співробітничати з правоохоронними органами і розповів про комерційні зв'язки цього клану. Гарантія безперебійного збуту автоматично і напряму забезпечувала гарантію отримання банківського кредиту, про який мріє кожна велика компанія. За цим сценарієм «Чіріо» та «Пармалат» офіційно вважалися «постраэкдалими сторонами», жертвами здирництва, але слідчі переконалися в тому, що в обох цих компаніях настрій був досить оптимістичним, а їхні дії та дії місцевих каморристів були взаємовигідними. «Чіріо» та «Пармалат» — принаймні їхні тодішні менеджери — ніколи не повідомляли про те, що вони зазнають в Кампанії збитків від втручання кланів у їхню діяльність. Навіть тоді, коли у 1998 році на одного з працівників компанії «Чіріо» було вчинено напад у його помешканні побіля Казерти: цього чоловіка жорстоко побили палицею в присутності дружини та дев'ятирічної доньки за те, що він не став виконувати наказів клану. Ніхто не заявив протесту, ніхто не написав заяви до поліції. Стабільність монополії виявилася кращою за нестабільність ринку. Гроші на утримання цієї монополії та оволодіння ринком усієї області Кампанія треба було якось провести по бухгалтерії. Але в країні здібних бухгалтерів, де відбулася декриміналізація фальшивої звітності, це не становило великої проблеми. Фальшиві інвойси, фальшиві спонсори, фальшиві різдвяні премії за «великі успіхи в справі продажу молока» допомогли вирішити всі проблеми з бухгалтерською звітністю. Заради цього, починаючи з 1997 року, видавалися гроші за неіснуючі події: Фестиваль сиру моццарелли, Свято музики на п'яцца і навіть на свято Сан-Таммаро, покровителя Вілла-Літерно. Начебто на знак «шанобливого ставлення» до своїх працівників компанія «Чіріо» навіть фінансувала Polisportiva Afragolese — спортивний клуб, керований кланом Моччія, а також широку мережу музичних, спортивних та відпочинкових центрів, покликаних продемонструвати «активну громадянську позицію» Казалезі. Компанія «Чіріо» стверджувала, що її до цього примушували, що це було частиною політики залякування та здирництва, і наполягала, що стала жертвою злочинної діяльності кланів. (Після цього слідства, що закінчилося фінансовим скандалом, як «Чіріо», так і «Пармалат» оголосили себе банкротами. Обидві компанії зазнали реструктуризації і тепер продовжують

функціонувати під керівництвом абсолютно нових менеджерських груп.)

За останні роки вплив цього клану значно посилився і сягнув Східної Європи: Польщі, Румунії та Угорщини. Саме в Польщі і був заарештований 2004 року Франческо Чіччар'єлло Ск'явоне, кузен Сандокана, опецькуватий вусатий бос Каморри. Його розшукували за десять убивств, три викрадення, дев'ять замахів на вбивство, численні порушення законів володіння зброєю, а також за рекет. Його схопили, коли він купував зелень зі своєю двадцятип'ятирічною румунською партнеркою Луїзою Боетц. Чіччар'єлло жив під іменем Антоніо і скидався на звичайного п'ятдесятилітнього бізнесмена з Італії. Але напарниця Чіччар'єлло, напевне, відчула, що щось не так, коли для того, щоб збити зі сліду поліцію, їй довелося здійснити довгу і заплутану подорож поїздом до Кросно, поблизу Кракова, щоби там з ним зустрітися. Та агенти поліції «пасли» її через три кордони, проїхали за нею в авто аж до околиць цього польського міста — і нарешті біля прилавка в супермаркеті застукали Чіччар'єлло, який на той час уже збрив свої вуса, випрямив кучеряве волосся та істотно схуднув. Раніше, втікши з Італії, Чіччар'єлло перебрався до Угорщини, де мав великі ділові інтереси: тваринницькі ферми, землю та угоди з місцевими бізнесменами. Італійський представник SECI, Південно-Європейської ініціативи зі спільної боротьби з міжнародною злочинністю, доповідав, що Ск'явоне зі своїми людьми часто їздив до Румунії і започаткував крупні оборудки в містах Барлад на сході країни, Сіная — у центрі, та в Клюй — на заході, а також по всьому узбережжю Чорного моря. Чіччар'єлло Ск'явоне мав двох коханок: Луїзу Боетц та Крістіну Кореманчау; остання теж була румункою. В Казале поширилася чутка, що його заарештували через жінку, і це було для Ск'явоне як публічний ляпас. Заголовок у місцевій газеті теж, здавалося, над ним насміхався: «Чіччар'єлло заарештували разом із коханкою». Насправді ж обидві коханки мали величезне значення для його бізнесу, бо вони були фактичними керівницями його інвестицій в Польщі та Румунії. Чіччар'єлло був одним з останніх заарештованих босів родини Ск'явоне. За двадцять років свого панування та безперервної ворожнечі багато ватажків казалезьких кланів та їхніх поплічників потрапили за ґрати. Всі розслідування діяльності цього картелю та його філій поєднали в один «спартаківський» мега-процес, названий так на честь бунтівного гладіатора, що цідняв найбільше повстання за всі часи існування Римської імперії.

Я пішов до зали суду в Санта-Марія-Капуа-Венере того дня, коли зачитувалися вироки, сподіваючись зустріти масу

фоторепортерів та телевізійників. Але їх там виявилася жалюгідна жменька, і то, в основному, з місцевих газет і телестанцій. Зате було дуже багато карабінерів та поліції. Близько двохсот. Над будівлею суду низько висіли два гелікоптери, дошкуляючи всім присутнім гуркотом своїх двигунів та свистом лопатей. Скрізь — натреновані на вибухівку собаки та поліцейські автомобілі. Загальний настрій — надзвичайно напружений. Однак чомусь загальнонаціональні телеканали та преса — відсутні. Масмедіа чомусь повністю ігнорували цей гігантський судовий процес — у плані кількості звинувачуваних та очікуваних вироків — над злочинним картелем. Експерти дають такі цифри стосовно «спартаківського» суду: 3615 офіційно залучених слідчих, близько 1300 справ, відкритих антимафіозними підрозділами, починаючи з 1993 року, і всі — на основі свідчень Карміне Ск'явоне.

Цей суд тривав сім років і двадцять один день, і за цей час відбулося 626 слухань. Найскладніший суд над мафією в Італії за останні п'ятнадцять років. На ньому виступили п'ятсот свідків — на додачу до двадцяти чотирьох свідків обвинувачення, з яких шестеро були обвинувачуваними. Результати цього суду зайняли аж 90 томів: акти, обвинувальні вироки, різні документи та роздруківки підслуханих телефонних розмов. Приблизно через рік після бліц-операції 1995 року почалися також суміжні розслідування, що мали стосунок до «спартаківського» процесу: «Спартак-2» та «Реджі Ланьї». Ці розслідування стосувалися реставрації бурбонських каналів, які не ремонтувалися належним чином ще з вісімнадцятого сторіччя. Згідно з висунутим звинуваченням, клани багато років працювали з проектом реконструкції, отримуючи мільйонні контракти. Але замість спрямовувати гроші на реконструкцію, вони перекачували їх на розвиток власного будівельного бізнесу, який в результаті розквітнув по всій Італії. Відбувся також судовий процес, пов'язаний з махінаціями у відомих центрах збору продукції, за допомогою яких європейська спільнота позбувалася надлишків сільгосппродукції та забезпечувала субсидії фермерам. У величезні ящики, що призначалися для надлишкової сільськогосподарської продукції, клани засипали мотлох, залізні відходи та будівельне сміття. Але спочатку вони все це зважували, щоби вага точно відповідала вазі продуктів. Харчі, уникнувши утилізації, йшли собі далі на ринок, а субсидії йшли до кишень кланів. Був виданий сто тридцять один ордер на конфіскацію майна компаній, землі та харчової продукції на мільйони євро. Конфіскації зазнали також і два футбольних клуби: «Альбанова» з другої ліги та «Казаль-ді-Прінчіпе».

Розслідування захитали також монополію клану — контракти на громадські роботи, які діставалися їхнім фірмам — виробникам бетону та фірмам, що займалися землерийно-транспортними роботами. Розслідування зазнали також шахрайські оборудки із сільськогосподарськими субсидіями, які завдавали значної шкоди Європейській Економічній Спільноті; сотні вбивств та бізнесових угод також потрапили під пильне око слідчих. Поки я чекав — разом з багатьма іншими — на виголошення вироку, я збагнув, що це — не просто черговий процес, не просто чергове судове переслідування сімей Каморри в південній Італії. Цей процес був більше схожий на суд історії, на Нюрнберг для цілого покоління Каморри. Але на відміну від керівників Третього рейху багато хто з присутніх каморристів і досі здійснювали керівництво, і досі залишалися главами своїх імперій. Нюрнберг без переможців. Мовчазні звинувачувані в клітках. Сандокан — на відео з тюрми Вітербо: привозити його сюди було б надто небезпечно. Єдині голоси в залі засідань — це голоси адвокатів: було залучено понад двадцять правничих фірм; понад п'ятдесят адвокатів та помічників вивчали матеріали справ, моніторили процес і здійснювали захист. Родичі обвинувачуваних скупчилися в маленькій кімнаті побіля бункера судової зали, прикипівши поглядами до екранів. Коли головуючий, Кателло Марано, взяв у руки вирок на тридцяти сторінках, то запала тиша. Нервова тиша, переривана оркестром заклопотаних звуків: натужним сопінням, кахиканням сотень горлянок, цоканням годинників та дзижчанням вібраторів у десятках мобільних телефонів. Спочатку суддя зачитав список тих, кого визнали винними. Двадцять один довічний вирок, більш ніж 750 років тюрми. Двадцять один раз він зачитав вирок довічного ув'язнення, часто повторюючи прізвища засуджених. А потім він сімдесят разів зачитав терміни ув'язнення, що їх отримали інші люди, компаньйони та менеджери, яким доведеться провести в тюрмі довгі роки за свою співпрацю із страхітливим казалезьким кланом. На першу тридцять майже все скінчилося. Сандокану надали останнє слово. Він був схвильований і хотів, напевне, висловитися з приводу вироку, хотів повторити слова свого адвоката: він — успішний бізнесмен, що став жертвою заздрісливих суддів-комуністів, які вважали місцеву буржуазію кримінальниками, а не людьми з підприємницькими та господарськими здібностями. Він хотів вигукнути, що вирок — несправедливий. Згідно з його логікою, всі загиблі — це результат місцевої ворожнечі, вендети, яка є частиною сільської культури та способу життя, а не жертви війни між каморристами. Але цього разу Сандокану не дали договорити. Позбавлений

слова наче недолугий учень, він почав щось верещати, і звук довелося відімкнути. Дебелий бородань продовжував мовчки кривлятися на екрані, поки не вимкнули й зображення. Зала суду вмить спорожніла, поліцейські та карабінери теж стали поволі розходитися, а над будівлею суду і досі гуркотів гелікоптер. Дивно, але в мене не виникло відчуття поразки казалезького клану. Багато хто потрапив за ґрати лише на кілька років, декому з босів не судилося вийти з тюрми живцем, можливо, декілька наважаться співпрацювати з правосуддям, щоб хоч залишок днів провести не за ґратами. Лють Сандокана — то, мабуть, був безсилий гнів людини, що тримає в голові всю мапу імперії, але втратила змогу нею керувати і ніяк не може вплинути на ситуацію.

Боси, що вирішили не співробітничати зі слідством, живляться метафізичною, тепер здебільшого уявною владою, і вони роблять усе можливе, щоб забути тих бізнесменів, яких вони підтримували і кому допомагали «піднятися», тих не членів клану, що викрутилися і вийшли сухими з води. Боси, якби забажали, могли б зробити так, щоб ці щасливчики теж потрапили за ґрати, але для цього їм довелося б «розколотися», а це відразу б поклало край їхньому незаперечному владному авторитету і поставило б під загрозу всіх членів їхніх родин. Але навіть тоді — і це для босів є найтрагічнішою обставиною — вони не змогли б відслідкувати маршрути руху своїх грошей та легальних інвестицій. Навіть зізнавшись та розкривши істинний масштаб свого впливу та влади, вони ніколи достеменно не знатимуть, куди діваються всі їхні гроші. Такою є ціна, яку завжди платять боси — вони не можуть інакше. Вони убивають, віддають накази кілерам, вони — перша ланка ланцюга здирництва; і це означає, що їхні злочини завжди можна викрити, на відміну від прозорих і тому невидимих економічних злочинів їхніх клерків. До того ж, боси — вони не вічні. На зміну Кутоло приходить Барделліно, на зміну Барделліно — Сандокан, Сандокана змінює Загарія, Загарію — Ла Моніка, Ла Моніку — Ді Лауро, Ді Лауро — «іспанці», а «іспанців» — бозна-хто ще. Економічна міць каморристської Системи полягає саме в безперервній зміні лідерів та напрямків злочинної діяльності. Диктатура однієї людини завжди нетривала; якщо влада боса затягнеться надовго, то він неминуче підніме ціни, створить монополію, зробить ринок негнучким і продовжуватиме вкладати гроші в одні й ті самі сектори замість досліджувати й експлуатувати нові. Замість примножувати вартість кримінальної економіки, він перетвориться на перешкоду для бізнесу. Тому щойно один бос захоплює владу, як починають з'являтися охочі зайняти його

місце, видертися на плечі гіганта, якого вони ж і допомагали витворити. Про це завжди нагадував журналіст Ріккардо Оріолес, один з найбільш проникливих оглядачів владної динаміки: «Злочинність — це не влада в своєму чистому вигляді, а один із різновидів влади». Ніколи не з'явиться такий бос, який забажає собі крісло урядовця. Якби Каморра отримала всю повноту влади, то її бізнес, який є вкрай важливим для процесу взаємодії шальок терезів «законне-незаконне», просто припинив би своє існування. І в цьому сенсі черговий арешт та судовий максі-процес більше скидається на шлях заміни капо та переривання бізнесового циклу, аніж щось здатне знищити злочинну систему.

Обличчя, що з'явилися наступного дня в газетах, вишикувані в рядок, — боси, їхні поплічники, молоді компаньйони та старі досвідчені охоронці, — відображали не чітке внутрішнє коло керівників-кримінальників, а шматочки мозаїки влади, з якою всім доводилося рахуватися впродовж двадцяти років. Після «спартаківського» процесу ув'язнені боси почали — спідтиха або відверто — погрожувати суддям, чиновникам та журналістам — усім, кого вони вважали винуватими в тому, що групу безневинних виробників моццарелли та цементу перетворили в очах закону на вбивць та рекетирів.

Їхньою улюбленою мішенню став сенатор Лоренцо Діана. Боси розсилали листи місцевим газетам і недвозначно погрожували під час судових засідань. Відразу ж після оголошення вироку на «спартаківському» суді якісь невідомі пробралися на рибоферму брата сенатора, витягли рибу з води і розкидали по землі. Форель повільно загинула, звиваючись і хапаючи ротом повітря. Дехто з «розкаяних» навіть розповів про плани замаху на життя сенатора, що їх виношували декотрі з «яструбів» Каморри. Реалізацію цих планів зупинила протидія більш дипломатично налаштованих членів клану. Зміні думки посприяла і поліцейська охорона сенатора Діани. Озброєний супровід ніколи не був перешкодою для кланів: вони не бояться поліцейських та куленепробивних автомобілів. Але наявність охорони означає, що людина, яку вони хочуть ліквідувати, не одна, що їм не вдасться так легко позбутися особи, на чию смерть відреагують лише члени родини. Лоренцо Діана — один з тих політиків, хто вирішив викрити складний владний механізм клану Казалезі, а не просто засуджувати злочинців — як зазвичай. Він народився в Сан-Чіпріано-д'Аверса і тому був безпосереднім свідком того, як «піднялися» Барделліно і Сандокан, на власні очі бачив ворожнечу, жорстокі вбивства та бізнесові оборудки.

Про владний вплив Системи він знав краще будь-кого, і тому клани бояться його знань та його спогадів. Вони бояться, що коли

не сьогодні, то завтра він знову збурить інтерес загальнонаціональних засобів масової інформації. Вони бояться, що сенатор розповість Комісії з боротьби з мафією те, про що преса, зводячи все до розборок місцевої шпани, навіть не здогадується. Лоренцо Діана — один з тих небагатьох людей, які знають, що боротьба з владою Каморри потребує безмежного терпіння, того терпіння, що дозволяє починати все з самого початку, знову і знову, терпіння, яке одна за одною розплутує нитки кримінального вузла, щоб добратися до його осердя. Повільно, але з наполегливістю та гнівом, навіть якщо притупляється гострота уваги, навіть коли всі твої зусилля починають здаватися марними, навіть коли ти губишся в метаморфозах кримінальної структури, яка змінюється, але завжди уникає поразки.

Із закінченням судового процесу виникла небезпека сутички між родинами Бідоньєтті та Ск'явоне. Вони вже роками намагалися відтерти одна одну за допомогою кланів — членів конфедерації, але спільні економічні інтереси завжди брали гору. Територія Бідоньєтті охоплює північну частину регіону Казерти і сягає узбережжя. В розпорядженні клану Меццанотте є потужні групи лютих бойовиків. Вони заживо спалили Франческо Сальво, який працював у барі під назвою «Тропікана»: то було покарання за те, що він замінив гральні покер-машини Бідоньєтті на гральні машини конкуруючого клану. Вони навіть не побоялися вистрелити фосфорним зарядом в автомобіль Габріеле Спенузо на автошляху Нола — Вілла-Літерно. В 2001 році Доменіко Бідоньєтті наказав знищити Антоніо Мальюло, бо той, незважаючи на те що був одружений, насмілився підбивати клинці до кузини боса. Вбивці вивезли його на пляж, прив'язали до стільця і почали набивати йому рота й носа піском. Мальюло намагався дихати, ковтав і випльовував пісок, гриз його, вибльовував і мотав шиєю туди-сюди. Але його слина, змішавшись з піском, утворила щось на кшталт цементу, клейкої суміші, яка зрештою і задушила його. Жорстокість Меццанотте була прямо пропорційна його економічній моці. Згідно з даними розслідування, здійсненого Неапольським антимафіозним відділом у 1993 та 2006 роках, сім'я Бідоньєтті, котра займалася сміттєзбиральним та утилізаційним бізнесом, утворила альянси з бізнесменами «сепаратистської» масонської ложі «П-2», для яких вони незаконно — і за «спеціальними» цінами — влаштовували утилізацію токсичних відходів. Ґаетано Черчі, племінник Чіччотто-Опівнічника, заарештований під час операції «Адельфі» проти екомафії, тобто ділків, що займалися незаконною утилізацією відходів, був зв'язковим між казалезькою Каморрою

та масонами і часто зустрічався напряму з Лічіо Джеллі для вирішення бізнесових питань[4]. Слідчі виявили ці оборудки через прибутки — понад 35 мільйонів — однієї компанії. Боси Бідоньєтті та Ск'явоне, скориставшись тим, іцо обидва потрапили за ґрати, могли натравити своїх людей одне на одного, щоби знищити конкурентний клан. Був момент, коли, здавалося, все ось-ось вибухне і розпочнеться війна, результатом якої буде кільканадцять трупів щоденно.

Весною 2005 року наймолодший син Сандокана поїхав на вечірку в Парете, на територію Бідоньєтті, і, згідно з даними слідчих, почав фліртувати з якоюсь дівчиною, хоча та була зі своїм кавалером. Нащадок сім'ї Скявоне був без охорони, наївно припускаючи, що одне те, що він є сином Сандокана, зробить його невразливим до будь-якої агресії. Та не так сталося, як гадалося. Кілька чоловіків витягнули його з приміщення і побили — надавали ляпасів, стусанів та копняків. Йому довелося звернутися до шпиталю, щоби зашити розсічену шкіру на годові. Наступного дня десь п'ятнадцятеро хлопців на мотоциклах та автомобілях під'їхали до бару «У Пенелопи», де зазвичай полюбляли стирчати хлопці, що напередодні напали на Сандокана. Озброєні бейсбольними бітами, вони розгромили цей заклад і перетворили на відбивну кожного, хто там був, але так і не змогли знайти нікого з тих, хто позбиткувався над Сандоканом. Схоже, вони втекли через чорний хід; бойовики погналися за ними і почали стріляти по них, коли ті вискочили на п'яццу. В результаті одного перехожого було поранено в живіт. У відповідь на цей напад наступного дня до кафе Маттеотті в Казаль-ді-Прінчіпе, де зазвичай крутилися молоді компаньйони клану Ск'явоне, під'їхали три мотоцикли. Наїзники повільно позлазили зі своїх залізних коней, даючи перехожим можливість вшитися геть. А потім почали все громити і трощити. До поліції надійшло повідомлення про бійку з шістнадцятьома ножовими пораненнями. Атмосфера згустилася: насувалися хмари нової війни.

Несподіване зізнання Луїджі Діани призвело до посилення напруженості. Як писала одна місцева газета, цей pentito заявив, що Бідоньєтті несе відповідальність за перший арешт Ск'явоне, що саме він співробітничав з карабінерами і видав криївку боса у Франції. Групи бойовиків. уже готувалися до сутичок, а карабінери готувалися збирати трупи. Але Сандокан своїм публічним жестом особисто перепинив різанину, що назрівала. Попри жорсткі тюремні правила, він примудрився переслати місцевій газеті листа, який було надруковано на першій сторінці 21 вересня 2005 року. Бос, як вправний менеджер, вгамував

конфлікт, заперечивши слова «розкаяного», чийого родича було вбито буквально через кілька годин після опублікування цієї заяви. «Було доведено, що наводку, за якою мене було заарештовано у Франції, зробив Карміне Ск'явоне, а не Чіччотто Бідоньєтті. Істина полягає в тому, що «розкаяна» особа, що називає себе Луїджі Діана, бреше, бо хоче посіяти ворожнечу заради власної вигоди».

Сандокан також «радить» редактору газети висвітлювати новини належним чином: «Благаю — не дайте цьому запроданцю та скомпрометованому зраднику використовувати вас, не дайте перетворити вашу газету на скандальну ганчірку, бо вона неминуче втратить до себе довіру, як це вже сталося з вашим конкурентом. Я не поновив передплату на ту газету, і багато людей скористається моїм прикладом. Вони, як і я, не купуватимуть газету, якою можна так легко маніпулювати».

В такий спосіб Сандокан намагається дискредитувати конкурентне видання і публічно віддає перевагу тій газеті, куди він надіслав свого листа, таким чином обравши її своїм новим рупором. «Я навіть не завдаватиму собі клопоту коментувати той факт, що ваш конкурент призвичаївся писати побрехеньки. Ви ж як та вода з джерела: чисті та прозорі!»

Сандокан закликав своїх людей перейти з однієї газети на іншу. Вимоги підписатися на газету, обрану босом, і скасувати передплату на попередню розійшлися по десятках тюрем в усій Італії. Ось як Сандокан завершив свого листа з пропозицією миру: «Життя завжди випробовує людину на здатність долати перешкоди. І ось воно випробувало цих так званих «розкаяних» багнюкою — як свиней!»

Картель Казалезі не зазнав поразки. Навпаки, він, здавалося, навіть ожив. Як засвідчив неапольський прокурор з антимафіозного відділу, картелем зараз керує дуумвірат: Антоніо Йовіне на прізвисько Малюк (бо став ватажком клану в юному віці) та Мікеле Загарія, виконавчий бос Казапезенни на прізвисько Кривоголовий через несиметричність його обличчя, хоча зараз він воліє називати себе Манера. Ці двоє роками переховувались від поліції і займають почесні місця в списку найнебезпечніших втікачів в Італії, що його має при собі міністр внутрішніх справ. Їх неможливо вислідити, але вони, безперечно, переховуються десь у своїх містах. Жоден бос не може надовго відірватися від свого коріння, бо саме на цьому корінні тримається вся його влада, а без нього вона приречена на крах.

Якихось кільканадцять миль, мікроскопічні населені пункти, плутанина коротких провулків, ферми, загублені посеред полів, — однак спіймати їх неможливо. Але вони все одно десь

тут, неподалік. Вони часто від'їздять за кордон, але завжди повертаються додому, де проводять більшу частину року. Всі про це знають. Однак ніхто не може їх схопити. Їхня система прикриття настільки ефективна, що запобігає їхньому арешту. Їхні сім'ї та родичі так і продовжують мешкати в їхніх віллах. Вілла Антоніо Йовіне в Сан-Чіпріано збудована в стилі арт-нуво, а здоровенний житловий комплекс Мікеле Загарія, розташований між Сан-Чіпріано та Казапезенною, має скляну вежу, щоби сонячне світло мало змогу потрапляти до величезного дерева, що займає центральну частину жилої зали. Родина Загарія володіє десятками компаній по всій Італії, а також — згідно з інформацією Неапольського антимафіозного відділу — найкрупнішою в Італії землерийно-транспортною фірмою. Найпотужнішою з усіх. Її економічне панування ґрунтується не на прямій кримінальній діяльності, а на здатності урівноважувати застосування легального та нелегального капіталу.

Всі ці фірми примудряються бути надзвичайно конкурентоздатними. Вони мають справжнісінькі кримінальні колонії в Емілії, Тоскані, Умбрії та Венето, де антимафіозні обмеження та сертифікація є менш жорсткими, ніж в інших регіонах, і ця обставина дозволяє переводити сюди цілі виробництва. Спочатку казалезці вибивали гроші за «кришування» з кампанійських бізнесменів, що розгорнули свою діяльність на півночі, але тепер вони керують ринком напряму. Вони контролюють більшість будівельних компаній поблизу Модени та Ареццо, ввозячи туди робочу силу, головним чином — з Казерти.

Останні розслідування свідчать, що будівельні компанії, пов'язані з казалезьким кланом, проникли до TAV, тобто до спорудження лінії швидкісного потяга на півночі, а на півдні їм вдалося це зробити дещо раніше. Одне розслідування, здійснене 1995 року за координації судді Франко Імпозімато, виявило, що великі компанії, яким вдалося перемогти в тендері за ділянку швидкісного потяга Неаполь — Рим, згодом на правах субпідряду залучили до виконання контракту компанію Edilsud, пов'язану не з ким іншим, як з Мікеле Загарія, а також з десятками інших компаній, що мали зв'язок з картелем Казалезі. Ця оборудка принесла її учасникам близько п'яти мільярдів євро.

Розслідування свідчать, що клан Загарія вже досяг домовленості з калабрійською Ндранґетою про участь цієї фірми в тендері у тому випадку, коли проект TAV дотягнеться до регіону Реджо-Калабрія. Казалезці були і є готовими брати в ньому участь. Як свідчать останні розслідування неапольських слідчих, касапесенське крило організації проникло в низку проектів громадських робіт в Умбрії, пов'язаних з відбудовчими роботами

після землетрусу 1997 року. Компанії Каморри в районі Аверси здатні домінувати на кожній стадії кожного великого контракту і кожного великого будівництва. Вони займаються здаванням в оренду устаткування, землерийно-транспортними роботами, постачанням будівельних матеріалів та робочої сили.

Фірми з району Аверси завжди готові втрутитися в процес: вони добре організовані і працюють швидко, економічно та ефективно. В Казаль-ді-Прінчіпе офіційно функціонують 517 будівельних компаній. Солідна їх частина є прямим продовженням кланів, а є ще сотні других, ціла армія, завжди готова взятися до будь-якої будівельної роботи. Клани не заблокували будівництво в цьому районі, а спрямували вигоди від нього до своїх кишень. За останні п'ять років на кількох квадратних милях були споруджені справжнісінькі комерційні трони з цементу: один з найбільших кінотеатрів у країні — в Марчанізе; найбільший на півдні Італії торговий центр — в Теверолі; а також найбільший в Європі торговий центр в Марчанізе, і все це — в регіоні з надзвичайно високим рівнем безробіття, яке породжує безперервний потік емігрантів. Гігантські комерційні комплекси. Згідно з класифікацією, яку запропонував етнолог Марк Оже, це — «нічийні простори», але вони більше схожі на відправні точки. В цих супермаркетах паперові гроші, виручені за все продане та спожите, уречевлюють капітал, який інакше не зміг би знайти конкретного легітимного застосування. В цих місцях гроші здобувають свою законність. Чим більше торгових центрів має постати, тим більше постане будівельних майданчиків, чим більше товару, що прибуває, тим більше постачальників залучається до роботи, чим крупніші партії товару, тим швидше гроші зможуть перетнути нерівні зазублені межі нелегальних територій і опинитися в легальній царині.

Клани заробили на розбудові району, і вони також завжди готові пожати плоди матеріальних винагород. Вони з нетерпінням чекають введення в експлуатацію великих проектів: підземки в Аверсі та аеропорту в Гращанізе, одного з найбільших у Європі; його мають спорудити поблизу ферм, що колись належали Чіччар'єлло та Сандокану.

Казалезі поширювали і поширюють свої товари по всьому регіону. Одні лише активи нерухомості, конфісковані Неапольським антимафіозним відділом, сягають 750 мільйонів євро. Списки лякають і вражають. Під час одного тільки «спартаківського» процесу було конфісковано 199 будівель, 52 об'єкти маєтності, 14 компаній, 12 автомобілів, а також три судна. Як виявилося під час судового процесу 1996 року, Скявоне та його найближчі поплічники стали свідками конфіскації своїх

активів на 230 мільйонів євро: компанії, вілли, ділянки землі, споруди та дорогі автомобілі, включно з «ягуаром», в якому застали Сандокана під час його першого арешту. Такі конфіскації могли б зруйнували будь-яку компанію, такі втрати відправили б на дно будь-яку фірму. Будь-яку, але не картель Казалезі. Кожного разу, коли я читаю про конфіскацію майна, кожного разу, коли я бачу список активів, що їх антимафіозний відділ конфіскував у босів, я відчуваю відчай та пригнічення: куди не повернись, скрізь, здавалося, все належить їм. Все. Землі, скот, ферми, каменярні, автомайстерні, гаражі, молочарні, готелі та ресторани.

А один бізнесмен мав більше за інших цієї абсолютної влади володіти усім. Це — Данте Пассареллі з Казаль-ді-Прінчіпе. Кілька років тому його заарештували за зв'язки з Каморрою і звинуватили в тому, що він — скарбничий клану Казалезі. Обвинувачення вимагало засудити його на вісім років ув'язнення. Пассареллі був не просто одним з незчисленних бізнесменів, який здійснював оборудки за посередництва та за сприяння кланів. Пассареллі був Бізнесменом Номером Один, наближеним до керівництва, яке йому довіряло. Він був власником надзвичайно прибуткової кондитерської, і, згідно з даними слідства, саме через економічний хист його і вибрали керувати частиною інвестицій клану. Пассареллі став оптовиком, а потім — крупним промисловцем, виробником макаронної продукції та підрядчиком; він мав також свої інтереси в цукроварінні й постачанні харчів для бенкетів та свят, і навіть у футбольному бізнесі. Згідно з даними DIA, Управління боротьби з мафією, активи Данте Пассареллі оцінювалися в суму 300–400 мільйонів євро. Значна частина цього багатства була плодом холдингової діяльності та володіння великою кількістю акцій в сільськогосподарсько-харчовому секторі. Йому належав Іраш, один з найпотужніших цукрових заводів Італії. Його компанія «Пассареллі Данте і сини», якій дістався контракт на постачання харчів до лікарняних їдалень в Санта-Марія-Капуа-Ветере, в Капуа та Сесса-Аурунку, була лідером у постачанні харчових продуктів. Пассареллі володів сотнями квартир, а також комерційних та промислових споруд. На час його арешту в 1995 році до об'єктів, що підлягали конфіскації, входили: дев'ять будинків у Віллі-Літерно; квартира в Санта-Марія-Капуа-Ветере; іще одна квартира в Пінетамаре; споруда в Казаль-ді-Прінчіпе, земельні ділянки в Кастельвольтурно, Казаль-ді-Прінчіпе, Вілла-Літерно, Канчелло-Арноне та Ля-Бальцані; сільськогосподарський комплекс в Санта-Марія-Ля-Фосса, що складається з 209 гектарів землі та 40 споруд сільськогосподарського призначення. Конфіскували також і його «перлину», що стояла біля причалу в Ґалліполі, — розкішну яхту

«Anfra III» з кількома каютами, паркетною підлогою та джакузі. На цій яхті Сандокан зі своєю коханкою робив круїзи навколо грецьких островів. Нові розслідування спричинялися до дедалі масштабніших конфіскацій активів Данте Пассареллі, та раптом у листопаді 2004 року його знайшли мертвим: він випав з балкона одного зі своїх будинків. Після його смерті всі конфісковані активи, що мали перейти у власність держави, були повернуті родині. Пассареллі спіткала доля талановитого бізнесмена, котрий, завдяки клану, став ворочати сумами, які йому в противному разі і не. снилися б; і він забезпечував експонентне зростання цих сум. Та раптом на гладенькій дорозі трапилася ковбаня — судове розслідування, — і надбане багатство конфіскували. Талант бізнесмена створив йому імперію, а конфіскації довели до смерті. Клан не робить поблажок за помилки. Коли під час судового процесу Сандокан дізнався про смерть Пассареллі, він умиротворено сказав: «Нехай душа його спочине в мирі».

Сила клану і далі забезпечується міцністю цементу. Саме на будівельних майданчиках я майже фізично, нутром, відчував усю його міць. Кілька років улітку я пропрацював на будівельних майданчиках; для того, щоб отримати роботу на бетономішалці, мені достатньо було сказати підрядчику, звідки я родом. Кампанія давала найкращих будівельників в Італії — найпрофесійніших, найвправніших, найдешевших; у роботодавця не боліла голова через якість та швидкість виконання робіт. Це — пекельна та вбивча робота, тому я так і не навчився виконувати її бездоганно. Фах, який міг забезпечити чималі заробітки, якщо ти готовий віддати роботі всю свою силу, всю міць своїх м'язів та всю свою енергію. Маєш бути готовим працювати за будь-якої погоди, інколи — в лижній масці, інколи — в одних лише трусах. Помацати та понюхати цемент, бути поруч із ним — це єдиний відомий мені спосіб збагнути, яка сила — реальна сила — є основою моці кланів.

Коли загинув Франческо Якоміно, я по-справжньому збагнув внутрішній механізм професії будівельника. Франческо Якоміно було тридцять три, коли його знайшли мертвим у робочому комбінезоні; він лежав на землі в Ерколанона перехресті віа Кваттро Ороложджі та віа Ґабріеле д'Аннунціо. Франческо упав з риштування. Після цього нещасного випадку всі повтікали, навіть технік-виконроб. Ніхто не викликав «швидку» через страх, що авто прибуде швидше, ніж вони встигнуть утекти. Тому його кинули, і Франческо лежав на вулиці, ще живий, харкаючи кров'ю з легенів. Ця новина про ще одну смерть — одну з трьохсот, що

трапляються щороку на будівельних майданчиках Італії, — пронизала мене наскрізь, як спис. Смерть Якоміно викликала у мене лють, що була більше як напад астми, а не збудження нервів. Мені захотілося бути схожим на героя роману Лучано Б'янчарді «La vita agra» («Важке життя»), який поїхав до Мілана, щоб висадити в повітря будинок Ніреллі і в такий спосіб помститися за смерть сорока восьми шахтарів з Ріболли, що загинули 1954 року під час вибуху на «Копальні Каморри», шахті, прозваній так через жахливі умови праці. Мабуть, я теж мав вибрати будинок — конкретний будинок — і висадити його в повітря. Та не встигла мене охопити шизофренія тероризму, як мені пригадалася стаття П'єра Паоло Пазоліні «Я знаю»[5]. Її слова почали пульсувати в моїх скронях — знову і знову, доводячи до сказу, як безкінечне дзеленчання дзвіночків. І замість шукати, під який будинок закласти вибухівку, я поїхав до Казарси на могилу Пазоліні. Поїхав сам, хоча подібні речі робляться не наодинці, а в компанії з кимось — з групою відданих читачів або з подругою, щоб усе це не виглядало надто патетично. Але я вперто подався туди один.

Казарса — прекрасна місцина, одна з тих, де легко думається про людину, що вирішила стати письменником, і де, з іншого боку, важко уявити, що ця людина пішла звідси у широкий світ, але натомість потрапила в пекло. Я поїхав до могили Пазоліні не для того, щоб віддати шану чи щось відзначити. П'єр Паоло Пазоліні. Чоловік, котрий носив це ім'я — три в одному, як любив говорити поет Джорджіо Капроні, — не є ані моїм мирським святим, ані моїм літературним Христом. Просто мені захотілося знайти місце, де й досі можна було б безперешкодно поміркувати про можливості слова. Про його здатність описати механізми влади, виходячи за рамки конкретних історій та конкретних деталей. Поміркувати: а чи й досі можна називати справжні імена, одне за одним, вказувати на конкретні обличчя, злущувати з постатей скоєні ними злочини і показувати їх як елементи владної архітектури? Подумати над тим, чи й досі існує можливість рознюхати, як свиня, натренована на пошук трюфелів, динаміку суворої реальності, голу структуру влади. І зробити це без метафор, без вторинних деталей, без нічого — тільки користуючись гострим лезом слова.

Я сів на потяг з Неаполя до Порденоне, надзвичайно повільний потяг з надзвичайно промовистою назвою: «Марко Поло», враховуючи ту відстань, яку він мав подолати. Бо Фріулі від Кампанії відділяє чимала відстань. З Неаполя я виїхав о сьомій п'ятдесят, а до Фріулі прибув аж о сьомій двадцять наступного дня, процокотівши зубами всю ніч, бо холод не давав

мені спати. В Порденоне я сів на автобус до Казарси. Коли я з нього вийшов, то подався вулицею, нахиливши голову, — як людина, що знає, куди йде, і може розпізнати свій шлях, дивлячись собі під ноги. І, звичайно ж, заблукав. Але згодом, потинявшись безцільно містом, все ж таки знайшов цвинтар на віа Вальвазоне, де похований Назоліні разом з усією родиною. Ліворуч, якраз побіля входу, виднілася порожня клумба. Я підійшов до того квадратика землі, посеред якого стирчали два маленьких мармурових надгробки, і побачив його могилу: П'єр Паоло Пазоліні (1922–1975). Поруч, трохи далі, знаходилася могила його матері. Мені стало вже не так самотньо. І я став стиха виговорювати свою лють, я бурмотів, стиснувши кулаки так сильно, що нігті боляче вп'ялися в долоні. Я почав промовляти свою власну «Я знаю», і це була «Я знаю» наших днів.

Я знаю, що можу це довести. Я знаю, звідки береться багатство і який запах воно має. Це — запах успіху й перемоги. Я знаю, який запах має прибуток. І правдивість мого знання, правдивість моїх слів не бере полонених, бо вона поглинає все і все перетворює на докази звинувачення. Їй не треба вдаватися до повторних перевірок чи розпочинати розслідування. Вона споглядає і обмірковує, придивляється і слухає. Вона — знає. Вона не засуджує до тюрми, і свідки не відкликають назад свої показання. Ніхто не розкаюється. Я знаю, що можу все довести. Я знаю, куди щезають сторінки посібників з економіки, знаю, як їхні цифри зазнають мутації і перетворюються на матеріали, предмети, час і контракти. Я все це знаю. І мої докази не містяться на якійсь «флешці», закопаній у землю. Немає в мене компрометуючого відео, схованого десь у гаражі в глухому гірському селі. Не маю я і копій секретних службових документів. Мої докази є невідпорними, бо вони — небайдужі, вони — записані моїми очима, мовлені моїми словами і загартовані емоціями, що відлунюють від заліза та сталі. Я бачу, чую, дивлюся, розмовляю — і в такий спосіб я свідчу, свідчу незручними і неприємними, але потрібними словами. Вони пошепки промовляють: «Це — неправда». Промовляють у вуха тих, хто радий прислухатися до заколисуючих ритмів влади та грошей. Істина — небайдужа і пристрасна. Бо якщо її звести до якоїсь об'єктивної формули, то вона перетвориться на хімію. Я знаю і можу довести. Тому і промовляю. Розповідаю про ці істини.

Я завжди намагаюся придушити тривогу, що охоплює мене кожного разу, коли я піднімаюся сходами, заходжу до ліфта чи витираю ноги об килимок і перетинаю поріг. Мене ніколи не покидають думки про те, як будувалися та будуються ці споруди й будинки. І коли хтось бажає слухати, то мені важко втриматися і.

не розповісти про те, як поверх ліпиться до поверху. І не відчуття загальної провини охоплює мене, ні: Не моральна спокута за тих, кого викреслили з історичної пам'яті. Просто я намагаюся позбутися «брехтівського» психологічного механізму, який природно заволодіває моєю свідомістю і змушує думати про руки та ноги історії. Іншими словами, змушує думати більше про постійно порожні тарілки, що спричинилися до штурму Бастилії, а не про прокламації жирондистів та якобінців. Я не можу про це не думати. Знаю, це — погана звичка. Це як коли стоїш перед полотном Вермеєра, але думаєш не про сам портрет, а про тих, хто змішував фарби, натягував полотно на рамку і виготовляв діамантові сережки. Якась ментальна збоченість, їй-богу. Коли я бачу бетонні сходи, то мені завжди пригадується, як працює бетономішалка, а стіна з вікнами завжди наштовхує на думку про те, як зводиться риштування, про кельму та будівельний розчин. Я не хочу вдавати, що про це не думаю. Може, люди, народжені в певних географічних регіонах, мають якийсь особливий невидимий зв'язок з певними речовинами. В різних місцях одні й ті ж матеріали сприймаються по-різному. Гадаю, що в Катарі запах нафти та бензину породжує в уяві розкішні особняки, дорогі сонцезахисні окуляри та лімузини. В Мінську той самий ядучий запах видобувного палива викликає в свідомості картини похмурих облич, витоки газу з прорваних труб, задимлені міста. А в Бельгії він нагадує про часник, який полюбляють італійці, та про північноафриканців, що залюбки споживають цибулю. Це ж саме стосується й цементу на Півдні Італії. Цемент — це сира нафта південної Італії. Цемент дає життя всьому. Кожна економічна імперія, що постає на півдні, проходить через будівельний бізнес: тендери, контракти, каменярні, цемент, компоненти, цегла, риштування, робітники. Все це — типи озброєння італійського бізнесмена. Якщо ноги його компанії не спираються на цемент, то цей бізнесмен не має шансів. Цемент — найпростіший спосіб максимально швидко заробити грошей, здобути довіру, вчасно найняти людей перед виборами, виплатити зарплату, накопичити інвестиційний капітал і закарбувати своє обличчя на фасадах споруджуваних тобою будинків. Вміння будівельника — це вміння посередника та хижака. Він проявляє безмежну терплячість чиновника під час підготовки документів, стоїчно зносить безконечні затримки, очікуючи дозволів, що повзуть повільно, наче слимаки. Будівельник — як хижий птах, що шугає невидимий у височині, а потім падає каменем, щоб ухопити здобич як завгодно малу, а потім міцно тримає її, поки кожен її дюйм, кожен отвір і кожен клаптик поверхні можна буде перепродати за астрономічну суму.

Бізнесмен-хижак знає, як користуватися дзьобом та пазурами. А італійські банки неначе створені спеціально для будівельників: вони знають, що йому можна видати максимальний кредит. Якщо ж вони сумніваються у його здатності повернути цей кредит, а будинки, які він спорудить, не здаються їм достатньою гарантією, то добрі друзі завжди прийдуть на допомогу цьому бізнесмену і підтримають його. Конкретика цементу та цегли — єдина реальна матеріальність, яку визнають італійські банки. Їхні директори вважають, що дослідницькі лабораторії, сільське господарство та ремісництво — речі ефемерні, непевні, позбавлені солідності та ваги. Кімнати, кахлі, поверхи, телефонні та електричні розетки — єдині форми конкретики, які вони визнають. Я це знаю і можу це довести. Я знаю, як збудували половину Італії. Навіть більше половини. Я добре знаюся на робочих руках, пальцях та проектах. І на піску. Піску, з якого збудували хмарочоси, цілі райони, парки та вілли. Ніхто в Кастельвольтурно не забуде нескінченних низок вантажівок-самоскидів, що пограбували річку Вольтурно, забравши в неї йісок. Низки самоскидів, що вишикувалися в чергу, і фермерів, що їх обступили по боках. Ніколи раніше не доводилося їм бачити таких велетнів із заліза та гуми. Цим фермерам вдалося встояти, вижити і не емігрувати, а тепер їхню землю забирали на їхніх же очах. І тепер цей пісок — у стінах квартир в Абруццо, у спорудах у Варезе, Аз'яго та Генуї. І тепер не річка тече в море, а море — в річку. Тепер у ріці Вольтурно ловиться морський окунь, зате фермери щезли. Залишившись без землі, вони спочатку спробували розводити буйволів, а потім повідкривали маленькі будівельні фірмочки, куди понаймали на роботу молодих нігерійців та південноафриканців, які раніше сезонно працювали у них на полях. Ті, що не приєдналися до кланів, померли передчасною смертю. Я знаю це і можу довести. Видобувним фірмам дозволяється оперувати невеликими обсягами ґрунту, але вони натомість пожирають цілі гори і стирають з лиця землі величезні пагорби. І тепер ці гори та пагорби застигли в цементі повсюдно — від Тенеріфе до Сассуоло. Вслід за депортацією людей сталася депортація географічних об'єктів. Я зустрів дона Сальваторе в тратторії в Сан-Феліче-а-Канчелло. Колись дон Сальваторе був бригадиром будівельників, а тепер він — ходячий труп. Йому ще й п'ятдесяти не було, а виглядав він на всі вісімдесят. Дон Сальваторе розповів, що десять років пропрацював на бетономішалках, куди у вигляді пилу додавалися шкідливі промислові викиди. Компанії, пов'язані з кланами, використовують цемент, щоб сховати в ньому відходи, і це дозволяє їм виходити на тендери з пропозиціями таких низьких розцінок, які, зазвичай, бувають тільки тоді, коли

використовується китайська робоча сила. І в результаті будуються гаражі, стіни та сходи, просякнуті отрутою. І нічого особливого не станеться. Просто якийсь, скажімо, північноафриканець надихається небезпечного пилу і помре через кілька років, клянучи свою лиху долю, що наслала на нього рак.

Я знаю це і можу довести. Успішні італійські бізнесмени з'являються з цементу. Я знаю, що за відомими моделями, менеджерами, «акулами» фінансового бізнесу та власниками газет і яхт — за всім цим і під усім цим криється цемент, субпідрядники, пісок, щебінка, автобуси, набиті робітниками, що працюють всю ніч і зникають вранці, хитке риштування та фальшиве страхування. Рушійна сила італійської економіки залежить від товщини стін. Слід внести поправку до конституції, яка б вказувала, що її основою є цемент. Будівельники — це батьки — засновники Італії, саме вони, а не Ферруччіо ГІаррі, Луїджі Ейнауді, П'єтро Ненні чи Валеріо Борґезе. Саме спекулянти нерухомістю зі своїми цементними заводами, контрактами, спорудами та газетами витягнули Італію з болота фінансових скандалів.

Будівельний бізнес — поворотний пункт для найманців кланів. Попрацювавши певний час кілером, рекетиром чи вартовим, ви опиняєтеся в будівництві або збиранні та вивезенні сміття. Замість демонструвати фільми та читати лекції в школі, краще повезти кілька потенційних найманців на будівельні майданчики і показати їм майбутнє, що на них чекає. Якщо їм вдасться уникнути смерті або тюрми, то вони опиняться тут і будуть харкати кров'ю та вапном. В той час, коли еліта в білих комірцях (яку начебто контролюють боси кланів) насолоджується життям, інші гинуть на роботі. І так — увесь час. Найголовніше — це швидкість будівництва і потреба економити як на безпеці, так і на графіку робіт. Нелюдська тривалість робочих змін, по дев'ять, десять, дванадцять годин на день, включно з суботами та неділями. Сотня євро за тиждень плюс п'ятдесят за кожні десять годин в неділю або понадурочних. Молодші будівельники витримують навіть по п'ятнадцять годин, бо, мабуть, нюхають кокаїн. Коли на будівництві хтось гине, то включається надійний та перевірений механізм. Загиблого забирають геть і фальшують автокатастрофу. Труп усаджують в авто, а саме авто підпалюють і скидають в урвище. За компенсацію родина загиблого отримує страховку. Часто люди, що влаштовують такі «автокатастрофи», страждають і самі, інколи — дуже серйозно, особливо, коли скеровують автомобіль у стіну, попередньо його підпаливши. Коли присутній бос, то все йде гладенько. Але коли його немає, то робітники часто впадають у паніку. І кидають важкопораненого

або труп на узбіччі дороги, що веде до шпиталю, а самі — тікають. Коли ж їх мучить совість, то вони викликають «швидку». Ті, хто бере участь у «зникненні» чи вивезенні важкопораненого, знають, що їхні колеги вчинять з ними так само, якщо їм судитиметься загинути від падіння з риштування чи під колесами вантажівки. Я достеменно знаю, що чоловік, який сидить поруч з тобою, спочатку тобі допоможе, але потім прикінчить тебе, щоб тебе спекатися. Тому на майданчику панує атмосфера підозри. Індивід, що працює поруч, може виявитися твоїм катом, або навпаки. Він тебе не мучитиме, ні. А просто кине одиноко помирати на узбіччі або спалить тебе в авто. Кожен будівельник знає, що саме так і працює цей механізм. А компанії на півдні забезпечують надійніші гарантії. Вони швидко виконують свою роботу — і зникають; «розрулюють» кожну халепу, не здіймаючи галасу. Я знаю це і можу довести. І кожен доказ має своє ім'я. Впродовж семи місяців на будівельних майданчиках на північ від Неаполя загинуло п'ятнадцятеро робітників. Вони впали вниз, загинули під ковшем бульдозера або померли, роздавлені краном, яким керували оператори, перевтомлені в результаті довгої зміни. Робота має виконуватися швидко, навіть коли вона триває роками; субпідрядники мають звільнити місце для наступної партії. Заробляй гроші, розраховуйся з боргами — і продовжуй в тому ж дусі. Понад сорок відсотків будівельних фірм Італії — це фірми з півдня. З Аверси, Неаполя та Салерно. На півдні і досі можна будувати імперії, зміцнювати економічні зв'язки і підбивати баланс початкового накопичення капіталу. По всьому півдню — від Пулії до Калабрії — слід почепити вивіску «Ласкаво просимо» для тих бізнесменів, котрі бажають вийти на цементну арену, щоб кілька років по тому потрапити до вузьких кіл обраних в Мілані та Римі. Точніше, вивіску «Ласкаво просимо до російської рулетки», бо багато приходять в цей бізнес, але мало хто уникає загибелі в сипучих пісках.

Я знаю. І можу довести. Знаю, що новопосталі бізнесмени-забудовники, власники банків та яхт, королі пліток та володарі дорогих повій приховують свої прибутки. Можливо, в них ще залишилося щось схоже на душу. Вони соромляться показувати, звідки у них беруться такі доходи. В країні, на яку вони рівняються, у Сполучених Штатах, коли бізнесмен заробляє собі ім'я у фінансових колах, коли до нього приходять слава та успіх, то він наймає аналітиків та молодих економістів, щоб ті вихваляли його таланти та висвітлювали його шлях до перемоги. А у нас натомість — тиша. Гроші — це лише гроші, і все. А коли крупного бізнесмена з країни, хворої на Каморру, питають, як він досяг успіху, той безсоромно відповідає: «Купив за десять, продав

— за триста». Хтось сказав, що жити на півдні — це все одно, що жити в раю. Тільки й робиш, що витріщаєшся на блакитне небо, і ніколи не дивишся вниз, собі під ноги. Ніколи. Але так не буває, це неможливо. Нахабна експропріація всякої перспективи позбавила вас навіть обрію. Всяка перспектива упирається в балкони, горища, мансарди, квартири, плетиво будинків та мереживо мікрорайонів. У цих краях нікому не здається, що блага падають з неба. У цих краях ти маєш дивитися під ноги, маєш нахиляти голову. Спускатися в безодню. А в кожній безодні завжди є ще одна безодня. Тому, коли я крокую сходами і заходжу до кімнат, коли я входжу до ліфта, я не можу не помічати. Тому, що я знаю. Це — як збочення. І коли я опиняюся серед найкращих, по-справжньому успішних бізнесменів, мені стає зле. Навіть коли ці люди — елегантні, розмовляють тихо та розважливо і голосують за політиків лівого спектра. Я відчуваю запах цементу, що йде від їхніх шкарпеток, запонок «Булгарі» та полиць з їхніми книгами. Я знаю. Я знаю, хто збудував моє місто і продовжує його будувати. Я знаю, що о дванадцятій п'ятнадцять ночі з Реджо-Калабрії вийде потяг, а о дванадцятій п'ятнадцять наступної ночі він зупиниться в Неаполі на шляху до Мілана. Людей в ньому буде, як оселедців у бочці. І на залізничному вокзалі мікроавтобуси та запилені «фіати-пунто» заберуть дітлахів і повезуть їх на нові будівельні майданчики. Це — еміграція без фіксованого кінцевого пункту; ніхто його не досліджуватиме і не оцінюватиме, бо позначається цей кінцевий пун;<т лише відбитками підошов на цементному пилові, і ніде більше. Я знаю, якою є справжня конституція наших днів, знаю про справжнє багатство компаній. Знаю, скільки людської крові є в кожному бетонному блоці, в кожній колоні. Я знаю це і можу довести. Я не беру полонених.

Дон Пеппіно Діана

Кожного разу, коли я думаю про війни кланів у Казаль-ді-Прінчіпе, Сан-Чіпріано, Казапезенні та решті територій, які вони контролюють, — від Парете до Формії, мені на думку завжди спадають білі простирадла. Вони звисають з кожного балкона, поруччя та вікна. І білі, геть усі білі. Цей каскад сніжно-білої білизни був гнівною демонстрацією жалоби під час похорону дона Пеппіно Діани в березні 1944 року. Мені було тоді шістнадцять. Моя тітка, як завжди, розбудила мене вранці, але грубіше, ніж зазвичай: смикнула простирадло, в яке я загорнувся, наче розгортаючи салямі. І я випав з ліжка. Тітка не сказала нічого, а тільки шумно затупцювала кімнатою, наче намагаючись дати вихід роздратуванню через свої п'яти. Вона прив'язала простирадло до балкона так міцно, що його не відірвав би і торнадо, а потім рвучко порозчиняла вікна, впустивши в приміщення голоси з вулиці і випустивши надвір шуми будинку. Вона навіть повідкривала всі шафи та комоди. Я пам'ятаю бойскаутів, що йшли хвиля за хвилею; вони відкинули свої звичні чемні манери вихованих дітей, і, здавалося, нестримний гнів випромінювали навіть їхні оригінальні синьо-зелені шарфи — бо дон Пеппіно був одним із них. То було єдиний раз, коли я бачив скаутів такими знервованими та збудженими; вони, здавалося, геть забули про норми гарної поведінки та стриманості, зазвичай характерні для їхніх маршів. Мої спогади про той день — уривчасті та плямисті, як шерсть у далматинця. Історія дона Пеппіно Діани — дивна історія; та коли вже ти про неї дізнався, то вона стає частиною твого єства, ти маєш зберігати її десь усередині самого себе: глибоко в горлянці, затиснуту в кулаці, побіля серця та поза очима. Це — абсолютно незвичайна історія, яку мало хто знає.

Дон Пеппіно навчався в Римі і там мав залишитися, щоб самотужки пробивати собі дорогу в житті. Робити кар'єру далеко звідси, далеко від свого рідного міста з його брудними оборудками. Але, як і кожен, хто нездатен позбутися звички, спогадів або нав'язливого запаху, він несподівано повернувся до Казаль-ді-Прінчіпе. А може, він повівся як людина, якій свербить бажання щось зробити, і вона не зможе заспокоїтися, поки цього не зробить або, принаймні, не спробує. Дон Пеппіно був молодим священиком церкви Святого Миколая — модернової споруди, чия естетика, здавалося, ідеально пасувала його почуттю обов'язку і його переконанням. На відміну від інших священиків, які носили

свій похмурий авторитет як доповнення до чорної ряси, він ходив у джинсах. Дон Пеппіно не цікавився сімейними чварами, не шпетив чоловіків за еротичні витівки і не ходив по домах, втішаючи зраджених дружин. Бін неначе мимоволі реформував роль місцевого священика, вирішивши зацікавится динамікою влади, а не просто її наслідками. Він хотів не лише прочистити і загоїти рану, а й зрозуміти механізм виникнення метастазів, перепинити поширення ракової пухлини, заглушити джерело того, що перетворювало його домівку на золоту копальню капіталу з великою кількістю мерців. Він навіть час від часу покурював на людях сигару. Будь-де ця звичка видалася б безневинною, але тільки не тут, де священики, зазвичай, на людях позбавляли себе всіляких дрібних задоволень, зате вволю задовольняли забаганки своєї ліні за зачиненими дверима. Дон Пеппіно просто вирішив бути самим собою і поводитися природно — це було гарантією відкритості та прозорості в краї, де обличчя мають бути завжди напоготові зображати тих, кого вони представляють, щоби своєю мімікою підкреслювати виразність прізвиськ, які сповнюють їхніх власників сподіванням, що ці прізвиська проникнуть в їхню плоть і стануть їхньою справжньою натурою. Дон Пеппіно був одержимий жагою дії. Він започаткував центр допомоги, де могли знайти притулок африканські іммігранти першої хвилі. Було вкрай важливо забезпечити їм гостинний прийом, поки клани не встигли перетворити їх на своїх ідеальних солдат, — і саме це, зрештою, і сталося. Він навіть виділяв для цього проекту власні гроші, які заробляв викладанням. Очікування на втручання держави може стати таким повільним та болісним процесом, що перетворюється на дуже поважну причину не робити нічого. Як місцевий священик, він став свідком зміни босів, ліквідації Барделліно, «підйому» Сандокана та Чіччотто-Опівнічника, різанини поміж людьми Барделліно в Казалезі та поміж провідними бізнесменами.

Того часу стався відомий епізод, а саме парад, що пройшов вулицями міста. Близько шостої вечора приблизно з десяток авто закрутили під вікнами своїх ворогів щось на кшталт каруселі: то переможці клану Ск'явоне кидали виклик супротивнику. Я був ще дитиною, але мої родичі твердять, що бачили цих людей на власні очі: вони повільно їхали вулицями Сан-Чіпріано, Казапезенни та Казаль-ді-Прінчіпе, опустивши вікна, сидячи верхи на дверцятах: одна нога в авто, друга — теліпалася назовні. Без масок на обличчях, і в кожного — автомат. Кавалькада рухалася повільно, збираючи на своєму шляху дедалі більше прихильників; вони повиходили зі своїх квартир, прихопивши гвинтівки та автомати, і пішли позаду автомобілів. Це була

справжнісінька публічна демонстрація сили зі зброєю в руках. Час від часу вони зупинялися біля будинків своїх опонентів, котрі насмілилися кинути виклик їхньому пануванню.

— Виходьте, ви, лайнюки! Виходьте, якщо ви не ссикуни!

Цей парад продовжувався принаймні годину абсолютно безперешкодно під акомпанемент торохтіння жалюзі на крамницях та барах, що їх похапцем опускали власники. Два дні панувало повне припинення вогню. Ніхто не наважувався вийти навіть хліба купити. Дон Пеппіно збагнув, що настав час придумати план опору. Час чітко визначати шлях, яким треба йти. Час облишити індивідуальні промови та дії, організувати протест і скоординувати його, залучивши до цього церкву на більш високому рівні. Дон Пеппіно склав дивовижний документ, підписаний всіма священиками Казаль-ді-Прінчіпе. Це був релігійний християнський текст, просякнутий відчаєм та ображеною людською гідністю, які робили його слова універсальними, здатними вийти за межі релігії і змусити босів тремтіти; вони боялися слів священика більше за облаву антимафіозного підрозділу, більше за конфіскацію своїх каменярень та бетономішалок, більше за підслухані телефонні розмови з наказом убити. Це був жваво написаний текст з романтичним та сильним заголовком: «Я не буду мовчати, бо люблю свою паству». Дон Пеппіно розповсюдив цей документ на Різдво. Він не став чіпляти його на дверях своєї церкви; він не був таким собі Мартіном Лютером, що збирався реформувати Римо-католицьку церкву. Дон Пеппіно мав на думці інше: він хотів зрозуміти, як знайти шлях, який дозволить перерізати м'язи та сухожилля влади і зруйнувати економічний та кримінальний вплив Каморри.

Дон Пеппіно прокладав цей шлях поверхнею слова і роз'їдав владу кланів синтаксисом; слово й досі здатне на таке, якщо його мовити публічно. Молодий священик не мав інтелектуальної апатії тих, хто вважав, що слова виснажили всі свої ресурси і просто служили для того, щоб заповнювати собою простір між нашими вухами. Для нього слово було конкретикою, сукупністю атомів, що втручаються в механізми взаємодії предметів та явищ — як, скажімо, будівельний розчин або мотика. Дон Пеппіно шукав підходяще слово, щоби вилити його як відро води на бруд, який він перед собою бачив. У цих краях тримати язик за зубами — це не просто мовчазна кругова порука нахилених капелюхів та опущених додолу очей. Пануючий тут настрій характеризується фразою «То не моя проблема». Але це ще не все. Рішення сховатися в себе, втекти від реальності — це, насправді, голос, відданий під час виборів стану речей. Слово стає криком. Гучним

та пронизливим криком, кинутим у куленепробивне скло з надією, що воно розіб'ється. «Ми безпорадно спостерігаємо горе родин, чиї сини стали жертвами Каморри або виконавцями її злочинних наказів… Каморра наших днів — це різновид тероризму, що породжує страх і накидає власні закони, намагаючись стати невід'ємною частиною суспільства в області Кампанія. Зі зброєю в руках каморристи насильницьки нав'язують нам неприйнятні правила: рекет, що перетворює наш край на субсидований регіон, позбавлений потенціалу самостійного розвитку; «відкати», що сягають двадцяти і більше відсотків вартості будівельних проектів і відлякують найсміливіших бізнесменів; незаконний обіг наркотиків, продаж і вживання яких призводять до появи банд люмпенізованих підлітків та некваліфікованих робітників на побігеньках у кримінальних організацій; сутички між ворогуючими групами, що забирають, як чума, життя членів родин у нашому регіоні; все це дає негативні приклади цілим поколінням підлітків і являє собою справжню лабораторію насильства та організованої злочинності».

Мета дона Пеппіно полягала в тому, щоб нагадати людям: перед лицем влади кланів вкрай важливо не обмежувати свою реакцію сповідальною кабінкою в церкві. Він наводив вислови пророків і гаряче доводив прихожанам, що влаштування демонстрацій і сповіщання про злочини та злочинців — це вкрай важлива реакція, яка додасть сенсу їхньому життю. «Ми не можемо й не мусимо вагатися в нашому пророчому обов'язкові сміливо висловлювати свою позицію; бо сам Господь закликає нас бути пророками.

Пророк — це вартовий; він бачить несправедливість і виступає проти неї, маючи на думці Божу заповідь (Ієзекіль 3:16–19);

Пророк пам'ятає минуле і використовує його для того, щоб зібрати докупи нове в сьогоденні (Ісая 43);

Пророк закликає нас жити і сам живе в співчутті та стражданні (Книга Буття 8:18–22);

Пророк ставить на перше місце життя по справедливості (Ієремія 22:3; Ісая 58).

Ми закликаємо священиків — наших пастирів та братів — висловлюватися сміливо й однозначно в своїх проповідях, а також в усіх тих випадках, що потребують безстрашності свідка. Ми закликаємо Церкву не відмовлятися від своєї «пророчої» ролі, щоби через вільне висловлювання та заяви забезпечити можливість створення нової свідомості під егідою справедливості, а також моральної та соціальної солідарності».

Цей документ не задумувався як конформістський до

існуючої суспільної реальності чи ввічливий стосовно політичної влади; останню автор вважав такою, що не лише користується підтримкою кланів, а й має, фактично, ті ж самі цілі, що і вони. Дон Пеппіно вважав, що клан — це не вибір на користь зла, зроблений тим чи іншим індивідом, а результат цілком очевидних умов, конкретних соціальних механізмів, а також гангренозних причин, що піддаються чіткій ідентифікації. Жодна церква і жодна особа в цьому краї не була так рішуче налаштована прояснити сутність того, що відбувається. «Недовірливе та підозріле ставлення мешканців Півдня Італії до державної машини через її задавнену нездатність розв'язати ті серйозні проблеми, від яких страждає південь, а саме проблеми зайнятості, житла, освіти та охорони здоров'я; підозра — і часто обґрунтована — стосовно того, що політики замішані в злочинній діяльності Каморри, що вони в обмін на електоральну підтримку або заради досягнення спільної мети забезпечують владну протекцію та гарантують пільги; поширене відчуття особистої незахищеності та постійного ризику, породжене недостатнім захистом громадян з боку органів законності й правопорядку, неповороткістю правової системи, двозначністю законодавчого інструментарію… все це нерідко змушує вдаватися до захисту, організованого кланами, або ж ховатися під «дах», надаваний Каморрою; відсутність прозорості на ринку праці, через що знаходження роботи здебільшого залежить від благовоління Каморри та її агентів, а не від реалізації права, прописаного в трудовому законодавстві; відсутність або неадекватність, навіть у церковній сфері, необхідної соціальної освіти. А хіба ж можна сформувати зрілого християнина, не сформувавши водночас дорослу людину і зрілого громадянина?»

Наприкінці 1980-х дон Пеппіно організував марш проти Каморри після масованого нападу на казарми карабінерів у Сан-Чіпріано-д'Аверса. Напередодні якісь карабінери насмілилися припинити бійку між двома місцевими хлопцями під час відзначення дня святого покровителя, тому десятки людей вирішили зруйнувати штабне приміщення та побити офіцерів. Казарми в Сан-Чіпріано затиснуті у вузький провулок, тому старшим офіцерам та капралам нікуди було тікати. Самим босам довелося послати районних капо в зону конфлікту, щоби придушити повстання і врятувати карабінерів. У той час регіон ще знаходився під контролем Антоніо Барделліно, а його брат Ернесто був мером. «Ми, священики церков у Кампанії, не збираємося обмежуватися одним лише засудженням цих обставин; навпаки — ми маємо намір подолати їх, навіть якщо для цього доведеться переглянути та оновити сутність і методи

нашої пастирської діяльності».

Дон Пеппіно почав ставити під сумнів релігійність босів, відверто заперечуючи можливість існування гармонії між християнською вірою та бізнесовою, політичною і військовою владою кланів. У краї, де править Каморра, християнська проповідь не вважається супротивною діяльності Каморри: якщо клан працює на благо всіх своїх членів, то цю організацію вважають такою, що поважає християнську доброчинність і діє у відповідності з її принципами. Вбивство ворогів та зрадників бачиться як необхідність, як законне порушення закону; якщо так вирішить бос, то дію заповіді «Не убий», закарбованої на скрижалях Мойсея, можна призупинити, якщо вбивство здійснюється заради якогось вищого мотиву, а саме заради збереження клану, забезпечення інтересів його керівників, або заради блага якоїсь групи, а значить — кожного з її членів. Убивство — це такий гріх, до якого Христос поставиться з розумінням і пробачить в ім'я необхідності.

В Сан-Чіпріано-д'Аверса Антоніо Барделліно користувався старовинним ритуалом, який, зрештою, зійшов нанівець: він називався рищіїига-, ним також користувалася Коза Ностра під час прийому нових членів. Правий вказівний палець новобранця проколювали шпилькою, а потім капали кров'ю на образок Мадонни Помпейської. Потім цей образок підпалювали на свічі, і керівники клану, що стояли навколо столу, передавали його один одному. Якщо всі компаньйони встигали поцілувати образок Мадонни, то кандидат офіційно ставав членом клану. Релігія для Каморри — це постійна точка відліку, це — не просто жест володаря чи культурний релікт, а духовна сила, що визначає найпотаємніші рішення. Сім'ї каморристів, особливо родини найбільш харизматичних босів, часто вважають власні дії релігійним подвижництвом і переконані, що їхня совість несе на собі тягар болю та гріха заради благополуччя всіх людей, якими вони командують.

В Піньятаро-Маджоре клан Лубрано дав гроші на реставрацію фрески Мадонни. І її називають «Мадонна Каморрська» — відтоді, як великі цабе, мафіозі Коза Ностри, що втекли з Сицилії до цього міста, звернулися до її захисту. Тому зовсім неважко уявити собі, як Тою Рйна, Мікеле Ґреко, Лучано Ліджіо та Бернардо Провенцано стають навколішки перед цією фрескою і моляться за те, щоб їхні оборудки були вдалими, а шляхи відходу — гарантованими.

Коли Вінченцо Лубрано виправдали в суді, він організував паломництво — кількох автобусів з прихожанами — до Сан-Джованні-Ротондо, щоб подякувати святого падре Пір, котрий, як

він вважав, забезпечив його виправдання. Повнорозмірні статуї падре Піо та теракотові чи бронзові копії статуї Христа, що стоїть з розпростертими руками в Ріо-де-Жанейро на горі Цукрова Голова, можна побачити на віллах багатьох босів Каморри. В нарколабораторіях Скампії брикети гашишу часто ріжуть по тридцять три за один раз — маючи на увазі вік Христа. Після чого роботу зупиняють на тридцять три хвилини, всі хрестяться, а потім знову приступають до роботи. Досить оригінальний спосіб умилостивити Христа і забезпечити собі заробіток та спокій. Те ж саме відбувається і з пакетами кокаїну: перед тим, як відправити їх товкачам, районний капо часто окропляє їх святою водою з Лурда, сподіваючись, що ці пакети нікого не відправлять у домовину, особливо з огляду на те, що потім йому персонально доведеться відповідати за погану якість товару.

Влада Каморри не стосується однієї лише плоті, це не просто влада над життям кожного. Вона також претендує володарювати над душами. І тому дон Пеппіно забажав внести певну ясність у слова, їхнє значення та їхню вагомість. «Каморра називає «сім'єю» клан, організований для злочинної діяльності, і законом такого клану є абсолютна відданість; будь-який вияв самостійності заперечується, тому не лише втеча, але просто навернення до чесного життя вважається зрадою, за яку слід карати смертю; Каморра користується всіма засобами, щоби поширити та зміцнити такий тип «сім'ї», навіть за рахунок експлуатації святих таїнств. Для християнина, вихованого на принципах Слова Божого, «сім'я» означає одне — групу людей, об'єднаних любов'ю, де любов означає безкорисливе та турботливе служіння, служіння, яке вивищує того, хто його надає, і того, хто його отримує. Каморра претендує на власну релігійність, і їй часто вдається обманути не лише вірних церкви, але й недосвідчених або безхитрісних пастирів душ людських».

У цьому документі навіть робилася спроба підняти питання церковних таїнств, щоби в подальшому запобігти можливій асоціації Святого причастя, вінчання та ролі хрещеного батька з діяльністю Каморри. Від однієї лише думки про висловлення такої позиції місцеві священики повмирали б від страху. Хто ж наважиться прогнати від олтаря боса, що прийшов хрестити дитину свого підлеглого? Хто ж відмовиться здійснювати обряд вінчання тільки тому, що воно — результат альянсу між родинами Каморри? Дон Пеппіно висловлювався недвозначно: «При здійсненні таїнств, для яких потрібна присутність хрещеного батька, не дозволяйте виконувати його роль тим, хто не відзначився християнською зрілістю та чесністю в громадському і приватному житті. Не допускайте до таїнств

жодного, хто намагається вчинити неприпустимий тиск, хто не посвячений в ці таїнства».

Дон Пеппіно кинув свій виклик Каморрі саме в той момент, коли Франческо Сандокан Ск'явоне ховався в бункері під своєю міською віллою, казалезькі сім'ї воювали між собою, а цемент і утилізація сміття ставали новими пріоритетами їхніх імперій. Дон Пеппіно не мав бажання ґрати роль священика-втішника, що супроводжує вбитих малолітніх солдатів мафії до могили і при цьому шепоче матерям у чорному вбранні: «Тримайтеся, ви повинні бути сильними». В одному інтерв'ю він заявив: «Ми мусимо розбити узи кланів, щоби люди пережили внутрішню кризу». Він займав також чітку політичну позицію, стверджуючи, що його пріоритет — виступати проти політичної влади як продовження влади кримінальної. Дон Пеппіно надавав підтримку конкретним проектам та нововведенням, він не бажав залишатися осторонь: «Політичні партії втратили своє обличчя; часто кандидат, якого підтримує Каморра, не має ані власної політики, ані партійної, а просто виконує роль гравця чи посідає певну посаду — і все». Метою діяльності священика не було завдати Каморрі поразки. Як часто казав сам дон Пеппіно, «Переможці та переможені — всі вони в одному човні». Мета полягала в тому, щоб зрозуміти, трансформувати, засвідчити, виступити проти, зняти електрокардіограму серця економічної моці для того, щоб зрозуміти, як вирвати м'язи цього органу з-під контролю кланів.

Я ніколи ані на хвилину не проймався чимось на кшталт релігійного пієтету, але в словах дона Пеппіно бриніло щось таке, що виходило поза межі релігійного. Він започаткував новий метод, який відновив таке поняття, як «релігійно-політична промова». Віру в здатність людини вгризтися зубами в реальність і не відпускати її доти, аж поки від неї одне шмаття не залишиться. Створив новий тип мислення та мовлення, здатний відслідковувати запах грошей.

Ми звикли думати, що гроші не пахнуть, але це висловлювання правдиве лише тоді, коли гроші — в руках у володаря. А допоки вони не опиняться у нього в руках, вони все ж таки мають свій запах. Запах нужника. Дон Пеппіно трудився в краї, де гроші і справді пахнуть, але лише на один короткий момент — коли їх «видобувають» і перед тим, як вони перетворяться на дещо інше, стануть легітимними. Запахи та аромати ми відчуваємо лише тоді, коли втикаємося носом у те, що пахне або смердить. Дон Пеппіно Діана збагнув, що має тримати своє обличчя близько до землі, вдивлятися в спини та очі людей зблизька, якщо він хоче бачити і вказувати на конкретних

винуватців, якщо він хоче зрозуміти, де і як накопичується бізнесове багатство, де і як зароджуються вбивства, арешти, ворожнеча та мовчанка. Він мав завжди тримати свій інструмент на кінчику язика. Цим інструментом було слово — єдиний засіб, що був у змозі змінити тодішню реальність. І це слово, нездатне мовчати, стало його смертним вироком. Його вбивці вибрали дату не навмання. 19 березня 1994 року відмічалося свято Сан Джузеппе, його день ангела. Рано вранці дон Пеппіно вже був у церкві, в головній залі побіля свого кабінету. Він ще не встиг одягнути свою рясу, тому вбивці не відразу розібралися, хто він.

— Хто тут дон Пеппіно?

— Я.

То були його останні слова. В нефі гримнули постріли. Дві кулі влучили священику в обличчя, решта пробили голову, шию, руки, а одна влучила у в'язку ключів, що висіла в нього на поясі. Кілери стріляли зблизька, цілячись у голову. Одна з гільз застрягла між його курткою та светром. Дон Пеппіно готувався до першої денної меси. Йому було тридцять шість років.

Ренато Натале, мер-комуніст міста Казаль-ді-Прінчіпе, одним з перших прожогом кинувся до церкви, де знайшов тіло священика, яке й досі лежало на підлозі. Натале обрали мером лише за чотири місяці до вбивства. І це не було збігом обставин: клани хотіли, щоб це вбивство сталося саме під час його короткого перебування при владі. Ренато Натале став першим мером Казаль-ді-Прінчіпе, який війну з кланами зробив пріоритетом своєї діяльності. Свого часу він навіть здав мандат депутата міськради, бо відчув, що остання перетворилася на звичайнісінький придаток для штемпелювання рішень, що приймалися за її стінами. Якось карабінери влаштували несподіваний обшук у будинку Ґаетано Корвіно, члена міськради, і застукали там усіх найвищих керівників кланів, тоді як сам Корвіно був у той момент на засіданні міськради. З одного боку — справи міськради, а з другого — оборудки через міськраду. І ці оборудки — єдине, заради чого варто підніматися вранці з ліжка; це не ти, а вони будять тебе, надівають на тебе піжаму і піднімають на ноги.

Я завжди спостерігав здалеку за Ренато Натале так, як зазвичай спостерігаєш за людьми, що мимоволі стають символами обов'язку, опору та мужності. Символами майже метафізичними, нереальними, прадавніми. Чомусь я почувався розгубленим підлітком, спостерігаючи його намагання започаткувати клініку для іммігрантів та виступи проти влади казалеських кланів, а також проти їхніх оборудок з цементом та утилізацією відходів у смутні часи ворожнечі. Вони попереджали

його, погрожували вбити, казали, що коли він не зупиниться, то за таку діяльність поплатиться його родина, але він і далі виступав проти них як тільки міг — навіть розклеював по місту плакати, де зазначалося, що клани замишляють зробити і що — вже зробили. Чим більшу наполегливість та хоробрість він виявляв, тим сильнішою ставала загроза з боку Каморри. Треба добре знати політичну історію цього регіону, щоб усвідомити реальну вагу таких понять, як «обов'язок», «відданість справі» та «незламність волі».

Після того, як вступив у дію закон про інфільтрацію мафії в представницькі й державні органи, в провінції Казерта було розпущено шістнадцять міськрад, причому п'ять з них — двічі: у містах Карінола, Казаль-ді-Прінчіпе, Казапезенна, Кастельвольтурно, Чеза, Фріньяно, Граццанізе, Лушано, Мондраґоне, Піньятаро Маджоре, Санта-Марія-ла-Фосса, Сан-Тамаро, Теверола та Вілла-ді-Бріано. Коли кандидати, опозиційні до кланів, примудрялися перемагати в цих містах попри купівлю голосів та хитру економічну стратегію, котра обмежує створення будь-яких політичних альянсів, їм доводилося стикатися з вкрай вузькими рамками повноважень місцевих адміністрацій, мізерними фондами та тотальною обструкцією. Їм доводилося повільно, цеглина за цеглиною, ламати вплив багатонаціональних компаній, маючи в своєму розпорядженні лише невеличкий міський бюджет, і упокорювати «бригади» убивць за допомогою місцевих військових формувань. Так, наприклад, як сталося в 1988 році, коли Антоніо Канджано, член міськради Казапезенни, вчинив опір залученню кланів до певних контрактів. І вони залякували його, «пасли» його — і таки випасли, вистреливши йому в спину на міському майдані у всіх на очах. Якщо хтось збирається стати на заваді казалезьким кланам, то вони йому навіть ходити не дозволять. І в результаті прикували Канджано до інвалідного візка. А здогадних винуватців злочину виправдали в 2006 році.

Казаль-ді-Прінчіпе — це вам не якесь місто під владою мафії в Сицилії, де важко протистояти бізнесменам-кримінальникам, але, з іншого боку, ваші дії супроводжуються парадом відеокамер, відомих та потенційно відомих журналістів, а також натовпами чиновників із загальнонаціональних антимафіозних підрозділів, яким ця постійна увага масмедіа так чи інакше допомагає виконувати свої обов'язки. В цих же краях усе, що ти робиш, залишається у вузьких рамках і стає відомим лише жменьці людей. Мені здається, що саме в цій самотності і гартується те, що можна назвати мужністю й хоробрістю, щось на кшталт броньового захисту, про який ти не думаєш і носиш не

помічаючи. Продовжуй свою справу, роби, що маєш робити, а решта — байдуже. Бо погрози — це не завжди куля межи очі чи тонна коров'ячих кізяків, вивергана із самоскида тобі під двері.

Вони нищать тебе повільно, шар за шаром, аж поки раптом не помітиш, що ти — голий та самотній, поки тобі не почне здаватися, що воюєш із чимось неіснуючим, з якоюсь галюцинацією своєї уяви. Ти й сам починаєш вірити в наклепницькі твердження, що таврують тебе як «вічно невдоволеного», котрий зганяє свою злість на людях успішних, яких він через свою пригніченість та недолугість обзиває каморристами. Вони грають з тобою так само, як грають в гру «Підніми палички»: піднімають палички навколо тебе так, що ти про це й не здогадуєшся. Аж поки не залишаєшся сам-один, і від почуття самотності волосся на голові стає сторч. Але в цьому краї не можна дозволяти собі це почуття, бо це — ризик: якщо ти розслабишся та заспокоїшся, перестанеш бути насторожі, то не зможеш зрозуміти механізми, символи та варіанти дій. Тп ризикуєш більше ніколи нічого не помічати. Тому мусиш зібрати в кулак усю свою волю. Маєш знайти щось таке, що живило б шлунок твоєї душі, аби ти міг жити й боротися далі. Це може бути, скажімо, Христос, Будда, активна громадянська позиція, моральність, марксизм, гордість та почуття власної гідності, анархізм, боротьба зі злочинністю, впертий нескінченний гнів, відчуття приналежності до Півдня Італії — хоч щось, та має бути. Але не гачок. Скоріше — коріння, щось підземне і нездоланне. В цій марній війні, де тобі заздалегідь відведена роль переможеного, існує щось таке, що ти маєш знати і зберігати. Маєш бути певним, що воно сильнішатиме, у той час як твоя змарнована енергія почне відгонити впертою дурістю та одержимістю. Я навчився бачити таке коріння в очах тих, хто вирішив сміливо кинути виклик певним впливовим силам.

Підозра в убивстві дона Пеппіно відразу ж впала на Джузеппе Квадрано та його людей, які були союзниками ворогів Сандокана. Були також двоє свідків: фотограф, що прийшов привітати дона Пеппіно з днем ангела, та церковний сторож. Як тільки стало відомо про те, що поліція підозрює Квадрано, бос Нунціо Де Фалько, на прізвисько Вовк, зателефонував до поліції Казерти і запропонував зустрітися, щоби прояснити деякі питання стосовно одного зі своїх компаньйонів. Внаслідок територіального розподілу влади між казалезцями Де Фалько тоді перебував у Гранаді, в Іспанії. До нього поїхали два представники казертської поліції. Дружина боса зустріла їх в аеропорту і відвезла до прекрасної андалузійської глибинки. Нунціо Де Фалько чекав на них не в своїй віллі в Санта-Фе, а в ресторані, де більшість

присутніх явно були своїми людьми, готовими зреагувати, якщо поліція вдасться до рішучих дій. Бос відразу ж поспішив пояснити візитерам, що покликав їх запропонувати своє бачення цієї історії і не збирається когось засуджувати чи звинувачувати. То була чітка й необхідна преамбула, спрямована на те, щоб не заплямувати ім'я та авторитет родини. Він не міг почати співробітництво з поліцією. Бос не став довго розводитися і прямо заявив, що саме родина Ск'явоне — його конкуренти — вбили дона Пеппіно. Вони зробили це для того, щоб підозра впала на сім'ю Де Фалько. Вовк заявив, що ніколи не наказав би вбити дона Пеппіно Діану, бо його рідний брат Маріо був добрим приятелем священика. Останній навіть намагався вивільнити його з-під впливу Системи, і йому вдалося відмовити його стати менеджером клану. То було одним із крупних досягнень дона Пеппіно, але Де Фалько скористався ним як алібі. Двоє інших компаньйонів — Маріо Санторо та Франческо П'яченті — підтвердили висунуту їхнім босом теорію.

Джузеппе Квадрано також перебував в Іспанії. Спочатку він гостював на віллі Де Фалько, а потім осів в одному селі біля Валенсії. Він хотів сформувати групу і спробував налагодити постачання наркотиків для того, щоб швидко започаткувати на Півдні Іспанії ще один італійський кримінальний клан. Але йому не пощастило. В глибині душі Квадрано завжди був актором другого плану. Він здався іспанській поліції і заявив про готовність співробітничати. Квадрано заперечив версію Нунціо Де Фалько і пояснив убивство ворожнечею, яка розгорталася між його групою та родиною Ск'явоне. Квадрано був капо району Карінаро, люди Сандокана в Казалезі нещодавно вбили чотирьох його компаньйонів — двох дядьків та чоловіка сестри. Квадрано заявив, що вони з Маріо Санторо вирішили вбити Альдо Ск'явоне, кузена Сандокана, щоби помстити ся за образу. Перш ніж вдатися до дій, вони зателефонували Де Фалько в Іспанію — бо жоден напад не може здійснюватися без згоди боса, — але Де Фалько не дав «добро»: якщо уб'ють його кузена, то Ск'явоне накаже повбивати всіх родичів Де Фалько в Кампанії. Бос заявив, що пошле до Італії Франческо П'яченті, щоб той керував від його імені. П'яченті припхався з Ґранади до Казаль-ді-Прінчіпе на своєму «мерседесі», на авто, що стало символом цього регіону в 1980-х та 1990-х роках. Журналіст Енцо Б'яджі був шокований статистикою продажу «мерседесів» в Італії, яку він роздобув для однієї своєї статті, написаної в 1990-х. Виявилося, що Казаль-ді-Прінчіпе за цим показником вийшов на одне з перших місць в Європі. Але він помітив також іще одну статистику: Казаль-ді-Прінчіпе був районом з найвищим показником убивств в Європі. І

відтоді співвідношенню проданих «мерседесів» до кількості вбитих судилося стати надійним індексом характеристики територій, що знаходяться під владою Каморри. Згідно з першими показаннями Квадрано, П'яченті передав, що треба вбити дона Пеппіно. Ніхто не знав чому, але всі були впевнені, що «Вовк знає, що робить». Як засвідчив Квадрано, П'яченті заявив, що здійснить убивство сам за умови, що з ним піде Маріо Санторо або хтось інший з членів клану. Та Маріо Санторо завагався. Він зателефонував Де Фалько і сказав, що він проти вбивства, але, насамкінець, погодився. Він не міг проігнорувати такий важливий наказ, особливо ще й тому, що не хотів втрачати посаду, на яку його призначив Вовк, — посередника в наркооборудках з Іспанією. Але він не міг просто так піти на вбивство священика, тим більше — за відсутності чіткого мотиву, наче це — якась буденна справа. В Системі Каморри вбивство — це необхідність; це — як класти гроші до банку, купити право привілейованого збуту або розлучитися з коханкою. Воно не відрізняється від решти твого життя і складає частину щоденної рутини кожної сім'ї Каморри, боса та компаньйона. Але вбивство священика, людини з-поза меж владної динаміки, болюче тисне на твою свідомість. Згідно зі свідченнями Квадрано, Франческо П'яченті відмовився, заявивши, що не може взяти участь в убивстві, бо надто багато людей в Казалезі знають його. Але Маріо Санторо погодився; допомагати йому мав компаньйон з клану Рануччі, з Сант-Антімо. Звали його Джузеппе Делла Медалья, і з ним Маріо вже встиг здійснити кілька «операцій». Як розповів репШо, вони домовилися на шосту наступного ранку. Ніч напередодні вбивства пройшла в муках. Убивці нервували, дріб'язково метушилися, довго не могли заснути і сварилися з дружинами. Той священик лякав їх більше за автомати ворожого клану.

В призначений час Делла Медалья не з'явився, але вночі домовився з іншим, щоб той зайняв його місце: то був Вінченцо Верде. Решта членів групи були невдоволені такою заміною, бо цей Верде часто страждав від нападів епілепсії. Існувала небезпека, що після стрілянини він упаде в конвульсіях на підлогу, запіниться і почне гризти зубами власний язик. Тому вони спробували умовити Ніколу Ґальйоне зайняти його місце, але той категорично відмовився. У Санторо загострилося запалення внутрішнього вуха, і він через біль не міг чітко виконувати накази, тому Квадрано послав свого брата Армандо, щоб той його супроводжував. То була проста операція: біля входу в церкву чекає авто, щоб забрати кілерів, які повільно виходять надвір, зробивши свою справу. Наче після ранкової молитви. Після вбивства бойовики не поспішали вшиватися. Квадрано того

ж вечора покликали до Іспанії, але він відмовився. Він почувався в безпеці, бо вбивство священика не мало абсолютно ніякого стосунку до їхньої звичної діяльності. Мотив убивства був для них цілковитою загадкою, так само, як і для карабінерів.

Однак коли поліцейське розслідування стало рухатися в усіх напрямках, Квадрано поїхав-таки до Іспанії. Він навіть заявив, що, за словами Франческо Пяченті, його мали вбити Нунціо Де Фалько, Себастьяно Катеріно та Маріо Санторо, бо запідозрили, що він збирається стати свідком обвинувачення, але начебто пожаліли його, бо в момент, призначений для вбивства, побачили Квадрано в авто разом із своїм маленьким сином.

А в Казаль-ді-Прінчіпе Сандокан постійно чув, як його ім'я пов'язували з убивством священика. Тому він передав родині дона Пеппіно, що коли його люди доберуться до Квадрано до того, як його заарештує поліція, вони розріжуть його на шматки і порозкидають їх перед входом до церкви. То була не просто погроза, а чітка заява про те, що Сандокан не мав стосунку до вбивства дона Пеппіно. Невдовзі після цього в Іспанії відбулася зустріч членів клану Де Фалько, щоби вирішити, як реагувати на заяву Франческо Ск'явоне, що він не несе відповідальності за вбивство священика. Джузеппе Квадрано висунув ідею вбити одного з родичів Ск'явоне, порубати його на шматки і залишити в мішку перед церквою дона Пеппіно. Зробити так, щоб підозра впала на Сандокана. Обидва ворогуючі клани, не знаючи про наміри один одного, прийняли те саме рішення: найкращий спосіб зробити недвозначну заяву — це порубати тіла і порозкидати шматки перед церквою. І поки вбивці дона Пеппіно обговорювали свій план розчленування людської плоті і в такий спосіб донести свою позицію, я розмірковував про битву, що її вів священик, та про первинність слова. Про його надзвичайно новаторське та потужне бажання поставити слово в центрі боротьби проти механізмів влади. Слова проти бетономішалок та пістолів. Не метафорично, а реально. Виступити проти, дати свідчення, зайняти чітку й мужню позицію. Слово, чиїм єдиним захистом є його здатність бути почутим. Слово, що є невсипним вартовим, який невпинно дошукується правди. І знищити таке слово можна тільки в один спосіб: убити його.

2001 року суд в Санта-Марія-Капуа-Ветере виніс перший вирок: довічне ув'язнення для Вінченцо Верде, Франческо П'яченті та Джузеппе Делла Медалья. На той час Джузеппе Квадрано вже зробив перші спроби дискредитувати постать дона Пеппіно. Під час перехресного допиту він розводився про цілу низку можливих мотивів убивства, намагаючись задушити відданість священика своїй справі петлею кримінальних

тлумачень та припущень. Твердив, що Нунціо Де Фалько дав дону Пеппіно зброю, яку той згодом передав без дозволу Волтеру Ск'явоне, і тому був покараний за таке серйозне прогрішення. Велися також розмови про вбивство на ґрунті ревнощів, бо священик начебто підбивав клинці під кузину боса. Досить назвати жінку шльондрою — і можна назавжди полишити всякі фантазії про її прихильність, так само найшвидший засіб зруйнувати репутацію священика — це заявити, що він користувався послугами проституток. Подейкували також, що дона Пеппіно вбили за те, що він не хотів виконувати свою роботу: відмовився справляти в церкві похорон одного з родичів Квадрано. То були абсурдні, абсолютно неймовірні звинувачення, спроба не дати дону Пеппіно перетворитися на мученика, не дати поширитися його слову, перетворити його з жертви Каморри на бойовика клану. Люди, не знайомі з владною динамікою Каморри, часто думають, що вбивство безневинного індивіда — наївне глупство з боку клану, бо воно лише легітимізує і підсилює позитивний приклад жертви та її висловлювань, що це вбивство лишень підтверджує правдивість її слів. Але це — не так. Так ніколи не буває. Коли ви гинете в краю Каморри, то вас оповивають саваном незліченних підозр, і тому ваша безневинність — це лише далека гіпотеза, найостанніша з можливих. Ви — винуваті, поки не буде доведена ваша невинуватість. В краю Каморри теорія сучасного права з її презумпцією невинуватості поставлена з ніг на голову.

Увага засобів масової інформації є настільки скупою, що найменшої підозри у вашій безневинності буде достатньо, щоб газети не писали, що вбили невинуватого. А якщо за цим убивством не трапляться нові, то ніхто й не зосереджуватиме уваги на цій справі. Таким чином руйнація іміджу дона Пеппіно Діани стала важливою тактикою з метою послаблення тиску на клани, усунення цієї потенційно вибухової проблеми, поки вона не привернула увагу всієї країни.

Одна місцева газета перетворилася на гучномовець кампанії з дискредитації дона Пеппіно. Заголовки набиралися таким жирним шрифтом, що в мене швидко чорніли пальці, поки я гортав її сторінки: «Дон Діана був каморристом», а кілька днів по тому — «Дон Діана в ліжку з двома жінками». Сенс цих «месиджів» був недвозначний: ніхто не зможе виступити проти Каморри. А хто все ж таки виступить, той завжди має якийсь особистий мотив — заздрість, сварку чи якийсь сороміцький роман.

Давні друзі дона Пеппіно, його родичі та послідовники захищали його, включно з журналістами Рафаеле Сардо, який

зберігав пам'ять про священика в своїх статтях та книгах, та Розарією Каппаккьоне, котра відслідковувала тактику кланів, складну систему їхньої жорстокої влади та розплутувала хитрощі «розкаяних».

2003 року було подано апеляцію, що поставила під сумнів деякі аспекти перших свідчень Джузеппе Квадрано, і в результаті Вінченцо Верде та Джузеппе Делла Медалья були звільнені. Виявилося, що Квадрано зізнався лише частково; його стратегія з самого початку полягала в тому, щоб не визнавати власної відповідальності. Але вбивцею виявився саме він, як підтвердили свідки та балістична експертиза. Джузеппе Квадрано вбив дона Пеппіно Діану. Група вбивць складалася з Квадрано та Санторо, який виконував роль водія. Франческо П'яченті, якого прислав з Іспанії безпосередньо Де Фалько, щоб той керував операцією, надав необхідну інформацію стосовно дона Пеппіно. Апеляція також залишила в силі вирок довічного ув'язнення, винесений П'яченті і Санторо. Квадрано навіть попередньо записав телефонні розмови зі своїми підлеглими, де він неодноразово повторював, що не має стосунку до вбивства священика, — ці записи він пізніше передав поліції. Квадрано зрозумів, що наказ на вбивство віддав Де Фалько, і він не хотів, щоб виявилася та обставина, що він був лише виконавцем, «м'язом», а не мозком цієї операції. Цілком можливо, що всі ті особи, що фігурували в першій версії свідчень Квадрано, наклали в штани від страху і жодним чином не хотіли бути причетними до вбивства. Часом автоматів та пістолетів недостатньо, щоб постати перед неозброєною людиною та безхитрісною чесною промовою.

Нунціо Де Фалько заарештували в Альбачете, знявши з міжміського потяга Валенсія — Мадрид. На той час він уже встиг започаткувати потужний кримінальний картель з деякими людьми з Ндранґети та кількома колишніми членами Коза Ностри. Згідно з даними розслідування іспанської поліції, Нунціо Де Фалько намагався також організувати циганів на Півдні Іспанії в злочинну групу. Йому вдалося вибудувати власну імперію — курортні села, картярні, крамниці та готелі. Інфраструктура іспанського Коста-дель-Соль (Сонячного берега) швидко та істотно покращилася відтоді, як казалезькі та неаполітанські клани вирішили перетворити цей регіон на перлину масового туризму.

2003 року Де Фалько отримав довічне ув'язнення як підбурювач до вбивства дона Пеппіно Діани. Коли в залі суду зачитували цей вирок, мені захотілося розсміятися, та все ж я стиснув губи і стримався. Я не міг не бачити абсурдності того, що відбувалося. Адвокатом Нунціо Де Фалько був Ґаетано Пекорелла

— одночасно президент Палати депутатської юридичної комісії та адвокат захисту одного з найвпливовіших босів казалезької Каморри. Мені стало смішно тому, що клани були такими потужними, що примудрилися навіть поміняти місцями аксіоми природи та казки: Вовка захищало ягня, бо pecorella італійською означає «ягня». Але, можливо, моє марення та істеричний сміх були спричинені виснаженням та нервовим зривом.

Прізвисько Нунціо Де Фалько було написане на його обличчі. Він і справді нагадував вовка. На фото в його паспорті видніється видовжене обличчя з тонкою колючою борідкою, схожою на килимок із колючок, та з гострими вухами. Кучеряве волосся, темна шкіра та трикутний рот. Точнісінько як один з перевертнів у фільмах жахів. Проте одна місцева газета — та сама, що гучно заявляла про зв'язок, що начебто існував між доном Пеппіно та кланом, — присвятила першу сторінку, вихваляючи Нунціо Де Фалька як талановитого коханця, котрого жагуче прагнуть жінки та молоді дівчата. Заголовок у цій газеті від 17 січня 2005 року був красномовним та виразним: «Нунціо Де Фалько — король баболюбів».

Казаль-ді-Прінчіпе (редакторська стаття) «Може, вони й не вродливі, зате привабливі, тому що вони — боси; ось чому. Якщо розташувати по ранжиру босів-баболюбів нашого краю, то перше місце займуть два рецидивісти з Казаль-ді-Прінчіпе — чоловіки, котрих природа явно не наділила красивою зовнішністю, на відміну, скажімо, від донаАнтоніо Барделліно, найдивовижнішого та найпривабливішого з них усіх. Йдеться про Франческо П'яченті на прізвисько Носатий та Нунціо Де Фалько на прізвисько Вовк. Кажуть, що перший мав п'ятеро жінок, а другий — семеро. Певна річ, ми маємо на увазі не офіційні шлюби, а довготривалі стосунки, в результаті яких народилися діти. Фактично — хоча й не офіційно — Нунціо Де Фалько має десь дванадцятеро дітей від різних жінок. Іще одною цікавою подробицею є та обставина, що не всі ці жінки є італійками. Одна з них іспанка, друга англійка, а ще одна — португалка. Як і моряки, ці чоловіки завжди заводили собі сім'ю в кожному місці, де їм доводилося переховуватися… Тому невипадково декотрих з цих жінок — незмінно красивих та елегантних — викликали на суди над цими чоловіками — свідками. Слабка стать стала винуватицею падіння багатьох босів. Саме жінки стають головною причиною арешту більшості босів. Стежачи за жінками, сищики отримували змогу вийти на босів штибу Франческо Скявоне Чіччар'єлло… Іншими словами, навіть для босів жінки — це палка з двома кінцями».

Смерть дона Пеппіно була ціною, заплаченою за перемир'я між двома кланами. Навіть у вироку є натяк на цю гіпотезу. Треба було досягти угоди між двома ворогуючими групами, і, можливо, запорукою такої угоди стало вбивство дона Пеппіно. Йому відвели роль козла відпущення. Його знищення означало усунення великої проблеми для всіх сімей Каморри, і водночас воно відволікло слідчих від кланових оборудок і з'ясування стосунків.

Якось я почув розмову про Чіпріано, друга дитинства дона Пеппіно, який написав пристрасне публічне звернення, щоб виголосити його під час похорону, інвективу, на яку його надихнула одна з промов покійного священика. Але того ранку йому забракло сили навіть поворухнутися. Кілька років тому він виїхав і оселився в Римі, вирішивши більше ані ногою не ступати на землю Кампанії. Мені розповіли, що цей чоловік так горював і побивався через смерть дона Пеппіно, що кілька місяців не міг з ліжка встати. І коли б я не питався про нього у когось із його тіток, кожна механічно відповідала тим самим печальним голосом: «Він замкнувся в собі. Чіпріано замкнувся в собі!»

Час від часу таке трапляється. У цих краях цілком нормально, коли хтось каже подібні речі. Кожного разу, коли я чую цей вираз, мені пригадується Джустіно Фортунато, який на початку 1900-х пройшов уздовж усіх Апеннінських гір. Йому хотілося дізнатися, як живуть люди в містечках та селах уздовж гірського хребта, тому він відвідав кожне з них, зупиняючись у фермерів, вислуховуючи розлючених селян і таким чином знайомлячись з голосами та здпахами «південного питання». Ставши згодом сенатором, він повернувся до тих самих сіл та містечок і розпитав про людей, яких зустрів кілька років тому, бо хотів найактивніших з них залучити до здійснення задуманих реформ. Але родичі цих людей часто відповідали сенаторові: «Він замкнувся в собі!» Замкнутися в собі, замовкнути, майже оніміти — це бажання втекти всередину самого себе, щоб нічого не знати, не розуміти і не робити. Припинити опір, вирішити відступити за мить до того, коли тебе поглинуть принизливі компроміси життя. І Чіпріано теж замкнувся в собі. В місті мені сказали, що це трапилося після того, як він пішов на співбесіду, щоби влаштуватися на роботу у відділ кадрів однієї судноплавної компанії в Фрозіноне. Працівник, що проводив співбесіду, почав уголос читати автобіографію Чіпріано, але спіткнувся, дійшовши до назви його рідного міста.

— Все ясно. Я знаю, звідки ви! З міста отого відомого боса… як його — Сандокана, еге ж?

— Ні, я — з міста дона Пеппіно Діани.

— А хто це?

Чіпріано встав і вийшов. А згодом орендував у Римі кіоск, щоби якось заробляти на життя. Адресу Чіпріано я узнав від його матері, з якою одного дня опинився в одній черзі в супермаркеті. Мабуть, вона попередила сина про мій візит, бо він не відповів на дверний дзвінок. Можливо, він здогадався, про що я хотів з ним поговорити. Але я чекав біля входу кілька годин, приготувавшись у разі потреби спати на східцях біля його дверей. Нарешті Чіпріано насмілився вийти і ледь чутно привітатися. Ми пішли з ним до невеличкого парку, розташованого неподалік. Всадовивши мене на лавку, він розкрив зошит т&кий самий, яким користуються учні початкових класів. Там, на сторінках у косу лінію, було його публічне звернення, написане звичайним почерком. Те, яке він хотів зачитати на похороні. Хтозна, може, те звернення було написане не ним, а доном Пеппіно, але я не насмілився спитати. Вони хотіли удвох підписатися під цією промовою і оприлюднити її, але прийшли вбивці, після вбивства почалася кампанія паплюження, а потім настала бездонна самотність. Чіпріано почав читати звернення з інтонацією та жестами Фра Дольчіно, середньовічного проповідника, який мандрував вулицями, проголошуючи настання Апокаліпсису, і якого згодом спалили на вогнищі за єресь: «Ми не дозволимо, щоб наші землі стали вотчиною Каморри, однією гігантською Ґоморою, гідною знищення! Люди Каморри — бо ви не тварі, а люди, як і всякий інший, — ми не дозволимо вам незаконно наживатися тут на тому, що в інших місцях є цілком законним, ми не дозволимо вам руйнувати тут те, що будується в інших місцях. Навколо своїх вілл ви залишаєте пустелю, і між тим, ким ви є, і тим, ким ви хочете стати, стоїть лише ваше абсолютне бажання. Пам'ятайте про це. Та Господь Бог пролив на Содом і Ґоморру дощ із сірки та вогню; він знищив ці міста, і всю долину, і всіх мешканців цих міст, і те, що зростало на землі. А дружина Лота озирнулася — і перетворилася на соляний стовп (Книга Буття 19:24–26). Мусимо піти на ризик і стати соляними стовпами, мусимо озирнутися і придивися: що ж коїться, який дощ проливається на Ґоморру, яке тотальне знищення відбувається там, де людське життя додається або віднімається від вашої економічної діяльності? Невже ви не бачите, що це — Ґоморра? Невже не бачите? Пам'ятайте про це. Збагніть, що вся земля тут вкрита сіркою та сіллю, вона горить, ніхто на ній більше не сіятиме, не буде на ній більше пагонів, не буде трави — як і після знищення Содома та Ґоморри, Адми та Севоїма, котрі Господь звергнув у своєму гніві та люті (П'ята книга Мойсеєва 29:22). Люди помирають за сказане чи несказане слово, віддають

своє життя за чийсь наказ або рішення; ви ж проводите десятиріччя за ґратами, щоби отримати владу над життям та смертю, заробляєте купи грошей, щоби вкласти їх у спорудження будинків, де ви ніколи не мешкатимете, банків, до яких ніколи не ступить ваша нога, ресторанів, якими ви особисто ніколи не керуватимете, у компанії, чиїми директорами ви ніколи не будете. Ви розпоряджаєтеся вбивчою владою, щоб панувати в житті, яке ви проводите в підземних схованках в оточенні охоронців. Ви вбиваєте, і вас убивають у шаховій грі, де ви, однак, не є королями. Королями є ті, хто на вас наживається, змушує вас загризати один одного, допоки нікому буде оголосити шах і мат, допоки на шахівниці не залишиться один-єдиний пішак. І цим пішаком не буде ніхто із вас. Те, що ви зжерете тут, ви виригаєте в іншому місці, як оті птахи, що виригують їжу в роти своїх пташенят. Але ті, кого ви годуєте, — не пташенята, а грифи, а ви — скажені бики, приречені на самознищення в краю, де кров та влада є умовами та показниками перемоги. Пора нам припинити бути Ґоморрою…»

Чіпріано кинув читати. Здавалося, він уявив перед собою всі ті обличчя, в які він хотів би швиргонути ці слова. Він важко й уривчасто дихав — неначе астматик. Чіпріано закрив свій зошит, встав і пішов, навіть не попрощавшись.

Голлівуд

Тепер в Казаль-ді-Прінчіпе є дитячий центр імені дона Пеппіно Діани. Він розташовується в розкішній просторій віллі, конфіскованій у члена казалезького клану Еджідіо Копполи. Адгогіпаесе, агенція відновлення, розбудови та безпеки Казапезенни, Казаль-ді-Прінчіпе, Сан-Чіпріано-д'Аверса та Вілла-Літерно, перетворила конфісковані у Каморри активи на об'єкти громадського користування. Якщо не знайти їм якогось іншого застосування, то ці вілли і далі нестимуть на собі тавро босів, що їх побудували і в них жили. Навіть порожні, вони залишаються символами влади. Подорож місцевістю Аверси — це наче каталог архітектурних стилів останніх тридцяти років. Найімпозантніші вілли, що належать підрядчикам та землевласникам, служать натхненням клеркам та власникам крамниць при спорудженні власних осель. Якщо будинки перших зазвичай прикрашають чотири доричних колони із залізобетону, то крамарі задовольняються колонами вдвічі меншого розміру. Ця гра в мавпування заполонила увесь регіон віллами, що наче прагнуть зайняти перше місце у змаганні за найбільшу імпозантність, витіюватість, неприступність, ексцентричність та неповторність: одна з них навіть має ворота у вигляді картини художника-абстракціоніста Мондріана.

Вілли Каморри — це бетонні перлини, вмонтовані в сільські вулиці і захищені стінами та відеокамерами. Їх десятки й десятки. Мармур та паркет, колонади та величні сходи, гранітні каміни з ініціалами власників. Одна з них є найбільш знаменитою — може, через те, що породила найбільше легенд. Усі називають її Голлівудом. Тільки-но почувши це слово, ви відразу ж починаєте розуміти, чому вона отримала таку назву. Голлівуд був домівкою Волтера Ск'явоне, Сандоканового брата, який роками керував цементним бізнесом клану. Неважко здогадатися про причини появи назви «Голлівуд», легко уявити собі обшир та розкіш цієї будівлі. Але це ще не все. Вілла Волтера Ск'явоне і справді має стосунок до Голлівуду. Мешканці Казаль-ді-Прінчіпе твердять, що бос наказав архітектору збудувати таку ж саму віллу, як і в Тоні Монтани, кубинського гангстера з Маямі у фільмі «Чоловік зі шрамом». Волтер продивлявся цей фільм незчисленну кількість разів, і він справив на нього глибоке враження, настільки глибоке, що бос почав ототожнювати себе з головним героєм, якого грав Аль Пачино. Якщо трохи пофантазувати, то можна й справді було знайти багато схожого між впалим обличчям Ск'явоне та

обличчям актора. Ця історія має всі аксесуари легенди. Кажуть, що Ск'явоне навіть подарував своєму архітекторові копію фільму — йому хотілося мати віллу точнісінько таку, як у кіно «Чоловік зі шрамом». Ця історія — одна з тих, що прикрашають сходження кожного боса до влади, її аура змішується з легендою і стає таким собі урбаністичним міфом. Кожного разу, коли хтось згадував про Голлівуд, хтось інший зауважував, що бачив, як споруджували цю віллу, коли малим стояв серед гурту хлопчаків з велосипедами і зачудовано спостерігав, як вілла Тоні Монтани переміщалася з екрана прямо в їхній мікрорайон. І це досить дивно, бо в Казалі спорудження вілли починається тільки після зведення високих стін, якими відгороджували майданчик. Але я ніколи не вірив у цю голлівудську версію. Знадвору вілла Ск'явоне скидається на бункер за товстелезними стінами з гострими металевими шпичаками нагорі. На всіх в'їздах — броньовані ворота. Ніяк не можна здогадатися, що знаходиться за стінами, але вони своїм виглядом наштовхують на думку, що там криється щось незвичайне.

Є лише один зовнішній знак, що гордовито висить біля головного входу. Червоні ворота, як на фермі в сільській глибинці, обрамлені доричними колонами та тимпаном, що різко контрастує з дисциплінованою скромністю товстих стін та воріт. Насправді цей неоязичницький тимпан є родинною емблемою, яка шле сигнал кожному, хто вже знайомий з цим місцем. Одного лише її вигляду було мені достатньо, щоб переконатися, що легендарна вілла дійсно існує.

Я десятки разів думав: а чи не піти поглянути на неї на власні очі, але це здавалося неможливим. Навіть після того, як віллу конфіскувала влада, її й досі охороняли вартові кланів. Одного ранку, іще не повністю усвідомивши, що роблю, я набрався хоробрості й увійшов усередину. Я скористався боковим входом, закритим від завидющих очей тих, хто несхвально поставився б до мого вторгнення. Вілла виявилася величавою та світлою, а монументальний фасад вселяв побожний захват. Колони підтримували подвійний фронтон з усіченим півколом у центрі. Передня зала являла собою архітектурне шаленство: двоє велетенських сходів, наче два мармурових крила, круто злітали до балкона другого поверху, який виходив на великий зал внизу. Точнісінько як у Тоні Монтани. Поруч з балконом — кабінет, як і в фінальній сцені фільму «Чоловік зі шрамом», котра закінчується зливою куль. Ця вілла — справжній тріумф доричних колон, з яких внутрішні мають рожеву штукатурку, а зовнішні — аквамаринову. По боках — подвійні колонади з дорогим оздобленням із кованого заліза. Вся ця маєтність займає майже

акр, а триповерхова вілла — близько дев'яти тисяч квадратних футів. Наприкінці 90-х ця вілла коштувала три з половиною мільйони доларів, але зараз вона пішла б і за п'ять. Кімнати на першому поверсі — гігантські, кожна має принаймні одну ванну, з решти кімнат деякі — великі та розкішні, деякі — маленькі та затишні. В дитячій кімнаті на стінах і досі висять плакати з портретами популярних виконавців та футбольних гравців. Поруч із ними — маленький потемнілий малюночок двох янголят, мабуть, він висів раніше над ліжком. І газетна вирізка: «Альбанова гострить свою зброю». Альбанова — місцева футбольна команда, іграшкова забавка босів, яку вони утримували на гроші кланів; її було розпущено рішенням Антимафіозної комісії в 1997 році. Ці пожовклі вирізки, приліплені до штукатурки, що місцями вже почала облуплюватися, — усе, що лишилося від Волтерового сина, який загинув підлітком в автокатастрофі. З балкона видно переднє подвір'я — пальми та навіть штучне озеро з дерев'яним містком, що веде до маленького зеленого острівця, оточеного кам'яною стіною. Коли тут ще мешкали Ск'явоне, то подвір'ям бігали собаки мастифи — як ще один вияв сили та влади. На задньому ж подвір'ї пальми затіняли від літнього сонця елегантний плавальний басейн овальної форми. Цей басейн скопійовано зі «Ставка Венери» — перлини Англійського парку в королівському палаці Казерти. Статуя богині пливе над поверхнею води з такою ж грацією, що й оригінальний витвір Луїджі Ванвітеллі. Віллу покинули після арешту боса, який стався 1996 року прямо в цих кімнатах. Волтер не зробив того, що зробив його брат; коли Сандокан пішов у підпілля, він збудував собі велику та по-царськи розкішну криївку під своєю величезною віллою в Казаль-ді-Прінчіпе. То був бункер без вікон та дверей. Натомість він мав підземні ходи та природні гроти, призначені для термінової втечі. Але поруч з бункером була також і повністю мебльована квартира площею тисячу квадратних футів.

Сюрреалістична квартира з неоновими лампами та долівкою з білої майоліки. Вона мала внутрішню відеосистему спостереження та два входи, абсолютно невидимі ззовні. Здавалося, туди зовсім не було ніякого входу: дверима служили ковзні стіни, що рухалися на рейках. Коли виникала загроза обшуку, бос міг спуститися через потаємну ляду в їдальні до системи взаємосполучених тунелів — загалом їх налічується дванадцять, — що утворювали щось на кшталт підземного редуту чи останнього пристанища, де Сандокан міг, так би мовити, отаборитися. Бункер всередині бункера. Щоби його спіймати, службовці антимафіозного підрозділу слідкували за цим місцем

рік та сім місяців; зрештою їм довелося скористатися електропилкою, щоб прорізатись крізь стіну до криївки. Тільки після того, як Франческо Ск'явоне здався в руки поліції, слідчі змогли виявити головний вхід, схований посеред порожніх пластмасових ящиків та садового інвентарю вілли на віа Салерно. В криївці не бракувало нічого. Там було два холодильники, забиті харчами, яких вистачило б на шестеро людей впродовж півмісяця. Технічно «просунутий» домашній розважальний центр — стереосистема, відеомагнітофони та проектори — займав усю стіну Слідчим з неапольської поліції довелося потратити аж десять годин, щоб розібратися з системою сигналізації та замків, що контролювала два входи до криївки. Ванна мала навіть джакузі. Ск'явоне жив під землею, як кріль у норі з потаємними лядами та ходами.

Волтер, з іншого боку, не став зариватися в нору. Хоча він і був утікачем, але все одно з'являвся в місті на важливі зустрічі і в супроводі охоронців повертався серед білого дня додому, до безпеки своєї неприступної вілли. Поліція заарештувала його майже випадково. Її агенти здійснювали рутинну перевірку. Зазвичай поліція та карабінери заходять у домівку втікача по вісім, десять, дванадцять разів на день. Вони перевіряють наявність членів родини, розпитують їх та обшукують, а перш за все — намагаються вимотати їм нерви та підірвати їхню підтримку рішення втікача піти у підпілля. Сеньйора Ск'явоне завжди вітала поліцейських чемно та гордовито, завжди, спокійно і невимушено пропонувала їм чай та тістечка, від чого ті регулярно відмовлялися. Проте одного дня, коли візитери з поліції прийшли, то помітили, що дружина Волтера явно нервувала, і з того, як повільно вона відчиняла ворота, агенти відразу ж запідозрили, що тут щось не так. Коли вони обшукували віллу, пані Ск'явоне ні на крок від них не відходила, замість лунко гукати з підніжжя сходів, як раніше. Агенти знайшли на ліжку дві щойно випрасувані сорочки, явно завеликі для її сина. Сумніву не залишалося — тут був Волтер. Він повернувся додому. Поліцейські розсипалися по кімнатах, щоб розшукати його, — і спіймали, коли втікач намагався перелізти через стіну. Та сама стіна, яку він збудував, щоб зробити свою віллу неприступною, тепер завадила йому блискавично втекти. Його схопили, як дрібного злодюжку, що безуспішно намагався знайти виступ на гладенькій стіні. Віллу конфіскували майже відразу, але впродовж шести років ніхто не хотів стати її власником. Волтер наказав вивезти з вілли все, що можна. Якщо він втратив змогу в ній жити, то нехай тепер ніхто не зможе користуватися нею. Або це його вілла, або нічия. Він наказав познімати двері з завіс,

повиймати вікна, повидовбувати мармур зі сходів, демонтувати коштовні полиці над камінами. Керамічну сантехніку, дерев'яні поруччя, дорогі світильники та кухонне причандалля — усе це познімали і вивезли разом із меблями. Волтер наказав також розкидати по віллі автомобільні покришки і підпалити їх — щоб пошкодити штукатурку і колони. Але при цьому він таки залишив символічне послання. Єдине, що лишилося неторкнутим, була ванна, що стояла на трьох широких підніжках у жилій кімнаті. То була істинно королівська конструкція, з левиною головою, з якої текла вода. Бос дуже любив поніжитися в цій ванні. Вона стояла прямо перед венеціанським вікном, що виходило безпосередньо в сад. То був символ його влади як будівничого вілли та боса Каморри, як художника, що стирає з полотна своє творіння, але залишає на ньому свій підпис.

Коли я ходив цими закіптюженими кімнатами, у мене виникло таке відчуття, наче мої груди розширилися, наче всі мої нутрощі перетворилися на одне величезне серце. Воно билося сильніше й сильніше, і його поштовхи відчувалися в усьому тілі. В роті у мене пересохло від глибоких вдихів, які я робив, щоби вгамувати мою тривогу. Якби на мене зараз наскочив якийсь вартовий-каморрист, то я міг заверещати, як різана свиня, але мене все одно ніхто не почув би. Вочевидь, ніхто не бачив, як я увійшов, а може, віллу вже не охороняли. Хвиля пульсуючого гніву накотилася на мене. Гігантським вихором закрутилися в моїй свідомості уривки видінь — образи друзів, що емігрували, стали членами клану або пішли служити в армію, неквапливі вечори в цьому Богом забутому краї, де немає нічого, окрім кримінальних оборудок та корумпованих політиків, образи імперій, збудованих на Півночі Італії та на половині Європи, імперій, що не залишили по собі нічого, окрім сміття та отруйних відходів. Мені треба було зігнати на комусь злість, дати вихід своїм емоціям. Я не втримався. Ставши на край ванни, я взяв — і помочився у неї. То був ідіотський жест, але коли я випорожнив свій сечовий міхур, мені полегшало. Ця вілла була як відтворене кліше, як бетонне втілення чуток та ілюзій. У мене виникло химерне відчуття, що зараз із якоїсь кімнати вийде Тоні Монтана і привітається стриманим бундючним жестом: «Усе, що я маю в цьому світі, — це моя сміливість та моє чесне слово, і я ніколи не порушу його заради когось, ясно?» Хтозна — може, Волтер мріяв померти, як Монтана: впасти, зрешечений кулями, з балкона у парадну залу, а не завершувати свої дні в тюремній камері, де його поволі з'їдатиме дифузний токсичний зоб, де гнитимуть його очі і підскакуватиме кров'яний тиск.

Не лише світ кіно нишпорить кримінальним світом у пошуках

цікавих сюжетів. Дуже часто буває і навпаки. Нові покоління босів не йдуть виключно злочинним шляхом. Вони не проводять день за днем на вулиці в компанії місцевих бандюків, не носять при собі ножів, не мають шрамів на обличчі. Вони дивляться телевізор, навчаються, поступають до інститутів та університетів, закінчують їх, їздять за кордон, а найголовніше — працюють в структурах механізму влади. Промовистим прикладом може служити фільм «Il Padrini», тобто «Хрещений батько». До того, як фільм вийшов на екрани, ніхто з представників сицилійської мафії чи Каморри ніколи не користувався терміном padrino, що виник з філологічно хибного перекладу англійського словосполучення «хрещений батько». Голову «сім'ї» або групи компаньйонів завжди називали compare. Однак після виходу фільму етнічні італійці, члени мафіозних сімей в Сполучених Штатах, стали використовувати godfather, тобто «хрещений батько» замість compare та його зменшувальної форми comparielloy яка взагалі вийшла з ужитку. Багато молодих італо-американців, пов'язаних з мафією, стали носити темні окуляри, костюми в тоненьку смужечку та висловлюватися спокійно й розважливо, як Марлон Брандо. Сам Джон Ґотті бажав стати живим втіленням дона Віто Корлеоне. Навіть бос Коза Ностри, Лучано Ліджіо — і той, позуючи для фоторепортерів, став виставляти вперед свою щелепу як Марлон Брандо в фільмі «Хрещений батько».

Натхненням Маріо П'юзо став не мафіозо-сицилієць, а Альфонсо Тієрі, бос Піньясекки з центру Неаполя, який після смерті Чарлза Бамбіно став ватажком сімей італійської мафії в Сполучених Штатах. У своєму інтерв'ю одній американській газеті Антоніо Спавоне на прізвисько Поганець, неаполітанський бос, пов'язаний з Тієрі, заявив: «Якщо сицилійці продемонстрували, як треба тримати язика за зубами, то неаполітанці показали всьому світу, як слід поводитися, коли ти — керівник. Як одним лише жестом демонструвати, що керувати — це не пеніс в піхву встромляти». Більшість кримінальних архетипів, що досягли кульмінаційної точки мафіозної харизми, походили із шматочка землі в Кампанії площею всього-на-всього кілька квадратних миль. Навіть Аль Капоне — і той вийшов звідти: його родина походила з Кастелламмаре-ді-Стабія. Капоне був першим босом, який приміряв себе до фільмів. Його прізвисько Чоловік зі шрамом (через шрам на щоці) використав Брайан Де Пальма як назву свого фільму 1983 року про Тоні Монтану. Але раніше ним скористався Ґовард Гокс для свого фільму 1932 року про Капоне. Аль Капоне разом зі своїм почтом незмінно з'являвся на майданчику кожного разу, коли там знімалася сцена із

стріляниною чи погонями або якийсь натурний кадр. Бос хотів пересвідчитися, що Тоні Камонте, навіяний ним головний персонаж фільму «Чоловік зі шрамом», не виглядатиме на екрані дешевим клоуном. А ще він неодмінно хотів в усьому бути максимально схожим на Тоні Камонте. Бос знав, що після виходу фільму саме Камонте стане емблемою Капоне, а не навпаки.

Кінофільми — джерело форм самовираження. Неапольський Козімо Ді Лауро — чудовий приклад. Його вбрання нагадує «прикид» Брендона Лі у фільмі «Ворон». Каморристи часто звертаються до фільмів, щоби створити собі кримінальний імідж, якого їм часто бракує. І вони моделюють себе під відомі їм голлівудські маски-шаблони, обираючи таким чином найкоротший шлях до перетворення власних персон на зловісні постаті. Кінематографічне натхнення визначає навіть суто технічні моменти — як тримати пістоль і як з нього стріляти. Одного разу ветеран слідчого відділу неапольської поліції розповів мені, як кілери Каморри мавпують фільми: «Після виходу на екрани фільмів Тарантіно ці типи розучилися стріляти! Вони більше не тримають ствола рівно. Тепер вони тримають його криво, як у фільмах, і це призводить до катастрофічних наслідків. Кілери вціляють у живіт, ноги, пах, завдають серйозних поранень, але не вбивають. Тому їм доводиться прикінчувати жертву пострілом у потилицю. І при цьому бездумно проливають море крові, що є абсолютно непотрібним показушним варварством з огляду на кінцеву мету нападу».

Боси жіночої статі ходять з охоронцями, вдягнутими як Ума Турман у фільмі «Убити Білла»: фосфоресцентні жовті костюми та біляве волосся. Вінченца Ді Доменіко, жінка з району Картьєрі Спаньйолі, яка певний час співробітничала з представниками влади, мала промовисте прізвисько «Нікіта», яке вона запозичила в героїні-кілерші з фільму Люка Бессона. Фільми, особливо американські бойовики, — це не далекі землі, де трапляються фантасмагорії та здійснюється неможливе, а місця, розташовані десь поблизу твоєї домівки.

Я тихо покинув віллу, намагаючись не заблукати серед кущів ожини та височенних будяків, що розрослися в Англійському парку, котрий тішив колись погляд грізного боса. Ворота я лишив прочиненими. Лише кілька років тому вас засікли б на підході до вілли десятки вартових. А зараз я вийшов з неї, тримаючи руки в кишенях та схиливши голову, наче з кінотеатру, і досі перебуваючи під враженням побаченого.

Неважко збагнути, чому фільм Джузеппе Торнаторе «Il camorrista» залишив такий сильний відбиток на уяві мешканців Неаполя. Для цього треба лише прислухатися, як люди жартома

піддівають один одного, роками повторюючи одні й ті самі рядки:

— Скажи професору, що то не я зрадив його.

— Я знаю, хто він, але я знаю також, хто я!

— Малакарне — слабак!

— Хто тебе підіслав?

— Той, хто може зберегти тобі життя — або забрати його у тебе.

Звукоряд цього фільму став чимось на зразок позивних Каморри, які висвистуються, коли поруч проходить, скажімо, районний капо, або просто для того, щоб рознервувати крамаря. Фільм «Il camorrista» потрапив навіть до дискотек, де люди можуть потанцювати під три різних мікси з найвідоміших висловів Рафаеле Кутоло, якого в цьому фільмі грає Бен Ґаззара.

Двоє дітлахів з Казаль-ді-Прінчіпе, Джузеппе М. та Ромео П., знали діалоги з «Камориста» напам'ять і часто розігрували різні сцени з цієї стрічки: «Скільки важить pisciotto?[6] — Не більше, ніж підняте вітром перо».

Вони почали чіплятися до груп дітлахів їхнього ж віку ще навіть до того, як стали достатньо дорослими, щоб керувати автомобілем. Ці хлопці були забіяками та хуліганами. Хвальки і фанфарони, вони вибиралися поїсти до кафе чи ресторану і давали офіціантові суму, вдвічі більшу за рахунок. У розхристаних сорочках, з-під яких виднілися ще безволосі груди, вони ходили, театрально погойдуючись, наче заявляючи право на кожен свій крок. Випнувши підборіддя — навмисне демонструючи свою самовпевненість та «владу», що існувала лише в їхній уяві. Ці двоє були нерозлучні. Джузеппе грав роль боса, завжди на крок попереду свого compare. Ромео грав роль його охоронця, правої руки та вірного товариша. Джузеппе часто називав його Донні, на честь Донні Браско. Хоча Донні й був таємним агентом поліції, в душі він стає справжнім мафіозо, і це рятує його від первородного гріха в очах прихильників. В Аверсі Джузеппе та Ромео регулярно тероризували дітлахів, які щойно отримали свої водійські посвідчення, але найбільше полюбляли вони «наїжджати» на молоді пари. Зазвичай вони влаштовували зіткнення свого моторолера з авто, в якому їхали закохані, а коли ті виходили і вимагали в них страховку, то Джузеппе або Ромео плювали в обличчя дівчині, таким чином провокуючи її приятеля на реакцію. А потім немилосердно його лупцювали. Вони також «діставали» дорослих, навіть тих, хто мав реальний вплив: вторгалися на їхню територію і творили, що хотіли. Джузеппе та Ромео народилися в Казаль-ді-Прінчіпе, і в їхньому розумінні цього було цілком достатньо. Їм хотілося, щоби їх боялися та поважали; кожен, хто до них наближався, мав утуплювати свій погляд у землю, не

маючи сміливості поглянути їм у вічі. Але одного дня вони взяли на себе надто багато: роздобули автомат з арсеналу невідомо якого клану і стрельнули з нього по групі дітвори. Напевне, вони й раніш багато вправлялися в стрільбі, бо стріляли обережно, так, щоб ні в кого не поцілити, але щоб кожен при цьому мав змогу понюхати запах пороху та почути голос автомата. Перед тим, як випустити чергу, один із них щось продекламував. Ніхто не зрозумів цього белькотіння, але один свідок згодом заявив, що то було схоже на пасаж з Біблії: мабуть, Джузеппе та Ромео готувалися до конфірмації. Та якщо проаналізувати, то навряд чи то був конфірмаційний текст. Але все одно то була свого роду Біблія. Пасаж не з катехізису, а з Квентіна Тарантіно. Хлопець продекламував строфи, які промовляє Жюль Вінфілд у фільмі «Кримінальне чтиво» перед тим, як послати на той світ типа, винуватого у зникненні дорогоцінної валізки Марчелюса Воллаче:

«Шлях праведного чоловіка загороджений з усіх боків несправедливістю людей егоїстичних та тиранією людей злих. Благословенний той, хто в ім'я добра та милосердя веде слабких крізь долину темряви, бо він воістину є хранителем свого брата і рятівником втрачених дітей. І я уражу тебе з подвійною силою, я обрушу свою несамовиту лють на тих, хто намагається отруїти та знищити братів моїх. І коли впаде на тебе мій гнів, то дізнаєшся ти, що звуть мене — Господь».

Джузеппе та Ромео процитували цей пасаж слово в слово як у фільмі — і відкрили вогонь. Батько Джузеппе був каморристом, pentito, який повернувся до організації Квадрано та Де Фалько після того, як вони зазнали поразки від Ск'явоне. Він був невдахою, який став на сторону невдах. Але він, напевне, думав, що фільм його життя зміниться, достатньо лише буде зіграти в ньому правильну роль. Ці двоє хлопців знали напам'ять усі найкращі рядки з усіх фільмів про кримінальників. У більшості випадків вони розпочинали бійки через чийсь погляд. У країні Каморри погляд — це претензія на територію. Це — втручання в чийсь приватний простір, все одно, що вибити двері й увірватися в чужу домівку. Погляд — це навіть дещо більше за образу. Коли надто довго дивитися комусь у вічі, то це саме по собі вже можна розцінити як відкрито кинутий виклик:

— Ти ще й насмілюєшся щось мені казати? Ти ще й насмілюєшся щось мені казати? Ти ще й насмілюєшся щось мені казати?

Вони повторювали ці відомі рядки з фільму «Таксист», а потім починали бійку, гепаючи жертву в груди так, що аж луна

котилася.

Казалезькі боси до цієї проблеми поставилися з усією серйозністю. Ніхто не хотів терпляче зносити сутички, бійки та погрози: надто багато знервованих матерів, надто багато скарг. Тому боси передали своє попередження через районного капо, щось на кшталт заклику до порядку. Але Джузеппе та Ромео продовжували грати роль у своєму уявному фільмі, лупцюючи всіх, кого заманеться, мочитися в бензобаки мотоциклів, що належали сусідським дітлахам. Тому боси послали за ними. Вони хотіли поговорити з ними особисто — клан не влаштовувала така поведінка. Батьківська терплячість, характерна для цих країв, часто перетворюється на бажання покарати; хлопці явно потребували добрячого уроку гарної поведінки, жорстокого публічного прочухана, який навчив би їх не переходити межу. Та Джузеппе і Ромео зневажливо відкидають запрошення босів на розмову і продовжують стирчати в барі, грати у відеопокер або просиджувати перед телевізором, годинами дивлячись фільми на DVD-програвачі і запам'ятовуючи рядки, вирази й імітуючи жести та одіж персонажів. Вони гадають, що їм тепер море по коліно. Що їм на всіх можна начхати, навіть на «конкретних» впливових хлопців. Більше того, їм здається, що саме своїм ігноруванням «конкретних» хлопців вони наженуть на всіх ще більшого страху. Для них, як для Тоні та Менні з «Чоловіка зі шрамом», не існувало меж. Вони нікого й слухати не хочуть, а регулярні напади та залякування створюють у них враження, що вони — віце-королі Казерти. Джузеппе та Ромео і не збиралися вливатися в клан. Навіть не намагалися. Цей шлях був надто повільним та жорстко регламентованим, і тому вони не збиралися марнувати час, повзучи вгору ієрархічною драбиною. Більше того, вже багато років казалезці направляли по-справжньому здібних членів організації не в бригади кілерів, а в економічний сектор. Джузеппе та Ромео являли собою повну протилежність сучасному солдату Каморри. Вони вважали, що зможуть виїхати на одній лише лиховісній репутації району, де вони народилися й жили. Вони не були членами клану, але забажали користуватися всіма привілеями каморристів. Хлопці вважали, що бари мусять обслуговувати їх задарма, не сумнівалися, що безкоштовний бензин для їхніх моторолерів — це як щось належне, а їхнім матерям власники крамниць мають відпускати свій крам безкоштовно. Якщо ж хтось насмілювався збунтуватися, то вони накидалися на крамарів та дівчат-продавчинь і немилосердно їх гамселили. Тому весною 2004 року кілька емісарів від клану організували з хлопцями зустріч на околиці Кастельвольтурно, в районі Парко Маре (Морського Парку), де зливаються докупи

море, пісок та сміття. Якщо боси не могли вплинути на Джузеппе та Ромео своїми негативними сигналами, то, можливо, вони спробують достукатися до них позитивними пропозиціями. Запропонувати якусь спокусливу угоду, можливо — навіть взяти участь в убивстві. Першу реальну «мокру» справу в їхньому житті. Я уявив, як хлопці прожогом погнали свої моторолери, прокручуючи в своїх головах всі улюблені сцени з фільмів, де великі боси змушені рахуватися з впертістю нових героїв. Молоді спартанці йшли свого часу на війну, натхнені геройськими подвигами Ахіллеса та Гектора, але в цьому краї ти йдеш на вбивство, маючи в голові «Чоловіка зі шрамом», «Славних хлопців», «Донні Браско» та «Хрещеного батька». Кожного разу, коли я проїжджаю повз Парко Маре, я уявляю собі сцену, яку відтворила поліція і про яку повідомлялося в газетах. Джузеппе та Ромео прибули набагато раніше призначеного часу. Вони згоряли від нетерпіння та відчували занепокоєння. Поки хлопці чекали, під'їхало авто. З нього вийшли декілька чоловіків. Хлопці підійшли привітатися з ними, але ті схопили Ромео, відтягли його вбік і почали лупцювати Джузеппе. Потім хтось із них приставив йому до грудей ствол автоматичного пістоля і вистрелив. Я не сумніваюся, що перед очима Ромео промайнула сцена зі «Славних хлопців», де Томмі Де Віто запрошують взяти участь у керівництві Коза Нострою в Америці, але замість запросити до зали, де зібралися боси, його ведуть до порожньої кімнати й убивають пострілом у голову. Неправда, що фільми — брехня, що не можна жити, як у кіно, що як тільки ти висунеш голову з кінотеатру, то відразу ж здогадаєшся, що реальність зовсім інакша. Є лише одна різниця: той момент, коли Аль Пачино вибирається з фонтана, куди впав його скошений автоматними чергами дублер, і стирає з обличчя кіношну кров. Момент, коли Джо Пеші змиває йому голову і зупиняє фальшиву кровотечу. Тебе не цікавить ця сцена, бо ти її не розумієш. Коли ж Ромео бачить, що Джузеппе впав на землю, я впевнений — хоча вже ніколи не зможу це підтвердити, — що він, нарешті, збагнув, у чому саме полягає різниця між фільмами та реальністю, між зіграною сценою та запахом пороху й крові, між його власним життям та сценарієм. А потім настала його черга. Убивці вистрелили йому в рот, а потім добили ще одним пострілом у голову. Сума хлопчачого віку ледь сягала тридцяти років. Ось як клан Казалезі розв'язав проблему невеличкої, але злоякісної кримінальної пухлини, що живилася фільмами. Кілери не стали навіть робити анонімних телефонних дзвінків ані до поліції, ані до «швидкої». Вони так і кинули трупи хлопців, щоб їхні руки дзьобали ненаситні верескливі чайки, а бродячі собаки, що шастають по всипаному сміттям березі моря,

обгризали їхні губи та носи. Цього ніколи не показують у кіно. Бо воно завжди закінчується хвилиною раніше.

Насправді не існує якоїсь істотної різниці між кіношною аудиторією в країні Каморри та деінде. Кінематографічні алюзії скрізь породжують міфологію імітації. Якщо десь ти можеш уподобати «Чоловіка зі шрамом» і потайки ідентифікувати себе з ним, то тут ти можеш стати Чоловіком зі шрамом, але тоді тобі доведеться залишитися ним назавжди. У країні Каморри люди також пристрасно люблять образотворче мистецтво та літературу.

У своєму бункері під віллою Сандокан мав велику бібліотеку, що містила силу книжок, і всі — на дві теми: Королівство двох Сицилій та Наполеон Бонапарте. Сандокан цікавився історичною роллю держави Бурбонів і стверджував, що його предки були крупними чиновниками в південній Італії, а саме — в Терра-ді-Лаворо. Його захоплював геній Бонапарта, який піднявся до вершини влади з нижніх армійських чинів і підкорив половину Європи: він вбачав схожість його долі зі своїм власним життям, бо він теж почав з низів і став «генералісимусом» одного з найпотужніших кланів у Європі. Сандокан, який був колись студентом-медиком, волів коротати свій час у криївці за малюванням релігійних ікон та портретів Наполеона й Муссоліні. Ці конфісковані мистецькі витвори і досі продаються в крамницях Казерти, у тих, що користуються довірою кланів: надзвичайно рідкісні малюнки, де замість обличчя Христа вставлене обличчя Сандокана. Він любив також читати епічну літературу, а найбільше — Гомера, легенди короля Артура та романи Вальтера Скотта. Саме любов до творчості Вальтера Скотта надихнула його назвати одного із своїх численних нащадків пишномовним та ґордим ім'ям Айвенго.

Імена синів завжди несуть на собі слід батькових пристрастей та вподобань. Джузеппе Міссо, бос клану з району Саніта, мав трьох онуків. Їх звали Бен Гур, Ісус та Еміліано Сапата. На своєму суді Міссо завжди напускав на себе вигляд політичного лідера, консервативного мислителя та бунтівника; нещодавно він написав роман, «I leoni di marmo», «Мармурові леви». Кілька сотень примірників розійшлися в Неаполі буквально за пару тижнів. Це — історія Неаполя 1980-х та 1990-х, розказана плутаним синтаксисом, але напористим стилем. Це — історія формування та зростання цього боса, його постання як одинокого воїна, противника Каморри, кримінальних оборудок, рекету та наркотиків, та захисника шляхетного, але неясно визначеного кодексу грабунку та крадіжки. Упродовж своєї тривалої кримінальної кар'єри його неодноразово заарештовували, і кожного разу під час арешту при ньому були книги Юліуса Еволи

та Езри Паунда.

Августе Ла Торре, бос Мондраґоне, вивчав психологію, багато читав Карла Юнґа і був експертом із вчення Зиґмунда Фройда. Якщо поглянути на список книг, замовлених ним у тюрмі, то перед нами постає об'ємиста бібліографія вчених-психоаналітиків, а під час суду Августе Ла Торре часто цитував Лакана, перемежаючи ці цитати своїми міркуваннями про гештальтівську школу психології. Всі ці знання бос Мондраґоне використав для приходу до влади; вони послужили йому як управлінське та військове знаряддя.

Навіть один з найвідданіших людей Паоло Ді Лауро є цінителем культури: Томмазо Престієрі є продюсером багатьох співаків неомелодійного стилю і знавцем сучасного образотворчого мистецтва. Багато босів є колекціонерами. Вілла Паскуале Ґалассо містила приватний музей, де зберігалося приблизно триста антикварних експонатів; перлиною його колекції був трон бурбонського короля Франциска Першого. А Луїджі Волларо на прізвисько Каліф мав полотно свого улюбленого художника — Боттічеллі.

Поліція спромоглася заарештувати Престієрі саме завдяки його любові до музики. Його схопили в Театро Белліні в Неаполі, куди він, знаходячись на підпільному становищі, пішов послухати концерт. Вислухавши винесений йому вирок, Престієрі заявив: «У мистецтві мені не потрібне звільнення з тюрми, бо у мистецтві я — вільний». Полотна художників та пісні вносять рівновагу й надзвичайну ясність і безтурботність у душу такого нещасливого боса, як Престієрі, котрий втратив двох братів, яких убили холоднокровно і безжально.

Абердін, Мондраґоне

Августо Ла Торре, бос-психоаналітик, був одним з улюбленців Антоніо Барделліно. Він зайняв місце свого батька ще у молодому віці і став єдиновладним лідером клану К'юові, як його називали в Мондраґоне. Цей клан керував північчю Казерти, півднем Лаціо та Доміціанським узбережжям. Клан, очолюваний Ла Торре, став на бік ворогів Сандокана Ск'явоне, але їхній менеджерський та бізнесовий досвід та розум — єдині фактори, достатньо потужні, щоби покращити конфліктні стосунки між сім'ями Каморри, — зрештою примирили їх з казалезцями, з якими вони продовжили співпрацю, водночас зберігаючи власну автономію. Августо невипадково отримав своє ім'я. Сім'я Ла Торре дотримувалася родинної традиції називати первістка іменем якогось із римських імператорів. Але в цьому випадку вони повернули колесо історії назад: замість того, щоб після Августа з'явився Тиберій, Тиберій натомість став батьком Августа.

Вілла Сципіона Африканського біля озера Патрія, битви Ганнібала при Капуї, нездоланна міць самнітів — перших вояків у Європі, що вчинили напад на римські легіони, а потім втекли в гори, — всі ці перекази є легендами в місцевих сім'ях каморристів, які вважають себе нащадками цих далеких предків. Ці історичні фантазії кланів зіштовхнулися з поширеним іміджем Мондраґоне як італійської столиці моццарелли, буйволячого сиру. Колись у дитинстві мій батько натоптував мене моццареллою з Мондраґоне, але неможливо було вирішити, який сир і з якого району був найкращим. Смаки різнилися надто сильно: легка та жирна солодкість Баттапальї, важка солоність Аверси або ж чистота й бездомішковість Мондраґоне. Але майстри Мондраґоне мали в запасі власні козирі. Добра моццарелла завжди залишає присмак, який сільські мешканці називають «подих буйволиці». Я часто прогулювався по причалу Мондраґоне, котрий був моїм улюбленим пунктом призначення до того, як його зруйнували. Такий собі висунутий в море залізобетонний язик з причальними спорудами. Нікому не потрібна, покинута конструкція.

Мондраґоне раптом перевторився на місце для всіх молодих людей з Казерти та району Понтінських боліт, які забажали емігрувати до Великої Британії. Еміграція — мрія і шанс усього життя, спосіб вибратися звідси, але не для того, щоби потім стати офіціантом, посудомийкою в «Мак-Дональдсі» або барменом, якому платять пінтами темного пива. Молодь приїздила в

Мондраґоне, щоби познайомитися з «правильними» людьми, які зможуть забезпечити недороге житло та зустріч з потенційними роботодавцями. В Мондраґоне бували люди, що могли влаштувати на гарну роботу в страховій компанії або компанії, що займається нерухомістю, люди, що допомагали нещасним та хронічно безробітним підписати пристойний контракт і влаштуватися на поважну роботу. Мондраґоне був дверима до Великобританії. Починаючи з кінця 90-х мати друга в Мондраґоне раптом стало означати, що тебе оцінять у повну міру твоїх талантів та здібностей, без рекомендацій та корисних зв'язків. Велика рідкість, неймовірна в Італії, особливо — на півдні. Бо тут тобі завжди потрібен покровитель, той, хто допоможе тобі просунути принаймні ногу в двері, якщо не всього себе. Представлятися без покровителя — це все одно, що заявитися без рук та ніг. Без чогось важливого. Але в Мондраґоне вони беруть твою автобіографію і дивляться, кому в Сполученому Королівстві її відіслати. Найважливіше значення мали твій досвід та здібності і те, як ти ними розпоряджався. Але це — в Лондоні чи Абердіні. Тільки не в Кампанії — найпровінційнішій з усіх провінцій Європи.

Мій приятель Маттео вирішив спробувати щастя — поїхати раз і назавжди. Він з відзнакою закінчив вищий учбовий заклад, і йому набридло працювати інтерном, підробляючи на будівельних майданчиках. Маттео заощадив трохи грошей і дізнався ім'я одного чолов'яги в Мондраґоне, який зголосився влаштувати кілька зустрічей з роботодавцями в Британії. Я поїхав разом із ним. Ми кілька годин прочекали на пляжі, де знайомий Маттео сказав нам чекати. Було літо. Пляжі Мондраґоне штурмують відпочивальники з усієї Кампанії, ті, хто не може дозволити собі податися на узбережжя Амальфі чи орендувати будиночок на березі моря, тому вони добираються сюди громадським транспортом з провінції. До середини 80-х моццареллу продавали прямо на пляжі з дерев'яних діжок, доверху наповнених кип'яченим буйволячим молоком. Відпочивальники їли сир, взявши його обома руками, геть заляпуючись молоком. Дітлахи облизували солоні від морської води руки, а потім урочисто відкушували шматочок. Та ніхто більше не продає тут моццареллу, тепер тут панують хлібні палички грісіні та кокосові скибочки. Наш «зв'язковий» запізнився на дві години. Коли ж він нарешті з'явився — засмаглий та в одних вузеньких плавках, то пояснив, що запізно повечеряв, тому запізно поплавав і через це пізно висох. Виходить, то була не його провина, а провина сонця, яке повільно висушувало його шкіру. Він повів нас до туристичної агенції. І все. Ми гадали, що зустрінемося з якимось дуже

впливовим посередником, але натомість він просто познайомив нас з працівниками агенції, причому явно не найкращої. Це був не один з тих закладів із сотнями лискучих рекламних буклетів, а звичайнісінька непримітна контора. Але для того, щоби скористатися її еміграційними послугами, треба було мати місцевого «зв'язкового»; для випадкового перехожого це була звичайна туристична агенція. Молода жінка попросила в Маттео його автобіографію і сказала нам час відправлення найближчого авіарейсу на Абердін, на який іще можна було придбати квитки. Значить, он куди вони його посилали. Маттео видали список компаній, куди він мав звернутися стосовно співбесіди, і за невеличку плату призначили навіть зустрічі з людьми, відповідальними за наймання. Ще ніколи бюро з тимчасового влаштування не працювало так швидко й ефективно. Два дні по тому ми сіли на літак до Шотландії — швидка й недорога подорож з Мондраґоне.

В Абердіні ми відчули себе як вдома, хоча це шотландське місто аж ніяк не було схоже на Мондраґоне. Абердін — третє за величиною місто в Шотландії, темне, брудне і сіре, але дощить там не так часто, як в Лондоні. До того, як тут з'явилися італійські клани, абердінці не знали, як можна з вигодою використати свої ресурси відпочинку та туризму, тому ресторанний, готельний та розважальний бізнес були організовані на нудний англійський манер. Скрізь одне й те саме: раз на тиждень люди набивалися напхом у пивні бари. Згідно з даними прокурора з Неапольського антимафіозного відділу, саме Антоніо Ла Торре, брат Августо, започаткував низку комерційних підприємств у Шотландії, які буквально за два роки перетворилися на перлини шотландського підприємництва. Левова частка підприємницької діяльності Ла Торре в Британії є абсолютно легальною: придбання та використання маєтності та компаній, торгівля харчами з Італії. Оборот — величезний, важко навіть назвати його приблизну цифру. В Абердіні Маттео знайшов усе те, чого він був позбавлений в Італії. Ми вдоволено розгулювали вулицями; здавалося, вперше в нашому житті нашого статусу мешканців Кампанії виявилося достатньо для того, щоб гарантувати якусь міру успіху. На Юніон Террас, 27/29, ми несподівано опинилися перед рестораном «У Паваротті», зареєстрованим на ім'я Антоніо Ла Торре і зазначеним на туристичних веб-сторінках. Абердін став вважатися шикарним елегантним місцем, де можна вишукано пообідати й укласти важливу ділову угоду. На «Італіссімі», гастрономічному ярмарку, що проводився в Парижі, підприємства кланів навіть рекламували себе як вершина «Made in Italy». Там Антоніо Ла Торре

рекламував свою власну фірму, що займалася гуртовими поставками харчів на всілякі громадські заходи. Його успіх вивів його в перші ряди найуспішніших шотландських підприємців Європи.

Антоніо Ла Торре заарештували в Абердіні в березні 2005 року. Італійський ордер на його арешт у зв'язку із злочинною діяльністю в системі Каморри та здирництвом був виданий раніше, але багаторічне британське громадянство та той факт, що місцева влада відмовлялася визнати його здогадні злочини, захищали Антоніо Ла Торре, і через це йому вдавалося уникнути екстрадиції. Шотландія не бажала втрачати одного зі своїх найталановитіших бізнесменів.

В 2002 році неапольський суд видав ордери на попереднє затримання тридцяти людей, пов'язаних з кланом Ла Торре. Виявилося, що рекет, незаконне отримання контрактів та контроль над економічною діяльністю приносили величезні суми грошей, які клан інвестував за кордоном, зокрема в Британії, де утворилася справжня колонія каморристів. Ці колоністи не намагалися силоміць встановити свій контроль над ринком робочої сили, не влаштовували надмірну конкуренцію, яка могла б призвести до зниження оплати праці. Натомість вони вдихнули в місто підприємницьку енергію, оживили туристичну галузь, започаткували нові види експортно-імпортних операцій та значно пожвавили сектор нерухомості.

І цю закордонну енергію, імпортовану з Мондраґойе, втілював собою Рокфеллер. Саме так тутешній люд називав цього чоловіка через його незаперечний талант укладати угоди та вміло розпоряджатися великими сумами грошей. Рокфеллер — це Рафаеле Барбато, шістдесяти двох років, уродженець Мондраґоне. Напевне, він і сам уже забув своє справжнє ім'я. Він має жінку-голландку і до кінця 1980-х займався бізнесом в Голландії, де володів двома казино, які приваблювали великих цабе з усього світу, таких як брат Боба Челліно, котрий започаткував казино в Лас-Веґасі, та слов'янських мафіозі, що осіли в Маямі. Його партнерами були такий собі Ліборіо, сицилієць, пов'язаний з Коза Нострою, а також Емі — голландець, який пізніше перебрався до Іспанії, де повідкривав готелі, жилі будинки та дискотеки. Як засвідчили Маріо Сперлоніаро, Стефано Піччірілло та Джіроламо Роццера — всі pentiti, — саме Рокфеллер разом із Августо Ла Торре виносили ідею податися до Каракаса, щоб зустрітися там з венесуельськими наркоторговцями, чиї ціни на кокаїн були вигіднішими за ціни колумбійців, які постачали кокаїн неаполітанцям та казалезцям. І саме Рокфеллер знайшов зручне місце, де Августо міг би переховуватися, коли пішов у підпілля в

Голландії: клуб спортивної стрільби по тарілках. Навіть попри те, що він був далеко від сільської глибинки Мондраґоне, бос все одно мав змогу тримати форму, стріляючи по летючих глиняних мішенях. Рокфеллер мав у своєму розпорядженні величезну розгалужену мережу. Він був одним з найвідоміших бізнесменів не лише в Європі, а й у Сполучених Штатах; через свої картярці та казино він встановлював контакти з італо-американськими мафіозі, яких поволі витісняли з Нью-Йорка клани албанців. У результаті ці мафіозі дедалі тісніше гуртувалися довкола сімей каморристів з Кампанії і охоче ввозили наркотики та інвестували в європейські ринки, ресторани та готелі через розчинені двері Мондраґоне. Рокфеллер є власником «Адама і Єви», перейменованого на «Ла Плая» — прекрасного курортного села на узбережжі Мондраґоне, де, згідно з даними слідчих, відпочивали багато втеклих працівників кланів. Чим більше комфорту в криївці, тим менше спокуси стати свідком обвинувачення і покласти край життю в підпіллі. З «розкаяними» Ла Торре не церемонився. Франческо Тіберіо, кузен Августо, зателефонував Доменіко Пенсі, котрий свідчив проти клану Стольдера, і в недвозначних виразах запропонував забиратися геть з міста:

— Мені сказали Стольдери, що ти настукав на них у поліцію. Зважаючи на те, що стукачі в нашому місті нам не потрібні, краще б ти вшився з Мондраґоне, доки хтось не взяв і не відрізав тобі голову.

Кузен Августо полюбляв тероризувати телефонними дзвінками всіх тих, хто насмілювався співробітничати з представниками влади або влаштовував «витік» інформації. У розмові з Вітторіо Ді Теллою він був ще відвертішим і запропонував йому купити собі похоронний костюм.

— Якщо здумаєш розколотися, то краще відразу купи собі чорну сорочку та костюм, підаре, бо я тебе прикінчу.

До того як компаньйони та члени кланів почали співпрацювати з правоохоронцями і давати свідчення в суді, ніхто навіть уявити собі не міг істинний обсяг нелегальних операцій в Мондраґоне. Одним з приятелів Рокфеллера був такий собі Рафаеле Аккончія. Як і Рокфеллер, він народився в Мондраґоне, але потім перебрався до Голландії, де став власником мережі ресторанів і, за свідченням «розкаяного» Стефано Піччірілло, став також досить крупним міжнародним торговцем наркотиками. Скарб Ла Торре і досі схований десь в Голландії, можливо, в якомусь банку — мільйони євро, які слідчі так і не спромоглися вирахувати, бо ці гроші були проведені через посередників та комерційні структури. В Мондраґоне ця здогадна «заначка» стала символом абсолютного багатства, що затьмила собою решту

багатств в інших країнах. Люди не кажуть більше «Він вважав себе Центральним банком Італії», вони кажуть натомість «Він вважав себе Центральним банком Голландії».

Маючи підтримку в Південній Америці та Голландії, клан Ла Торре планував узяти під контроль торгівлю кокаїном у Римі. Всі сім'ї каморристів у Казерті вважають столицю продовженням своєї провінції, тому Рим став пунктом номер один для наркотиків та інвестицій в нерухомість. Ла Торре розраховували на постачальницькі маршрути, які йшли вздовж Доміціанського узбережжя; розташовані там вілли мали важливе значення для контрабанди цигарками та іншими товарами. Актор Ніно Манфреді теж мав там віллу. До нього заявилися представники кланів і запропонували продати її. Манфреді опирався, як міг, але тиск кланів зростав, бо його будинок знаходився в точці, що мала стратегічне значення для швартування моторних човнів. Зрештою, каморристи кинули вмовляти актора і змусили продати віллу за встановлену ними ціну. Манфреді навіть поскаржився босу Коза Ностри і розповів цю історію каналу «Радіоновини-1» в січні 1994 року, але жоден сицилієць не насмілився втрутитися і виступити проти впливових мондраґонців. Тільки вихід на телебачення та привернення міжнародної уваги допомогли актору зробити надбанням гласності той тиск, до якого вдається Каморра заради досягнення власних інтересів.

Наркоторгівля йшла слід у слід за іншими комерційними маршрутами. Енцо Бокколатто, родич сім'ї Ла Торре та власник ресторану в Німеччині, вирішив зайнятися експортом одягу. Разом із Антоніо Ла Торре та одним ліванським бізнесменом він купував одяг в Пулії — одежна промисловість Кампанії вже давно була монополізована кланами Секондільяно — і перепродував його у Венесуелі через посередника, такого собі Альфредо, якого слідчі «вирахували» як одного з найбільших нелегальних постачальників діамантів до Німеччини. Завдяки кланам Каморри діаманти — ціни на які завжди коливаються, але ніколи не опускаються нижче номіналу — швидко стали улюбленим товаром для відмивання грошей. Енцо Бокколатто знали в аеропортах Венесуели та Франкфурта, де він мав своїх людей серед інспекторів, які, напевне, не лише не перевіряли партії одягу, але й займалися створенням гігантської кокаїнової мережі. Можна подумати, що клани, накопичивши грошей, припинять займатися злочинною діяльністю, якимось чином перероблять свій генетичний код і перейдуть до законних видів підприємництва. Як, скажімо, родина Кеннеді, яка заробила гігантську купу грошей на продажу алкоголю під час сухого закону в США, але потім розірвала всі зв'язки зі злочинним

світом. Але сила італійської Каморри саме в тому й полягає, що вона рухається цими двома шляхами і ніколи не відмовляється від свого злочинного походження. В Абердіні ця система називається «скретч». Так само як репери та ді-джеї, що ставлять палець на платівку, щоб вона не оберталася з нормальною швидкістю, бізнесмени від Каморри теж на мить ставлять палець на платівку легального ринку, роблять скретч, а потім розкручують його ще швидше.

Слідчі дії Неапольського антимафіозного відділу виявили, що як тільки легальна галузь бізнесу Ла Торре опинялася в кризі, то клан негайно вводив у дію нелегальну. Якщо їм бракувало готівки, то вони замовляли друкування фальшивих квитанцій, якщо ж капітал потребувався терміново, то вони продавали фальшиві казначейські облігації. Вони знищили конкуренцію здирництвом і ввозили товари безмитно. Скретч на платівці легального бізнесу означає, що клієнти отримують стабільні ціни, завжди мають доступ до банківських кредитів, гроші продовжують крутитися, а продукція — споживатися. Скретч призводить до відокремлення закону від економічного імперативу, забороненої законом діяльності — від нагальних потреб заробляння грошей.

Закордонні операції означали, що британська участь в численних видах діяльності Ла Торре була незамінною; декотрі місцеві мешканці стали компаньйонами клану. Одним із них є каморрист-британець, що відбуває покарання в тюрмі у Великій Британії. Його ім'я не можна промовляти в країні Її Величності Королеви Англії, бо тут зв'язок з мафією не вважається злочином, бо тут тому, хто належить до мафіозної організації, дуже легко заховатися за британським законом про публічний наклеп. І оскільки Великобританія не вважає це злочином, то вона часто не визнає й звинувачень у цьому злочині. Бездоганна кримінальна характеристика — це коли про твої злочини не говорять публічно. Однак цей каморрист-британець отримує щомісячну грошову допомогу від Мондраґоне, включно з різдвяними доплатами. На додаток до фізичного захисту, компаньйонам зазвичай гарантується зарплата, юридична допомога та «відмазка» в разі потреби. Але для того, щоб отримати такі гарантії безпосередньо від боса, цей ув'язнений каморрист мав відігравати важливу роль у бізнесі клану; цей чоловік, безперечно, був британським каморристом номер один в італійському кримінальному бізнесі.

Я роками чув розповіді про цього каморриста-британця, хоча ніколи його не бачив, навіть на фото. Коли я приїхав до Абердіна, я не міг не спитатися про нього, про цього надійного союзника Августо Ла Торре, чоловіка, який, знаючи лише синтаксис бізнесу

та граматику влади, легко відмовився від своїх ослаблих зв'язків з древніми шотландськими кланами і приєднався до мондраґонців, В барах, що належали Ла Торре, завжди стирчали групки місцевих дітлахів. Не ліниві та бунтівні типи із замашками дрібних злочинців, що сидять, обхопивши руками кухоль пива, і чекають або побитися, або у когось гаманець поцупити, а метикуваті дітлахи, що займаються всілякими різновидами легального бізнесу. Транспортні перевезення, реклама, маркетинг. Коли я спитався в них про британця-каморриста, то не зустрів ворожих поглядів, не отримав туманних відповідей, як неодмінно трапилося б в Кампанії, коли б я спитався там про того чи іншого компаньйона клану. Здавалося, вони знали цього чоловіка все життя, бо він перетворився на міфологічну постать, про яку всі знають і говорять. Він був прикладом успішної кар'єри. Він став не таким, як вони, непросто працівником із стабільною зарплатою — у ресторані, торговельній компанії, крамниці чи агенції з нерухомості. Цей каморрист-британець досяг більшого. Він втілив у життя мрію багатьох молодих шотландців про те, щоб не просто працювати легально, а стати частиною Системи, каморристом, що займається бізнесом. Стати членом клану у всіх відношеннях, попри один недолік: шотландське походження, яке означає віру в те, що економіка має лише один шлях, відкритий для всіх, банальна економіка дозволів та заборон, справедливої конкуренції та цін. Я з потрясінням переконався, що моя англійська з сильним італійським акцентом зовсім не робила мене в їхніх очах емігрантом, худорлявим втіленням Джейка Ла Мотти — Скаженого Бика — чи кримінальним загарбником, що приїхав викачувати гроші з їхньої країни; натомість в моїй англійській мові вони почули граматику економіки абсолютної влади, влади, що вирішує все і скрізь, влади, необмеженої навіть тюремними ґратами та смертю. Це здавалося неймовірним, але вони знали про Мондраґоне, Секондільяно, Марано, Казаль-ді-Прінчіпе; вони чули про ці місця — наче епічні оповідання далеких країв — від босів, що випадково навідувалися сюди або обідали в ресторанах, де працювали ці дітлахи. Для моїх шотландських однолітків народитися в країні Каморри означало перевагу; це означало, що в тобі є щось таке, що дає можливість збагнути і глибоко зрозуміти одну важливу річ: існує арена, де підприємництво, зброя і навіть твоє власне життя — це виключно засоби здобуття грошей та влади, речей, заради яких варто жити, речей, які ти ставиш на перший план у своїй повсякденній діяльності, не переймаючись більше нічим. І отому британцю-каморристу вдалося вийти на такий рівень, навіть без італійського походження, навіть жодного разу не побувавши в

Кампанії з її будівельними майданчиками, звалищами та буйволячими фермами. Він став чоловіком з реальною владою. Справжнім каморристом.

Одначе ця розгалужена організація в галузі міжнародної торгівлі та фінансів не гарантувала гнучкості клану вдома. Августо Ла Торре правив у Мондраґоне жорсткою рукою. Він мав бути безжальним, щоби створити такий потужний картель. Сотні одиниць зброї замовлялися з Швейцарії. Його політична тактика варіювалася від агресивного вибивання контрактів до альянсів та спорадичних контактів; він чекав, поки його угоди набудуть певності та надійності, щоб потім до бізнесу підтягнулася й політика. Мондраґоне став першим італійським містом, чий уряд було розпущено через проникнення в нього Каморри. Насправді ж, упродовж багатьох років політики та клани були нероздільними. В 2005 році один утікач-неаполітанець знайшов притулок у домівці кандидата на посаду мера від партії, до якої належав мер, чий термін повноважень закінчувався. А донька одного з працівників шляхової поліції, звинуваченого в збиранні хабарів для Ла Торре, тривалий час представляла в міськраді партію більшості.

Августо не церемонився і з політиками. Всіх, хто ставав на заваді сімейному бізнесу, чекало жорстоке показове покарання. Метод фізичного усунення ворогів Ла Торре завжди був той самий, на кримінальному жаргоні його стали називати «мондраґонським». Цей спосіб полягає в тому, що жертву жорстоко б'ють, а потім її труп кидають у колодязь і швиргають туди ручну гранату; тіло розривається на шматки, його рештки покриває земля, і вони тонуть у воді. Саме так вчинив Ла Торре з АнТоніо Нуньєсом, заступником мера від Християнсько-демократичної партії, який зник невідомо куди в 1990 році, як у воду впав. Нуньєс являв собою перешкоду бажанню клану безпосередньо керувати муніципальними контрактами і мав вплив на всі політичні та адміністративні рішення. Августо Ла Торре не потрібні були союзники. Він бажав усім заправляти сам. Над необхідністю силового вирішення проблем тоді довго не думали. Спочатку стріляли, а вже потім розбиралися. Босом Мондраґоне Августо став у молодому віці. Він забажав стати акціонером у споруджуваній приватній клініці, а значною кількістю акцій розпоряджався там Нуньєс. Клініка «Інкальдана» мала стати однією з найпрестижніших в Лаціо та Кампанії; від неї до Рима було рукою подати, і вона мала привабити велику кількість бізнесменів з півдня Лаціо і таким чином розв'язати проблему браку якісного медичного обслуговування на Доміціанському узбережжі та в районі Понтінських боліт. Августо

наполіг, щоби до ради директорів клініки прийняли як представника сім'ї його дофіна, кланового бізнесмена, який розбагатів на керівництві сміттєзвалищем. Нуньєс виступив проти, він зрозумів, що задум Ла Торре полягав зовсім не в тому, щоб забезпечити собі вигідну частку лікарняного бізнесу. Тому Августо послав до заступника мера емісарів, щоб ті умовили його пом'якшити свою позицію і переконали прийняти пропоновані умови. Для християнського демократа зовсім не було чимось скандальним піти на співробітництво з босом і рахуватися з його бізнесовою та військовою міццю. Клани були в цьому районі головним економічним рушієм; відмовитися від співробітництва з ними — це все одно, що меру Туріна відмовитися від зустрічі з вищим керівництвом компанії «ФІАТ». Задум Ла Торре полягав не в тому, щоб купити додії за пристойну ціну — як вчинив би всякий дипломатичніший бос. Він хотів отримати їх задарма. В обмін на це він гарантував би, що всі його компанії, які виграють контракт з обслуговування клініки, прибирання, поставок харчів, забезпечення транспортних послуг та охорони, виконуватимуть свою роботу професійно й за невисокими розцінками. Він навіть запевнив Нуньєса, що постачатиме якісне молоко від своїх буйволиць. Під приводом зустрічі з босом Нуньєса забрали з його ферми і відвезли на ферму в Фальчано-дель-Массіо. Згідно з показаннями Августо, там Нуньєса вже чекали Джіроламо Роццера, на прізвисько Джіммі, Массімо Джітто, Анджело Ґальярді, Джузеппе Валенте, Маріо Сперлонгано та Франческо Ла Торре. Чекали, щоб влаштувати підступний напад. Заступник мера вийшов з авто і пішов привітатися з босом. Августо розповів суддям, що, подаючи Нуньєсу руку для привітання, він тихо пробурмотів Джіммі:

— Давай, дядько Антоніо вже тут.

То була чітка недвозначна команда. Джіммі двічі вистрелив Нуньєсу в голову. А бос зробив «контрольний» постріл. Потім вони звалили труп в сорокаметровий сільський колодязь і кинули туди дві гранати. Роками ніхто не знав, куди подівся Антоніо Нуньєс. Телефонували різні люди, заявляючи, що бачили його в різних куточках Італії, а він покоївся в колодязі під тоннами багнюки. Через тринадцять років Августо та його найвідданіші поплічники розповіли карабінерам, де слід шукати заступника мера, який насмілився стати на заваді розширенню бізнесу Ла Торре. Коли ж карабінери почали розкопувати останки, то здогадалися, що вони належать не лише одній людині. Там було знайдено чотири гомілки, два черепи та три руки. Більше десяти років тіло Нуньєса пролежало поруч з тілом Вінченцо Бокколатто, каморриста, що працював на Кутоло, але після поразки

останнього приєднався до клану Ла Торре.

Бокколатто засудили на смерть тому, що він глибоко образив Августо в листі, який він надіслав з тюрми одному приятелю. Бос натрапив на нього зовсім випадково, коли нишпорив у жилій кімнаті свого компаньйона. Під час перегляду листів та паперів йому в око впало його ім'я. Августо зацікавився — і прочитав купу образ та критики, яку обрушив на нього Бокколатто. Ще не дочитавши цього листа, бос вирішив, що його кривдник має померти. Він послав Анджело Ґальярді, теж колишнього компаньйона Кутоло, щоб той убив Бокколатто, коли останній, нічого не підозрюючи, сідатиме до нього в авто. Друзі — найкращі з убивць. Вони здійснюють усе тихо й чисто, і не треба гнатися за жертвою, що верещить з відчаю та страху. Тихо, коли ти ні про що навіть не підозрюєш, приставляють вони ствол тобі до потилиці — і натискають на спусковий гачок. Августо Ла Торре хотів, щоб убивства здійснювалися в атмосфері дружньої довіри. Він терпіти не міг, коли з нього робили посміховисько, коли хтось сміявся, зачувши його ім'я. Цього не смів робити ніхто.

Луїджі Пеллеґріно, відомий під прізвиськом Джіджотто, був одним з тих людей, що люблять попліткувати про найвпливовіших людей міста. Багато дітлахів у країні Каморри перешіптуються про сексуальні вподобання босів, оргії, влаштовувані районними капо, а також про розпусність, в якій погрузли дочки кланівських бізнесменів. Боси зазвичай поблажливо ставляться до таких пліток, тому що вони — люди дуже зайняті. Зрештою, люди впливові неминуче ставатимуть об'єктами балачок. Джіджотто поширив чутку про те, що дружину боса бачили колись в компанії одного з компаньйонів, якому Августо дуже довіряв. Сказав навіть, що бачив, як водій боса відвозив її на зустріч з коханцем. Номер один клану Ла Торре, чоловік, що тримав під контролем усе, мав дружину, яка зраджувала йому прямо під носом, а він про це навіть не здогадувався. Джіджотто неодноразово повторяв цю новину, і кожного разу — детальніше та з незначними варіаціями. Брехня чи правда, але невдовзі всі знали смішну історію про те, що дружина боса наставляє йому роги з компаньйоном, який був його правою рукою. І всі обачливо називали джерело цієї історії: Джіджотто. Одного дня Джіджотто йшов собі по тротуару в центрі Мондраґоне, як раптом почув звук мотоцикла, що проїжджав аж надто близько. Він кинувся бігти, як тільки зачув, що мотоцикл пригальмував. Пролунали два постріли, але Джіджотто, петляючи поміж перехожих, примудрився втекти, а кілер вистріляв усю обойму і не влучив у нього. Тому він побіг навздогін і загнав

Джіджотто до бару, де той спробував сховатися. Убивця витягнув пістоль, вставив нову обойму і вистрелив жертві в голову на очах десятків людей, які через мить зникли з місця вбивства. Як виявило слідство, кілером був Джузеппе Франьйолі, член правління клану, який сам захотів убити Джіджотто. Навіть не питаючи дозволу, він вирішив заткнути рота балакуну, який паплюжив імідж боса.

Мондраґоне, сусідня сільська місцевість, узбережжя та море були в уяві Августо нічим іншим, як майстернею клану, лабораторією для нього та його колег, районом, з якого слід видобувати матеріал і перетворювати цю сировину на прибуток його компаній. Він категорично заборонив продаж наркотиків у Мондраґоне та на Доміціанському узбережжі, видавши найсуворіший наказ босам Казерти, який вони мали передати своїм підлеглим та знайомим. Цей наказ був морально вмотивований: врятувати своїх земляків-городян від героїну та кокаїну, але головна його мета полягала в тому, щоб не дати недосвідченим товкачам клану економічно закріпитися на цій території, щоб ті не зміцніли під його крилом і не стали достатньо сильними, щоб кинути виклик його лідерству. Абсолютній забороні підлягали наркотики з Голландії, що їх картель Мондраґоне продавав у Лаціо. Люди з Мондраґоне мали сідати в авто і їхати аж до Рима, щоб купити «косячок», кокаїну та героїну у неаполітанців, казалезців та самих мондраґонців, які там торгували. Клан створив антинаркотикову групу під назвою GAD, члени якої телефонували на комутатор поліції і брали відповідальність за свої дії. Якщо вони ловили когось на вулиці з марихуановою цигаркою в роті, то розбивали цій людині носа. Якщо чиясь дружина знаходила пакет з кокаїном, то вона мала сповістити про це членам GAD, і чоловік цієї жінки, після того як йому натовчуть пику та відмовляться на заправці заливати бензин для поїздки до Рима, зазвичай передумував.

Один єгипетський хлопець на ім’я Хасса Фахрі дорого заплатив за свою пристрасть до героїну. Він вирощував свиней. Чорних казертських свиней рідкісної породи. Чорніші за буйволів, приземкуваті та волохаті, ці акордеони складчастого сала перероблялися на тоненькі сосиски, смачну салями та духмяні відбивні. Свинар — страшна робота. Безперервно кидати лопатою свинячий гній, перерізати тваринам горлянки, підвішувати їх головами донизу, щоб кров стікала в чани… В Єгипті Хасса був водієм, але народився він у фермерській родині, тому знав, як обходитися з тваринами. Але не з свинями. Для мусульман свині є вдвічі огиднішими. Та все ж краще ходити за свиньми, аніж всенький день кидати лопатою буйволячий гній, як це роблять

індійці. Свині випорожнюються набагато менше, і свинарні є крихітними конструкціями в порівнянні з буйволячими стайнями. Кожен араб знає це, тому вони воліють займатися свинями, а не падати від знемоги біля буйволів. Хасса пристрастився до героїну. Він сідав на потяг до Рима, купляв наркотик і повертався до свинарні. Хлопець серйозно «підсів» на героїн, і йому постійно бракувало грошей. Тому один товкач запропонував йому спробувати поторгувати в Мондраґоне, де ринку наркотиків не існувало. І Хасса почав штовхати «зілля» побіля бару «Доміція». Він напрацював собі клієнтуру і за десять годин міг заробити більше, ніж за півроку в свинарні. Знадобився лише один телефонний дзвінок від власника бару, щоб його діяльності було покладено край. Саме так тут і трапляється. Ви телефонуєте приятелю, той — родичу, родич сповіщає свого compare, а той передає «кому треба». В цьому ланцюжку відомі лише відправна та кінцева точки. Через кілька днів люди Ла Торре з самопроголошеного GAD пішли прямо до халупи Хасси і постукали в двері. Вони прикинулися поліцейськими, щоб хлопець не зміг втекти та сховатися поміж свинями та буйволами, бо тоді їм довелося б гнатися за ним у багні та лайні. Всадовивши араба до авто, вони поїхали, але не по тій дорозі, що вела до поліцейського відділка. Як тільки Хасса здогадався, що його збираються вбити, у нього почалася химерна алергічна реакція: його тіло почало розбухати, наче його напомповували повітрям: схоже, страх призвів до анафілактичного шоку. Августо Ла Торре, розповідаючи цю історію суддям, сам був страшенно приголомшений такою метаморфозою: очі єгиптянина перетворилися на маленькі ґудзики, неначе їх засмоктало всередину голови, з пор почав виділятися якийсь солодкавий запах, а рот запінився чимось схожим на сирну масу. Кілерів було вісім, але стрельнути вистачило духу сімом. Pentito Маріо Сперлонгано заявив: «Не було ніякого сенсу стріляти в уже мертве тіло». Але так було завжди.

Здавалося, Августо сп'янило його імператорське ім'я. Кожен з його легіонерів мав бути поруч під час усіх його акцій. На вбивства, які можна було здійснити двома-трьома кілерами, виїжджали натомість усі його вірні легіонери, від яких вимагалося, щоб кожен з них зробив принаймні один постріл, навіть якщо жертва була вже мертвою. Один за всіх і всі за одного. Августо вимагав повної і загальної участі, навіть якщо ця участь була поверховою. Постійний страх того, що хтось підведе, змушував його діяти групою. Кланові оборудки в Амстердамі, Абердіні, Лондоні та Каракасі могли потенційно призвести до того, що хтось із компаньйонів втратить голову і почне думати,

що він у змозі відокремитися і розпочати власну справу. Тут дика жорстокість є реальною вартістю комерції: якщо її не проявити, то можна втратити все. Вбивши Хассу Фахрі, члени клану понаштрикували в його тіло інсулінові шприці, якими зазвичай користуються наркомани-героїнщики. То було тілесне «повідомлення», яке кожен в Мондраґоне та Формії відразу ж належним чином зрозумів.

Боса не цікавили інші люди. Коли Паоло Монтано на прізвисько Дзумпар'єлло, один з найнадійніших бойовиків, підсів на наркотики і не зміг відмовитися від своєї пристрасті до кокаїну, Августо наказав одному з його вірних друзів привезти Паоло, щоб зустрітися з ним на фермі. Коли вони приїхали, то Ернесто Корнаккя мав випорожнити всю обойму свого пістоля в Дзумпар'єлло, але бос стояв надто близько до нього і Корнакк'я злякався, що може і його зачепити. Побачивши, що Ернесто вагається, Августо забрав у нього пістоль і сам убив Монтано. Кулі пробили тіло жертви і влучили в Корнакк'ю, але той волів краще кулю вхопити, аніж ризикувати поранити боса. Дзумпар'єлло кинули до колодязя і підірвали гранатою — чисто по-мондраґонськи.

Легіонери Августо були готові заради нього на все. Вони пішли за ним навіть тоді, коли він став свідком обвинувачення. В січні 2003 року, після арешту його дружини, бос наважився на важливий крок. Він звинуватив себе та своїх людей в приблизно сорока умисних убивствах, видав місцезнаходження колодязів з трупами і звинуватив себе в десятках епізодів здирництва. Це зізнання зосереджувалося на «військовій», а не на бізнесовій діяльності. Його найвірніші люди — Маріо Сперлонгано, Джузеппе Валенте, Джіроламо Роццера, П'єтро Скуттіні, Сальваторе Орабона, Ернесто Корнакк'я та Анджело Ґальярді — невдовзі наслідували його приклад. За ґратами ж мовчанка стає безвідмовною зброєю боса, за допомогою якої він забезпечує збереження власного авторитету і зберігає формальну тяглість своєї влади, навіть попри те, що жорсткі умови тюрми сильно обмежують можливості безпосереднього спілкування. Та Августо Ла Торре — людина непроста: зізнавшись сам і змусивши зізнатися всіх своїх людей, він усунув небезпеку того, що хтось знищить його родину за його зраду. А співпраця з владою, здавалося, не підірвала економічну імперію мондраґонського картелю. Його зізнання лише допомогло виявити логіку убивств та історію владного впливу Каморри на узбережжі Казерти та Лаціо. Як і більшість босів Каморри, Августо Ла Торре говорив про минуле. Без pentiti історію влади кланів написати було б неможливо. Без pentiti правду — факти, деталі та механізми —

дізнаються через десять-двадцять років: усе одно, що чоловік дізнався б правду про стан своїх життєво важливих органів лише після смерті.

Співробітництво з боку Августо Ла Торре та його «начальників штабу» несе в собі певний ризик: їм можуть сильно «скостити» термін ув'язнення в обмін на зізнання і випустити на волю вже через кілька років. Вони ж тим часом делегують свою «військову» міць комусь іншому, наприклад — албанським сім'ям, а самі збережуть свою легальну економічну міць. «Розкаяні» начебто вирішують казати правду і нічого, крім правди, жити далі лише за рахунок своєї легальної діяльності, уникаючи, таким чином, довічного ув'язнення та внутрішньої ворожнечі. Августо лякала думка про тривалий тюремний термін; на відміну від «великих» босів, які його навчали, він був нездатен винести десятиріччя ув'язнення. Йому, бач, хотілося б, щоб у в'язничному кафетерії подавали вегетаріанську їжу. До того ж, Августо любив кіно, а йому в камері не дозволили мати відеомагнітофон. Тому він, коли мав бажання, прохав власника місцевої радіостанції транслювати звукову доріжку з фільму «Хрещений батько» увечері перед сном.

Для суддів та слідчих співробітництво Ла Торре може бути двозначним, бо він ніколи не відмовлявся від своєї ролі як боса. Його викриття були продовженням його ж влади — як це видно з листа Августо до свого дядька: він запевняє, що «відмазав» його від можливого притягнення до відповідальності за участь в оборудках клану, але — попри свій талант вішати локшину на вуха — бос не забуває прй цьому пригрозити йому та ще двом родичам, упереджуючи таким чином створення альянсу проти нього в Мондраґоне: «Твій зять та його батько вважають, що їх зможуть захистити ходячі мерці».

Бос, навіть pentito, не припиняв вимагати грошей, навіть уже сидячи в камері в'язниці Аквіла. Августо Ла Торре обходив заборони, передаючи накази та запити через листи, які він передавав матері або своєму водієві П'єтро Скуттіні. Як засвідчували судді, загалом ці запити являли собою ніщо інше, як здирництво. Ввічливий чемний лист власникові одного з найбільших ринків сиру на Доміціанському узбережжі підтверджував, що Августо вважав, що він і досі все контролює. «Любий Пеппе, хочу звернутися до тебе з великим проханням, бо мене розорили. Якщо ти мені допоможеш, але я прошу лише в ім'я нашої давньої дружби, а не через якусь іншу причину, і навіть якщо ти відмовиш мені, то не сумнівайся: я тебе не забуду! Мені терміново потрібні десять тисяч євро. Ти також маєш повідомити, чи зможеш виділяти мені щомісячно тисячу євро — щоби я зі

своїми дітьми міг нормально жити».

Рівень життя, до якого звикла родина Ла Торре, був значно нижчим за той, який забезпечувало державне утримання тих, хто вирішив співпрацювати з владою. У фінансові справи цієї родини я зміг вникнути лише тоді, коли ознайомився з документами величезної конфіскації, здійсненої 1992 року за рішенням суду міста Санта-Марія-Капуа-Ветере. Влада конфіскувала маєтність вартістю 230 мільйонів євро, дев'ятнадцять компаній вартістю 323 мільйони євро, а також виробниче устаткування та машинерію на суму 133 мільйони євро. До конфіскованих компаній входили численні фабрики, розташовані вздовж узбережжя між Неаполем та Ґаетою, серед яких були молочарня, цукровий завод, чотири супермаркети, дев'ять прибережних вілл, будинки, земельні ділянки, а також дорогі авто та мотоцикли. Кожна компанія мала приблизно шістдесят працівників. Судді наказали також конфіскувати компанію, що виграла тендер на утилізацію сміття в Мондраґоне. То була величезна операція, що вилучила у кланів значний шмат їхньої економічної моці, але все одно вона була мікроскопічною в порівнянні зі справжнім обсягом їхньої діяльності. Конфіскації зазнала також грандіозна розкішна вілла біля Аріана ді Ґаерта, чия слава долетіла аж до Абердіна Чотири поверхи на вершечку урвища, плавальний басейн з підводним лабіринтом — ця споруда була скопійованії; вілли Тиберія, тільки не того Тиберія, що заснував мондраґонський клан, а римського імператора, що усамітнився на острові Капрі. Я ніколи не бував усередині цієї вілли; конфіскаційні документи були тим об'єктивом, крізь який роздивлявся цей імператорський мавзолей, що стояв як вартовий італійської маєтності клану. Прибережна зона могла б стати безкінечним простором, що надихав би бурхливу фантазію архітекторів. Натомість з часом вона перетворилася на мішанину будинків та вілл, похапцем споруджених для того, щоб приваблювати туристів до південної частини Лаціо та до Неаполя. Ні тобі районування, ні дозволів на будівництво. В результаті в котеджі від Кастельвольтурно до Мондраґоне понапихували цілі купи африканських іммії'рантів, а розплановані парки та ділянки, що призначалися для спорудження будинків відпочинку, перетворилися на хаотичні смітники. В жодному з прибережних міст не було очисних споруд. І тепер коричнюватe море омиває пляжі, всіяні сміттям. За кілька років було знищено навіть далеку згадку про колишню тутешню красу. Влітку декотрі нічні клуби перетворюються на справжні борделі. Друзі, готуючись до своєї «нічної діяльності», показували мені свої порожні гаманці. Порожні не через відсутність у них грошей, а через відсутність тоненьких фольгових пакетиків з

круглою «начинкою», а саме — презервативів. Вони таким чином давали зрозуміти, що можна було їхати до Мондраґоне і спокійно там трахатися, не боячись що-небудь підчепити: «Сьогодні ми їдемо на гульки!»

Презервативом Мондраґоне був Августо Ла Торре. Бос вирішив слідкувати за здоров'ям своїх підлеглих. Мондраґоне став чимось на зразок храму, звідки вичистили найнебезпечніші різновиди хвороб, що передаються статевим шляхом. Поки решта світу страждала від СНІДу, північна Казерта була повністю під контролем. Клан ретельно відслідковував результати аналізів кожної людини. Наскільки це було можливо, клан також вів повний список: йому не хотілося, щоб підконтрольна територія була зараженою. Тому коли один з поплічників Августо здав кров на аналіз і його результат виявився позитивний на ВІЛ, то клан про це відразу ж дізнався. Фернандо Броделла часто навідувався до місцевих дівчат; тому від нього виходила небезпека. На відміну від клану Бідоньєтті, який посилав своїх компаньйонів до найкращих лікарів і оплачував хірургічні операції в найкращих шпиталях Європи, сім'я Ла Торре навіть не думала послати Броделлу до гарного лікаря чи заплатити за його лікування. Вони просто вбили його. Холоднокровно. Наказ клану був такий: знищувати хворих, щоб зупинити епідемію. Інфекційну хворобу, особливо ту, що передається статевим шляхом, через найменш контрольований акт, можна зупинити лише шляхом повного й остаточного усунення хворих. Позбавити їх життя — єдина надійна гарантія того, що вони більше нікого не заразять.

Капіталовкладення в Кампанії теж мали бути надійно захищені. Клан навіть придбав віллу в Анакапрі, щоби розмістити там місцевий підрозділ карабінерів. І коли карабінери там оселилися, то їм гарантували відсутність будь-яких проблем і повний комфорт. Коли ж Ла Торре підрахували, що вілла принесе більше доходу, якщо там відпочиватимуть туристи, то карабінерів вигнали, а віллу розділили на шість квартир з внутрішнім подвір'ям та стоянкою для авто. А потім прибув антимафіозний підрозділ і конфіскував усю маєтність. От тобі й безпечні інвестиції без спекулятивного ризику!

Після того, як Августо став свідком обвинувачення, у нового боса, Луїджі Франьйолі, лояльного до Ла Торре, почалися проблеми з такими компаньйонами, як Джузеппе Манконе, відомого також під прізвиськом Рембо. Цей Рембо і справді був трохи схожий на Сталлоне і мав тіло, накачане регулярними заняттями штангою. Започаткований ним ринок наркотиків набував ваги і значущості: невдовзі він зможе дати копняка під зад старим босам, чию репутацію захитали pentiti. Як засвідчив

прокурор антимафіозного відділу, клани Мондраґоне звернулися до сім'ї Бірра з Ерколано, щоби ті найняли кілерів. У серпні 2003 року до Мондраґоне заявилися двоє убивць, щоб прибрати Рембо. Вони прибули на одному з тих великих моторолерів — не надто маневрених, але настільки зловісних на вигляд, що кілери не встояли перед спокусою використати його для нападу. Раніше їм ніколи не доводилося бувати в Мондраґоне, але вони легко знайшли свою жертву: Рембо як зазвичай стирчав? барі Роксі. Моторолер зупинився. Один з кілерів зліз із нього, рішучим кроком підійшов до Рембо, вистріляв у нього всю обойму і повернувся до моторолера.

— Все нормально? Впорався?

— Так, впорався, поїхали — давай, давай, давай!

Побіля бару була група молоді; вони вирішували, що робити 15 серпня на вихідний, тим більше, що був якраз сезон відпусток. Як тільки вони побачили типів з Ерколано, то відразу ж второпали, що відбувається: постріли з автоматичного пістоля неможливо сплутати з вибухами петард. Вони всі лягли долілиць, боячись, що їх можуть повбивати як свідків. Тільки одна людина не відвернула погляду. Тільки одна людина подивилася кілеру у вічі і не відвернулася, не притиснулася грудьми до асфальту і не закрила голову руками. То була тридцятип'ятирічна шкільна вчителька. Ця жінка повідомила про вбивство, дала свідчення й упізнала вбивць. Серед багатьох причин тримати язик за зубами, вдати, що нічого не сталося, піти додому і жити далі так само, як раніше, найголовнішою є страх смерті або переслідувань, а також відчуття марності: якщо вбивцю заарештують, то йог) місце швидко заступлять інші. Але замість порпатися в смердючій купі причин, що спонукають до мовчанки, шкільна вчителька натомість знайшла одну причину говорити: правду. Правду, що здається природною, як щоденний звичний жест, як очевидний та необхідний акт — дихання, скажімо. Вона дала свідчення, нічого не вимагаючи навзамін. Вона не просила ані грошової винагороди, ані поліцейського захисту, не стала встановлювати розцінки на свої слова. Вона розповіла, що бачила, описала обличчя кілера, його кутасті риси та кущасті брови. Після стрілянини моторолер рвонув геть, але зробив кілька хибних поворотів, наткнувся на кілька глухих кутів, і йому довелося повертати. Ці типи були більше схожі на якихось заблукалих розгублених туристів, а не на вбивць. На цьому суді, що став можливим завдяки показанням вчительки, двадцятирічного кілера, Сальваторе Чефар'єлло, який, здогадно, був у клану Ерколано на зарплаті, засудили до довічного ув'язнення. Суддя, який вислуховував свідчення вчительки, назвав її «трояндою в

пустелі», квіткою, що буяла в країні, де правда завжди на боці сильних та впливових, де її майже не чути, де вона — рідкісний товар, який обмінюють на вигоду.

Однак свідчення вчительки різко змінило їй життя на гірше. Неначе вона смикнула за нитку — і все її існування розповзлося на клапті, незважаючи на сміливий виступ. Вона була заручена, але жених покинув її. Вчителька втратила роботу, і її перевели до безпечного місця проживання, де вона отримувала невеличку грошову допомогу від держави, якої ледь вистачало на харчі та одіж. Дехто з її родини відсторонився від неї, і вона стала страшенно самотньою. То була самотність, що вибухає відчаєм у повсякденному житті — коли хочеться потанцювати, але немає з ким, коли стільникові телефони не відповідають, коли друзі припиняють заходити в гості і зрештою зникають назавжди. Не сам факт свідчення призвів до такої жахливої ситуації і не те, що вона впізнала вбивцю. Логіка кругової поруки не настільки проста. Жест молодої вчительки розцінили як скандальний тому, що вона визнала за собою природне і життєво важливе право свідчити і казати правду. В країні, де прийнято вважати, що коли ти скажеш правду, то навзамін отримаєш ту чи іншу вигоду, а коли збрешеш, то таку вигоду втратиш, жити так, наче ти і справді віриш у те, що правда дійсно може існувати, це — просто неймовірно і незбагненно. Тому люди довкола тебе відчувають дискомфорт, вони почуваються голими під поглядом того, хто відкинув правила їхнього життя, правила, які вони повністю схвалюють і приймають. І приймають без всякого сорому, бо, зрештою, так завжди було і так буде; ти нездатен усе це змінити самотужки, тому краще не рипатися, триматися в колії — як усі — і жити так, як живуть інші.

В Абердіні перед моїми очима постали матеріальні свідчення успіху італійського підприємництва. Дивно бачити далекі віти, коли ти добре знаєш коріння. Не знаю, як це описати, але бачити ці ресторани, офіси, страхові компанії та будівлі було все одно, що тебе схопили за щиколотки, перевернули з ніг на голову і почали розмахувати в різні боки доти, поки все не повипадає з кишень та рота: дрібні гроші, домашні ключі і навіть душа, якби її теж можна було комерціалізувати. Грошові потоки розбігаються в усіх напрямках, висмоктуючи енергію з центру. Знати це — зовсім не те саме, що бачити. Я пішов разом з Маттео на співбесіду стосовно роботи. Ясна річ, вони його взяли. Він хотів, щоби й я теж залишився в Абердіні.

— Все, що ти матимеш тут робити, це — бути собою, Роббе.

Маттео неодмінно мав бути з Кампанії і випромінювати її специфічну ауру, щоби роботодавці схвально оцінили його

автобіографію, диплом та бажання працювати. Те ж саме походження, яке в Шотландії дозволило йому стати повноправним громадянином, в Італії класифікувало його як трохи більше ніж нікчему, позбавленого протекції та владного впливу, котрий уже програв на самісінькому старті, бо не зміг скерувати своє життя в потрібну колію. Раптом Маттео вибухнув радістю, якої я у нього ніколи не бачив раніше. І чим більше піднімався його щасливий настрій, тим важче тиснув на мене гіркий смуток. Я ніколи не вмів дистанціюватися від того міста, де народився, та від поведінки людей, яких я ненавидів; насправді я ніколи не почувався по-справжньому чужим цій жорстокій динаміці, що розчавлювала життя людей та їхні прагнення. Народитися в конкретному місці означає, що ти — наче мисливський собака, що народився із запахом зайця в носі. Ти женешся за зайцем навіть всупереч власній волі, навіть коли, наздогнавши його, клацаєш щелепами, а потім знову його відпускаєш. Я був здатен рухатися маршрутами, вулицями та шляхами з неусвідомленою одержимістю, з ненависною мені здатністю повністю розуміти підкорені території.

Мені захотілося забратися геть із Шотландії і більше й ногою не ступати в цю країну. І я поїхав якомога швидше. В літакові я ніяк не міг заснути: брак повітря та темрява за вікном хапали мене за горло, наче на мені була тісна краватка, що тиснула мені на кадик. Можливо, моя клаустрофобія спричинялася не малесеньким незручним сидінням у невеликому літаку і не темрявою за вікном, а моїм відчуттям того, що реальність немилосердно тисне на мене і що я — наче та курка в переповненому курнику, де зголоднілі птахи ладні заклювати один одного. Наче все було єдиною територією з одним виміром та одним порядком, зрозумілим скрізь і кожному. То було відчуття відсутності виходу, відчуття накинутої силоміць необхідності вступити у велику битву — або щезнути. Я повернувся до Італії з думкою про колію, якою рухаються швидкісні поїзди; капітал, що потрапляє у величезну європейську економіку, стрімко тече в одному напрямку, а в іншому — південному — рухається все, що було би шкідливим в інших місцях. Воно входить і вливається крізь фільтраційну сітку відкритої та гнучкої економіки, створюючи — під час безперервного циклу трансформації — багатство в інших місцях, але не даючи ані найменшого поштовху розвитку в тих краях, де розпочалися ці метаморфози. Черево південної Італії розпухло від мотлоху й сміття, роздулося, як у вагітної жінки, але плід так і не росте; вагітність закінчується викиднем грошей, а потім знову негайно настає вагітність, і знову викидень — і знову зачаття, аж

поки тіло не зруйнується, поки артерії не закупоряться, поки легені не припинять всотувати кисень, поки хромосоми не розпадуться. І так — без кінця.

«Країна вогнищ»

Неважко уявити собі що-небудь, неважко намалювати в голові якусь людину чи жест, або щось таке, чого насправді не існує. Неважко навіть уявити власну смерть. Набагато важче уявити собі економіку в усіх її аспектах: фінанси, проценти прибутку, ділові перемовини, борги та інвестиції. Тут немає облич, які треба малювати в своїй уяві, немає чогось конкретного та предметного, що можна було б зафіксувати в своїй свідомості. Можна подумки зобразити вплив економіки в цілому, але не рух готівкових засобів, банківські рахунки та разові операції. Якщо спробувати все це уявити, то доведеться заплющити очі, зосередитися і напружувати мозок доти, поки не почнеш бачити всі ці заумні цифри та графіки, витаврувані зі зворотного боку твоїх повік.

Я безперервно намагався сконструювати в своїй голові образ економіки, щось таке, що змогло б передати її технології та виробництво, її купівлі та продажі. Але точний графік ніяк не виходив, не виходило компактного і виразного зображення. Мабуть, єдиним способом репрезентувати принцип роботи економіки — це зрозуміти, що вона після себе залишає, прослідкувати шлях компонентів, що відпадають від неї, як, скажімо, відпадає омертвіла шкіра в той час, коли економіка бадьоро марширує вперед.

Найконкретнішою емблемою кожного економічного циклу є сміттєве звалище. Накопичуючи все, що колись існувало, звалища є реальним наслідком споживання, чимось більшим, аніж просто позначкою, що її лишає на поверхні землі кожен виріб. Південь Італії — це кінцевий пункт відходів виробництва, нікому не потрібних залишків та токсичних викидів. Якщо усе сміття, що, за даними італійської природозахисної групи «Легамбієнте», уникає офіційної інспекції, зібрати в одному місці, то утвориться гора вагою 14 мільйонів тонн 47 900 футів заввишки з площею основи три гектари. Монблан сягає висоти 15780 футів, Еверест — 29015. Тому ця гора необлікованого та не охопленого офіційною звітністю сміття була б найвищою горою в світі. Ось такою я й уявив собі ДНК економіки, її комерційні операції та бухгалтерські розрахунки. А тепер уявімо собі, що ця гора вибухнула і розсипалася по всьому Півдню Італії, зокрема — в Кампанії, Сицилії, Калабрії та Пулії, тобто в регіонах з найвищим показником екологічної злочинності. Ці ж самі регіони очолюють список місцевостей з найбільшими злочинними угрупованнями, найвищим рівнем безробіття та найбільшою кількістю бажаючих

служити в армії та поліції. Завжди один і той самий список — вічний та незмінний. За останні тридцять років район довкола Казерти, а також між рікою Ґарільяно та озером Патрія — край клану Маццоні — увібрав у себе тонни звичайних та токсичних відходів.

Найсильніше постраждали від ракової пухлини токсичних відходів околиці Неаполя: Джульяно, Квальяно, Вілларікка, Нола, Ачерра та Марільяно, — а також ті майже 115 квадратних миль, на яких розташовуються міста Граццанізе, Канчело Арноне, Санта-Марія-Ла-Фосса, Кастельвольтурно і Казаль-ді-Прінчіпе. Жоден інший регіон в західному світі не має більшої кількості незаконно скинутих нетоксичних відходів. За останні п'ять років бізнес на смітті продемонстрував загальне зростання на 29,8 відсотка, і це зростання можна порівняти хіба що тільки зі зростанням кокаїнового ринку. Наприкінці 1990-х клани Каморри стали європейськими лідерами з утилізації відходів; за чотири роки вони разом з посередниками натоптали свої кишені доходами, що вимірюються сумою 44 мільярди євро.

2002 року міністр внутрішніх справ у своєму парламентському звіті зазначив, що стався перехід від збирання сміття до укладення угод з конкретними «інсайдерами», і метою цього переходу було встановлення повного контролю над усім циклом. Утилізація відходів стала таким великим і прибутковим бізнесом, що, незважаючи на постійні тертя, дві галузі казалезького клану, очолювані Сандоканом Ск'явоне та Франческо Бідоньєтті, примудрялися ділити обширний ринок і уникати прямого зіткнення. Але казалезці тут не поодинокі. Клан Малардо з Джуліано розкидає по своїй території величезну кількість відходів і швидко розподіляє свої доходи. В тому районі було виявлено покинутий кар'єр, вщерть наповнений сміттям, — обсягом приблизно двадцять вісім автотягачів з причепом. Уявіть собі низку вантажівок, що тягнуться, бампер до бампера, від Казерти і аж до Мілана.

Боси анітрохи не вагалися, насичуючи свої міста токсинами та псуючи землі, що оточують їхні маєтки. Життя боса коротке; влада клану, яку підривають вендети, арешти, вбивства та довічні ув'язнення, не може тривати довго. Наповнення району токсичними відходами та оточення власного міста отруйними гірськими кряжами — це проблема лише для людини з почуттям громадського обов'язку, яка бачить владу в довготривалій перспективі. Філософія ж швидкоплинного бізнесу з філософією «тут і негайно» не має негативу, він оперує лише однією категорією: відсотком прибутку. Більшість перевезень токсичних відходів здійснюється лише в одному напрямку: з півночі на

південь. Починаючи з кінця 1990-х вісімнадцять тисяч тонн токсичних відходів з Брешії було викинуто довкола Неаполя та Казерти; у Санта-Марія-Капуа-Ветере за чотири роки опинився один мільйон тонн. Відходи з переробних заводів у Мілані, Павії та Пізі привезли до Кампанії. Співробітники прокуратур в Неаполі та Санта-Марія-Капуа-Ветере під керівництвом Донато Челлї виявили, що 2003 року понад 6500 тонн відходів привезли за сорок днів з Ломбардії до Трентола Дучента поблизу Казерти.

Сільська місцевість довкола Неаполя та Казерти — це справжня мапа сміттєвих звалищ, лакмусовий папірець італійської промисловості. Долю численних виробів італійської промисловості можна прослідкувати по місцевих звалищах та кар'єрах. Мені завжди подобалося їздити на своєму моторолері «веспа» повз звалища по сільських дорогах, зацементованих для того, щоби полегшити проїзд багатотонних вантажівок. У мене виникає відчуття, що я рухаюся поміж залишками цивілізації чи нашаруваннями комерційних операцій, об'їжджаючи піраміди виробів як віхи пройденого цивілізацією шляху; тут географія речей створює розмаїту і поліморфну мозаїку. Кожен шматок виробу і залишки від кожного виду діяльності насамкінець опиняються тут. Одного разу якийсь фермер орав нещодавно куплене ним поле в районі між Неаполем та Казертою, як раптом мотор трактора заглух, наче в тому місці земля виявилася незвично тугою. З-під плуга показалися якісь папірці. То були гроші Тисячі, десятки тисяч купюр. Фермер зістрибнув з трактора і почав знавісніло хапати здобич, заховану, вочевидь, якимось невідомим злодієм в результаті вдалого грабунку каси чи банку. Але виявилося, що то всього-на-всього вицвілі обрізки. Подрібнені гроші з італійського Центробанку, оберемки ветхих купюр, виведених з обігу. Храм італійської ліри опинився насамкінець під землею, і тепер покришені шматочки старих паперових грошей поволі насичували свинцем капустяне поле.

Побіля Вілларікки карабінери виявили ділянку землі, куди були скинуті рушники з сотень молочних ферм в Емілія-Романьї, Венето та Ломбардії: ці рушники використовувалися для чистки коров'ячого вимені. Робітники ферм мають постійно витирати коров'яче вим'я — два, три, чотири рази на день: кожного разу, коли до нього приєднують відсмоктувальні чашечки доїльної машини. Через ці машини у корів часто розвивається мастит та схожі хвороби, і з вимені починає виділятися гній та кров. Однак корови не мають права лікуватися і відпочивати. Тому їхні вим'я просто чистять кожні півгодини, щоби гній та кров не потрапляли в молоко і не псували його. Може, то була моя уява, а може, величезні купи жовтуватого паперу просто спотворили мої чуття,

але мені здалося, що ці рушники відгонили кислим молоком. Річ у тім, що сміття, накопичуване десятиріччями, спотворило обрій, створило пагорби там, де їх раніш не було, виробило нові аромати та несподівано компенсувало горам і долам масу землі, втрачену через кар'єри. Якщо пройтися глибинкою Кампанії, то можна відчути запахи всього того, що виробляє промисловість. Коли я бачу землю, перемішану з відходами, цією отруйною артеріальною кров'ю фабрик усього регіону, то мені спадають на думку пластилінові кульки, що їх ліплять діти з усіх наявних кольорів. Десятиріччями мотлох і відходи з Мілана скидали поблизу Гращанізе, а сміття з міських сміттєвих баків та те, що змітали кожного ранку двірники на вулицях, перевозилося саме сюди. Вісімсот тонн відходів з провінції Мілан опиняються щодня в Німеччині, хоча загальне «виробництво» сміття складає тисячу триста тонн. П'ятсот тонн не потрапляють до офіційної звітності. Куди вони діваються — невідомо, але цілком можливо, що це сміття-привид розпорошують по всьому Півдню Італії. Серед шкідливих відходів, що отруюють землю, є й принтерний порошок — як виявилося під час операції під назвою «Madre Terra» («Мати-Земля»), проведеної під керівництвом прокуратури міста Санта-Марія-Капуа-Ветере. Вночі вантажівки, що офіційно перевозять перегній та добрива, скидали принтерний порошок з офісів Ломбардії та Тоскани в Кастельвольтурно, Віллі-Літерно і Сан-Таммаро. Кожного разу, коли йшов дощ, повітря наповнювалося густим ядучим запахом: це означає, що земля насичена шестивалентним хромом. Якщо його вдихнути, то він потрапляє в червоні кров'яні тільця й волосся і призводить до язв, захворювань нирок та верхніх дихальних шляхів, а також до раку легенів.

Кожен квадратний фут землі містить власний різновид сміття. Один мій приятель-дантист якось розповів мені, що група хлопців принесла йому якісь черепи. Справжні людські черепи. Вони хотіли, щоб він почистив тим черепам зуби. Наче маленький Гамлет, кожен хлопець тримав в одній руці череп, а в другій — гроші, щоб заплатити за роботу дантисту. Мій приятель вигнав їх зі свого кабінету, а потім, схвильований, заскочив до мене. «Де вони в біса дістали ті черепи? Де вони їх знаходять?» В його уяві вже виникали апокаліптичні сцени, сатанинські ритуали, хлопці, що проходять обряд посвячення на мові Вельзевула. Я ж просто розсміявся. Колись я їхав через Санта-Марія-Капуа-Ветере на своєму моторолері і пробив колесо: наскочив на гостру палицю. Спочатку мені здалося, що то — стегнова кістка буйвола, але вона була надто замалою. Бо то була людська стегнова кістка. На кладовищах періодично проводяться ексгумації та вивезення тих,

кого молоді копачі могил називають супермерцями, тобто тих, кого поховали понад сорок років тому. Вважається, що директори кладовищ викликають спеціальні фірми, щоб ті утилізували кістяки, домовини та всю решту — включно з лампадами, встановленими на знак вдячності святим. Але послуги цих фірм обходяться дорого, тому директори платять гроші гробокопачам, щоб ті скидали все гамузом на вантажівку: землю, трухляві домовини та кістки. Таким чином, прапращури і пращури, предки і батьки, невідомо чиї і невідомо звідки, почали накопичуватися в сільській місцевості Казерти. В лютому 2006 року казертський NAS — спеціальний підрозділ карабінерів, відповідальний за відстеження фальсифікованих продуктів харчування та захист громадського здоров'я, — виявив, що в Санта-Марія-Капуа-Ветере накопичилося так багато мерців, що місцеві мешканці побожно хрестилися, наче проходячи повз кладовище. Малі хлопці, поцупивши у матерів кухонні гумові рукавички, викопували руками та ложками черепи та непошкоджені грудні клітки. На барахолці скупники дають по сто євро за череп з відбіленими зубами. А непошкоджену грудну клітку можна загнати й за триста євро. Гомілки ж, стегна та передпліччя попитом не користуються. Кисті руки пішли б за високу ціну, але в ґрунті вони швидко зогнивають. Черепи з почорнілими зубами коштують п'ятдесят євро. Але попит на них слабкий. Втім, потенційних покупців відлякує не сама ідея смерті, а огидний вигляд зубів із зруйнованою емаллю.

Клани примудряються тягнути з півночі на південь усе, що тільки можна. Єпископ міста Ноли назвав південь Італії нелегальним звалищем багатої індустріалізованої півночі. Сюди привозять окалину, що утворюється після термообробки алюмінію; пил, накопичений фільтрами металообробних та сталеплавильних підприємств; відходи теплоелектростанцій та сміттєспалювальних установок; відходи виробництва фарб; рідини, заражені важкими металами; азбест; забруднений ґрунт після землеочисних робіт (яким потім забруднюють інші, ще чисті землі); токсичні відходи зі старих нафтопереробних компаній, таких як Enichem з Пріоло; відстояну гущу зі шкіряних фабрик біля Санта-Кроче-сулль-Арно; а також осад з очисних установок, що належать, головним чином, муніципальним компаніям Венеції та Форлі.

Великі та малі компанії, охочі якомога дешевше позбутися матеріалу, з якого вони вже не можуть видобути нічого, окрім великих витрат на законну утилізацію, є першою стадією незаконної утилізації. Потім ідуть власники складських приміщень, які «хімічать» з документами і забирають відходи;

часто вони знижують токсичну концентрацію, розбавляючи її звичайним сміттям, реєструючи всю партію як таку, що має рівень токсичності нижчий за той, що вимагається згідно з CER — Каталогом відходів Європейської Спільноти. Хімікалії відіграють важливу роль у процесі перейменування токсичних відходів на безневинне сміття. Багато керівників підприємств просто фальшують ідентифікаційні форми та результати аналізів. Наступна стадія — це перевізники, що транспортують відходи до призначеного звалища. І, насамкінець, є люди, які формально дозволяють утилізацію: керівники офіційних кар'єрних звалищ або компостних споруд, де сміття перетворюється на добриво, а також власники покинутих кар'єрів або сільськогосподарських угідь, нелегально використовуваних як звалища. Будь-який шматок поверхні, що має власника, може перетворитися на звалище. Ключовим фактором успіху всієї операції є державні службовці та робітники, які не перевіряють і не контролюють технологію утилізації, або ті з них, що дозволяють представникам організованої злочинності користуватися звалищами та кар'єрами. Кланам немає потреби укладати скріплені кров'ю пакти з політиками або ставати союзниками політичних партій. Усе, що потрібно, — це один чиновник, один робітник, тобто один індивід, який бажає зробити доважок до своєї зарплатні. Отак і ведеться цей бізнес — надзвичайно гнучко та надзвичайно розбірливо. І кожна зі сторін має свій прибуток.

Але архітекторами цього бізнесу є «зацікавлені особи». Вони — справжні кримінальні генії незаконних оборудок з утилізацією сміття. Найкращі італійські «зацікавлені особи» формуються тут, у Неаполі, Салерно та Казерті. На бізнес-жаргоні «зацікавлені особи» — це підприємці, які беруть участь у проекті таким чином, що прямо чи опосередковано впливають на його результат. Зацікавлені особи сфери токсичних відходів виросли у справжній клас менеджерів. У «стагнаційні» періоди мого життя, коли я подовгу ходив без роботи, до мене часто зверталися з такими словами: «Ти маєш вузівський диплом. Чому б тобі не стати «зацікавленою особою»?

В південній Італії стати «зацікавленою особою» — це вірний шлях до збагачення та професійної самореалізації, принаймні для випускників вузів, чиї батьки не працюють адвокатами чи бухгалтерами. Освічені та презентабельні, вони кілька років вивчають природоохоронну політику в Сполучених Штатах або Англії, а потім стають посередниками. Я знав одного такого посередника. Одного з перших. Одного з кращих. Звали його Франко. До того як я з ним поговорив і до того як я побачив його в роботі, я ані найменшого поняття не мав про те, якою

справжньою печерою скарбів є сміття. Я познайомився з ним у поїзді, коли повертався з Мілана. Він закінчив Бокконі — найпрестижніший бізнесовий вуз — і став у Німеччині експертом з проблем відновлення довкілля. Одна з найголовніших професійних навичок посередника — обов'язково знати напам'ять Каталог відходів Європейського Співтовариства і розуміти, як маневрувати в його межах, щоб обходити норми і знаходити найкоротші шляхи, що ведуть до високих ділових кіл. Франко був вихідцем з Вілла-Літерно, і йому захотілося залучити мене до своєї професії. Розповідь про свою роботу він почав з того, наскільки важливим є зовнішній вигляд, що має і чого не має робити успішний посередник. Якщо маєш рідке волосся або лисину, то суворо забороняється носити перуку або відрощувати волосся й начісувати його на лисину. Щоби мати привабливий імідж, тобі слід голити голову або, принаймні, коротко стригтися. Як навчав мене Франко, якщо посередника запрошують на вечірку, то він мусить уникати погоні за спідницями і тому має завжди приходити у супроводі жінки. Якщо у нього наразі немає подруги чи підходящої знайомої, йому слід найняти супровід, шикарну і класну компаньйонку.

Посередники знайомляться з власниками фабрик пластмасових виробів, хімічних та шкіряних заводів і показують їм свій прейскурант. Вивезення та утилізація сміття — це та стаття витрат, яку кожен італійський бізнесмен не вважає необхідною. І всі посередники твердять те ж саме: «їх лайно дорожче їм за сміття, на вивезення якого вони змушені викидати купи грошей». Однак посередники ніколи не повинні створювати враження, що пропонують якусь незаконну послугу. Вони зводять промисловців з кланівськими «ліквідаторами» сміття, а потім контролюють на відстані кожну стадію процесу.

Є два типи «виробників» сміття: ті, чиєю єдиною метою є зекономити на вартості послуги і кого не цікавить надійність компаній-утилізаторів, бо вони вважають, що їхня відповідальність закінчується в той момент, коли відходи покидають територію їхнього підприємства; і ті, хто бере безпосередню участь в операції, хто сам незаконно скидає відходи. Однак в обох випадках посередництво «зацікавленої особи» є необхідним для гарантування вивезення та правильного визначення конкретного звалища, а також для організації контакту з потрібним індивідом, який здійснить маніпуляції з документами. Офіс посередника — це його авто, він рухає сотнями тонн відходів за допомогою телефону та портативного комп'ютера. Він заробляє відсоток на контрактах в залежності від кількості кілограмів, призначених для вивезення. Його розцінки

різняться. Наприклад, розчинники, якщо ними займається посередник, котрий має зв'язки з кланами, йдуть за десять-тридцять євроцентів кілограм. Фосфорний сульфід оцінюється в один євро за кілограм. Вуличне сміття — 55 центів; упаковки з незначним вмістом шкідливих речовин — 1,40 євро; заражений ґрунт коштує 2,30 євро; цвинтарні відходи — 15 центів; ворс або неметалічні частини автомобілів — 1,85 євро, включно з транспортними витратами. У цінах враховуються потреби клієнтів та складність транспортування. Обсяги сміття, прокручувані посередниками, є гігантськими, а отримуваний прибуток зростає пропорційно обсягу.

Під час операції «Гудіні», проведеної правоохоронцями в 2004 році, виявилося, що лише один заклад у Венето нелегально прокручував двісті тисяч тонн відходів на рік. Ринкова ціна легальної утилізації коливається від 21 до 62 центів за кілограм, а клани пропонують ті ж самі послуги за дев'ять-десять центів кіло. В 2004 році посередники в Кампанії забезпечили утилізацію восьмисот тонн зараженого вуглеводнем ґрунту з однієї хімічної компанії за ціною 25 центів кіло включно з транспортними витратами, зекономивши при цьому 80 відсотків на офіційних розцінках.

Реальною силою посередників, що працюють з Каморрою, є те, що вони гарантують повний набір послуг, у той час як посередники, наймані підприємствами в легальний спосіб, пропонують вищі розцінки, які не включають транспортування. Однак посередники майже ніколи не стають членами кланів. Бо немає потреби. Їхня незаангажованість вигідна обом сторонам: посередники наймаються працювати на кілька сімей, не мають обов'язків, пов'язаних з участю в ударних бригадах, чи якихось інших обов'язкових функцій, і тому не перетворюються на розмінних бойових пішаків. Мало хто з них попадається при поліцейських облавах, та й ті, що попадаються, отримують незначне покарання: дуже важко довести їхню пряму відповідальність, бо вони зазвичай не беруть офіційної участі в жодній стадії нелегальної утилізації.

З часом я навчився оцінювати ситуацію очима посередника. Ця точка зору відрізняється від точки зору будівельника. Будівельник бачить незайнятий простір і хоче заповнити порожнечу; посередник шукає порожнє місце там, де вже повно всього. Прогулюючись, Франко не милувався ландшафтом, а думав, що б на цей ландшафт висипати. Він досліджував поверхню землі, наче то був гігантський килим, придивлявся до гір та полів, вишукуючи куточок, який можна було б підняти і замести під нього сміття — як підмітають сміття під килим.

Якось, коли ми разом прогулювалися, Франко помітив покинуту заправку і відразу ж збагнув, що в її підземні баки можуть влізти десятки діжок з хімічними відходами. Бездоганна гробниця. У цьому й полягало його життя — у пошукові порожнин. Згодом Франко кинув займатися посередництвом; кинув намотувати милі в своєму авто, кинув зустрічатися з бізнесменами з північного сходу, кинув телефонувати клієнтам по всій Італії. Він започаткував професійні підготовчі курси. Найперспективнішими студентами Франко стали китайці з Гонконгу. Азійські посередники вчилися у своїх італійських колег, як займатися бізнесом з європейськими компаніями, як пропонувати гарні ціни і забезпечувати швидке виконання послуг. Коли ціна утилізації сміття в Англії зросла, китайські посередники, навчені в Кампанії, запропонували свої послуги. В березні 2005 року портова поліція міста Роттердам у Голландії виявила тисячу тонн англійського міського сміття, яке за документами проходило як подрібнений папір, призначений для переробки. Кожного року мільйон тонн високотехнологічних відходів з Європи вивантажується в Китаї. Посередники переміщають відходи до містечка Гуію, розташованого на північний схід від Гонконгу. І ці відходи хоронять під землею, закопують або скидають у ставки. Як і Казерту, містечко Гуію забруднили настільки швидко, що ґрунтові води стали непридатними для вжитку, і питну воду доводиться тепер завозити із сусідніх провінцій. Мрія гонконгівського посередника — перетворити Неаполь на центр європейських відходів, такий собі плавучий збиральний центр, звідки золотоносне сміття попливе в контейнерах для поховання в Китаї.

Посередники з Кампанії — найкращі; за допомогою кланів вони побивають конкурентів з Калабрії, Пулії та Рима, перетворюючи сміттєві звалища регіону в один гігантський універмаг з істотними знижками. За тридцять років своєї діяльності вони примудрилися вивезти та утилізувати все, що тільки можна, з одною-єдиною метою: збити розцінки і забезпечити собі контракт на ще більший обсяг сміття. Під час поліцейської операції «Цар Мідас», що отримала цю назву завдяки перехопленому телефонному дзвінку — «Як тільки ми доторкуємося до сміття, воно перетворюється на золото», — було встановлено, що кожна стадія утилізації сміття приносить прибуток.

Їдучи з Франко в його авто, я часто чув його телефонні розмови. Він давав миттєві поради; де і як скинути токсичні відходи. Йшлося про мідь, миш'як, ртуть, кадмій, свинець, хром, нікель, кобальт, молібден та інші відходи — від решток шкіряного виробництва до шпитальних відходів, від сміття з міських вулиць

до автомобільних покришок. Франко відразу ж пояснював, що робити, маючи в голові цілий список людей та місць, куди можна звернутися. Коли я подумав про отруту, змішану з компостом, про могильники високотоксичних відходів, викопані в тілі італійського села, мені стало зле, і я зблід. Франко помітив це. «Ти гидуєш цією роботою, Роббе? А ти знаєш, що саме завдяки посередникам ця нікчемна країна спромоглася вступити до Євросоюзу? Знаєш чи не знаєш? А ти знаєш, скільки срак я прикрив і скільки робочих місць врятував, бо саме завдяки мені багато компаній зекономили на смітті або навіть довбаного цента не заплатили?»

Мала батьківщина багато чого навчила Франко — ще змалечку. Він знав, що в бізнесі ти або заробляєш, або втрачаєш (інших варіантів не буває), тому він не хотів втрачати сам і не хотів, щоб втрачали люди, на яких він працював. Він енергійно виправдовував свої дії — переді мною і перед собою, — наводячи жорстку статистику, яка повністю змінила моє попереднє розуміння проблеми утилізації токсичних відходів. Проаналізувавши всі дані, отримані під час розслідувань, здійснених прокуратурами Неаполя та Санта-Марія-Капуа-Ветере від кінця 1990-х по нинішній час, можна вирахувати сукупну економічну вигоду, яку отримують компанії, що звертаються до Каморри з метою утилізації відходів. Її сума складає 500 мільйонів євро. Я зрозумів, що ці розслідування торкнулися лишень частки фактичного обсягу операцій — і у мене голова обертом пішла. Завдяки тому, що клани Неаполя та Казерти допомагали значно зменшити фінансовий тиск витрат на утилізацію, багато компаній на Півночі Італії отримали змогу розширювати свою діяльність, наймати додаткову робочу силу, робити конкурентноспроможною промислову структуру всієї країни. І це наблизило Італію до членства в Євросоюзі. Ск'явоне, Малардо, Моччія, Бідоньєтті, Ла Торре та інші сім'ї надавали кримінальну послугу, яка вдихнула життя та енергію в італійську економіку. В 2003 році під час операції «Кассіопея» було виявлено, що кожного тижня сорок автотягачів з причепами, завантаженими відходами, виїжджали з півночі на південь; згідно з даними слідчих, які відтворили картину злочину, зловмисники вивозили, скидали або утилізували в якийсь інший спосіб кадмій, цинк, відходи барвників, багно з очисних установок, всіляку пластмасу, миш'як, побічні продукти сталеливарного виробництва, а також свинець. Північ-південь — це улюблений маршрут нелегальних сміттєвозів. За допомогою посередників численні компанії з Венето та Ломбардії осідлали територію довкола Неаполя та Казерти і перетворили її на величезне

звалище. Згідно з оцінками, впродовж останніх п'яти років близько трьох мільйонів тонн відходів було нелегально звалено в Кампанії, один мільйон тонн — у провінції Казерта в районах, що їх спеціально виділили клани в своїх «планах» міського розвитку.

Тоскана, найбільш екологічно обізнаний регіон Італії, відіграє істотну роль в географії незаконної утилізації відходів. Згідно з даними принаймні трьох розслідувань — «Цар Мідас» 2003 року, а також «Наживка» та «Сільське господарство на органіці» 2004 року, — саме в цьому регіоні зосереджені численні стадії цього процесу — від збирання відходів до посередництва.

З Тоскани не лише вивозяться гігантські кількості нелегально зібраних відходів, цей регіон є також постійною базою діяльності цілого сонму індивідів, залучених до цієї кримінальної діяльності, — від «зацікавлених осіб» до нечесних хіміків та власників компостних споруд, які дозволяють змішувати відходи з компостом. Але сфера переробки токсичних відходів постійно розширюється. Подальші розслідування викрили кримінальну діяльність в Умбрії та Молізе — регіонах, що здавалися «чистими» в цьому відношенні. Під час операції «Наживка», проведеної в Молізе під керівництвом державної прокуратури міста Ларіно, було виявлено факт незаконного вивезення 120 тонн спецвідходів металургійної та сталеплавильної промисловості. Клани зняли й подрібнили 320 тонн старого шляхового покриття з підвищеним вмістом смоли і визначили компостний майданчик, готовий до того, щоб перемішати це подрібнене покриття з компостом, аби потім цю суміш сховати в умбрійській глибинці. Така «переробка» відходів дає експонентний прибуток на кожній своїй стадії. Приховати токсичний вміст — це ще не все: можна добряче заробити, якщо перетворити отруйні речовини на добриво і продати його. Чотири гектари землі на узбережжі побіля Молізе були оброблені добривами, отриманими з відходів шкіряних заводів; у результаті було виявлено дев'ять тонн зерна з підвищеним вмістом хрому. Нелегальні «утилізатори» зупинили свій вибір на узбережжі Молізе — ділянці між Термолі та Кампомаріно, — щоб незаконно скидати там небезпечні та спеціальні відходи компаній з північної Італії. Але згідно з даними останніх розслідувань, здійснених прокуратурою міста Санта-Марія-Капуа-Ветере, справжнім центром накопичення є Венето, на якому нелегальні перевізники сміття заробляли роками. Ливарні заводи на півночі бездумно позбувалися окалини, змішуючи її з компостом, використовуваним у подальшому для удобрення фермерських полів.

Посередники з Кампанії часто використовують кланівські

зв'язки та маршрути наркоторгівлі, щоб відкрити нові території для звалищ, нові порожнини, які можна було б перетворити на могильники. Під час операції «Мідас» у

2003 році виявили, що нелегальні утилізатори відходів уже почали налагоджувати контакти з Албанією та Коста-Рикою. Втім, усі канали зараз відкриті: на схід до Румунії, де казалезці володіють сотнями гектарів землі; до Африки — Мозамбіку, Сомалі та Нігерії, де клани завжди користувалися підтримкою та мали надійних представників. Під час страхітливого цунамі 2004 року я пережив невеличке потрясіння, забачивши напружені й стурбовані обличчя колег Франко. Уздрівши телерепортаж про цю подію, вони відразу ж зблідли, наче в районі природної катастрофи опинилися під загрозою їхні дружини, коханки або діти. Насправді ж загроза нависла над дечим набагато ціннішим: над їхнім бізнесом. Після того, як спала спричинена цунамі хвиля, на пляжах Сомалі, між Оббією та Варшейком, було знайдено сотні діжок з небезпечними або радіоактивними відходами. Увага масмедіа загрожувала перепинити нові угоди посередників та назавжди закрити для них цей регіон. Але небезпеку було негайно усунуто. Благочинна кампанія допомоги біженцям відвернула увагу репортерів від діжок з отрутою, що плавали посеред мерців. Навіть океан перетворився на місце безперервного захоронення відходів. Дедалі частіше нелегальні утилізатори наповнюють трюми кораблів відходами, а потім симулюють катастрофу, яка призводить до загибелі судна. І заробляють на цьому двічі: страхові компанії покривають вартість потонулого судна, а відходи зникають в морських глибинах.

Клани примудряються знайти вільне місце для відходів, зате регіональна адміністрація Кампанії, вже десять років керована нетутешньою комісією через небезпеку проникнення Каморри, не мала змоги утилізувати сміття з підвідомчої їй території. Тоді як відходи з усіх куточків Італії знаходили шлях до Кампанії, сміття з самої Кампанії вивозилося до Німеччини за розцінками, що в п'ятдесят разів перевищували розцінки, пропоновані кланами своїм клієнтам. Розслідування свідчать, що в одному лише неапольському районі з вісімнадцяти утилізаційних фірм п'ятнадцять напряму пов'язані з кланами.

Південь буквально затоплений сміттям, і, здається, цю проблему розв'язати неможливо. Роками відходи перетворювали на «екологічні тюки» — величезні куби подрібненого сміття в білій обгортці. На утилізацію вже накопичених екотюків пішло б шістдесят п'ять років. Єдине з пропонованих рішень цієї проблеми — це спалювання. Але коли таке рішення запропонували втілити в місті Ачерра, то одна лише ідея побудови сміттєспалювального

заводу викликала шалений спротив. Клани ж налаштовані стосовно спалювання сміття неоднозначно. З одного боку, вони виступають проти, оскільки продовжують наживатися на незаконній утилізації, а той надзвичайний стан, що панує в сфері збирання та утилізації сміття, дозволяє їм спекулювати землями для захоронення екотюків, бо вони ж самі ці землі й орендують. Однак клани готові виступити субпідрядниками в будівництві та експлуатації сміттєспалювального заводу, якщо на його спорудження влада дасть добро. Та хоча юристи іще не дійшли якогось конкретного висновку, люди вже свій висновок зробили. Вони налякані, знервовані і пригнічені. Місцеві мешканці бояться, що коли сміттєспалювальні установки потраплять до рук кланів, то вони перетворяться на печі, де вдень і вночі спалюватимуть сміття з усієї Італії, і що всі гарантії екологічної безпеки будуть зведені нанівець через спалення отруйних речовин. Тисячі людей піднімаються по тривозі кожного разу, коли стає відомо про розпорядження знову відкрити старе закрите звалище. Боячись, що токсичні відходи під виглядом звичайного сміття почнуть прибувати звідусіль, місцеві мешканці налаштовані стояти до кінця, аніж допустити перетворення їхнього рідного міста на неконтрольоване хаотичне звалище. Коли в лютому 2005 року регіональний комісар спробував наново відкрити звалище в Бассо-дель-Ольмо побіля Салерно, місцеві мешканці моментально створили пікети, щоб перекрити дорогу і не пустити вантажівки до звалища. Вони організували безперервну неустанну оборону — будь-якою ціною. Тридцятирічний Карміне Юоріо помер від переохолодження, стоячи на варті однієї надзвичайно холодної ночі. Коли вранці прийшли люди, щоб його розбудити, його борода була вкрита інеєм, а губи посиніли. Він помер принаймні години за три до їхнього приходу.

Для місцевих мешканців образ звалища, ями чи кар'єра дедалі більше стає конкретним та виразно видимим синонімом смертельної небезпеки. Трикутник Джуліано-Вілларікка-Квальяно побіля Неаполя стали називати «Країною вогнищ». Тридцять дев'ять звалищ, з яких двадцять сім містять небезпечні відходи. Це — район, де обсяг звалищ зростає на 30 відсотків щорічно. Коли ж звалище починає переповнюватися, то сміття підпалюють. Метод надійний і перевірений. Найкращі в цьому — циганські хлопчаки. Клани платять їм по 50 євро за кожну спалену купу. Технологія проста. Вони обкручують кожен пагорб сміття відеокасетними стрічками, поливають їх спиртом та бензином, скручують кінці стрічок так, щоб вийшов один довжелезний бікфордів шнур, а потім відходять і підпалюють його сигаретною запальничкою. Через кілька секунд спалахує цілий ліс вогнів,

неначе вибухнули напалмові бомби. В ці вогнища підпалювачі підкидають залишки ливарного виробництва, клей та відпрацьовані нафтопродукти. Густий чорний дим та полум'я забруднюють діоксином кожен квадратний дюйм землі. Місцеве сільське господарство, яке колись експортувало фрукти та овочі аж до Скандинавії, знаходиться в стані занепаду. Але ця екологічна катастрофа та шалена лють фермерів уже вкотре знову йде на руку Каморрі: сповнені відчаю фермери продають свої поля, і у кланів з'являється можливість придбати ще одну ділянку під звалище за низьку, дуже низьку ціну. А тим часом багато людей помирає від злоякісних пухлин. Відбувається повільне й тихе масове вбивство, яке важко зафіксувати і прослідкувати, бо ті, хто хоче жити якомога довше, тікають до шпиталів на півночі країни. Італійський інститут здоров'я неодноразово сповіщав, що в містах провінції Кампанія, де розміщені великі звалища токсичних відходів, смертність від раку зросла за останні роки на 21 відсоток. Легені починають гноїтися, трахея червоніє, і комп'ютерна томографія в шпиталі показує чорні цятки, які є ознакою злоякісної пухлини. Спитайте у хворих в Кампанії, звідки вони, і перед вами постане увесь шлях, яким рухаються токсичні відходи.

Якось я вирішив перетнути «Країну вогнищ» пішки. Зав'язавши рота й носа хустиною, — як це роблять циганські хлопці, — я рушив уперед, наче ковбой, крізь пустелю спаленого сміття. Я йшов землею, просякнутою діоксином, який постійно підвозять великі вантажівки, землею настільки спустошеною вогнищами, що залишені рани ніколи не загояться.

Дим довкола мене був негустий, він відчувався скоріше як вологий наліт на моїй шкірі, від чого мені стало трохи мерзлякувато. Неподалік від вогнищ виднілася низка будинків, кожен з яких спирався на фундамент у формі величезної літери Х. То були будинки, споруджені на закритих могильниках та нелегальних звалищах, чию місткість використали під зав'язку, а все, що може горіти, — спалили. Однак клани примудрилися перетворити цю ділянку на зону забудови. Зрештою, офіційно та земля була пасовиськом та полями. Тому вони й збудували на ній купку невеличких вілл. Однак ґрунт у такому місці нетривкий: часто трапляються оповзні та несподівано розверзаються ущелини, тому ці помешкання змонтували на мереживі залізобетонних підпорок, що гарантували їм таку-сяку безпеку. Ці будинки коштували недорого. Всі знали, що вони стоять на тоннах сміття, але здобувши шанс на власне житло, офісні клерки, фабричні робітники та пенсіонери не горіли бажанням заглядати в зуби дарованому коню. «Країна вогнищ» схожа на

безперервно повторюваний апокаліпсис, що став уже звичним рутинним явищем, бо нікого вже не здивуєш і не злякаєш старими автопокришками та отруйними водами, що просочуються зі звалища в ґрунт. Розслідування виявило метод, за допомогою якого клани убезпечують свою діяльність від втручання поліції та єгерів. Це — старовинний метод, який використовують повстанці та партизани в усіх куточках світу. В ролі вартових використовуються пастухи зі своїми вівцями, козами та нечисленними коровами. Найкмітливіших із них наймають не для того, щоб вони слідкували за своїм стадом, а щоб пильнували небажаних гостей. Як тільки вони помічають підозріле авто, то негайно ж подають сигнал тривоги. Стільникові телефони та жести — надійна безвідмовна зброя. Я часто бачу, як ці пастухи вештаються довкола у супроводі свого хирлявого слухняного стада. Якось я приєднався до одного з них і пішов подивитися, як молодь вчиться керувати великими вантажівками. Під час розслідування «Ельдорадо» в 2003 році було виявлено, що до операцій дедалі частіше залучають неповнолітніх. Водії вантажівок більше не горять бажанням везти сміття аж до звалищ, бо побоюються токсичних відходів. Більше того, саме один з водіїв дав початок у 1991 році першому масштабному розслідуванню незаконного вивезення сміття. Маріо Тамбуріно потрапив до шпиталю з очима, схожими на яєчний жовток і розпухлими так, що повіки не заплющувалися. Він повністю осліп, а зовнішній шар шкіри на його руках обліз наче обпалений бензином. Перед самим його обличчям репнула діжка з токсинами, і цього було досить, щоб осліпити його і ледь не спалити живцем. То був сухий опік, без полум'я. Після цього інциденту водії стали вимагати, щоб для вивезення відходів використовувалися автопричепи, де діжки розміщуватимуться на відстані, за поворотним шворнем, подалі від очей та рук. Найнебезпечніші вантажівки — це ті, що перевозять фальшивий компост, тобто добриво, навмисне розбавлене отруйними речовинами. Одного вдихання їхніх випарів достатньо для того, щоби завдати непоправної шкоди всій вашій дихальній системі. Найризикованішою є остання стадія — перевантаження діжок на меншу вантажівку, яка і відвезе їх безпосередньо до звалища. Ніхто не хоче цим займатися. Звалені купою одна на одну, діжки часто б'ються, вгинаються — і в утворені отвори виходять отруйні гази. Тому коли прибувають причепи, то водії навіть не виходять з них. Розвантаженням діжок та їх доставкою в кінцевий пункт займаються хлопчаки. Один пастух показав мені схил, де дітвора вчиться їздити, коротаючи час до прибуття чергової партії відходів. Підмостивши подушку під сідниці, щоби дотягуватися

до керма та педалей, вони вчаться, як гальмувати на схилі, коли вантажівка рухається вниз. Їм по чотирнадцять, п'ятнадцять та шістнадцять років. Один рейс — двісті п'ятдесят євро. Хлопців вербують у барі. Власник бару знає про це, але не наважується заперечувати. Зате висловлює свою думку охочим послухати, поки він готує еспресо та капучино:

— Оця речовина, яку їх змушують перевозити, — чим більше вони дихатимуть нею, тим скоріше попадають замертво. Їх посилають помирати, а не вантажівками керувати.

Чим більше неповнолітні водії чують, що їхня робота — важка й небезпечна, тим сильніше їм хочеться її виконувати Вони випинають груди, і пихата гордість проглядається навіть крізь їхні сонячні окуляри. Вони завжди почуваються прекрасно. Щоразу краще. І ніхто з них навіть на мить не задумується, що через десять років вони лікуватимуться хіміотерапією, блюватимуть жовчю, а їхні печінки, шлунки та кишки перетворяться на гниле місиво.

Дощ ішов не вщухаючи. Ґрунт, уже нездатний всотувати щось інше, швидко просякав водою. Пастухи, не надто переймаючись, пішли собі й сіли — наче троє виснажених святих старців — під саморобним навісом з листового металу. Вони не зводили очей з дороги, а тим часом вівці, шукаючи порятунку від води, видерлися на велику купу сміття. Один із пастухів підпер металевий дах палицею, щоби він не прогнувся під вагою дощової води і не звалився їм на голови. Я до нитки промок, але всієї води було замало, щоби загасити пекуче відчуття, що піднімалося з моїх грудей до шиї. Я намагався збагнути, чи здатні людські почуття встояти перед натиском такої велетенської владної машини, чи можна діяти так — хоч як-небудь, — щоби мати змогу жити поза межами динаміки цієї влади. Я мучив себе, намагаючись збагнути, чи можна це зрозуміти, відкрити і пізнати, і не бути при цьому поглинутим чи знищеним. Чи, може, відповідь на це запитання лежить десь посередині — між знанням та компромісом, ігноруванням, яке означає жити тихцем і не пхати носа куди не слід? Мабуть, єдиний варіант — це забути і не бачити. Взяти на віру офіційну версію подій, відсторонено слухати в піввуха і просто зітхати у відповідь. Я питав у себе, чи є щось таке, що дало б можливість встояти і жити щасливо, чи мені слід відкинути свої мрії про звільнення особистості та анархічні свободи і самому вискочити на арену? Запхати напівавтоматичний пістоль за пояс і зайнятися «реальними» справами; Переконати себе в необхідності стати частиною з'єднувальної структури сьогодення, ризикнути всім, що маю, віддавати накази і коритися їм, перетворитися на хижака,

фінансову акулу, самурая кланів; перетворити своє життя на поле битви, де ти сподіваєшся не вижити, а по-геройськи загинути.

Я народився в краю Каморри, в регіоні з найбільшою кількістю вбивств у Європі, де дика жорстокість переплелася з комерцією, де реальну вартість має лише те, що породжує владу. Де все має присмак вирішальної битви. Де, здавалося, неможливо й хвилини прожити у мирі, без нескінченної війни, в якій кожен жест може розцінюватися як здача в полон, кожна потреба перетворюється на слабкість, де все треба здобувати з боєм, вигризаючи і видряпуючи у конкурентів. У краю Каморри протистояння кланам — це не класова боротьба, не утвердження своїх прав людини та громадянина. Не відстоювання чиєїсь честі та збереження почуття власної гідності. Це — щось глибше, щось тваринне і несамовито-люте. В краю Каморри розуміння механізму успіху кланів, їхніх методів збагачення, їхніх капіталовкладень означає розуміння того, як все функціонує в наші дні скрізь, а не тільки тут. Протидія кланам — це війна за можливість жити, наче саме твоє існування — твоя їжа, губи, які ти цілуєш, музика, яку ти слухаєш, книги, які ти читаєш, — це просто спосіб виживання, а не сенс життя. Таким чином, розуміння вже не є ознакою моральної небайдужості, моральної причетності. Розуміння і знання стають першочерговою потребою. Єдиною потребою, якщо ти вважаєш себе гідним дихати.

Мої ноги глибоко загрузли в багнюку. Вода піднялася мені аж до колін. Я відчув, що ступні починають провалюватися в ґрунт. Переді мною проплив величезний рефрижератор. Я кинувся вперед, вхопився за нього руками — і він витягнув мене з багна. Мені пригадалася завершальна сцена з «Метелика», фільму за романом Анрі Шар'єра, де в головній ролі знявся Стів МакКвін. Я відчув себе як той Метелик, що тікає з французької Гвіани на припливній хвилі, вчепившись у мішок з кокосами. То була абсурдна думка, але в певні моменти не залишається нічого іншого, як підсміюватися над власного одержимістю і над божевіллям реальності, яку ти не вибираєш сам, а просто змушений терпляче зносити як даність. Мені захотілося заволати, несамовито загорлати — як Метелик у фільмі. Мені захотілося завити глибоким нутряним виттям, щоб аж горлянка репнула від сили голосу, яка в мені ще лишалася: «Гей, вилупки смердючі! Я нікуди не пішов! Я й досі тут!»

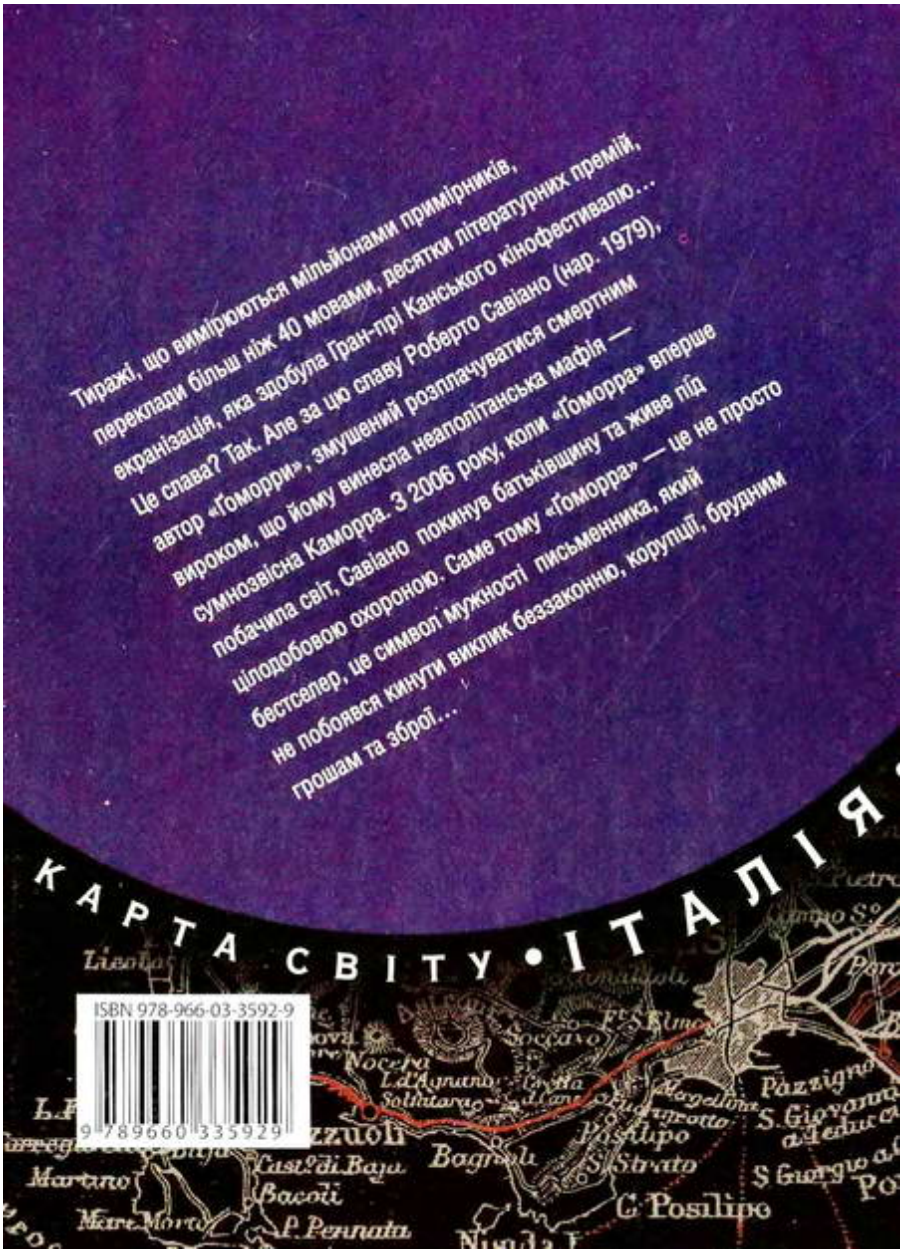
Тиражі, що вимірюються мільйонами примірників,
переклади більш ніж 40 мовами, десятки літературних премій,
екранізація, яка здобула Гран-прі Канського кінофестивалю...
Це слава? Так. Але за цю славу Роберто Савіано (нар. 1979),
автор «Гоморри», змушений розплачуватися смертним
вироком, що йому винесла неаполітанська мафія —
сумнозвісна Каморра. З 2006 року, коли «Гоморра» вперше
побачила світ, Савіано покинув батьківщину та живе під
цілодобовою охороною. Саме тому «Гоморра» — це не просто
бестселер, це символ мужності письменника, який
не побоявся кинути виклик беззаконню, корупції, брудним
грошам та зброї...
КАРТА СВІТУ • ІТАЛІЯ
ISBN 978-966-03-3592-9
9 789660 335929

notes

Примітки

1

Постфордизм — спосіб виробництва, в якому перевага віддається більш гнучким технологіям і менш ієрархічній соціальній динаміці в порівнянні з конвеєрним методом виробництва на фабриках Генрі Форда. *(Прим. перекладача)*.

2

Фальконе, убитий 23 травня 1992 року, був впливовим антимафіозним суддею і однією з ключових фігур на масовому процесі 1986–1987 рр., під час якого було засуджено триста шістдесят мафіозі. Фальконе, разом із дружиною — також суддею — і трьома поліцейськими, загинув від вибуху закладеної на узбіччі бомби, коли їхав з аеропорту до Палермо. *(Прим. перекладача)*.

З

Роберто Савіано з найкращими побажаннями. Михайло Калашников *(англ.)*.

4

Джеллі був магістром масонської ложі «П-2», або «Пропаганда Дуо», замішаної в злочинній діяльності. Масонські власті закрили цю ложу в 1976 році, а Лічіо Джеллі виключили з лав масонів. *(Прим. перекладача)*.

5

Відома стаття із засудженням християнських демократів, надрукована на головній сторінці газети «Кор'єрре делла Серра» 14 листопада 1974 року. *(Прим. перекладача)*.

Мафіозо найнижчого рангу. *(Прим. перекладача).*